

BURA LÁSZLÓ

„VIZSGÁLJUK MEG EZEK OKÁT!”

BURA LÁSZLÓ

„VIZSGÁLJUK MEG EZEK OKÁT!”

**SZATMÁRI MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI
ÉS EGYHÁZTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK**

STÁTUS KIADÓ
Csíkszereda, 2007

Szerkesztette: Birtók József
Borítóterv: Orbán Ferenc

ISBN 978-973-1764-01-6
© Bura László, 2007
© Státus Könyvkiadó, 2007

Kiadja a Státus Könyvkiadó
Felelős kiadó: Birtók József igazgató

Ro-530100 Csíkszereda (Miercurea-Ciuc)
Majláth Gusztáv Károly tér 4/A/8
Tf/fax: 004/0266/310-486, Tel: 0744/593-324
www.status.com.ro
office@status.com.ro

Készült a Státus Nyomdában, 2007-ben

Tiparul executat sub comanda nr. 02/2007
la Imprimeria Status, Miercurea-Ciuc

KÖSZÖNTJÜK A SZERZŐT

Bizonyára szokatlan lesz némely olvasó számára, hogy egy előszó, eltérően a hagyománytól, nem őt, az Olvasót köszönti, hanem azt, aki ezt a könyvet – évtizedek munkájának gyümölcsét – a nyilvánosság elé bocsátja. A megszokástól való eltérésnek azonban van egy kézenfekvő magyarázata: Bura László épp ennek a könyvnek a megjelenése napjaiban lépi át 75. életéve küszöbét.

Annak idején, a diktatúra évtizedeiben kerek évfordulók alkalmával szokás volt kisebbségi életünk jeleseit az irodalmi sajtóban széltében köszönteni. Néha talán túl is tengett ez a szokás, de volt egy – ki nem mondott, de mindnyájunk által átértett – oka: azoknak írói, tudósi, művészi pályáját idézve, önmagunkat erősítettük a hitben, hogy jó és szép dolog közösségünkért élni, szellemi értékeink gyarapításához hozzájárulni. Napjainkra ez a szokás nagyjából feledésbe ment. Elgondolkozhatunk rajta: talán ma már kevésbé fontos az, amit végeznek? Nincs szükség mások példájára? Vagy inkább arról van szó, hogy a megváltozott világ rohanásában nincs időnk egymásra figyelni? Ki-ki válaszoljon maga ezekre a kérdésekre.

Mi a magunk részéről köszöntjük a Szerzőt, s csatlakozunk azokhoz, akik mégsem feledkeznek meg – ez alkalommal kerek – születésnapjáról.

Az alkotó ember életét tulajdonképpen nem az ilyen kerek (vagy nem kerek) számmal jelölhető élet-események tagolják, sokkal inkább a felatok, amelyeket maga elé kitűz: a témák, amelyeket kiválaszt, vagy amelyeket elébe sodor az élet. Azt, hogy közben eltelik egy év, egy évtized, hogy szinte észrevehetetlen gyorsasággal telik-elteik az élet, dolgozó szobájában talán észre sem veszi. Persze, hogy megáll ilyenkor egy pillanatra, hiszen családja, baráti köre egy-egy születésnapot kihasználva kifejezését adja szeretetének, ragaszkodásának, s a legelvetemültebb „könyvmoly”-nak is jólesik a szeretet sugárözönében megmártózni. De a „napok” elmúltával visszatér a maga alkotó műhelyébe, amelyben tovább fomálódnak munkája eredményei.

Számunkra pedig ezekből az eredményekből rajzolódik ki az Ünnepelet arca.

Ennek a könyvnek a tanulmányaiból, a kötet csokrába szedett kisebb írásaiból tovább formálódik-gazdagodik „Bura tanár úr” (ahogyan szűkebb pátriájában emlegetik) alkotói arca. A sors viszontagságai közepette nyelvészből – amit pályájául választott – a legtágabb értelemben vett helytörténet „mindenesévé” lett, szellemi emberé, aki tudatában van múltunk-jelenünk és jövőnk elválaszthatatlanságának, aki a maga szűkebb pátriájának múltját fürkészeve és elmúlt események „okát” vizsgálva, jövőnk építéséhez hordja az építőköveket.

Tanít – nem csak „középiskolás fokon”.

Tanít, múltunk megannyi elfelejtett, vagy a közösségi tudat mélyére süllyedt/süllyesztett eseményének felidézésével. És tanít azzal, hogyan ezeket az eseményeket megközelíti, élénk tárja: a szellemi ember felelőségével, „a kor egészét, folyamatait, eszmetörténetét kritikai szemmel, minden politikai szenvedélytől mentesen, a legteljesebb tárgyilagossággal” vizsgálva. Az idézett szövegrészt tovább olvasva kiderül azonban, hogy ennek a tárgyilagosságnak van az ő számára egy vezérelve, amelyet fontos épp itt és most kiemelünk: „...az adott történelmi korszakot vizsgálva, meg kell próbálnunk ráérezni a Gondviselés keze nyomára, s amikor egy konkrét személyiséget és cselekedeteit vizsgáljuk, nem mellőzhetjük a benne megnyilvánuló, mintegy testet öltő eszme megvizsgálását sem.” A tényeket tisztelő, de ugyanakkor mélyen hívő tudós arca néz reánk ennek a könyvek is megannyi lapjáról.

Találkozunk ebben a kötetében is Szatmár és vidéke iskola- és oktatástörténetének fáradhatatlan, és köteteket, forráskiadványokat egymás mellé sorakoztató bűvárával, aki tudja – és a múlt példáinak sokaságával tanúsítja –, hogy az oktatás-nevelés olyan történelmi folyamat, amely évtizedek-évszázadok munkájából épül, azok eredményeire épít, s ezeket az eredményeket a fejlődésből kiiktatni az oktatás-nevelés célja: az emberformálás ellen elkövetett bűn. S az előbbi idézetből világos, hogy az általa felidézett múltnak egyik sarkalatos tétele a vallásos nevelés és az egyházi oktatás eredményeinek jövőnk szempontjából nélkülözhetetlen hasznosítása. Nyilván ez a magyarázata annak, hogy a jelen kötet gondolati íve, amely az első tanulmányokban Szatmár oktatástörténetének XVII-XIX. századi múltjával kezdődik, a keresztény nevelés jelenét és jövőjét fürkésző előadásával zárul.

És a kettő között van egy – egyháztörténeti, de személyes érintettségéből fakadó – közbülső kötetrés: a vértanú-püspök, dr. Scheffler János és a börtön mártíriumával megismerkedett más Szatmár-vidéki egyházi személyek életét felelevenítő írásokkal. Bura László tollát ezekben is a „Gondviselés keze nyomára” figyelő, a történeteket Annak mérlegére tevő tudós felelőssége vezeti. Ezért foglalkozik, méghozzá visszatérően, a nagy példák mellett olyan esettel is, amelynek tárgya a próbák közepette gyengének találtatott esendő ember, a papköltő, akit a Mennyeiek helyett nagyon is evilági hiúságok térítettek a megalkuvás útjára. Tudja és vallja: múltunknak – s különösen e részének – történéseit csak a legszigorúbb tárgyilagossággal, forráskritikával lehet eredményesen megközelíteni, s ebben a múltat feltárni akaró kutatónak igen nagy a felelőssége.

A születésnap elmúltával az ünnepelt minden bizonnyal visszatér íróasztala mellé, könyvei, dokumentumai, céduláinak légiója világába. Csendben húzzuk be az ajtót és hagyjuk tovább dolgozni. Búcsúzóul legfeljebb kívánjunk neki a Gondviseléstől erőt és egészséget, hogy abból, ami az íróasztalán reá vár, újabb értékes könyvek születhessenek.

DÁVID GYULA

TARTALOMJEGYZÉK

AZ ÉRTELMISSÉGKÉPZÉS MŰHELYE A XIX. SZÁZADI SZATMÁRON	11
ADATOK A XVII. SZÁZADI SZELLEMI MOZGALMAINK TÖRTÉNETÉHEZ	31
SZATMÁRI DIÁKOK AZ ELSŐ KURUC ÜTKÖZETBEN	36
ISKOLATÖRTÉNETI KUTATÓMUNKÁINK MÓDSZEREI ÉS A FORRÁSKRITIKA	41
A TÖRTÉNETI FORRÁSOK HITELESSÉGE	51
KINEK HIGGYEK? AVAGY A FÉLRETÁJÉKOZTATÁS KISMONOGRÁFIÁJA	59
NAGY MESEMONDÓNK: P. MESTER.....	63
KÖLCSEY ÖRKÖDŐ EMLÉKEI SZATMÁRBAN	67
TOMPA KÉZIRATOK A SZATMÁRI TÖRTÉNETI MÚZEUMBAN.....	77
MEGEMLÉKEZÉS FÉNYI ISTVÁN RÓL	84
NÉV ÉS ETNIKUM KAPCSOLATA.....	88
AZ ISKOLAEELNEVEZÉSEK JELENTÉSMÓDOSULÁSAI.....	91
ÍRÓI ÉLETÚT ÉS KORRAJZ	95
A SZATMÁRI RÓMAI KATOLIKUS EGYHÁZMEGYE 1945–1956 KÖZÖTT: AZ EGYHÁZ RÓMÁTÓL VALÓ ELSZAKÍTÁSÁNAK KÍSÉRLETE.....	109
A JEZSUITÁK SZATMÁRON	135
A KELETI SZERTARTÁSÚ KERESZTÉNYSÉG MÚLTJA ÉS JELENE SZATMÁRBAN	155
MÁRIA KONGREGÁCIÓK SZATMÁRNÉMETIBEN	179

VÉRTANÚK ÉS HITVALLÓK ERDÉLYBEN. BOLDOGGÁ AVATÁSI ELJÁRÁSOK AZ ERDÉLYI RÓMAI KATOLIKUS EGYHÁZMEGYÉKBEN	190
GONDOLATOK HÁM JÁNOS SZEMÉLYISÉGÉRŐL, TÖRTÉNELMI SZEREPÉRŐL, EMLÉKEZETE ŐRZÉSÉRŐL.....	201
1849-ES VÉRTANÚNK: GONZECZKY JÁNOS	225
DR. SCHEFFLER JÁNOS SZATMÁR VÉRTANÚ PÜSPÖKE	227
AVE MARIA IN MEMORIAM DR. SCHEFFLER JÁNOS	235
DR. SCHEFFLER JÁNOS ÉS A ZSIDÓSÁG	239
DR. CZUMBEL LAJOS.....	241
PAKOC (PAKOTS) KÁROLY Az írói életmű és az alkotó személyisége kutatásának és értékelésének néhány kérdése és szempontja.....	248
SZELLEMI MUNKAKÖZÖSSÉGEK A HITBELI, ERKÖLCSI ÉS TÁRSADALMI MEGERŐSÖDÉS SZOLGÁLATÁBAN.....	262
KÖZÖSSÉGI ÖSSZEFOGÁS AZ EGYÜVÉTARTOZÁS ÁPOLÁSÁRA A SZATMÁRNÉMETI CARITAS ELŐZMÉNYEI	266
FELEKEZETI OKTATÁSUNK ERDÉLYBEN (1918–2001)	276
KERESZTÉNY/KATOLIKUS NEVELÉS AZ EZREDFORDULÓN ROMÁNIÁBAN, ERDÉLYBEN.....	299

AZ ÉRTELMSÉGKÉPZÉS MŰHELYE A XIX. SZÁZADI SZATMÁRON

A VIDÉKEN ÁTVEZETŐ fontos kereskedelmi utak ellenőrzésére épült a Szamos mellé Szatmár királyi vára, amely körül aztán kialakult a királyi, később nemesi vármegye. Szatmárt a Szamos egyik ága választotta el a telepeseiről elnevezett Németitől. Szatmár és Szatmár-Németi¹ – szabadságleveleik tanúsága szerint – önálló közigazgatású városok voltak 1715-ig, amikor Szatmárnémeti néven szabad királyi várossá egyesültek.

A város és a vár katonai és politikai jelentősége a középkor folyamán tovább növekedett, minthogy erre a vidékre a Habsburg királyság és az erdélyi fejedelemség egyaránt igényt tartott. Bár átmenetileg többször is gazdát cserélt a hatalmi harc során, Szatmár 1540-től a XVII. század második feléig többnyire Erdélyhez, azután a királysághoz tartozott.

A nemesi vármegye székhelye Nagykároly volt, mégis – a földrajzi helyzetéből adódó közvetítő szerepe, valamint közművelődési intézményei révén – Szatmár városának számottevő hatása volt mind a megye, mind a szomszédos tájak gazdasági-társadalmi fejlődésére és szellemi életére egyaránt.

Tanulmányunkban – a teljesség igénye nélkül – azt vizsgáljuk, milyen szerepe lehetett e vidék XIX. századi szellemi életének alakulásában a Szatmáron ma működő Hám János Római Katolikus Líceum egyik jogelődjének, Szatmár XIX. századi legmagasabb fokú, az ún. Szatmári Püspöki Líceumnak, amely két bölcsész évfolyama révén felsőbb fokú tanulmányok végzésére készítette fel a megye, illetőleg a királyság és Erdély szomszédos vidékeinek jelentős számú gimnáziumot végzett tanulóit, a későbbi jogászokat, a mérnököket, papokat, orvosokat.

A líceumban nemzetiségi és vallási megkülönböztetés nélkül tanultak a megye és a környező tájak magyar, román, rutén, német származású, illetőleg anyanyelvű diákjai. Nem érdektelen tehát azt megvizsgálunk,

¹ A két város egyesüléséig a Szatmárnémeti elnevezés Németire vonatkozik.

hogy milyen szellemi műhely is volt és hogyan működött a szatmári líceum.

Nem egészen fél évszázados működését követően az 1852-ben életbelépett osztrák közoktatási reform² előírásainak megfelelően Szatmáron is megalakult a nyolcosztályos főgimnázium. Az új intézmény XIX. századi működésére azért érdemes felfigyelnünk, mert továbbra is hozzájárult a megye különböző nemzetiségű diákjainak, a megye értelmiségének a képzéséhez, másrészt azért is, mert az iskolában működő tanárok munkaközösségüket szellemi alkotó műhelynek tekintették. Munkásságukkal az oktatást is fejlesztették, a szaktudományok eredményeit is gyarapították, többen szépirodalmi műveket is alkottak.

Az iskolában kapott indítás, a tanári példa számos egykorú magyar és román diákot is később – felnőtt korukban – tevékeny közéleti, közművelődési munkásságra készítetett.

A líceumot 1804-ben létesítette a szatmári katolikus egyházmegye első püspöke.³ Az ún. Szatmári Püspöki Líceum kétéves bölcseleti (filozófiai) tagozattal rendelkezett, s – működése alapján úgy véljük – bizonyos mértékben különbözött a hagyományos líceumok mindkét válfajától. A hagyományos líceum ugyanis vagy olyan gimnáziumot jelentett, amelyhez két filozófiai osztály is tartozott, vagy a püspöki székhelyen levő papnöveldét, amely két évfolyam filozófiai és négy évfolyam teológiai oktatást adott.

A szatmári líceum a hatosztályos gimnáziumtól független intézmény volt, tanulója természetesen csak a gimnázium hatodik osztályát – vagyis a humanista tagozatot – bevégzett diák lehetett. Tulajdonképpen kettős célja volt: befejezett, teljes műveltséget nyújtani a fiataloknak, másrészt előkészíteni a főiskolára, az egyetemre mindazokat, akik tanulmányaikat jogi, mérnöki, teológiai⁴ vagy orvosi főiskolán folytatni akarták.

A líceum nem volt ugyanakkor a teológiai főiskola tartozéka sem olyan értelemben, hogy csak az oda készülő ifjakat képezte, ugyanis – amint az adatok is tanúsítják – különböző vallású és anyanyelvű tanulóinak túlnyomó többsége világi pályára készült. A líceum ilyen nyitott, minél

² Teljes nevén: Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Österreich.

³ A Szatmári Püspöki Líceumban a tanítás 1804. november 17-én kezdődött.

⁴ Szatmáron 1806-tól működött teológiai főiskola.

szélesebb társadalmi rétegeket kiszolgáló jelleggel történt alapítására abból is következtethetünk, hogy szinte az alapítás évétől kezdődően célul tűzték a teljes jogú nyilvános líceum státusának elérését. A líceum ugyanis létrehozásakor ún. püspöki magánlíceum volt,⁵ amely nem bocsáthatott ki érvényes, az egyetemre való beiratkozásakor is elismert bizonyítványt, ezért a jogi, orvosi, mérnöki pályára készülő, főiskolán továbbtanulni akaró diákoknak előbb újabb „lyceális” vizsgálatot kellett tenniük.

A teljes nyilvánossági jog megnyeréséhez vezető útnak több állomása volt: a helytartótanács 1817-ben megadta az érvényes bizonyítvány kiadásának jogát, a királyi kincstár 1825-től magára vállalta a tanárok fizetését, 1832-ben pedig – az országban negyedikként megnyerte a teljes nyilvánossági jogot.

A líceum működésének utolsó tanéve az 1851/52-es tanév volt. A következő tanévtől már a hatosztályos gimnáziummal összeolvasztott, nyolcosztályos főgimnázium működött a városban, a nyolcadik osztályt végzettek pedig érettségiztek.

A líceum két bölcsészeti évfolyamának jelentőségét, az értelmiség képzésében betöltött szerepét akkor értékelhetjük, ha felmérjük, fél évszázadnyi működése során hány diákot oktatott, honnan, milyen társadalmi osztályokból származtak növendékei, milyen anyanyelvűek voltak, továbbá ha – a lehetőségekhez mérten – felmérjük, megállapítjuk: milyen forrásokból milyen ismereteket sajátíthattak el.

A líceum bölcsész osztályai 1804-1852 között 47 tanévben működtek, 1848/49-ben nem volt tanítás. Pontosán nem tudjuk, hányan is tanultak a két bölcsész osztályban, ugyanis csak 25 tanév teljes és 5 részleges diáknévsorát ismerjük. Megközelítő pontossággal mégis körvonalazhatjuk a tanulói létszámot, ugyanis a meglévő forrásanyagból eléggé megállapíthatjuk az 1840-ig hiányzó adatokat, az azt követő időszakot pedig hozzávetőlegesen kikövetkeztethetjük a későbbi főgimnázium 1868/69-es évkönyvének – az akkor még meglévő forrásokra alapozó – visszatekintő összegezéséből. Mindezekből tehát megállapíthatjuk, hogy a líceum két évfolyamában a XIX. század első felében mintegy 3380 tanuló tanult, közülük 1880-at név szerint is ismerünk.

⁵ Magánlíceum, azaz fenntartásának költségei, a tanárok fizetése is a patrónus, a szatmári egyházmegye kötelezettsége volt.

A névleg ismert tanulók több mint egyharmadának származási helyét is ismerjük, ugyanis a líceum tanulóinak év eleji helyzetéről készített jegyzékek, valamint a diákságot összeíró (különbféle elnevezésű) jegyzékek, félév végi tájékoztatók általában közlik a tanulók születési helyét és szüleinek lakhelyét is. Így tehát tudjuk, hogy – az ismert származási helyűek közül – Szatmár (Szatmárnémeti) városából való volt 80, Szatmár megyéből 351 diák, (az ismerteknek összesen 50,8%-a). Igen sokan jöttek a szomszédos megyékből: Máramaros megyéből 240 (28,3%), Kővár-vidékről 15, Közép-Szolnokból 17, Ugocsából és Beregből 111-111 (összesen 23,2%), Ung megyéből 113 (13,3%), Szabolcsból 72 (8,5%), Biharból 11 (1,3%). Jöttek még távolabbi, a királyság északkeleti megyéiből is, de még Galíciából is (11-en, 1,3%).

Konkrét helységek felsorolásában elégedjünk most meg azokkal, amelyekből tíznél többen tanultak a líceumban: Tiszaújlak, Vetés (11), Kálinfalva (12), Felsőbánya (13), Kapnikbánya (15), Nagybánya (17), Máramarossziget, Nagykároly (47-47), Ungvár (61), Szatmár (80).

A bölcsészeti osztályok névleg ismert tanulóinak közül 1196 tanuló (63,5%) nemzetiségi hovatartozását jegyezték fel. Ezek szerint: 886 tanuló magyar, *Hungarus*,⁶ 167 rutén, 116 román, 8-8 erdélyi, *Transylvanus*, illetőleg galíciai, 3-3 német, örmény és szláv („*Slavus*”), 1-1 pedig lengyel és székely.

Rögtön szembeötlő észrevételünk, hogy az okiratokat készítő, a feljegyzők (s az adatokból bizonyosnak látszóan a nyilatkozó szülők vagy diákok) többször is az országbeli, táji hovatartozást – erdélyi, galíciai – jelölik a népi hovatartozás helyett, holott az erdélyi jelentetett magyart, román, németet, örményt, a galíciai lengyelt, rutént –, másrészt azt is megállapíthatjuk, *Hungarus*-nak, a magyar nemzethez tartozónak vallották magukat nem magyar anyanyelvűek és nemzetiségűek is.

A tanulók anyanyelvének, népi hovatartozásának megállapításában nem alapozhatunk családi nevünkre sem, hiszen a nevek írásmódja a

⁶ A latin *Hungarus* bejegyzés az adott időszakban, a nemzeti ideológiák kibontakozása előtt nemcsak a magyar anyanyelvűek és nemzetiségűek jelölésére szolgált, nem magyarokat (nemeseket) is jelentett, akik a „*natio hungarica*” részének tekintették magukat. (Vö.: Arató Endre: *A feudális nemzetiségtől a polgári nemzetig*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1975. 103-5.).

nevet feljegyző iskolázottságára, műveltségére jellemző, adataink tanúsága szerint ennek függvénye. Pontosán megállapítható, melyik nevet írta latinos, németes, magyaros műveltségű scriptor, hallás vagy bemondás után. De az is megállapítható, hogy a név nyelvi eredete nem azonos viselője anyanyelvével és nemzetiségével. Elégséges talán néhány példával szemléltetnünk:

Az *-ics/-vics* szláv névformánssal képzett nevek viselői közül ruténnek vallja magát Dulitskovits, Koflánovits, Lyáchovits, Miháلكovits, Mitrovits, Popovits, Iszájovics, Kosztevics, Kotzákovits, magyarnak: Fundanits, Jatzkovits, Illyasevits, Hatalovits, Zsidovits, Bukovics, Rudics, stb. Az *-iké* névformánssal képzett nevet viselő Jendrasik illírnek, Bobik magyarnak vallja magát. Az *-án* (egyaránt lehet román és szláv) névformánssal képzett nevet viselő Argelán, Buttyán, Laurán, Marián, Sorbán románnek vallja magát, Stéfán ruténnek, Dragán, Krizsán, Popdán, Prodán magyarnak.

Az *-er* német névformánssal képzett nevet viselők között is találunk magukat németnek vallókat (Leitner, Rezler) és másokat, akik magyarnak vallják magukat (Forstenheizler, Prugberger, Tishler). Magyar névformánssal képzett neveket is viselnek más anyanyelvűek: ruténnek vallja magát Asztalóczy, Fogarasy, Gadáczy, románnek Buday⁷, Madarászi, Mihályi.

Számos esetben magyar köznyelvi szót családnévként visel román (Béres, Fábián, Kardos, Kelemen, Sándor, Talpas) vagy rutén (Kovács, Seregély, Simon, Zsiga) anyanyelvű, nemzetiségű tanuló.

A fentiekből eredően nagyon valószínűnek kell tartanunk, hogy a „Hungarusnak”-nak bejegyzett idegen nyelvi eredetű családnevet viselő tanulók egy része tulajdonképpen nem volt magyar anyanyelvű, voltak közöttük rutén, román anyanyelvűek és nemzetiségűek is, egy részük bizonyosan két- vagy többnyelvű volt. (Erre a jelenségre utalnak a XIX. század második felében megjelent főgimnáziumi évkönyvek nyelvismertetre vonatkozó bejegyzései is: magyarul, németül, románul; ruténul, románul, magyarul stb. beszélő tanulókat tartanak nyilván.)

⁷ Ioan Pătruț román nyelvész a hasonló családneveket –ai végződéssel képzett román szószármazékoknak tekinti. (Vö.: *Nume de persoane și nume de locuri românești*. Editura Științifică și Enciclopedică. București 1984. 91-99.)

A nemzetiségi, népi hovatartozás kérdésében nem igazít el a líceum tanulóinak vallási hovatartozása sem. Bizonyosan csak 1357 tanuló vallási hovatartozását ismerjük: 713 római katolikus, 582 görög katolikus, 60 református. A görög katolikus tanulók között – főképp a XIX. század első negyedében – igen sok – 293 tanuló (16,5%) – az egyesült görög egyház papjainak, kántorainak a gyermeke. Ezek tanulási lehetőségeit növelte és indokolta, hogy az unióra lépett papokat felszabadították a földesúri terhek alól, sokan közülük nemességet kaptak. A rutén pap-ságra jellemző a XVIII. század végétől, hogy latin iskolákban (is) tanul, elszakad népétől, fokozatosan elhagyja anyanyelvét is. Főként ezért van a görög katolikusok és papjaik közt annyi magyar anyanyelvű.⁸

Tény tehát, hogy a líceum bölcsészeti osztályaiban együtt tanultak az évszázados fejlődés eredményeként egymás mellett vagy együtt élő különböző nemzetiségű, anyanyelvű és vallású családok ifjai. Közülük sokan a családi és gazdasági kapcsolatoktól függően egymás nemzeti-ségébe kölcsönösen beolvadtak.

A források hiányossága folytán nyilvánvalóan nem nyújthatunk egészen pontos képet a diákság társadalmi eredetéről sem, de úgy érezzük, hogy az ismert adatokból megrajzolt kép a teljes anyag ismeretében sem módosulna számottevően. A tanulói rétegek közül a legszámottevőbb az értelmiségi családokból származóké. Az 1176 ismert társadalmi eredetű tanuló közül 531 (45,1%) ilyen család gyermeke, őket a kishemesi családok gyermekei követik (278; 23,6%), majd sorrendben a polgári származásúak (147; 12,5%), a földműves, gazdálkodó családból származó (120; 10,2%) tanulók következnek. Igen kevés a munkás származású (10; 0,85%), valamint a katonacsaládból származó tanuló (6; 0,43%). Igen sok árva, félárva tanuló is tanult a líceumban.

A fenti kép teljesebbé tételéhez hozzátartozik annak a ténynek az ismételt megemlítése, hogy az összes értelmiségi származásúak több mint 55 százalékát képezték a görög katolikus papi családok gyermekei. Az értelmiségiek másik számottevő csoportját a különböző tisztviselő-családok gyermekei alkották (97 tanuló, az értelmiségiek 18,3%-a; az ismert társadalmi eredetűek összlétszámának 5,5%-a).

⁸ Vö.: Arató: i.m. 124.

Óvakodnunk kell attól, hogy a kismanesi származású tanulók magas számaránya téves következtetésekhez vezessen bennünket. Meg kell állapítanunk mindenekeelőtt, hogy a XIX. századi Szatmár megyében a nemesek 12,4 százalékos számaránya messze meghaladta az országos (mintegy 4-5 százalékos)⁹ átlagot. S tudnunk kell azt is, hogy e jelentős számú nemesség túlnyomó többsége csak ún. hétszilvafás, bocskoros nemes volt, s életmódja nem különbözött a parasztokétól, aminek bizonyossága az is, hogy a jobbágyfelszabadítás után ez a nemesi tömeg beolvadt a kisbirtokosok rétegébe. A kismanesi származású tanulók nagy része és a város feudális függésben nem élő paraszti rétegeből származó tanulók életkörülményei közt valójában alig volt különbség.

A kismanesek más társadalmi rétegekkel való kapcsolatát, illetőleg velük való keveredését tanúsítják azok a bejegyzések is, amelyek a tanuló családja nemesi állapotának jelzése mellett közlik az apa „polgári” foglalkozását is. Ezekből a bejegyzésekből is megállapítható, hogy nemesi rangot kaptak jegyzők, bírák, papok, tanítók, orvosok, uradalmi intézők és iparosok (mészáros-, cipésmesterek) is. Megkülönböztetésül a polgári vagy gazdálkodó családból származó orvos, mérnök, pap, tanító stb. neve mellett a társadalmi helyzetére utaló „civis” vagy „plebeius” jelző olvasható.

Adataink tanúsága szerint Szatmáron és a megyében a XIX. század első felében a gyermekek iskoláztatásának törekvése – számarányhoz viszonyítva – a polgárságot a társadalom többi osztályánál és rétegénél erőteljesebben jellemezte. A megye lakosságának megközelítőleg 8 százalékát kitevő polgárság gyermekei a gimnázium humanista osztályainak mintegy 28 százalékát (a polgárság társadalmi részarányának három és félszerese), a líceumi osztályokban viszont csak 12 százalékát (a polgárság társadalmi részarányának másfélszerese) alkották.

A XIX. század első felének – a gazdasági, társadalmi, politikai viszonyoknak – ismeretében a tanulók társadalmi eredetéről kapott képünk beleillik a kor összképébe.

A líceumi oktatás mértékének és tartalmának megítéléséhez számba kell vennünk a két évfolyamon tanított tantárgyakat és a tananyagot.

⁹ Vö.: Orosz István: *Szatmári népelet a XIX. században.* = *Tanulmányok Szatmár néprajzához.* Szerk. Ujváry Zoltán. Debrecen 1984. 143-144.

A líceumban latin nyelven tanítottak, de mindkét évfolyamon tanították a magyar nyelvet és irodalmat is.

Az elsőéves filozófusok az első félévben a hittanon kívül logikát, matematikát, történelmet, magyar nyelvet és magyar irodalmat tanultak.

Feltételezhető, hogy a logika változó megnevezése illetőleg elnevezése a tanított tananyag tartalmi sajátosságaira, esetenként a változó tartalomra is utal. Az 1805. évi első félévi tájékoztató szerint a logika tantárgya logikát és filozófiatörténetet (is) jelentett, a második félévben erkölcsfilozófiát. 1812-től az első félévben elméleti logikát, a másodikban gyakorlati (alkalmazott) logikát tanultak. Az 1814/15-ös tanév második felében a tantárgy neve ontológia¹⁰ és logika, 1829/30-ban az első félévben logika és empirikus pszichológia, a másodikban: logika és (tisza) metafizika, 1838/39-ben viszont: filozófiatörténet, empirikus pszichológia és analitikus logika.

A matematika neve az 1805/6-os tanévben: matematika és gyakorlati mértan, 1809-ben tiszta matematika (feltételezhetően: elméleti matematika), az 1812/13-as tanév első felében algebra, a második „tisza (elméleti) és gyakorlati mértan”, a későbbi tanévekben egyszerűen: mértan.

A történelem tantárgyának tananyaga 1804/5-ben: vallástörténet és cezarológia (a királyok története), a későbbi tanévekben: oknyomozó történelem, majd 1824/25-től: (egyszerűen) történelem.

Külön-külön tantárgy volt a magyar nyelv (neve: a magyar nyelv tanulmányozása) és a magyar irodalom. Magyar nyelvet a közéleti pályákra készülő nem magyar anyanyelvű tanulók tanultak, irodalom-olvasással a magyarul tudók foglalkoztak.

Az elsőéves filozófusok a második félévben fizikát és mezőgazdaságtant is tanultak.

A másodéves filozófusok a hittanon kívül hét-nyolc tantárgyat tanultak: matematikát, fizikát, filozófiát, történelmet, mezőgazdaságtant és természetrajzot, hidrotechnikát és építészetet, magyar nyelvet és irodalmat.

A másodévesek matematikája: alkalmazott matematika.

A fizika: elméleti és kísérleti fizika.

¹⁰ A szubjektumtól és a szubjektum tevékenységétől független létről szóló tanítás.

A filozófia: ontológia és kozmológia.¹¹ Később a tantárgy neve elméleti és gyakorlati filozófia: metafizika, majd az 1829/30-as tanévtől kezdődően a második félévben: filozófiai etika.

Történelemből egyetemes történelmet tanultak, a húszas évektől a magyar királyság történelmét is.

A természettudományokkal foglalkozó tantárgy neve: falusi gazdálkodás és a természet története.

A második félévben a másodéves bölcsészek hidrotechnikát¹² és polgári építészetet tanultak.

A magyar nyelv és irodalom tanulása az elsőévesekéhez hasonló módon folyt.

A líceum könyvtárának ismeretében,¹³ a könyvállomány alapján megállapíthatjuk, illetőleg körvonalazhatjuk, hogy a líceum tanárai milyen ismeretanyagra alapozhattak, illetőleg a tanulók az egyes tantárgyak anyagának elmélyítésében, illetőleg a nyelvek tanulásában milyen könyveket használhattak, melyekből egészíthették ki a tanítási órán kapott ismereteket.

A matematika tanításában, tanulásában hasznos segédeszköz volt Liesgang, Josephus: *Tabulae memoriales praecipue arithmeticae* című műve, valamint Vlacq, Adrianus fontos matematikai segédkönyve, a *Tabulae sinuum, tangentium et secantium, et logarithmi sinuum, tangentium et numerorum ab unitate ad 1000*. Horváth Joannes Baptista: *Elementa matheseos, philosophiae auditorium usibus acomodata* című kétkötetes munkája, valamint Corsini, Eduardo öt kötetes műve, az *Institutiones philosophicae ac mathematicae ad usum Scholarum piarum*.

A hidraulika és a fizika tanításában hasznosították Guilielmi, Domenico *Opera Omnia Mathematica Hydraulica, Medica et Physica* című négy kötetes munkáját.

¹¹ A világmindenséggel, mint összefüggő egységes egésszel, tér- és időbeli szerkezetével foglalkozó tudomány.

¹² Vízműtan, vízépítéset: a természetes vízkészlet gyakorlati felhasználhatóságával foglalkozó tudományág.

¹³ A könyvtárat a líceum alapításának évében létesítették. Állománya – leltára szerint – ekkor 275 könyv, közülük több a különböző szerzőktől származó egybekötött mű, ezekkel és a többkötetes művekkel együtt a teljes könyvállomány 384 könyv.

A fizika tanításában Guilielmi műve mellett két általános fizika könyvet tanulmányozhattak, Iosephus Khell *Physica Generalis* és Briald *Physica Generalis et pastoralis* című művét.

A történelem tanulásakor világtörténelmi ismereteket szerezhettek a hat kötetes *Rudimenta historica*-ból, valamint Rosinus, Ioannes: *Antiquitatum Romanorum*, Bertius, Petrus: *Breviarium Historiae Esticae*, Kéri, Franciscus Borgia: *Historiae byzantinae*, Bizarus, Petrus: *Persicarum rerum historia*, Du Fresne, Carolus: *Illyricum vetus et novus, sive historia regnorum Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae*, Kéri, Franciscus Borgia: *Imperatores orientalis – compedio exhibiti e compluribus graecis precipue scriptoribus a Constantino Magno ad Constantinum ultimum et per turcos expugnatam Constantinopolim* című munkáiból.

A szomszédos országok történetét olvashatták Lucius, Ioannes: *De regno Dalmatiae et Croatiae, Serviae atque Bulgariae locupletissimus accesionibus aucta*, a németység történetét Struvius, Burcardus Gotthelfius: *Corpus Historiae Germanicae, prima gentis origine ad annum usque 1730* című könyvből, Rousset, Jean: *Histoire mémorable des querres entre les Maiseons de France et d’Autriche* műve az osztrák francia háborúról tájékoztatható, Leland, Thomas: *Histoire d’Irland depuis l’invasion D’Henri II*, című műve pedig az írek történetébe nyújthatott betekintést.

Mivelhogy a történelem tanulmányozása vallástörténetet is jelentett, ilyen irányú ismeretek szerzését segítették az egyház zsinatainak történetét tárgyaló munkák (Cabasutius, Ioannes: *Historiarum, conciliorum et canonum invicem coltorum Veterumoue Ecclesiae rituum notitia ecclesiastica* és uő.: *Notitia conciliorum sanctae Ecclesiae*; Sarpus, Paulus: *Historiae Concilii Tridentini libri VIII*. a fentebb említett *Rudimenta historica* első és hatodik kötete), a magyar egyház történetét bemutató könyvek (Salagii Stephani *de Statu Ecclesiae Pannonicae libri VII.*), valamint Giustiniani, Bernardo a lovagrendek történetét tárgyaló műve (*Historie chronologiche dell’origine de glo’ Ordini Militari e di tutte le Religioni Cavalleresche*).

A magyar királyság történetét tárgyaló munka Kazy Ferenc könyve (*Historia Regni Hungariae ab anno seculi decimi septimi primo ad annum ejusdem seculi*), s magyar történelmi vonatkozásúak Esterházy József posthumus emlékiratai is.

Művelődéstörténeti vonatkozású Passerius, Ioannes Baptista: *Picturae Etruscorum in vasculis* című művészettörténeti munkája, valamint

a boszorkánypereket bemutató hat kötetes könyv: Del-Rio, Martinus Antonius: *Disquisitiones magicæ*.

A XVII-XVIII. századi történelemtanítás magába foglalta a földrajzi ismereteket is. Ezt tanúsítja a már említett *Rudimenta historica* című munka is, amely azonban már jelentős előrelépés a földrajz tanulmányozása tekintetében, ugyanis V. kötete, a *Rudimenta geographica* – minden kötetének külön címe is van az általános *Rudimenta historica* mellett – egészében földrajz tárgyú.

Hasonlóképpen földrajzi ismereteket is közöl a polihisztor Timon Samuel *Imago antiquæ Hungariæ, representans terras, adventus res gestas gentis hunnicæ*, valamint Iosef Veisett: *Geographie Historique Ecclesiaticæ et Civile* című könyve is.

A bölcséleti osztályoknak természetszerűleg fontos tantárgya volt a logika és a filozófia. A könyvtár kezdeti állományában mindössze két logikai könyvet találunk, a domonkosrendi Antonius Genuensis: *Elementa Logicæ* és Berényi, Alexander: *Institutiones logicæ et metaphisicæ* című művét.

A filozófiai könyvek közül említésre méltók a természetfilozófiai munkák: Boscovich, Rogerus Iosephus: *Theoria philosophiæ naturalis redacta ad unicam legem virium in natura existentium*, Zabarella, Iacobus: *Tractatus de rebus naturalibus*, valamint a mechanikai szemléletet terjesztő Reviczky Antal: *Elementa philosophiæ naturalis. Pars prima seu psihica generalis in usum auditorem conscripta* című műve.

A hittani ismeretek elmélyítésében gazdag könyvanyag állt a tanulók rendelkezésére. A katolikus szerzők közül olvashatták Pázmány Péter *Kalauzját*, Bellarminus, Robertus; Xaverius, Franciscus; Morus Tamás és Cyprianus; Busenbaum, Hermannus; Concinnae, Daniel; Graveson, Ignatius; Hyacintus Amatus, valamint a Benedek-rendi Coustant, Piere és a Domokos-rendi Canus, Melchior írásait.

Magyar egyházi írók közül Csapodi, Ludovicus; Foglár, Georgius; Kőszegi Stanislaus (László), Illyés István munkáit olvashatták.

A könyvtár anyagában számos protestáns szerző műveit is megtalálhatták, így Millius, David; Iacobus Vilhelmus Fererlinus; Basnagius, Samuel, valamint a svájci irányzatot képviselő Sabastinus Castellio és Paulus Sarpi(us) Polanus, a jénai Struvius, Burcardus Gotthelfius, a magyar szerzők közül pedig Otrókócsi Fóris Ferenc és a puritánus Komáromi Csipkés György írásait.

A filozófiai évfolyamok tanulói valószínűleg valamelyes jogi ismeretre is szert kellett hogy tegyenek. (A dokumentumanyagból nem állapítható meg, hogy ez melyik tantárgy keretében történt). A könyvtár anyagában két, a liceum számára előírt tankönyvet találunk: Pichler, Vitus: *Candidatus abbreviatus jurisprudentiae sacrae* és Szegedi János: *Tripartitum juris hungarici tyrocinium* című művét. Ez utóbbi – gyakorlati jogtudományt és magánjogot tartalmazó – tankönyv anyagának elmélyítésére tanulmányozhatták (az érdeklődők vagy a jogi tanulmányokra készülők) Aszalai István: *Index seu Compedium operis Tripartiti, Et Generalis Decreti, Consitutionumque Inchyti Regni Hungariae ac Partium eidem adnexarum* és Huszti, Stephanus: *Jurisprudentia practica seu commentarius novus in jus Hungari* (libri 3) című munkáját.

A természetjoggal ismerkedni kívánónak Desing, Anselmus: *Jus Naturae*, a római jogot megismerni akarónak Gothofredus, Dionysius: *Corpus Juris Civilis Romani cum notis integriis* című műve állott rendelkezésére.

A könyvek között katolikus kánonjogot (Pirhing, Ehrenreich: *Jus canonicum in V. libri Decretalium distributum*; Engel, Ludovicus: *Collegium univarsi juris canonici*) és luteránus egyházjogot (Plaff, Christophorus Matthaues: *De originibus juris ecclesiastici veraque eiusdem indolae liber singularis*) tárgyaló munkák is voltak.

A könyvtárban nyelvek tanulását, illetőleg nyelvi ismeretek bővítését elősegítő könyvek is álltak a tanulók rendelkezésére. Latin beszédgyakorlatokat tartalmazó tankönyv volt Erasmus Rotterdamus, Desiderius: *Colloquia familiaria* című könyve, Georgius Watehius: *Historia critica Latinae Lingvae* című munkája pedig a latin nyelv történetét ismertette.

A görög nyelv tanulmányozásában Schrevelius, Cornelius: *Lexicon manuale graeco-latinum et latino graecum* című népszerű, számos kiadásban megjelent szótárát használhatták. Görög nyelvű szövegeket Stephanus: *De urbibus quem primus Thomas de Pinedo Lusitanus ... donebat* című – görög és latin szövegeket párhuzamosan tartalmazó, és Leusden, Ioannes: *Leudeni Compediam Graecum Novi Testamenti* című könyvében találhattak.

Az olaszul tanulni kívánó diák olasz nyelvtankönyvet (*Gramatica Italica*)¹⁴ is talált.

¹⁴ Nem ismerjük sem a szerzőjét, sem kiadásának helyét, idejét.

Bizonyosan egyházi énekeket tartalmazó könyvek voltak a rutén nyelvű himnuszokat (*Hymni Ruthenici*) és zsoltárokat (*Psalterium Ruthenicum*)¹⁵ tartalmazó könyvek.

Általános nyelvészeti munka is volt a könyvtárban, az összehasonlító nyelvtudomány megalapozójának, Sajnovics Sámuelnek *Demonstratio Idioma Ungarorum et Laporum idem esse* című könyve.

Az 1804-ben létesült könyvtár állományát a fél évszázad folyamán nyilvánvalóan a gyarapodás és a pusztulás egyaránt jellemezte. Úgy véljük azonban, hogy amit tudunk, az egészében is, részleteiben is jellemző e fél évszázad szellemi arculatára.

A líceum tanáraitól tanévenként írt minősítésekből pontosan megállapíthatjuk, hogy kik, milyen képzettségű tanárok¹⁶ tanítottak az iskolában. Valamennyinek – filozófiai, jogi, esetenként teológiai – főiskolai végzettsége volt, sokuknak tudományos – doktori – fokozata is. Feltehetően kiválasztásukban kritérium lehetett a nyelvismeretük is, ugyanis – amint ez jellemzéseikből kitudódik – a latinon kívül mindannyian jól beszéltek legalább három, némelyek négy nyelvet. A legtöbben németül, szlávul,¹⁷ és magyarul beszéltek, de volt románul, örményül és franciául tudó tanár is.

A tanárok általában két-két, ritkábban három tantárgyra szakosodtak, a szakok legkülönbébb párosításában. Tantárgyak átcsoportosítása, egy-egy tanár tantárgyváltása csak nyugdíjazás, új tanár érkezése esetén történt.

A század második felében létrejött főgimnáziumban 1852 és a századvég között több mint 12000 tanuló tanult. A magyar anyanyelvűek és nemzetiségűek mellett a legszámosabb réteg a román tanulóké volt (9,36%), utánuk sorrendben a németek (5,4%), a rutének (4,52%), tótok, azaz szlovákok (1,27%) következtek. Rajtuk kívül magukat szlávoknak¹⁸ (0,29%), héber anyanyelvű zsidónak (0,14%)¹⁹, és lengyelnek (0,13%) valló diákok is tanultak az iskolában.

¹⁵ Egyiknek sem, ismerjük sem a szerzőjét, sem kiadásuk évét, idejét.

¹⁶ Név szerinti felsorolásukat, az egyes tanárookra vonatkozó ismereteink közlését jelen tanulmányainkban szükségtelennek tartjuk.

¹⁷ Ez esetben feltehetően a rutén vagy a szlovák nyelvről lehet szó.

¹⁸ Egyaránt jelenthet csehét, morvát, bulgárt, szerbet.

A század második felében csak az utolsó negyedszázadban tanultak társadalmi eredetéről van részletes és pontos kimutatásunk. Ekkor is az értelmiségiek gyermekei voltak a legtöbben (45,1%), viszont jelentősen megnövekedett a kisiparos, polgár családból (26,3%) és a gazdálkodó, kisbirtokos családból (20,6%) származók száma, és számottevően növekedett a munkás (4,82%) és a katonacsaládból (3,07%) származók száma is.

A század második felében a tanügyi reform előírásainak megfelelő tantárgybeosztás és tantervek alapján tanítottak a szakképzésükben is központilag irányított tanárok.

A XIX. század második felében fokozódott az anyanyelvű oktatás igénye. A középfokú anyanyelvű iskolázás lehetősége Szatmáron és vidékén először a magyar anyanyelvű tanulók számára vált lehetővé, 1844-től.

A román nyelvű középiskolai oktatás első eredményeként 1858-tól román tanszéket létesítettek a gimnáziumban, s ettől kezdve Petru Bran heti 12 órában tanította román nyelvre és román irodalomra a gimnázium alsó- illetve felső tagozatának tanulóit.

A Helytartótanács a különböző nemzetiségű tanulók anyanyelvű oktatásának biztosítása végett 1861-ben elrendelte, hogy a szatmári gimnázium magyar és román, az ungvári pedig rutén anyanyelvű legyen. A magyar uralkodó osztályok ismert – ezért itt fölöslegesen nem részletezendő – politikai magatartása folytán Szatmáron nem valósult meg a két tanítási nyelvű iskola. A román nyelvű oktatás bevezetését ellenzőknek az volt a fő érve, hogy nagyon kevés, mindössze 45 a román anyanyelvű tanuló.

Petru Bran helyesen látta, hogy nem a jelen adott körülményeit és számadatait kell figyelembe venni, hanem a jövő távlatait, ugyanis ha a jelenben – mint mondta – nincs is elégséges számú anyanyelvű tanuló, a jövőben bizonyosan lesz, ha a román nyelvet tannyelvűként fogják használni.

A Helytartótanács mégis módosította a fent említett határozatát, s az 1862-ben kiadott újabb rendeletében azt írta elő, hogy ha valamely

¹⁹ A diákság 11,61 százalékát kitevő többi izraelita felekezeti diák nem vallotta magát héber anyanyelvűnek.

gimnáziumban a tanítási nyelven (Szatmár esetében: magyarul) elégségesen nem beszélő (tudó) tanulók vannak, ha csak egy-kettő is osztályonként, akkor a tananyagot ezeknek az anyanyelvén (esetünkben: románul) is meg kell magyarázni, s ezeknek a feleltetése is anyanyelvükön (itt: románul) történjék.

Ez az intézkedés nem volt sikeres. A továbbra is megmaradó állapot: a román nyelv és irodalom tanulása és a hittan románul történő oktatása.

A rutén származású tanulók anyanyelven történő oktatását Szatmáron nem szorgalmazták.

Kutatómunkájuk feltételeit a tanárok maguk teremtették meg, írásaikat pedig időszakos kiadványokban, szaklapokban és folyóiratokban, különféle újságokban jelentették meg, számos munkájuk könyvként is megjelent.

Közlési lehetőségeik egyike volt a minden tanév végén megjelenő iskolai évkönyv, amely – az iskola életére vonatkozó adatok mellett – minden alkalommal pedagógiai vagy szaktudományos értekezéseket is közölt. Az 5-30 lap terjedelmű értekezések többsége csak egy-egy adalékot jelentett a szaktudományok vizsgálódásaihoz, érdemük abban rejlik, hogy tanár-íróik műhelytitkaikra tanították az együtt gondolkodásra készített olvasót.

A kiemelkedőbb tanulmányok közül említsünk meg néhányat: Pásquel Antal: *A tanulás elvei és szabályai* (1859), Sarmaságh Géza: *Száz tanács ezer bajra* (Szülőknek, 1884), Lukácsi György: *Matematikai játékok* (1887), Schőber Emil: *Tanítványaimnak az ásványgyűjtésről és határozásáról* (1892).

A korszak jellegzetes jelensége volt a nevelői és a publicisztikai tevékenység összefonódása. A tanárok napilapokat, hetilapokat alapítottak, szerkesztettek. A századvég negyven éve alatt Szatmáron megjelent 14 lap közül hatot e gimnázium tanárai alapítottak vagy szerkesztettek.²⁰ Tanulmányunkban nem vállalkozhatunk – s ez nem is célunk – a szatmári tanárok e lapokban vagy egyébütt közölt publicisztikai írásainak feltérképezésére, feltárására.

Felsorolunk viszont néhány könyv alakban megjelent pedagógiai, szaktudományos, illetőleg szépirodalmi munkát, amellyel hírnevüket öregbítették. Dr. Fechtel János: *Nagy Károly frank király és császár ural-*

²⁰A módszertani értekezleteket 12 évvel később vezették be a tanárok módszertani munkájába.

kodásának világtörténelmi fontossága (Szamosújvár, 1885), Bagossy Bertalan: *Palesztina hajdan és most* (Szatmár, 1894), Sarmaságh Géza: *A szatmári kir. kath. főgimnázium története* (Szatmár, 1896). Ugyanő statisztikai könyvet szerkesztett: *Szatmár vármegye népessége, nemzetiségi, vallásfelekezeti és kulturális statisztikája* (Szatmár, 1886).

Obermayer András latin nyelvű verskötettel (*Odae*. Bécs, 1859), Bodnár Gáspár szindarabokkal (*Vissza a műhelybe*. é.n., *A stíglincek*. Szatmár, 1893) és elbeszélésekkel (*Elbeszélések*. Szatmár, 1892), dr. Lessenyey Ferenc műfordítással (Doschenbach: *November hava*. Szatmár, 1881) jelentkezett.

A tanárok munkáinak tudománytörténeti és világnézeti elemzésére tanulmányunkban természetesen nem vállalkozhatunk. Elképzelhető, hogy akár korukban, akár ma vitatott tudományos megállapításokat, esetleg föltevéseket közöltek, viszont munkásságukat, illetőleg műveik értékét semmiképp sem ezek határozzák meg, legfeljebb ezek is hozzájuk tartoznak.

Az iskolában kapott ösztönzések, a nevelői munka eredményei a tanítványok megvalósításaiban, teljesítményében teljesebben ki. Tanulmányunk terjedelmét nyilvánvalóan meghaladná mindazoknak a számbavétele, akik a szatmári püspöki líceum, majd a század második felében a katolikus főgimnázium tanulói közül neves emberekké, kiemelkedő teljesítményeket elérő, elismert polgárokká váltak. Mindössze egy, a líceumban és két, a gimnáziumban tanult román anyanyelvű egykori szatmári diák munkásságáról szólunk. Román és magyar nyelvű publicisztikai tevékenységük a XIX. századi Szatmár megyei román értelmiség törekvéseire, érdeklődési körére vonatkozó adaléku szolgálnak.

Ioane Marcu Szatmár szomszédságában, Batizon született 1813-ban. A városhoz iskolái, és a mintegy 15 évi tevékenysége kötik. Tanulmányai során Ioane Marcu nemcsak filozófiai kérdésekkel foglalkozott, hanem – amint ezt a XIX. század emberétől elvárták – érdeklődött a történelem és a nyelvtudomány iránt is. Nyelveket tanult, búvárkodott. Figyelemmel kísérte a korabeli irodalmat. Főként azok a kérdések érdekelték, amelyek román nyelvű művelődéssel kapcsolatosak. Így keveredett vitába Titu Maiorescuval is, aki a román nyelv helyesírási reformja idején az új helyesírási tervezetet szerkesztő akadémiai bizottság vezetője volt. Ez a tény egyébként Marcu közéleti, közművelődési szereplésének egyik bizonyítéka.

A nyelvi-művelődési küzdelmekben több írásával is szerepet vállalt. Első ezek közül a *Declarațiune in cauza limbei romane* (Nyilatkozat a román nyelv ügyében) című, mintegy 30 oldalas írása, amelyet Szatmáron, 1880-ban a Szabad Sajtó vállalat nyomdájában nyomtatott ki. Írásában a Szatmár megyei román értelmiség nevében foglal állást, miután, mint említi, 1880. június 3-án, a megyében élő, az akadémiai helyesírás-tervezetet nem helyeslő román értelmiség ezzel őt megbízta.

Valójában nem írásának tudományos értéke érdemel említést, hiszen ez sok kifogásolni valót tartalmaz. Maga a tény nevezetes: a vidéki román értelmiség foglalkozott a nyelv kérdéseivel, nem volt közömbös a kialakuló ösztönei irodalmi nyelv kérdése iránt, volt bátorsága véleményét nyilvánítani, mégpedig olyanformán, hogy nyomtatásban is terjesztett írással szembeszállt az országos tekintélyű Titu Maiorescuval.

Ioane Marcunak alkalmá volt tanulmányai során több nyelvet is megismerni, ezeken olvasni, beszélni, persze nem volt nyelvész, nyelvtudós olyan értelemben, ahogyan ezt ma értelmezzük, így aztán nem csodálható, ha téves alapról indul el, úgy véli, ha a nyelvek különböznek is egymástól formájukban, alakilag, léteznek olyan egységes szabályok, amelyek minden művelt nyelvre érvényesek. Filozófiai beállítottsága következtében téved a nyelv kialakulása, fejlődése kérdésében, másrészt hajlamos művelt nyelvek és primitív nyelvek kategóriájában gondolkodni, ami a nyelvtudomány szempontjából nem elfogadható szempont.

Írása viszont érdekes olyan szempontból, hogy megtudjuk belőle, hogyan is képzelték el egy meghatározott földrajzi, tájnyelvi vidéken, Szatmár környékén a román irodalmi nyelv létrehozását, másrészt írása maga emléke a XIX. században Szatmáron beszélt román nyelvnek.

I. Marcu úgy képzelte el, hogy az irodalmi nyelvbe a különböző nyelvjárások bizonyos számú szavát kell bevenni, másrészt olyan nyelvet kell kialakítani, amelyik közeledik a többi latin eredetű néphez. Nem tett különbséget a nyelvhasználatba került jövevényszavak és az idegen szavak között. Úgy vélte, hogy a nem latin eredetű szavaknak nincs helye a román nyelvben.

Ami a helyesírást illeti, Ioane Marcu többek között azért hadakozott, hogy őrizze meg a szóvégi, többnyire már néma *-t*, azzal érvelve, hogy a francia írásban is van néma *-e* a szó végén sőt, a magyarban is van olykor néma *-h*.

Marcu késői latinista álláspontról indított támadására Titu Maiorescu a Convorbiri literare hasábjain (1881., 8. szám) *În contra neologismelor* című cikkében válaszolt a szatmári értelmiségnek és I. Marcu esperesnek.

A magyar és a román című, Szatmáron 1881-ben megjelent történelmi tárgyú dolgozatában a Politikai újdonságok című újság egyik cikkére válaszol, amelynek szerzője tévesen állította be az erdélyi románság helyzetét.

Ugyancsak a Szabad Sajtó nyomdájában adták ki *Biserica romana*²¹ című 14 oldalnyi dolgozatát (1883-ban). Írásában az egységes román egyház eszméjét hirdeti, azt állítja, hogy a rómaiak egykor a római katolikus szertartást hozták be Dáciába, politikai okokból is a Rómával való kapcsolatot sürgeti.

Victor Maroșan Avasújfaluban²² született 1863-ban. Családja anyagi helyzete arra készíti, hogy megkezdett gimnáziumi tanulmányait tanítóképzőben fejezze be. Vámfaluban, majd Avasfelsőfaluban²³ elemi iskolai tanító. A fiatal tanító érdeklődését lekötötte az avasi nép nyelvének, népszokásainak, hiedelmeinek a tanulmányozása. Megfigyelő, gyűjtő munkáját főként a korabeli megyei sajtóban közölt publicisztikai írásaiban gyümölcsöztette²⁴. Írt a Szatmár és Vidéke, a Szamos, a Heti Szemle című lapokba, több írása jelent meg a Néptanítók Lapja és az Ungaria című folyóiratokban.

Számos néprajzi, népköltészeti tárgyú írásában foglalkozik az avasi román néppel. Ilyenek például: *Az Avas és az avasi népszokások; Sabaișmus a román nép valláselemeiben; Szemelvények az avasi román népköltészetből* (valamennyi 1898-ban). Összegyűjtötte a bixádi kolostor keletkezésével kapcsolatos, illetőleg az Avas múltjával kapcsolatos mondákat is.

Az önmagát állandóan képző V. Maroșan magánúton elvégezte a gimnázium felső tagozatát, majd a kolozsvári egyetemen tanári képesítést szerzett magyar nyelv és irodalomból, román nyelv és irodalomból és történelemből. Egyetemi tanulmányai után kezdett elmélyültebben foglalkozni a román és a magyar nyelv és irodalom kölcsönhatásával.

²¹ Egykorú írásmódja: Baserica Romana.

²² Mai hivatalos neve: Certeze.

²³ Ma város, hivatalos neve: Negrești-Oaș.

²⁴ Nevét magyar helyesírással írta: Marosán Viktor.

Ekkor írta meg *A szatmármegyei román nép szokáincse* illetve *A magyar hatás a románra Szatmár-Máramarosban* című, a két nyelv kölcsönhatását vizsgáló írásait.

Könyve, a *Magyar-román nyelvtan* 1890-ben jelent meg Szatmáron, érdeme: gyakorlatiassága.

Az avasiak életének és történelmének tanulmányozása során adatokat gyűjtött a múlt forradalmi hagyományaira vonatkozóan is. *Az avasi románok a Rákóczy forradalomban* című írásában a román és a magyar nép XVIII. század eleji közös harcáról emlékezett meg.

Cornel Maroșan (Avasújfalú, 1860) is a megkezdett gimnáziumi tanulmányokat a tanítóképző iskolával váltja fel. A Szatmár megyei Aranyosmeggyes görög katolikus felekezeti iskolájában tanít. Igazi néptanító, aki nemcsak szellemi ismereteket közöl tanítványaival, hanem sokat foglalkozik gazdasági nevelésükkel is.

Megfigyeléseit, tapasztalatait nemcsak az iskolában gyümölcsözteti, hanem – főként a megyei napilapokban – meg is írja. Pedagógiai, gazdasági és közéleti kérdésekről egyaránt cikkezik.²⁵

Cornel Maroșannak több könyve is megjelent. *Falusi gyermekmenhely* (1888), illetve *Vezérkönyv a gyermekmenhelyek felállításához és vezetéséhez* (Szatmár, 1888., illetve második kiadása:1892) című könyve a falusi gyerekek nevelésével, az elhanyagolt, gondozatlan vagy éppen árva gyermekek sorsának irányításával foglalkozik.

A falusiak gazdálkodását kívánta segíteni *Baromfitelelés, okszerű állattakarmányozás* (Szatmár, 1899.) című munkájával, amelyet a Szatmár megyei gazdasági egyesület támogatásával adott ki.

Összegezésül megállapíthatjuk, hogy a szatmári püspöki liceumba és a XIX. század második felében működő katolikus főgimnáziumba a korabeli Szatmár megye és a környező tájak magyar, román, rutén és német anyanyelvű lakossága egyaránt számos fiát küldte, hogy belőlük – az ismeretszerzés megyebeli legmagasabb fokú intézményeiben – értelmiségieket neveljen.

A tanulás közös gondjai és buktatói, a különböző anyanyelvű tanárok munkássága, illetve a különböző anyanyelvű diákok későbbi

²⁵ Nevét magyar helyesírással írta: Marosán Kornél.

megvalósításaiban kiteljesedő tevékenysége a tájainkon élő más-más anyanyelvű emberek közös sorsának tanúságai.

Idézésük elmélyültebb kutatására, tudományos igényű valóságfeltárására, az előremutató jelenségek értékelő felhasználására ösztönöz.

ADATOK A XVII. SZÁZADI SZELLEMI MOZGALMAINK TÖRTÉNETÉHEZ

HEREPEI JÁNOS *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez*¹ című munkája II-III. kötetében szellemi életünk több neves személyiségét említi, akinek szatmári vonatkozása, kapcsolata is van. Minthogy Herepei János nem ismerte azt a kódexet,² amely a szatmári református kollégium anyakönyveit, a kollégium fegyelmi tanácsának jegyzőkönyveit stb. tartalmazza, a kódexből nyert adatokkal kiegészítem az Adattárban Porcsalmi Andrásra, Técsi Joó Istvánra, Körmendi Péterre, Vásárhelyi Istvánra, Szathmári Andrásra és Veszprémi Istvánra vonatkozó adatokat.

1. PORCSALMI ANDRÁS Apáczai Csere János tanítója, később Kolozsváron tanártársa volt. Róla Herepei azt közli, hogy Szatmáron filozófiai és filológiai évfolyamot végzett, s a kollégiumot 1637. július 7-én hagyta el.³

A szatmári református kollégium anyakönyvében 1633-ban írta alá az aláírási jegyzőkönyvet. Tanára Lázár Miklós /Nicolaus Lázár/ volt. A jegyzőkönyvet aláíró 78 tanuló közül Andreas Porczalmi sorban az 56. Az aláírási jegyzőkönyv csak az évet említi, nem közli a hónapot, napot.

Porcsalmi jelzett időpontbeli távozásáig még két aláírási jegyzőkönyvet készítettek, neve azonban ezekben nem szerepel.⁴ Minthogy ő maga jegyezte fel a kollégiumból való távozásának időpontját, joggal feltételezhetjük, hogy őt is a kérdéses időpontban itt tanító tanárok, tehát Wáári Miklós és Vásárhelyi István tanították.

Porcsalmi András Apáczai úgy említi kolozsvári beszéde bevezetőjében, mint az enciklopédikus ismeretekre, a tapasztalati tudományok

¹ *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez*, I–III. Budapest–Szeged (I:1965, II:1966, III:1971) – Herepei János cikkei.

² A kódex: *Matricula studiosorum*. (1610-1773. közti adatokat tartalmaz.) Vö.: Bura László: *Szatmári diákok 1610–1852*. Szeged 1994. 3–103.)

³ Porcsalmi maga jegyezte fel az adatot a kolozsvári református kollégium nagykönyvtárában található kéziratos kötetbe. Vö.: Herepei: i.m. II. 297.

⁴ Esetleg kintlakó lett, s ő nevüket nem jegyezték fel, esetleg azért nem, mert előzően aláírta a jegyzőkönyvet.

tanulmányozására ösztönző tanárt. Iskolatörténeti nyomozásaink során talán feltételezhetnők, hogy ezek Porcsalmi életében messze visszanyúlhatnak, talán a négy Szatmáron eltöltött tanulmányi évébe is.

2. TÉCSI JOÓ ISTVÁN, aki Sárospatakról 1644-ben juttatott el Leyda akadémiajára, Sárospatakot megelőző szintén Szatmáron indult.⁵ Wáári Miklós /Nicolaus M.Wáári/ tanítványaként írta alá a kollégium aláírási jegyzőkönyvét /Stephanus Teczői néven/ 1635. szeptember 18-án.

3. KÖRMENDI PÉTER – Herepei adatai szerint – 1658. június 22-én a sárospataki kollégium szeniora, 1660. július 25-én pedig külföldre indul, Franekera akadémiajában teológiát tanul.⁶ Herepei tud arról, hogy hazatérte után Szatmáron kollégiumi tanár, adatai azonban pontosításra szorulnak.

Körmendi Péter ugyanis külföldi tanulmányútja előtt már Szatmáron tanított, mégpedig nem is sokkal a sárospataki szeniorság után. A kollégium anyakönyvében 1658. július 7-i keltezéssel a következő bejegyzés olvasható: „Humanissimus nec non doctissimus magnoque pietatis fulgere candidatus vir dominus Petrus Körmendi consitus scholae Szatthmarinae moderator. Anno 1658 die 7. Julii.”

A „moderator” valószínűleg az iskola rektora, vezetője jelentésű, ugyanis az aláíró 63 diák között szerepel a testvére, Körmendi Balázs is, akiről feljegyezték, hogy az iskola szeniora és „collaborator”, azaz segédtanító, osztálytanító.

Körmendi Péter tanítványai közé tartozott Eszéki István és Szathmári András is.

Második alkalommal 1664-ben szerepel az iskola tanáráként: „Wenerabili virtute insignitus, reverendissimus ac clarissimus vir dominus Petrus Körmendi ex academiis lacte ac pie reversus, iterum est introductus ad regendam hanc scholam celeberrimam civitatis famosque memoriae Szatthmari, anno 1664 quinto Idus Februarii.”

Nem állapítható meg, hogy meddig tanított, mindenesetre az 1665. évi aláírási jegyzőkönyvben már Szécsi István tanár neve szerepel.

⁵ Herepei: i.m. II. 64. Származási neve után feltételezi, hogy a máramarosi Técső helységről ered, valószínűleg 1619–1620-ban született.

⁶ Herepei: i.m. III. 406–7.

4. VÁSÁRHELYI ISTVÁN angliai egyetemen tanult. Hazatérésének időpontját 1637. elejére valószerűsíti, ugyanis /a Leydából 1635. nyarán hazatért/ Haller Gábor naplójában azt írja, hogy belgiumi adósságát Medgyesen adta meg neki 1637. március 5-én vagy 6-án.⁷ Herepei forrásai szerint Vásárhelyi március 9-én indult el Kolozsvárról Sárospatakra, hogy elfoglalja az ottani kollégium egyik állását. Megemlíti azonban azt is, hogy nevét hiába keressük az ottani tanároknak Szombathi János által összeállított névsorában.

Herepei lehetségesnek tartja, hogy a fentebbi Vásárhelyi István esetleg azonos az 1630-as évek végén Szatmáron működő iskolarektorral.

Nos, a szatmári iskolában 1636. december 4-én jegyezték fel Vásárhelyi István tanárságát: „Reurendus ac clarissimus nec non summa pietate uita irreprehensibilis doctissimus wir dominus Stephanus Wásárhelyi conductus ad regimen scholasticum Szatthmarinae, anno domini 1636 die 4 Decembris.”

Herepei János – Bod Péter Magyar Athenas című munkájára hivatkozva – állítja, hogy ezidőtájt Szatmáron tanult Kézdi-Vásárhelyi Péter, Barcsai fejedelem udvari papja, az enyedi kollégium későbbi első professzora, aki feltehetően Vásárhelyi István rokona volt. Neve nem szerepel az aláírási jegyzőkönyvben, 1637-1641 között pedig nincs anyakönyvi bejegyzés. Nagyon valószínű azonban az, hogy Kézdi-Vásárhelyi Péter éppen a rokonoknál lakott, s így nem is kellett aláírnia a kollégium bentlakóinak jegyzőkönyvét.

5. SZATHMÁRI ANDRÁS nem volt jelentős egyéniség, peregrinációs albuma,⁸ emlékkönyvecskéje azonban érdekes kortörténeti dokumentum, hisz a külföldi akadémiákat látogató diákjaink szokásairól tudósít.

Herepei János Adattára szerint⁹ Szathmári András valószínű, hogy Szatmáron született és ott is járt iskolába. Azt is lehetségesnek tartja, hogy az 1660. év után utolsó évére még átment a nagybányai ev. ref. gimnáziumba, ahol egy vele azonos nevű tanuló írta alá az iskola törvényeit. 1664. májusában viszont a franekerai egyetem teológiai és filozófiai karára iratkozik be Veszprémi Istvánnal és még három társával.

⁷ Herepei: i.m. III. 421.

⁸ Lásd: *Szathmári András és peregrinációs albuma*. = Herepei: i.m. III. 390-393.

⁹ Herepei: i.m. III. 390.

Mit tanúsítanak a szatmári református kollégium aláírási jegyzőkönyvei?

1662. február 4-én 41 tógás diák írta alá a Veszprémi István által vezetett iskola jegyzőkönyvét. Sorrendben a 19. Andreas Szatthmari, aki-nek neve mellett még ez olvasható: senior, doctus piusque, satis fecit.

Az 1664. február idusán készült jegyzőkönyvben /a tanár Körmendi István/ az ötödik aláíró: Andreas Szathmári, /satis fecit./

1665. február 20-án Szécsi István tanár tanítványaként írja alá a jegyzőkönyvet. Az első a szenior, a második pedig Andreas Szathmári, contrascriba. Tehát ő lett a diákok közösségének a jegyzője, a kollégiumi diákság egyik vezetője.

Ezek az adatok, úgy érzem, ellentmondanak az Adattárban közlteknek. Valószínűleg az, hogy a szatmári kollégium diákja 1664. februárjában még a kollégiumban legyen, májusban már Frane-kera akadémikusa, 1665-ben (esetleg 1664-ben?) részt vesz akadémikusok vitatkozásában, majd 1665. március 3-án Gröningában fordul meg.

Viszont 1665. február 20-án Szatmáron aláírja (még hozzá a diákság egyik vezetőjeként) a jegyzőkönyvet.

Az egyik lehetőség az, hogy a külföldi tartózkodással kapcsolatos adatok nem pontosak, a másik lehetőség, hogy Szathmári András itt-honról írta a vitatkozást üdvözlő verset (ez nem valószínű), s végül az is előfordulhat, hogy nem ugyanazon személyről van szó, a névazonosság valahol összezavarja az adatokat.

Herepei közlése szerint a Hollandiából hazatérő Szathmárit a tiszántúli püspök iskolamesterül rendeli valamelyik iskolához, „mégpedig – a nem csalódom – a szatmári főiskolához.” Nos, az anyakönyvben nem szerepel a neve. 1660-ban Veszprémi István a tanár, 1669-ben Veszprémi mellett Otrokócsi Fóris Ferenc. Legfeljebb az 1667-es évről lehetne szó – de ebből az évből nincs jegyzőkönyv –, ugyanis 1668-ban már Cégényben pap.¹⁰

6. VESZPRÉMI ISTVÁN, erdélyi református püspökről Bod Péter nyomán közli, hogy „volt Ifjúságának idején A'Szatmári Oskolában ...viselt Professzorságot.” Nem tudja azonban, hogy külföldi útja előtt,

¹⁰ Herepei János forrásai: Szabó Károly: *Régi Magyar Könyvtár*. 1-3. Budapest 1879-1898.

avagy azután töltötte be ezt az állást, ámde bizonyos – mondja –, hogy professzor még nem lehetett, hanem csak iskolamester, illetőleg rektor.

A kollégium anyakönyve Veszprémi szatmári működéséről a következőképp tanúskodik:

1662: „Humanissimus ac doctissimus generosoque virtutis stemmate condecoratus vir dominus Stephanus Wespremi, conductus ad regimen scholae celeberrimae Szatthmarinae, anno domini 1662 die 4 Februarii.”

Tehát először az 1664 májusában kezdődött külföldi útja előtt tanított a szatmári kollégiumban, 41 tógás diák írta alá az aláírási jegyzőkönyvét.

Hollandiából hazatérve 1666 októberében iktatják be újólág az iskola vezetőjének: „Clarissimus nec non ingenii dextentitate multas excellentissimus Stephanus Veszpremi, post multas in academiis peregrinationes iterum patriae redditus, introductus est ad dirigendam scholam Szatthmarinam anno 1666, die 25 Octobris cuius disciplinae subscripserunt.” Összesen 71 diák írta alá a jegyzőkönyvet.

1669. április 18-án, amikor Otrókócsi Fóris Ferencet az iskola rektoraként beiktatják, a jegyzőkönyv közli, hogy az iskola első rektora Veszprémi István: „...rectore primario existente clarissimo domino Stephane Veszprimi.” Ekkor 69 tanuló írja alá a jegyzőkönyvet.

Távozásáról az 1671. július 9-i bejegyzés tudósít: „Reverendus ac clarissimus dominus Stephanus Wespremi ductus ad officium pastoratum in aulam memoriae dominae magnificae Kemenyianae. Senior venerabilis tractus Udvarhelyiensis postea episcopus Transylvaniae.”

Veszprémi István tehát kétszer is tanított a szatmári kollégiumban külföldi útja előtt is, utána is.

7. SZATHMÁR-NÉMETHI MIHÁLY is a külföldön tanultak egyike. Róla Herepei azt írja, hogy esetleg azonos lehet a debreceni kollégiumban 1657. november 6-án aláírt Michael Némethi-vel.¹¹ A szatmári kollégium aláírási jegyzőkönyveiben 1652. július 16-án szerepel Michael Némethi /satis fecit/ neve. A kollégium tanára ekkor Kaposi G. Pál. Egyéb adat híján nem is próbálkozhatunk meg a szóban forgó nevek azonosításával.

¹¹Herepei: i.m. III. 411-3.

SZATMÁRI DIÁKOK AZ ELSŐ KURUC ÜTKÖZETBEN

TÖRTÉNETI KÖZTUDATUNKBAN Szatmárhoz és vidékéhez kötődik a kuruc szabadságháború befejezése, ugyanis Károlyi Sándor, a kuruc hadak fővezére 1711. április 29-én Szatmáron írta alá a Habsburg hatalommal megkötött béke okmányát, serege pedig harmadnap, május 1-jén a nagymajtényi síkon tette le a fegyvert. (A fegyverletétel emlékműve ma a kismajtényi-domahidai¹² vasútállomás mellett látható). A korai kuruc kor – Thököly Imre háborúja – és a II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságháború Szatmárt érintő eseményeit azonban már csak a korszakot elmélyültebben tanulmányozók ismerik, ismerhetik.

Művelődéstörténeti, pontosabban oktatástörténeti kutatásaink során bukkantunk olyan adatokra, amelyek feltehetően a kuruc név eredeti jelentésének, valamint használatának körülményeire utalnak, másrészt olyanokra, amelyek a korai kuruc kor legelső csatározásait idézik. Fellelvenítésük önismeretünket is bővíti, egyben művelődéstörténeti, oktatástörténeti kérdések kutatására, pontosítására is ösztönöz.

A szatmári diákok és a kuruc mozgalom kapcsolatának értése és értékelése szükségessé teszi, hogy magunk elé idézzük a korabeli Szatmárt. A város már a kialakuló feudalizmus korában is jelentős volt, mert a Szamos mellé épített vára ellenőrizhette a vidéken átvezető fontos kereskedelmi utakat. A XVI-XVII. században földrajzi helyzeténél fogva katonai és politikai jelentősége megnövekedett, minthogy erre a vidékre a Habsburg királyság és az erdélyi fejedelemség egyaránt igényt tartott. A hatalmi harc során átmenetileg többször is gazdát cserélt, ami a vidék lakosságának sok szenvedést, tetemes anyagi károkat okozott. Mindezek különösen fokozódtak a XVII. század ötvenes éveitől, ugyanis 1658. októberében török-tatár hadak pusztítják a megyét.

A háborús események, a karhatalmi célokból vagy a félelemkeltés szándékából e vidékre eresztett zsoldos hadak zaklatásai, erőszakoskodásai a nemességet is, jobbágyságot is sújtották. A nemesi vármegye

¹² Mai hivatalos neve: Domănești

vezetősége mind határozottabban törekszik a lakosság felfegyverzésére, megtorlások szervezésére, törekvéseit azonban fékezi a jobbágyság lázadásától való félelem. A Szatmár vidéki jobbágyság ugyanis ismételtén lázadozott a nemesi terhek ellen, melyeket csak tetézt a vár körül végeztetett sok ingyenmunka.

Járható útnak egyelőre az egyéni lázadás, a szökés látszott. Mind több szegénylegény húzódott meg a Szamoshat akkor kiterjedt erdőrengetegében. A nép kurucoknak hívta őket. A szó kóborló jelentésben élt az egykori tájnyelvben.¹³ A szegénylegények később szabadsapatokká, kuruc csapatokká szerveződtek. Megtorló támadásaik egyelőre csak egyéneket fenyegettek, nemeseket is, el-elkalandozó zsoldos katonákat is. Érthető, hogy a nemesség aggályoskodott a jobbágyok felfegyverzése ügyében.

A Weselényi Ferenc nádor szervezte Habsburg-ellenes összeesküvés leleplezése után a bebörtönzés elől megmenekültek 1672-ben Teleki Mihály erdélyi kancellárt választották fővezérükké. Teleki Mihály sereget toboroz, mégpedig a Szamoshat erdeiben meghúzódó szegénylegényekből, kurucokból, s első hadi vállalkozásként 1672 szeptemberében Szatmár elfoglalására készül. Seregéhez szatmári diákok is csatlakoztak, köztük a református kollégium 49 diákja.

A felkelők szegényesen felszerelt, tüzérséggel nem rendelkező serege elé vonult az ostromot bevárni nem akaró várórségből 2000 német gyalogos és 600 magyar lovas, valamint tüzérség. Az ütközet Batiz és Vasvári között kezdődött meg. Ám a kuruc vezér a lovassággal nem közölte a gyalogságnak adott utasításait, miszerint az ágyútűz felvillanására azonnal fedezzék magukat, s a lovasok, félreértve a gyalogság taktikáját, a gyalogosokat elesetteknek vélvén, meghátráltak, illetőleg elmenekültek. A magukra maradt gyalogosok Batiz felé menekültek, a falu határában lemészárolták őket.

A tömegsír, amelybe a halottakat eltemették, a XX. század elején feltárták. Ferenczi János helytörténész a Szatmáron 1910-ben megjelent könyvében¹⁴ ezt követően írta meg, hogy a tömegsír sok száz halottja közt 73 diák is nyugszik, köztük a szatmári református kollégium 49 diákja, közli a 49 diák nevét is.

¹³ Vö.: Bura László: *Élő nyelvünk*. Kriterion 1982. 57–8.

¹⁴ *Ferenczi János Művei*. Ötödik kötet. Szatmár 1910: 57–9.

A tömegsír fölé 1914-ben emlékművet állítottak. Az emlékmű márványtábláján ez áll: Az 1672. szeptember 20-án Batiz mellett elesett ifjak emlékének emelte a Szatmárnémeti Ref. Főgimnázium az 1914-ik évben.

A batizi temető szélén levő emlékművet csak a falubeliek ismerik. 1957-ben a szatmári magyar tannyelvű líceum fennállásának 400. évfordulójára szervezett ünnepségsorozat egyik rendezvényeként a városban tanuló magyar és román középiskolások együttesen vonultak ki a batizi temetőbe és koszorúzták meg az idegen elnyomók elleni csatában elesett diákok emlékművét.

Az első kuruc ütközet diákkatonáival kapcsolatosan több iskola-történeti, illetőleg művelődéstörténeti kérdés is felmerül. Kik voltak az első kuruc sereghez csatlakozó diákok, mi készítette őket a Habsburg várórség elleni csatában való részvételre?

Ferenczi János könyvében 73 diákot említ, 49 nevet közöl. Megállapításaink szerint állítása pontatlan, közlése helyesbítésre szorul, ezért forrásainak feltárása, ellenőrzése még a további kutatómunka feladata.

Névsorát illetően egyelőre egyetlen hiteles forrásra támaszkodhatunk, a kollégium egykorú anyakönyvére, az ún. *Matricula studiosorum*-ra. Ebben – a kollégiumok szokása szerint – a felsőbb osztályos diákok évenként aláírták azt a jegyzőkönyvet, amely tanúsította: alávetik magukat a kollégiumi törvényeknek és professzoruk utasításainak. Nos, ha a Ferenczi diáknévsorát összevetjük a matrikula jegyzőkönyveivel, megállapíthatjuk, hogy 45 név pontosan egyező, három név hibás olvasatú, de létező. Feltehetően ez a helyzet a Bikinyi Mihály nevével is, amelynek esetében a Bökényi családnévre kell gondolnunk, igaz, ez esetben a keresztnéve is elírás.

A diákok tehát létező személyek voltak, viszont téves az a megállapítása, hogy valamennyien meghaltak a batizvasvári csatában. Szölöskei István 1671-ben írta alá a kollégiumi törvények elfogadását. Az ő neve mellé jegyezték be utóbb: A németek Batizon 1672. szeptember 20-án megölték, sok más tanulóval együtt. Az ő azonossága bizonyos. A többieké részben kikövetkeztethető, részben téves. A felsorolt 49 diák közül csak 24 halhatott meg a batizvasvári csatában, ugyanis a többi 25 diák neve az azt követő években – 1672-ben, 1674-ben, 1676-ban – is szerepel az anyakönyvben, sőt sokukról későbbi életpályájukra vonatkozó feljegyzéseket is találunk.

Ki tehát a tömegsírban talált többi ifjú? Valamennyi diák? Elképzelhető. Az egykorú kollégiumi iskolarendszer ismeretében feltételezhetjük, hogy az aláírási jegyzőkönyvben nem szereplő szolgadiákok, a jegyzőkönyveket még alá nem író alsóbb osztályos diákok, városi gazdánál lakó gazdagabb nemes ifjak is csatlakozhattak a kurucokhoz, sőt elképzelhető, hogy lehettek köztük a város másik, az 1636-ban Pázmány Péter által alapított katolikus kollégiumnak a diákjai is.

Ferenczi névsorában az 1672-ben aláírt 19 tanuló közül 17 szerepel – kettő azonban csak decemberben írta alá a kollégiumi törvényeket –, az 1671-es év 27 diákja közül pedig öt. Hatan még korábban, 1666-1669 közt írták alá a matrikulát. Ezek valamennyien az idősebb diáknemzedék tagjai voltak. A nevek közt olyanokat is felsorol – tizenötöt –, akik viszont először csak 1673-1675 között írták alá a törvényeket. Feltételezésünk szerint ezek az ütközet idején még alsóbb osztályosok lehettek. A fenti adatokból még arra is következtethetnénk, hogy a 73 elesett ifjú közt még mások is lehettek a korábbi évek diákjai közül.

A művelődéstörténet, közelebbről az iskolatörténet kutatójában természetesen megfogalmazódik a kérdés: Miért és hogyan csatlakoztak a szatmári diákok a kuruc sereghez?

Származási helyüket illetően a 49 ismert nevű diák legtöbbször Szatmár megyei, illetőleg a szomszédos Máramaros és Ugocsa megyei illetőségű volt, de akadt köztük erdélyi is, s néhány távolabbi, töröktől-némettől megszállt vidékről tanulni Szatmárra jött diák is. A diákvándorlás egyébként nem volt szokatlan abban a korban. A XVI-XVII. század politikai és társadalmi viszonyai sok vállalkozó szellemű diákot arra készítettek, hogy a Habsburg uralom elől vagy a törökök által megszállt területekről – politikai vagy vallási okokból – szülőföldjétől igen távoli iskolába iratkozzék be. Erdélyi, székelyföldi vagy szászföldi gazdasági okok vagy vallási küzdelmek készíthettek távolabbi iskolák választására.

Bárhonnét származtak is tehát a korabeli szatmári diákok, családjuk valahol megszenvendte az idegen zsoldosok vagy a törökök harácsolásait, rablásait, sanyargatásait. Szatmáron pedig ugyancsak gyakran hallhatták-láthatták-tapasztalhatták az idegen várórség garázdálkodásait. A népet eltöltő, az elnyomtatottság szülte keserűség, lázadás természetesen benne élt a túlnyomórészt népi és kismemesi származású diákságban is. Bizonyára az elnyomók elleni küzdelem szellemében

nevelték őket tanáraik is. Csak egy szikra kellett, ami lángra lobbantsa a lappangó tüzet. Teleki Mihály seregének szervezése, Szatmár várának tervezett ostroma volt bizonyára az a szikra, amely fellobbantotta a diákok harci szellemét. Sokan életükkel fizettek az elnyomók elleni küzdeni akarásukért.

A diákoknak a kuruc sereghez való csatlakozásával kapcsolatosan egész sor megválaszolatlan kérdés áll előttünk: Mikor és hogyan kerültek kapcsolatba a szatmári diákok a Szamoshat erdeiben bujkáló szegénylegényekkel, kurucokkal? Hogyan kerültek kapcsolatba Teleki Mihály szerveződő seregével? Hogyan szervezték meg 1672 őszén a kollégiumban tartózkodó diákság szinte teljes létszámú csatlakozását? A kollégiumból, a városból való szökést? Hogyan csatlakozott a népi származású diákság mozgalmához a nemesi származású diák? Hogyan szabadultak meg a túlélők, miként fogadták őket a kollégiumban, a városban?

Kérdések sokasága, amelyekre választ már sohasem kaphatunk. A batizvasvári ütközet nem történeti monda, hiteles dokumentumokból tanulmányozható esemény. A diákok csatlakozása a kuruc sereghez igaz történet. Beke György ötlete: szépirodalmi feldolgozásra érdemes téma. A nagyenyedi két fűzfa méltó párja lehetne.

ISKOLATÖRTÉNETI KUTATÓMUNKÁINK MÓDSZEREI ÉS A FORRÁSKRITIKA

NEGYEDSZÁZADA már, hogy Jakó Zsigmond professzor felhívta a figyelmet művelődéstörténetünk sürgető feladatára, középiskoláink történetének, illetőleg társadalmi szerepének addig ismert kerettörténetüket meghaladó bemutatására és megfogalmazta a feldolgozás elvi és módszertani szempontjait.¹

A fentebbi cél megvalósítására vállalkozó kutatócsoport munkájába az 1970-es évek elején kapcsolódtam be. A munka folyamatában Jakó Zsigmond professzor tanácsaival, észrevételeivel segített, ellenőrzött.

A Szatmárnémetiben a XVII. században alapított református gimnázium 1983-ban megírt történetét a Kriterion Könyvkiadó akkor nem jelentethette meg, a tiltott könyvek közé került, 1994-ben aztán az Erdélyi Múzeum-Egyesület adta ki az Erdélyi Tudományos Füzetek² sorozatban *A szatmári református kollégium és diákjai (1610-1852)* címen. (A Pázmány Péter által alapított katolikus gimnáziumról később megírt munkát természetesen akkor már nem adtam át a kiadónak. Ezt, valamint a többi szatmárnémeti középiskola történeti anyagát bemutató tanulmányokat 1999-ben közöltem az *Iskolavárosunk Szatmárnémeti*³ című kötetben.)

Kutatási tapasztalataim alapján is, a tanulmány nyomtatásban megjelenését követően felmerült problémák kapcsán is hasznosnak tartom néhány, a kutatás és a feldolgozás során adódott főbb elvi és módszertani kérdés megemlítését, véleményezését, ugyanis ezek bármely művelődéstörténeti/neveléstörténeti kutatás során előfordulhatnak, gyakorlatilag a pedagógiai kutatások módszertanát is érinthetik.

Időszerűségük mellett szól az is, hogy miután a XX. század utolsó évtizedétől történelmünk, anyagi és szellemi műveltségünk kutatása/

¹ *A Bethlen kollégium diák-társadalmában a feudális korában.* = Jakó Zsigmond – Juhász István: *Nagyenyedi diákok 1662–1848*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1979. 41–80.

² 217. sz.

³ Státus Könyvkiadó, Csíkszereda 1999.

feltárása Erdélyben is lehetségessé vált, az azóta megjelent különféle helytörténeti munkák sorában iskolatörténeti, vagy iskolatörténettel is foglalkozó munkák is megjelennek. Ilyen tárgyú (tanári, tanítói) első fokozati vizsgadolgozatokat is írnak.

Kutató munkám legelső lépése az intézményekre vonatkozó másodlagos források, a (lehetőleg) teljes szakirodalom számbavétele és értékelése volt, ezt követte az ismert források ellenőrzése, illetőleg feltáratlan források felkutatása és feldolgozása.

A szakirodalom számbavétele nemcsak a (főleg) helyi szerzőknek a református és a katolikus gimnáziumról megjelent írásait/munkáit jelentette, hanem a XV-XIX. századi magyar iskolázásra, különösképpen a protestáns és a jezsuita iskolák alakulására, általános működésére vonatkozó irodalmat és a kérdés legfrissebb tudományos értékelését is. A széles körű tájékozódás feltétlenül szükséges volt, hogy a helyit az általános tükrében is vizsgálhassam.

A szatmárnémeti református főgimnáziumról készülő munkám megírása során magától értetődően először olvastam Bakcsy Gergelynek a millennium évében megírt könyvét, *A szatmárnémeti ev. ref. Főgimnázium története* című munkáját. Természetesen olvastam a könyvében megjelölt forrásokat is.⁴

Valószínűnek tartom, hogy Bakcsy Gergely fő forrását Bartók Gábor 1860-ban megjelent könyve képezte: *Szatmár-Németi szabad királyi város egyházi és polgári történetei*. Összeszedte: Sarkadi Nagy Mihály, rendszerbe üttötte s kiegészítette: Bartók Gábor helv. hitv. gymn. igazgató.⁵

Nagy Mihály 1818-ban írta (kéziratot formájában is fennmaradt) *Nemes Szabad Királyi Szatmár-Németi Városának Históriaja* című munkáját, amely három évtized múltán nyomtatásban is megjelent: *Szatmár-Németi sz. k. város történetei leírása*, I-II.⁶

⁴ Forrásai közt említi még Szirmay Antal: *Szatmár vármegye fekvése, történetei és polgári eszmérete*. Buda 1800., Kiss Kálmán: *A szatmári református egyházmegye története*. Kecskemét, 1878, Kovács István: *A szatmári ref. iskola története*. Debrecen, 1880. című munkáit, valamint a szatmárnémeti főgimnázium és az egyházmegye levéltárát.

⁵ Kiadta s nyomatta Kovács Márton nyomdatulajdonos Szatmárt 1860.

⁶ Szerk.: S. Nagy Mihály. H.n., é.n. Szatmár 1848. – Elolvastam mind a kéziratos formában megőrzött változatát, mind a kinyomtatott könyvet.

Természetesen elolvastam a református iskolákra – Debrecen, Sárospatak, Pápa stb. – vonatkozó könyvek és tanulmányok sokaságát is, hogy a szatmári iskolát ezekkel összehasonlíthassam, rendszerükben elhelyezhessem.

Az adatszolgáltatás jelentős forrása volt a gimnázium 1610-1747 közötti beírásai névsorait, a könyvtár jegyzékeit és fejlődését, valamint a fegyelmi jegyzőkönyveket tartalmazó (nagyobbrészt latin nyelvű) kódex.

Elvi és módszertani észrevételeim a református iskola kialakulásának és fejlődésének az első félévszázadára vonatkozó megállapításaimhoz kapcsolódnak, ezért röviden utalok ezekre.

A szakirodalomból (és más levéltári adatokból) kitűnik, hogy „Szatmáron a reformáció előtt is jó iskola működött⁷, ez együtt reformálódott az egyházközségekkel.” A kezdeti időszakról azonban nincsen adatunk. Sarkadi Nagy Mihály városi levéltáros a XIX. század elején írt munkájában (az előbbi állítását követően) megállapítja: „... a 17. század elejéig ezen iskola állapotjáról én semmi jegyzésekre nem találtam.”⁸

Szegedi Lőrinc debreceni kollégiumi tanítóról – akiről Debrecenben úgy tudták, hogy 1596-ban elesett a mezőkeresztesi csatában – azonban megtudtam, hogy 1597-1605 között a szatmári iskola rektora volt.⁹

Jakó Zsigmond figyelmeztetése (és tanácsa) szerint jártam el, amikor a szakirodalom forrásokra hivatkozásait is (a lehetőségek mértékében) ellenőriztem.

Biztos adatunk 1610-ből van, amikor az iskola (a paplak melletti) előző helyéről átköltözött az 1608-ban vásárolt (jelenlegi) telekre, a Szamos Szatmárt Németitől akkor elváltató ága közelében (fából) épített iskolába. Azt is tudjuk, hogy Milotai Nyilas István szatmári esperes ekkor kezdeményezte az iskola gimnáziummá alakítását. Az iskola

⁷ Kovács István állítása (vö. 88. l.) szerint a városban rendezett latin iskola volt. A szakirodalom ezt nem említi a 26 legkiemelkedőbb városi-plébániai iskola között, [de említi Nagybányát, Máramarosszigetet], előfordulhat, hogy Kovács István utalása a Domonkos-rendi szerzetesek Németiben működő (1570-ben megszűnt) iskolájára vonatkozik.

⁸ Vö.: Kézírási munkája 312. oldalán. Lelőhelye a Szatmár Megyei Múzeum könyvtára.

⁹ Vö.: Bura László: *Iskolavárosunk Szatmárnémeti*. Státus Kiadó. Csíkszereda 1999. 10.

alírási anyakönyve, a *Matricula studiosorum*, ennek bejegyzésével kezdődik: „Anno 1610. Schola haec in celeberrimum gymnasium mutata est.”¹⁰

A gimnáziumról a szakirodalomból tudjuk, hogy a debreceni kollégium partikulájának tekintették, működése során nagyon sok ott tanult tanára volt.

Eltéréseket, ellentmondásokat találtam (Sarkadi) Nagy Mihály (XIX. század eleji) eredeti (saját kezű) kézírata, s a század második felében ezt közlő, illetőleg kiegészítő Bartók Gábor könyvében foglaltak között. Végül Bartók Gábor könyvében megtaláltam az eltérések okát. Megírja, hogy elődje írásának (újra)kiadása során „A nehezen érthető helyeket világos-ságba állítottam, a kétes és oly adatokat, melyek valami bajt szülhetnének, vagy valakinek rossz óráit csinálhatnának egész tisztelettel kihagytam.”

Gyakorlatilag tehát: a maga és kora ízlése/értelmezése/törekvései/elvárása szerint adatokat, tényeket, értelmezéseket szándékosan megváltoztatott.

Az említett példák is erősítik a történelemtudomány világos felfogását, a kutatómunka helyes álláspontját: az igazság felderítése az egyetlen járható út, a megközelítés lehetséges módja a múlt tanúinak, az írott forrásoknak a – természetesen szakszerűen, kritikusan megvizsgált – vallomása.

Az eredeti források megvizsgálása során az is kitűnt, hogy az elődök forráskezelése nem egyszer pontatlan. A diákságról közölt számadatok többször nem egyeznek meg a *Matricula studiosorum*ban megtalálható névsorokkal (számokkal), másutt/máskor helytelenül kiolvasott neveket közölnek. Helytelenül értelmeznek a tanulók neve mellé írt bejegyzést, így születik meg aztán a batizvasvári csatában meghaltak és a temetőben eltemetett diákok (valótlan) névsora¹¹. Az irodalmi hivatkozásokban felsorolt 42 tanuló közül 24-en biztosan nem haltak meg az ütközetben, mindössze hiányoztak a következő egy-két tanévben. A későbbi években (1674, 1676) aztán ismét ott tanultak, szerepelnek a névsorokban, aláírták a jegyzőkönyveket, nevük mellé további életpályájukra vonatkozó bejegyzéseket is írtak. (Esetleg a tovább nem tanuló 18 diák közt lehetnek még ott elesettek.)

¹⁰ Ugyanezt Milotai Nyilas István egyházi levéltári okiratban is feljegyezte.

¹¹ Egyedül az 1671-ben aláírt Stephanus Szölöskei neve mellett olvasható: „25. Nov. Venit Sonkadinum ad rectoratum. Decollatus Batizini 20. Sept. anni 1672 a Germanis hujus loci, cum multis aliis studiosis.” (Vö.: Bura László: *Iskolavárosunk Szatmárnémeti*. Státus Könyvkiadó, Csíkszereda, 1999. 13–4.).

Felületes az 1759-es könyvállományra vonatkozó adatközlés is.

A jezsuiták vezette gimnázium működésének megindulására vonatkozó egykorú irodalmi adat is téves. Igaz ugyan, hogy Pázmány Péter alapítólevele 1636-os keletű, de ő nem gimnáziumot alapított, hanem jezsuita kollégiumot. A fogalom a jezsuiták (akkori) értelmezésében olyan szerzetes közösség, amelynek feladata a rendszabályból a hívek gondozására vonatkozó tevékenység mellett magasabb fokú iskola fenntartása és működtetése is. Az iskola, a tanítás azonban Szatmáron csak (algimnáziumi szinten) és három év múlva, 1639-ben valósult meg.

A katolikus gimnázium történetével foglalkozó munkák említik a jezsuita gimnázium és a pálos gimnázium diákkönyvtárát is. Azt írják, hogy az előbbiben 69, az utóbbiban 51 könyv volt. A jezsuita gimnázium felszámolásakor készített leltár valóban 69 címet említ, de feltünteti a példányszámot is, s ez összességében 1164 könyvet jelentett. A Pálos-rendi tanárok a könyvtárat tényleg 51 könyvvel gyarapították, de a gimnáziumot felszámoló jegyzőkönyv azt is tanúsítja, hogy ez 90 példányt jelentett.¹²

A források felületes kezelése, az első közlések pontatlansága következtében a későbbiekben az iskolák történetével foglalkozó munkák aztán önhibájukon kívül téves adatokat közölnek, ez történik azokkal a XX. századi szerzőkkel is, akik utalnak rájuk, idézik őket, s közléseiket feltétlenül helyesnek fogadják el, arra alapozva, hogy az eseményekhez időben ők álltak közelebb.

A tanulmány megjelenését követően a Bakcsy Gergely XIX. századi könyvében – amely a Borovszki Samu 1907-ben megjelent monográfiája fő forrása is – közöltek idézve, s ezt megtoldva a Kölcsey Ferenc Líceum 1957-es névadó ünnepsége tényével és indokaival, fundamentalista felfogású bírálatok hangzottak el, a közelmúltban pedig „a történelmi igazság tolmácsolása” kapcsán írásban is megjelentek.

Az 1948-as államosításkor az Állami Magyar Fiúliceum (1944 előtt: Királyi Katolikus Főgimnázium) és a Református Főgimnázium egyesí-

¹² Bura László: i.m. 99–100, 104–5.

téséből létrejött, ettől kezdődően az utóbbi épületében működő iskola az Állami Magyar Fiúlíceum nevet viselte. A líceum vezetősége 1957-ben kezdeményezte és kérelmezte 400 éves múltja alapján az iskola számára a Kölcsey Ferenc névvel való megnevezése engedélyezését.

A 400 éves múlt igazolásául Bakcsy Gergely könyve szolgált, amelyik azt sugallta, hogy Szatmáron már a XVI. század második felében *főiskola* volt. Bakcsy az egyházkerület levéltárából zsinati jegyzőkönyvet idéz, amelyik az 1594-es [!] matolcsi zsinat végzését tartalmazza: „*A debreczeni főiskolára való gyűjtésekre nagy gond fordíttassék, színtűgy a szatmárra.*” A másik okirat a szatmári ev. ref. egyház levéltárában található, amelynek ide vonatkozó adata: „*Schola Szatmarina ab immermoriali tempore sus habuit rectores et studiosos togatos plus-minus 10. – Anno 1610. schola haec in celebrem gymnasii formam mutata est.*”¹³

Bakcsy értékeli is az adatokat, megállapítja „Ezen *hiteles okmányokból* [kiemelés tőlem – BL] merített adatok úgy említik az iskolát, mint amely már sok idővel azelőtt *gymnasium*, illetőleg *főiskola* volt. Egy olyan iskoláról, amely életének egy pár évét élte át, nem mondhatták, hogy: ab immermoriali tempore sus habuit rectores et studiosos togatos = emlékezetet meghaladó időtől saját tanítói és diákjai voltak. Ez a kifejezés arra enged következtetni, hogy az iskola 1610 előtt 70-80 évvel keletkezett, tehát körülbelül 1530-1540 között.”¹⁴

Bakcsy Gergely, megelőzően Bartók Gábor, az őket átvevő Borovszki-féle Szatmár monográfia, s természetesen minden rájuk alapozó későbbi (nyomtatott) munka, (kéziratos) dolgozat, illetőleg az érv mellett (szóban) kardoskodó téves értelmezésének, következtetéseinek nyelvi alapja van: nem (illetőleg hibásan) ismerik a szavak pontos jelentését, ebből erednek hibás értelmezéseik.

A szatmári református gimnázium történetében ilyen, főként a XX. század második felében jelentkező félremagyarázásokra a *főiskola* szó adott lehetőséget. Bartók Gábor ugyanis (1860-ban) ezt írja: „... itt a

¹³ Az okiratot Bakcsy nem látta, az adatot Bartók Gábor könyvéből vette, aki viszont Sarkadi Nagy Mihály könyvéből. Sarkadi Nagy Mihály kéziratában (415. l.) idézi a mondatot, amely előtt ezt írja „az egyházi levéltárban van/volt? egy félárkusnyi írás”

¹⁴ Bakcsy, i.m. 5–6.

Luther reformációja után csakhamar *főiskola* alakult”, Bakcsy Gergely pedig átveszi és korában nem ismert jelentésben használja a fogalmat.

A magyar köznyelvben (Szatmáron is) akkor az iskola szónak a latinból kölcsönzött alakját használták: *schola* (← skóla). A szatmári városi tanács magyar nyelvű jegyzőkönyve is így nevezi: „A **scholához** való segítség. A **scholabeli diákoknak** az város az régi szokás szerint főzet...”¹⁵

A szakszerűség tehát azt kívánja, hogy a szavak (fogalmak) jelentésének vizsgálatakor, értelmezésekor kutatómódszertani elvként a nyelvtudományban a „szavak és dolgok” (*Wörter und Sachen*) módszereként ismert eljárást alkalmazzuk, ami esetünkben azt kívánja, hogy pontosan vizsgáljuk meg, hogy egy-egy, az iskolára vonatkozó szó (fogalom) a vizsgálódás helyén és időpontjában mit jelentett.

A XVI. századi Magyarországon (Szatmáron is) az *iskola* olyan oktatási intézmény volt, amelyben a gyermekeket (általában) olvasni és írni tanították. A nagyobb városokban azonban megjelentek az iskola magasabb fokozatát jelentő ún. *városi-plébániai iskolák*, ezek kéttagozatosak voltak, az alsó tagozaton olvasni és írni tanítottak, a felsőbb tagozaton a nagyobbak már latin nyelvtant és irodalmat és más praktikus anyagot is tanultak. Ilyen iskola minden bizonnyal a reformációt megelőzően Szatmáron is volt, ezt említhették volna a főiskola megnevezéssel.

A *kollégium* kifejezés a kiemelkedő protestáns iskolák (a nagyenyedi, debreceni, pápai, sárospataki) megnevezésére csak a (XVII. század végén) XVIII. században jelent meg. Olyan intézményeket neveztek meg így, amelyek háromtagozatos felekezeti iskolákká váltak, a középkori káptalani iskolák „schola maior” tagozatának mintájára bölcsellett alapozott teológiát oktató tagozatot is szerveztek, teológiai tagozatuk is volt. A XVII. század végén, amikor Debrecenben háromtagozatos iskola működött, Szatmáron az iskola továbbra is csak elemi és gimnáziumi tagozattal működött, hivatalosan akkor soha nem is nevezték kollégiumnak. (Kollégiumként való megnevezésével néhány magánokiratban, végrendeletben, majd a XIX. században keletkező munkákban találkozunk.)

A korabeli viszonyok ismeretében az 1594. évi matolcsi zsinat végzéséből magyar fordításban idézettek („A debreceni *főiskolára* való gyűjtésekre nagy gond fordítassék, szintűgy a szatmárra is.”) semmi-

¹⁵ Bakcsy, i.m. 5–6.

képp sem értelmeztem úgy, hogy az utolsó szószerkezethez is hozzáértendő volna a főiskola szó. Elképzelhetőnek tartottam, hogy a mondat pontatlan fordítás is lehet.

(A szatmári intézmény (csak) „oskola” voltát/minőségét fenntartva azt sem tartottam lehetetlennek, hogy a szatmári városi iskolában (akár a kezdetekben is) néhány nagyobb diák is tanult (akár latint is), aki aztán a későbbiekben más intézményekben magasabb tanulmányokat is folytatott.)

Egy nemrég megjelent munka szerzője viszont határozottan kijelenti: nem lehet fordítási tévedésről beszélni.

Az iskola régiségét igazolni hivatott szöveg (magyarul) a következő: „A szatmári iskolának emlékezetet meghaladó ideje tanítói és tógás diákjai voltak. Plusz-mínusz 10. – 1610-ben ez az iskola híres gimnáziummá alakult.” E szöveg elemzése több lényeges kérdést felvet.

Mit jelent az „emlékezetet meghaladó idő” kifejezés? Valós érteleme: régen. (A XIX. század végi értelmezők szerint az emlékezetet 70–80 év haladja meg. (??)¹⁶

A szöveg második mondata azt közli, hogy az iskola 1610-ben gimnáziummá alakult.

Az idézett forrásról nem derül ki, hogy a szöveg melyik évben keletkezett, Bakcsy Gergely úgy kezeli, mintha 1610-ben írták volna, s ettől az időponttól számolja vissza a feltételezett 70–80 évet.

Biztos adat híján azonban a kutató az okirat keletkezésének más időpontját is feltételezheti, ugyanis azt, hogy az iskolának már régen vannak tanítói, tógás diákjai, illetőleg azt, hogy 1610-ban lett gimnázium, valamilyen későbbi időpontban is állíthatták, megállapíthatták.

A tanulmány készítésekor meg sem fordult az agyamban, hogy meg kellene nézнем a matolcsi zsinat eredeti okiratát, amely minden kétséget kizáróan tisztázza a főiskola (kollégium) – iskola problémáját és valós megvilágításba teszi az iskolatörténet megkérdőjelezett kérdéseit.

A Tiszántúli Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár kiadásában 2002-ben jelent meg Debrecenben (Lengyel Katalin szerkesztésében) az „*Alamisna képpen conferáltam...*” *A szatmárnémeti református gimnázium alapítványai 1667-1918* című kötet. Bevezető tanulmánya olvasásakor

¹⁶ Újabb szerzők szerint az emlékezet 40 év után gyengül meg.

döbbsentem rá az (egyébként ismert) állítás igazságára: a jóhiszeműség a bibliográfus halála.

A könyv bevezető tanulmánya ugyanis a zsinatot és a Szatmárt illető kijelentést a debreceni levéltárban megtalálható eredeti okirat alapján közli.¹⁷

Világos immár, hogy a matolcsi zsinatot idéző másodlagos források a szöveg fordításában pontatlanok, a zsinat időpontja tekintetében hamisak.

A zsinati jegyzőkönyvben ez olvasható: „Provida cura Illust[rissimi] Colegii Debreczini Collectatum adhibetur főiskolára való gyűjtésekre: cui suppar etiam Scholae Szathmarinae.”¹⁸ Magyarul: A debreceni kollégiumra nagy gond fordítottassék, szintúgy a szatmári iskolára.

A zsinaton a valós helyzet ismeretében pontosan fogalmaztak, a debreceni kollégiumról és a szatmári iskoláról beszéltek.

Bakcsy Gergely könyvében tehát a latin fordítás pontatlan (hamis) fordítása olvasható. Azt nem tudjuk eldönteni, hogy a matolcsi zsinati végzés ily módon történt idézése szakértelem hiánya-e, szándékos csúsztatás-e, az viszont tény, hogy Bakcsy szövege alapján a XVII. századbeli körülmények tetszés szerint magyarázhatók, félremagyarázhatók, tévesen értelmezhetők.

A későbbiekben megalapozatlan állításokat lehetővé tevő, a szatmár-németi református iskolát megnevező szavaknak tulajdonított jelentést és fogalmi tartalmat Bakcsy Gergely Bartók Gábor könyvéből, szövegéből (szövegértelmezéséből) vette át, de ezt a maga munkájában megtette a pontatlanul (hamisan) idézett szöveggel és időponttal.

Az iskolatörténeti adatolás legnagyobb csúsztatása azonban nem a hibás fordítás, hanem a **hamis történeti adat** közlése. A **matolcsi köz-zsinat** nem 1594-ben, hanem **1694. november 21-én**¹⁹ volt. Éppen száz évvel későbbi, mint a Bakcsy Gergely könyvében írt időpont.

A szövegeket a valódi korba helyezve megállapíthatjuk, hogy a debreceni kollégium és a szatmári iskola minősége között a XVII. század végén is különbséget tettek, és akkor természetesen igaz volt a (valamikor a XVII. században keletkezett) megállapítás is, mely szerint az

¹⁷ A vonatkozó rész fénymásolatát immár én is őrzöm.

¹⁸ TtREL. I. a. 2.k. 1567–1765. 165.

¹⁹ TtREL. I. 1 a. 2 k. 1567–1765. 165.

iskolának már régen tanítói és tógás diákjai vannak, és az is, hogy 1610-ben alakult gimnáziummá.

Ezt a hagyományt vallotta és őrizte a szatmári református főgimnázium is, amikor 1910-ben háromnapos országos rendezvény keretében megünnepelte a gimnázium alapításának és mai helyén való működésének 300. évfordulóját.²⁰ (Erről az 1957-ben a szervezőknek nem volt tudomása!) – A konferencián és a háromnapos ünnepségen Magyarország másfél tucatnyi protestáns középiskolája vett részt.

A tudománytörténeti gond: a szatmári református oktatásról a könyvekben, szakirodalomban másfél évszázada hamis adatok alapján hamis történelem terjed. Márpedig a nyomtatásban megjelent munkákat olvasták/olvassák, idézték/idézik (idézhetik), az írásban továbbadott/közölt téves adatok/nézetek akarva-akaratlanul tovább gyűrűznek az olvasó tudatában, további hibák sokaságát gerjeszthetik.

A szakmai/tudományos kutatás módszertana azt kívánja, hogy bármelyik könyvben/monográfiában közölt történelmi vonatkozások alkalmával el kell választani a tényeket és az írói képzelet termékeit.

A kutatások megjelentetésekor a gondolatközlés szabadságát tiszteletben tartva, de a szerző mellett a szerkesztőnek is felelősséget kell/kellene éreznie/vállalnia a gondozásában megjelentekért.²¹

Mindenkor – ma különösen – megnehezíti az értékelést (és az észrevételek megfogalmazását) az a tény, hogy a könyvek szerzői, szerkesztői közt számos jószándékú műkedvelő van, akik különböző indítékokból alkotnak/alkotnak, esetenként (kimondottan vagy rejtetten) emberi becsvágyból, hírnévért. Ezek a szerzők (és szerkesztők) nehezen viselik el a kritikai észrevételeket, sértődékenyek. Márpedig az igazságot ki kell mondani, anélkül, hogy személyében meg akarnók bántani vagy akár csak bírálni a szerzőt. Nem a hibázót, hanem a hibát kell bírálnunk. Nyílt párbeszédre van szükség, a modern kutatások fényében. A múltba merevedést, a tekintélyi struktúrák bénító hatását a szaktudományban mellőznünk kell.

²⁰ Az 1957. évi 400 éves évforduló valójában nem a gimnázium megalapításának az évfordulója, hanem a protestáns iskolai intézmény alapításának feltételezett időpontja.

²¹ Jeleznie kellene például, hogy a közöltek a szerző magánvéleménye.

A TÖRTÉNETI FORRÁSOK HITELESSÉGE

A FORRÁSKRITIKA IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

ÉS A HELYTÖRTÉNETI MONOGRÁFIÁK HITELESSÉGE

A II. VILÁGHÁBORÚT követő félévszázadban a helyi történelem, a nép életének, anyagi és szellemi műveltségének kutatása/ feltárása, közzététele nem/ alig volt lehetséges. Az ősökötől kapott/ örökölt értékek megőrzésének, ápolásának, továbbadásának törekvése gyakorlatilag a XX. század utolsó évtizedétől vált lehetségessé.

A szaktudományok művelői azóta Erdély-szerzte – több tudományterületen – szaktanulmányokat közöltek szakfolyóiratokban, gyűjteményes kötetekben, s megjelent jó néhány önálló kötet is. Mellettük különféle képzettségű és indítékú szerzők jelentettek meg – többnyire magánkiadásban – a közművelődés ügyének előmozdítását célzó, valamely falu/térség anyagi és szellemi múltjának feltárására törekvő munkákat. Hozzáértő és igényes lektorálás hiányában azonban a helytörténetihonismereti irodalom műfajába sorolható (falu)monográfiák és művelődéstörténeti jellegű munkák általában csak korábbi munkák (sokszor tudományosan meghaladott) adataira támaszkodnak, ezeket helytállóként, valósként újraközlik. A gondolatközlés szabadságát természetesen tiszteletben kell tartanunk, ez azonban a közöltekért való felelősségvállalást is magában foglalja. Felelőssége azonban a kiadványok szerkesztőinek (olykor sorozatszerkesztőinek) is van, akiknek – még profitorientált világunkban is – legalább annyit jeleznie kellene, hogy a könyvben (tanulmányokban) közöltek a szerző magánvéleménye. Nem egy esetben a kiadvány nyelvezete, helyesírása ugyancsak megszenvedti a nyelvi lektorálás hiányát. A tapasztalat pedig azt igazolja, hogy a kéziratot feltétlenül, de még a számítógéppel szedett, nyomdakész szöveget is gondosan ellenőrizni kell.

A média híryanagként kezeli egy-egy munka megjelenését, a szak-szerű értékelés, érdemi kritika viszont csak fehér holló. A (műkedvelő, a szakmai kérdésekben járatlan) szerzők ezt nem is igénylik, ugyanakkor a kritikai észrevételeket a (kimondottan vagy rejtetten) hírnévért alkotók (és szerkesztők) nehezen viselik el. Holott a tudományos kutató-

munkáiban (beleértve a munkák kiadását is) nélkülözhetetlen a modern kutatások fényében folytatott nyílt párbeszéd. Sok jószándékú munka ezért marad felszínes, felületes.

A következőkben a forráskritika fontosságát, az ellenőrizetlen adatokból/állításokból származó lehetséges következményeket kívánom érzékeltetni. Három – szatmári vonatkozású – példát (s a belőlük származó tévedéseket) mutatok be, mellőzöm viszont az ezeket ma is terjesztő szerzők és munkáik népszerűsítését.

Példáim: az egykor a Szamos folyó jobb partján elhelyezkedett Németi helység alapítása; a szatmári református gimnázium 1672-ben, a batizvasvári csatában elesett tanulói; a matolcsi zsinat rendelkezésére való hivatkozás, mint az iskola régiségének bizonyítéka.

1. Németi alapításának mítosza

A Szatmárnémeti történetével foglalkozó XIX. századi - XX. század eleji munkák – II. Endre király 1230-ban kiadott kiváltságlevelére hivatkozva – tételesen kijelentik, hogy Németi városát Gizella királyné alapította. Némelyik munka az alapítás évül 1006-ot, másik 996-ot jelöli meg. Az 1006 körüli időpontot állítja Szirmay Antal *Szatmár vármegye fekvése, története és polgári esmérte*,¹ s őt követően Sarkadi Nagy Mihály XIX. század eleji, illetőleg Bartók Gábor által 1860-ban átdolgozott munkája, *Szatmár-Németi szabad királyi város egyházi és polgári története*.

A 996-os időpontot állítja Borovszky Sámuel 1907-ben megjelent *Szatmár-Németi szabad királyi város* c. monográfiája². Érdemes idézni: „Németi város Gizella királynénak, első szent királyunk nejeének köszöni létét, aki ide németeket telepített. Így írja ezt II. Endre király 1230-ban kiállított oklevelében. Alapításának évül közönségesen az 1006. évet jelölik meg; azonban teljesen *önkéntesen*, [kiemelés tőlem, BL] mert Gizella 996-ban lett Szent István neje, így inkább valószínű, hogy a betelepülő németek ekkor követték a hercegnőt új hazájába.”

Az eredeti kiváltságlevelél nincsen meg, a Magyar Országos Levéltárban található Diplomáciai Levéltár csak egy későbbi, István ifjabb király által 1264-ben Buda szatmári bíró, valamint két polgár, György és

¹ Buda, 1800. I. kötet: 41, 146, 262.

² I.m. 162.

Miklós kérésére átírt, s később III. Endre (1291) király megerősítő végzésével ellátott változatát őrizi.³ A szatmárnémeti városi levéltárban őrzött példányról ezt másolta le 1818-ban Heinrich D. János (kutató), majd a pár év múlva kiadott „*Prima Colonia teutonia in Hungaria*” című munkájában (Szatmár) Németit Magyarország első német településének nyilvánítja.

A latinul írt okirat tanúsága szerint a németi polgárok a szabad költözködés, a szabad bíró- és papválasztás, a végrendelkezés jogát, Szatmártól, a várispántól, de a sásvári erdőispánságtól való függetlenségüket is biztosítani akarták. Kérelmük indoklásakor őseik (okiratokból nem igazolható) szerzett jogaira hivatkozhattak, ugyanis a királyi szabadságlevél szövege szerint a *hospesek* azt állítják, hogy őseik „*in fide domine regine Keysle ad Hungariam convenisse*”⁴

Ezt a XIX. században Németiről írók így fordították magyarra: „Gizella királyné védelmében jöttek Magyarországra”, a XX. század elején írók pedig ezt átvették. A mondat helyes értelmezése azonban nem az, hogy Gizellát megvédeni jöttek, hanem az, hogy az ő védelme, oltalma alatt érkeztek. A latin mondat helyesen értelmezett állítása: „*Gizella királyné oltalma /pártfogása alatt jöttek Magyarországra*”.⁵

A kiváltságlevél helyesen idézi a németi polgárok álláspontját: őseik István király idején Gizella királyné oltalma alatt Magyarországra érkezett „vendégek” voltak. Nem állították azt, hogy Németit Gizella alapította, s azt sem, hogy őseik mindjárt itt települtek meg.

A fentebb idézett szerzők délibábos elképzeléseket fogalmaztak meg, s egyszerűen mellőzték a korabeli történelmi-földrajzi valóság tényeit.

Tény, hogy Gizella 40 esztendeig volt királynő, ezalatt folyamatosan érkeztek az országba germán etnikumú „vendégek”. Írásos forrásaink azonban nem tanúsítják (persze elméletileg nem kizárt), hogy az ő idejében vagy évekkel/évtizedekkel később eljuthattak a Szamos jobb partján

³ DL 90739. számú okirat.

⁴ (Vö.: [Jeney György:] *Egy szatmári civis emlékiratai. Korrajz Szatmár-Németi város múltjából. 1790–1820.* Szatmár 1893.139.); *Szatmár-Németi sz. k. város s története leírása.* I–II. Szerk.: S. Nagy Mihály. H.n., é.n. Szatmár 1848. – *Szatmár-Németi szabad királyi város egyházi és polgári története.* Összeszedte: Sarkadi Nagy Mihály; rendszerbe üttötte s kiegészítette: Bartók Gábor. Szatmárt 1860. [Közli az okirat szövegét: 321–2.]

⁵ fides, -ei: (4. jelentése) oltalom, védelem; *in fidem (recipi)* védelmébe vesz. (Vö.: Burián János (szerk.): *Latin-magyar szótár középiskolák számára.* Budapest. 1902: 319.

kialakuló faluba is, illetőleg ennek első telepesei voltak. (A történészek nem hisznek (Szatmár)Németi XI. századi keletkezésében!) Nagyon valószínű, hogy Németibe több hullámban települtek le germán etnikumúak, erre utal, hogy az írott források *Németi* neve mellett említik a *Kisnémeti*, *Aggnémeti*, *Ó-német* településneveket. (A településtörténet is, a nyelvtudomány is ismeri a régi települések mellett létesülő új települések fenti megnevezésmódjait.)

A XIII. század eleji lakosok tudatában feltételezhetően összerosódott a germán etnikumú ősök megtelepedéséről szóló hagyomány, lehettek köztük olyanok is, akiknek ősei valóban Gizella idejében érkeztek az országba, de mások később érkezetteknek a leszármazottai is lehettek. Az 1230-as oklevél ugyanis az országba érkező germán etnikumúakat teutonoknak és szászoknak nevezi. A szásznak nevezett németalföldi telepések jövedele azonban csak 1046 után kezdődött. (A királyi oklevél egyébként közli: a németi polgárok kiváltságait a szászok szokása szerint adja meg.)⁶

A történészek – többen – éppen az oklevélben olvasható *teuton*, *szász* megnevezés miatt kérdőjelezzik meg (Szatmár)Németi XI. századi kialakulását. A germán etnikumnak a *német* népnévvel való megnevezése ugyanis a XI. században ismeretlen volt, a szó szláv kölcsönzés valamikor a XII-XIII. században. A szlávok nevezték őket a *némc* (eredetileg: ’nem szláv, idegen’ jelentésű) névvel. Ezt vették át az itt élő magyarok (**t c**) hanghelyettesítéssel *nemt* ~ *nempt* (s az átvétel tanúsága szerint szláv *-é < magyar **i** hang), *nimt* (nymt) hangalakban. A magyar nyelvben akkor még nem volt **c** hang. A népelem nevéhez járult aztán a birtoklást kifejező -i képző, a Szatmár melletti Németi nevének első (magyar forrásokban megjelenő) írott változatai ezért (a beszélők í-ző nyelvjárását tanúsító) *Nimty*, *Nymti-Nymty*, később *Nempti* (jelentése: németé) hangalakúak.

Németi Gizella királyné általi alapítása tehát mítoszteremtés.

⁶ Ugyanígy teljesítette a beregszászi germán telepések kéréseit is.

2. A batizi diáksírban nyugvó diákok

A történeti források szerint Teleki Mihály erdélyi hadvezér kuruc katonáival a szatmári vár elfoglalását tervezte. A vár német helyőrsége értesült közeledésükről, eljűk ment, s (Batiz)Vasvárinál 1672. szeptember 20-án a kurucok taktikai hibája következtében szétverte seregüket: Aki tudott, elmenekült.

A kuruc sereghez (a batizi szájhagyomány alapján) csatlakozott a szatmári református gimnázium több diákja is. Ezt Szirmay Antal *Szatmár vármegye fekvése, története és polgári esmérte*⁷ című XIX. század eleji monográfiája említi, később Sarkadi Nagy Mihály, illetőleg Bartók Gábor (a fentebb már említett könyvében.)

Ezekre alapozva a XX. század első évtizedében Bakcsy Gergely (a református gimnázium igazgatója) és Ferency János újságíró felelevenítette az eseményt, s Ferency János az elesett 49 diák nevét is közölte⁸.

Bakcsy és Ferency forrása az iskola régi anyakönyve, a *Matricula Studiosorum*⁹, amely 1610-től közli a diáknévsorokat. Ebben a gimnázium 1672-ben beírt tanulója, Szőlőskei István neve mellé (latinul) bejegyezték: „25. Nov. Venit Sonkadinum ad rectoratum. Decollatus Batizini 20. Sept. anni 1672 a Germanis hujus loci, cum multis aliis studiosis.” Vagyis a németek megölték, őt és sok más tanulót. Bartók Gábor megállapította: „a beírt 73 diák közül csak 24 neve után van följegyezve, hogy hol alkalmazták őket hivatalra vagy hova mentek – bár a következő években pályáztak neve mellé pontosan fel van jegyezve.” Kijelenti: „Akikről nincs megemlékezés, azok bizonyosan Batiz alatt fekszenek.”

A bejegyzés tanúsítja Szőlőskei István halálát. Bartók állítása további része azonban nem igaz. Ugyanis a felsorolt 42 (nem 49 név!) diák közül 24-en biztosan nem estek el Batizvasvárinál, mindössze (bizonyára okkal) hiányoztak a következő két-három évben. 1674-ben, 1676-ban viszont már ismét a gimnáziumban tanultak, szerepelnek a névsorokban, aláírták a jegyzőkönyveket, nevük mellé (később) további életpályájukra

⁷ Budán jelent meg 1800-ban.

⁸ Vö.: *Ferency János Művei*. Ötödik kötet, Szatmár 1910. 59.

⁹ Közreadta Bura László = *Szatmári diákok 1610–1852*. Szeged 1994. Fontes Rerum Scholasticarum V. 9–103; Jelenleg a Királyhágómelléki Református Egyházkerület levéltárában őrzik.

vonatkozó bejegyzéseket írtak. Az 1672-es névsorból tehát 18 tanuló nem szerepel a későbbiekben. Ők, vagy közülük néhányan valóban meghallhattak a batizvasvári ütközetben.

Nagy Béla, a Szatmárnémeti Református Főgimnázium múltat kutató könyvtárosa és latintanára, az 1930-es években a *Matricula Studiosorum* tanulmányozva, nemcsak ezt vette észre, hanem azt is feltételezte, hogy a latinul nagyon jól tudó rektor, Szenczi Pál bejegyzése, kifejezése – „*cum multis aliis studiosis*” –, nem zárja ki, hogy Szőlőskeivel együtt más iskolából való diákok is nem estek el, ugyanis ha minden diák ebből az iskolából való lett volna, állítja, akkor a rektor nem „*alii*”-t írt volna, hanem „*cum ceteris studiosis*”-t.

Nagy Béla tanár úr azt is feljegyezte, hogy a batizi temetőben elkészült emlékmű tervezett felavatási ünnepsége elmaradt a közeli világháború baljós előjelei miatt. Az emlékmű azonban áll, példaadó elődökre emlékeztet, a szabadságért, az idegen elnyomás ellen küzdőkre. Az elődökre emlékezni mindenkor szükséges, ugyanis múltunk ismerete nélkül jelenünk is csonka marad. Az eszmét tehát ápolni, a rá figyelmeztető emlékművet gondozni kell. Mindez nem mentesít a múlt valós idézésének kötelezettsége alól.

3. Az (1594. évi) matolcsi zsinat igazsága

Bakcsy Gergely: *A szatmárnémeti ev. ref. főgimnázium története* című, a millennium évében (1896) megjelent könyvében az iskola alapításáról szóló részében megállapítja, hogy a XVI-XVII. századi okiratok az 1703-as tűzvészben elpusztultak, három adatból következtethetően azonban a XVI. századi iskola *főiskola* volt. Az egyházkerület levéltárában levő jegyzőkönyvre hivatkozik – a hivatkozott okiratot nem sikerült megtalálni –, ebből (magyar nyelven) idézi az **1594-es** matolcsi zsinat végzését, amely szerint: „*A debreczeni főiskolára való gyűjtésekre nagy gond fordítottassék, szüntűgy a szatmárra.*” Egy, a szatmári ev. ref. egyház levéltárában található¹⁰ okiratból is idéz: „*Schola Szathmarina ab immemoriali tempore suos habuit rectores et studiosuos togatos plus-minus 10. 1610. schola haec in celebrem gymnasii formam mutata est.*” (Magyarul: A Szatmári Iskolának emlékezetet

¹⁰ Nem ismerjük az okiratot, nem derül ki az sem, hogy mikor keletkezett.

meghaladó idő óta tanítói és tógás diákjai voltak, plusz-mínusz 10. 1610-ben ezt az iskolát neves gimnáziummá alakították.)

A szatmárnémeti iskola XIX. századvégi - XX. századi vezetőit (tanárokat, egyházközseget) végigkísérte az a törekvés, hogy a protestáns iskola alapítását pontos évszámhoz kösse, másrészt az iskolát kezdetektől kollégium rangúnak minősítse.

Ezért a matolcsi zsinat fentebb idézett megállapítását úgy értelmezték, hogy a főmondatban említett „*főiskola*” fogalma a mellékmondatban említett szatmári iskolára is vonatkozik. A második idézet „*emlékezetet meghaladó*” fogalmát 70-80 évre becsülték, s ezt a XVII. század elejétől számolták vissza.

Iskolatörténeti kutatásaim során a zsinati végzés Bakscy Gergely általi idézését én is átvettem, azonban a korabeli forrásanyagok, a vonatkozó másodlagos források, és a szakirodalom alapján számomra világos volt, hogy a XVI. századi iskola nem volt középiskola (kollégium), következésképp azt feltételeztem, hogy a fordítás valószínűleg pontatlan. Az *Ottbonom Szatmár megye* sorozat egyik nemrég megjelent kötetében aztán a szerző ezt vitatva a „történelmi igazság tolmácsolása” kapcsán erről kijelenti: „aligha lehet fordítási tévedésnek nevezni a matolcsi zsinat határozatát.”

A kérdést tisztázza a matolcsi közzsinat hiteles szövege, amelyet a Tiszántúli Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár őriz.¹¹ A vonatkozó rész latinul: „*Provida cura Illust[rissim]i Colegii Debreczini Collectatum adhibetur: cui suppar etiam Scholae Szatbmarini.*” Magyarul: A debreceni főiskolára való gyűjtésekre nagy gond fordítottassék, szintúgy a szatmári iskolára.

A zsinaton tehát világos különbséget tettek a kollégium és az iskola között.

Az iskolatörténeti adatolás legnagyobb csúsztatása azonban nem is a hibás fordítás, hanem a hamis történeti adat (évszám) közlése. A matolcsi közzsinatot ugyanis éppen száz évvel később tartották, mint ahogy Bakscy Gergely könyve közli, mégpedig: **1694. november 21-én.**

S ha valaki ezidőtájt (tehát a XVII. század végén) állítja, hogy a szatmári iskolának már régen (emlékezetet meghaladó idő óta) tanárai és

¹¹ (TtREL. I.1.a.2.k. 1567 – 1765. 165).

(ún. tógás ’földig érő köpenyt viselő’) tanulói voltak, ez kétségtelenül igaz. Mindezt azonban száz évvel korábbra helyezni: hamisítás.

Következtetéseink:

Az irodalmi források közléseit kritikus szemmel kell fogadnunk, megvizsgálunk.

Példáink is igazolják a mondást: A jóhiszeműség a bibliográfus halála. Az eredeti forrás (okirat) ismerete nélkül a rá való hivatkozásokat fenn tartással kell kezelnünk. Az adatokat lehetőleg az adatban közölt ténnyel, időponttal kapcsolatos, vagy kapcsolatba hozható más forrásokkal is szembeesíteniünk kell.¹² Egyetlen adatból nem szabad biztos állításokat megfogalmaznunk.

Az adatok, állítások, tények elemzéséből kiindulva juthatunk el a helyálló következtetések, állítások, elméletek megfogalmazásához, nem tudományos eljárás, ha előzetesen kialakított, megfogalmazott nézethez keressük, igazítjuk a történeti forrásokat, adatokat.

¹² A debreceni kollégium történetével foglalkozó egyik munka megírja, hogy tógás diákja, Szegedi Lőrinc, elesett egy csatározásban. A valóság: Szatmára jött és nyolc évig az iskola rektora volt. – Vö.: Herepei János: *XVI–XVII. századbeli papok, mesterek, diákok a Szatmári Református Egyházmegyéből*. Egyháztörténet, 1943. 29.

KINEK HIGGYEK? AVAGY A FÉLRETÁJÉKOZTATÁS KISMONOGRÁFIÁJA

SIKE LAJOS már írt Szatmár megye helységeinek kismonografikus útmutatójáról (*Ghid micronografic al localităților județului Satu Mare*) amely (nevek említése nélküli) szerkesztői munkaközösség műveként Szatmárnémetiben jelent meg 1997 végén. Ironikusan ír róla, amin a munka olvastán nem is csodálkozhatunk, s jogosan kérdezi meg, hogyan adhat ki ezredvégünkön ilyen munkát egy megyei tanács, amely – állítólag – Európa felé szeretné kormányozni megyéje népét.

Nem figyeltem fel az 1998 elején megjelent írására, egy, az *Útmutató*-ból tájékozódni akaró városunkbeli polgár mutatta meg a könyvet, jogosan téve fel a kérdést: így akarunk Európába menni? Ugyanis a másfél-száz oldalas tájékoztatót a félretájékoztatás kiváló szemléltetőjének találta.

A könyv előszavában a szerkesztők az 1996-os év vége adatai alapján gyors és hasznos információkat ígérnek. Megjegyzik: az útmutató jobbítható is, így hálásak, ha ilyen célzatú javaslatokat kapnak.

Az útmutató megírásának szándékát nyilvánvalóan helyénvalónak találhatjuk, hiszen minden helység esetében adatokat közöl a lakosságról, a helyi gazdálkodásról, az éghajlatról, a folyóvizekről, tavakról, a növény és állatvilágról, az altalaj kincseiről, a közszolgáltatásokról, a tanügyről, kultúráról, vásárokról, végül megemlíti a testvérvárosi kapcsolatokat is.

Végigolvastam a könyvet, s nagyon elgondolkodtam: milyen minőségben is kellene/lehetne hozzászólnom: olvasóként, könyvszerkesztőként, valamelyik tudományág szakembereként? Mindegyik minőségben volna bőven javítani való. Persze az is nyilvánvaló, hogy ezek felsorolásának a szerkesztők aligha örülnének, és egy-kettőre elhangoznék, hogy sértik valakiknek az érzékenységét, amint ezt számos esetben hallhatjuk. No de az is tény, hogy (állítólag) Európa felé menetelünk, s akkor Románia érdeke nem engedheti meg, hogy adataiban és szempontjaiban oly sok kívánnivalót hagyó munkával mutassuk meg megyénket az érdeklődőnek, illetőleg tájékoztassuk félre (még ha nem szándékosan is) az olvasót.

A könyvet szerkesztői szemmel nézve mindenekelőtt hiányolhatjuk a források megjelölését. Az adatok valóságának, pontosságának fedezete ugyanis ez. (A szakember elírásnak, nyomdai hibának gondolva valamilyen adatot összehasonlíthatja a forrásul megjelölt művel.) Ugyanez a helyzet akkor, ha a munka valamelyik mondatának állítása/tartalma tekintetében tűnik pontatlannak. (Nem mindegy az, hogy kit marasztal el az olvasó!)

A helyi tanácsra vonatkozó tájékoztatót az egyes helységek rövid történelméről, műemlékeiről, régészeti leleteiről szóló rész követi.

Ez a rész az észrevételek sorát szüli. A legtöbb esetben (Miért nem mindegyikben?) közli a helység első okleveles (adatokkal igazolt) említését. Ötvenet meghaladja a téves adatok száma. Nemcsak egy-két évnyi a hiba, ilyenek sokasága mellett több tucatnyi esetben az eltérés évtizedekben mérendő, de jó néhány olykor /több/évszázados is van. (Számos alapvető szakmunka létezik, de legalább C. Suci: *Dicționar istoric al localităților din Transilvania* c. kétkötetes munkájával egyeztetni kellett volna. Azt csak mellékesen jegyzem meg, hogy minden szaktudomány fejlődik, így az is elképzelhető, hogy ennek is némelyik adata a megjelenése óta eltelt 30 évben módosult. Sokkal lényegesebb azonban, hogy egyéb hivatkozásokban sem lett volna szabad évszázados – sokszor meghaladt adatokat és állításokat közlő – munkákra alapozni.)

A helységek adatolásához tartozó megjegyzés: a régészeti lelet nem írásos dokumentum, másrészt ez legfeljebb azt tanúsítja, hogy azon a helyen régen (vagy nagyon régen) is éltek.

Egy esetben a helynév etimológiáját is közli: Cămărzana: *Cămara Zănelor*. Ez persze csak népetimológia, a név nyelvi eredetét a nyelvtudomány másként látja.

Nem sikerült megállapítanom, hogy a kismonografikus útmutató szerzői milyen elvek alapján szerkesztették meg a történeti részt: némelyik helységnél megemlítik, hogy a középkorban mezőváros volt, másoknál nem. Egyetlen faluban említik meg, hogy 1712-es sváb telepítés, Batarcsról pedig azt írják, hogy 1901-ben németeket telepítettek a faluba. (Semmilyen erre vonatkozó utalást nem ismerünk, egyetlen német származású lakója sincs.)

A megye másfélszáz helysége neves(?) szülőttei: Ioniță Andron fényképművész, Gavril Lazăr de Purcăreț politikus, Aloise Ludovic Tăutu görög katolikus prelátus, Pop Gheorghe tanár, teológus, Rodion Markovici író, Grigore Maior és Bíró Lajos. (Miért pont ők, illetőleg csak ők?)

És megtudjuk, hogy átutazóban megpihent Al. Lăpuşneanu, Pătraşcu cel Bun, 1601-ben átutazott Szatmáron Mihai Viteazul, Kismajtényban megpihent, átlvagolt Újnémeten és Érszentkirályon. (A szerzők viszont nem tudják, hogy Mihnea vajda ide menekült, itt ölték meg és Szatmáron temették el.)

A mai Negreşti-Oaş: Avasfelsőfalu sohasem tartozott Szatmár várához. A megyesi uradalom részeként Szinér várához tartozott. Azt írja az útmutató, hogy a község a XVIII. században Habsburg birtok volt. (Nincs tudomásunk arról, hogy XVIII. századi birtokosai: a Kovács, Darvai, Luby, Lónyay, Helmeczy, Nagy, Boros, Korda és Gáspár családok a Habsburg házzal rokonságban lettek volna. Igaz viszont, hogy a XVII. században az aranyosmeggyesi Lónyay Annát hűtlenségi perben elmarasztalták és birtoka – nyilván az avasfelsőfalusi is – (örökösei a XVIII. század elején kiváltották) zálogbirtokként a bécsi kamaráé lett.)

A batiziak sem lázadtak fel a Habsburgok ellen. A Teleki Mihály vezette kurucok ütköztek meg 1672-ben Vasvárinál a szatmári vár eléjük vonult német és magyar őrségével. (A falut 1808-tól említik a szomszédos falu jelzőként használt nevével – megkülönböztetésül a többi Vasváritól – Batizvasvári néven.)

Megemlít emlékházakat, így a Popp Aurelét és az Ady Endréét. Mindkettőt Érkávason. Adyé viszont Adyfalván (Érmindszenten) van.

A templomok említésekere időpontként (egységesen) mindig az építkezés befejezését (nem megkezdését) jelöltem volna. Nagykárolyban a mai római katolikus templom esetében ez 1778 (1769 helyett), a református templomé 1795 (téves: 1746), ugyanakkor nem említi a mind egyiknél korábbi görög katolikust: 1738. A felsorolt (említésre méltó) épületek közt nem említi a nevezetes megyeházát.

Nem tudom, hogy a történészek miként értékelik azt a megállapítást, hogy (Aranyosmeggyes) „a XIII-XIV. században a szabad dákok ipari központja”. (Lehet ilyenekről beszélni ebben a korban?)

A kismonográfiában nem említett nagykárolyi megyeháza valószínűsíti, hogy a szerkesztők aligha tudják, hogy Szatmár megye székhelye Nagykárolyban volt még a XX. század elején is. Egyébként a megyét nem 1181-ben létesítették, a Szent István (1009-ben) alapította első királyi vármegyék közé tartozott, határvármegye volt, területe fokozatosan növekedett, a későbbiekben alakult a hűbéri fejlődés során nemesi vármegyévé; főispánjai a Károlyi grófok lettek.

A szerkesztők nyilvánvalóan nincsenek tisztában a IX-XI. század viszonyaival, hiszen Anonymus – akire hivatkoznak – sem ismerte azokat. Saját elképzelése alapján színes harcokkal tarkított leírásokban törekedett bemutatni, hogy a kortárs nemesek ősei miként foglalták el azokat a területeket, amelyeket a XIII. századbéli utódaik birtokolnak. Meséje nem tudomány. Még akkor sem, ha iskoláinkban valakik így tanították, esetleg tanítják! Anonymusról és munkájáról könyvtárnyi könyvet, tanulmányt írtak, a rá vonatkozó kezdeti kutatásoknak jelentős része már rég el is avult, korának és hitelességének kérdését a teljes forrásanyagot ismerő és elfogulatlan történészek ma már megoldottnak tekintik. P. mester Menemorout-ja, azaz Ménmarót herceg személyének kitalált voltát, soha nem létezett bihari birodalmát a történelem-tudomány már nagyon régen bebizonyította.

A tájékozatlanság és ismerethiány következtében (nálunk) egész nemzedékek hitték el a róla állított történeteket, (nyilvánvalóan nem hibáztathatják magukat érte, hiszen így tanították), viszont hamis történelemszemlélet csakazértis, struccként való vállalása (Ismeretes magyarázat: a fejét a homokba dugó strucc nem látja, mi van körülötte; s ha ő nem látja: nem is létezik.) aligha szolgálja (remélt) európai jövőnket.

A kismonográfia Szatmárról szóló történeti részében a várost Ménmarót birodalmába helyezi. Megtudjuk, hogy később németek, svábok, lengyelek telepedtek ide, az ősi etnikum (ez Ménmarót népe) azonban mindvégig túlnyomó többségben maradt.

Sike Lajos szóvá tette, hogy a magyarokat a monográfia (valószínűleg célzatosan) kifejejtette Szatmár városából. Tulajdonképpen igaza van, hiszen a sohasem létezett Ménmarót sohasem létezett birodalmában valóban nem éltek.

Azt már megszoktuk, hogy a hivatalos statisztikák hitelességében kételkedjünk, csúsztatnak. Ezt tudva sem feltételezem, hogy Románia 1920-as hivatalos népszámlálási statisztikája a magyarságot előnyben kívánta volna részesíteni. Adatai Szatmárnémeti lakossága nemzetiségéről a következők: román: 9741, német: 385, zsidó: 8959, magyar: 39.009.

Európa (nemcsak a magyarok) tudománya a Névtelen történeteit a valóságnak megfelelően értékeli: regényes geszta, sajátos középkori irodalmi műfaj. Aki mégis másként kezeli, s a regényes történetéből neki tetsző világképet alakít, ne sértődjék meg mások (tudományos) hitetlenségén, mondván, hogy ez az ő „érzékenységet” sérti.

NAGY MESEMONDÓNK: P. MESTER

MAGYAR NYELVEMLÉKEINK között a szaktudomány igen figyelemre méltónak tekinti P. mester, azaz Anonymusnak a XII-XIII. század fordulóján a honfoglalás diadalmas hőseiről írt regényes történetét, a Magyarok Krónikáját. (Munkája hasonlít a nyugati latin nyelvű irodalomban divatos geszta műfajához.) Munkájáról, értékéről, homályairól, történelmi hitelességének kérdéséről könyvtárnyi könyvet, tanulmányt írtak. Az Anonymus munkájára vonatkozó kezdeti nyelvészeti kutatások nem csekély részben a szaktudományok (nyelvtudomány, történelemtudomány, történeti földrajz, stb.) ismeretanyagának és módszereinek fejlődése következtében az idők folyamán túlhaladottá vált. Nyilvánvaló, hogy munkájának minden vonatkozását ma már csakis a mai tudomány szintjének megfelelő mércével mérlegelhetjük. Természetes, hogy munkájára vonatkozó szakirodalom összefoglaló, értékelő tanulmányokat közlő bemutatása terjedelmes könyvet kívánna.

A latinul írt műben szórvány-jellege ellenére is tekintélyes mennyiségű a magyar történeti nyelvészet számára felbecsülhetetlen értékű helynév és személynév maradt fenn. Most mindössze a személyneveinek – a szakirodalomban beszélő neveknek nevezett – egyikét szeretném idézni.

A beszélő név szakkifejezést a nyelvtudomány a húszas évek óta használja, elsősorban személynevekre alkalmazták olyankor, amikor a szereplő személy és a hozzá kapcsolt körülmények: tulajdonság, származás, cselekmény, stb. jelentéstani összefüggésben vannak egymással. Anonymus mindenkor tudatos írói törekvéssel választotta ki és formálta meg személyneveit, stílusesszövekként használta őket, ugyanis általuk is történeti hitelességének látszatát akarta kelteni, s minél több érdekességet akart olvasói elé tárni.

Ilyen beszélő név Anonymus bihari hercege, **Mén-Marót** (a krónikában régiesen s az egykori zártabb kiejtés szerint írva: **Menumorout** (egykori ejtése: menümorut). Ez a név azért is érdekes, mert a nevet egyedül Anonymus ismeri. A névvel kapcsolatosan több kérdés is adódik, a legelső: mi az összetett szó jelentése?

A **marót** szóról tudjuk – Anonymus nem tudta –, hogy ez a morva népnévnek a magyarban használt régi változata. A **menu** (a kiejtésben **menü** volt) szóról bizonyára azt hitte, hogy az a magyarban is (nyelvjárási sajátosságként még) meglévő sorvadó szóvégi magánhangzó. Elsorvadása törvényszerűen megnyújtotta az előző szótag magánhangzóját: **mén**. A szaktudomány azóta kiderítette, hogy a kazár (török) nyelvben a szó 'nagy' jelentésű volt, következésképp a honfoglalás korabeli (magyar-kazár-kabar) nyelvhasználatban a *menumorout* jelentése tulajdonképpen: *nagymarót*, azaz *nagymorva*. A pontosság kedvéért hozzá kell fűznünk, hogy ennek jelentése 'rég, ó'. A régi Morvaországra, a morva őshazára vonatkozott. (A szlovák tudósok is ilyen értelemben vitatták, azaz: melyik morva állam volt a 'nagy' (a régi, az őshaza), a ma Morvaországgént ismert terület, avagy az egykori déli, a Dráva-Száva vidéki morva birodalom.)

Anonymus költött személyei között Mén-Marótnál hamarabb jelenik meg **Marót** vezér: „Azt a földet ...a Maros folyótól a Szamos folyóig **Marót** vezér foglalta el, kinek az unokáját a magyarok **Mén-Marótnak** mondták, mégpedig azért, mert több asszonya volt; ezt a földet az a népség lakta, amelyet kozárnak ('kazár, kabar') mondanak.” A **Mén-marót** tehát Anonymusnál lényegében a több asszonnyal bírás jelképe.

A szakirodalom régen tisztázta már, hogy a költött személy nevét a Mester a korai magyar hagyomány két nevéből ötvözte össze: az egyik a **Menrot**, **Menroth** (Kézainál), **Memroth** (Pozsonyi krónika), **Nempróth** (Mügelni Henrik krónikája), mely/ek/nek – amint ezt a nyelvészek kimutatták – mint mondai ő, és vagy eredetében, vagy analógiásan a bibliai **Nimród**-hoz van köze; a másik : **Morot**, amelyik egyes krónikákban Szvatopluk apjaként szerepel.¹ Anonymus mester névkombinációja, illetőleg a névbe a **mén** beleszerkesztése, egyrészt a **Menrot** előzményen, annak előtagján alapul, másrészt azon, hogy a hagyomány szerint Menrotnak több felesége volt. Ez adhatta az ötletet, hogy történetét a több feleség/szerető tartásával színesíthesse, s így a „*mén*-tulajdonságot” magyarázhassa.

¹ Benkő Loránd: *Anonymus beszélő személynevei* című tanulmányában összegezi. MNy. XCIII (1997). 2:144-154.

Anonymus földrajzi hitelességéhez nem igen fér kétség. Regényes történetében saját korában is élő, valóságos helynévanyagot említ. A Mester személyét kereső kutatók felfigyeltek arra, hogy az ország némelyik táját alaposabban ismeri. Ilyen a Körösök vidéke is, csakis így jelölhette egészen részletes leírással azt az utat, amelyen a magyarok és a székelyek egyesült serege Bihar vára felé haladt.

(P. mester hallhatott arról, hogy a székelyeknek a korai magyar hadrendben élen harcoló, elővéd szerepük volt, ezért oszthatta rájuk a magyar sereget Bihar vára felé vezetés feladatát. Korában, a XIII. század elején a bihari székelyek már másutt éltek, de a Sebes-Körös vidékének számos, a székelység egykori ittlétére utaló helyneve miatt őket is szerepeltetnie kellett.)

Ménmarót bihari hercegsége magyarázatául szolgál az is, hogy Anonymus korában Biharban voltak ilyen helységek: **Marót**², az Érmelléken Olaszi közelében volt **Marótlaka**³, melyek helynévi alapként jól beleillettek a Mester személynévadási és elbeszélő szokásaiba.

Nagy mesemondónk érdekesítőnek szánt történeteit kisgyerekeknek sem mesélném, ugyanis a meséknek nevelő jellege is van. A mesehős mindig kiváló tulajdonságai (bátorság, hűség, a gyengék védelme, erkölcsi tartás, mások segítése, stb.) jutalmául győz a gonosz, a rossz felett. Márpedig Ménmarót (és népe) semmiképp sem felel meg e követelményeknek. A vezérről szóló fejezetét Anonymus így kezdi: „Mikor Mén-Marót meghallotta, hogy Árpád vezér legjelesebb vitézei: Ösbő meg Velek erős csapattal, előljáróban a székelyekkel, ellene vonulnak, **kelleténél jobban megrémült, és nem mert ellenük menni**, mivel hallotta, hogy Árpád vezér és vitézei erősebbek a harcban, meg hogy a rómaiakat Pannóniából elkergették... és ellenségeik még a színük elől is megfutottak. Hanem Marót vezér **sok-sok katonáját otthagya** Bihar várában, **ő maga** pedig feleségével és lányával **elmenekülve előlük**, az Igyfon sűrűibe tette át lakását.”

Nos, ezek után nem csodálkozhatunk, ha ottmaradt katonái az ostromlók merészsége láttán kérelték őket, megnyitották a várat és

² Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*, I. 642.; a Maróti család tagjai bihari nemesek.

³ *Károlyi Oklevéltár* I. 225.

mezítláb, könyörögve Ösbő (Ez is Anonymus alkotta kitalált név!) stb. elé jöttek. „Mikor ezt **Mén-Marót** a szökve elmenekült hírmondóktól meghallotta, **szörnyű nagy félelembe esett**. Elküldte hát követeit különféle ajándékokkal...” követei révén azt kérte, hogy „**legyőzve és (Árpád) eléje borulva ... vonakodás nélkül felajánlja egész országát**, Árpád fiának, Zoltának pedig a lányát.”

Anonymus meséjének még sok logikai buktatója van. Árpád elfogadja Ménmarót meghódolását, (negyedik) fia elveszi Ménmarót lányát; Zoltát (a fiút) Árpád Erdőelve vajdája (Gyula) helyére teszi. Árpád halála után (907) ő lép apja örökébe. Amikor 13. évét betölti, országbírákat rendeltek a vezér alá, hogy a szokásjogot érvényesítsék. (Vajon hány évesen házasodott?)

(A tények ismerete kedvéért: István király helyezte Gyulafehérvárra Erdőelvi Zoltánt, akinek feladata 1003-tól az erdélyi keresztény térítés támogatása volt, de főleg a királyi sóbányák sójának leszállítása. Róla elnevezett helység: **Zoltán, Zoltánfalva** (ma Mihai Viteazul). Személye persze nem azonos Árpád fiával, Zoltával.

A mesét hallgató gyermekek egészséges logikája Ménmarótot és népét aligha tekintené példaképnek. Anonymus sem nevelő célzattal találta ki a személyét, csupán a „diadalmas honfoglaláshoz” kellett egy ellenség, ez lett a morva népnévből mondai áttétellel megszemélyesített „Marót vezér” alakja.

KÖLCSEY ŐRKÖDŐ EMLÉKEI SZATMÁRBAN

SZÜLETÉSEKOR (1790. augusztus 8.) szülőfaluja, Sződemeter, az egykori Közép-Szolnok vármegyéhez tartozott, földrajzi helyzete folytán azonban elég közel volt Szatmár vármegye akkori megyeszékhelyéhez, Nagykárolyhoz. Jogi tanulmányait követően a családi birtokon, a Szatmár megyei Csekén élt, de 1829-től megyei tisztséget vállalt, később pedig, vármegyéje országgyűlési követeként 1832-1835 között a reformellenzék egyik tevékeny harcosa volt. Amikor aztán a megyegyűlésen a konzervatív nemesség került túlsúlyba, nem hajlandó az általuk megkívánt szellemiséget képviselni és lemond követi minőségéről, ellátja viszont a megye főjegyzői tisztségét.

Kölcsey Ferenc halálát követően a Szatmárban élők megőrizték emlékezetét, szellemisége a hazája megújódását vágyók követendő példajaként tovább élt, él. Cselekvő hazafiságára, a jog, a humanizmus terén képviselt eszméire, a szükséges társadalmi reformokat beszédeiben és írásaiban megalkuvás nélkül hirdető költőre, írói-költői, kritikusai, esztétikusai, szónoki és államférfiúi tevékenységére, alkotásaira azóta is emlékeznek, példaként idézik. Tanúsága ennek a szellemiségét ápoló művelődési egyesületek Nagykárolyban és Szatmárnémetiben, a rá emlékeztető szobrok Nagykárolyban, Szatmárnémetiben és szülőfalujában, Sződemeteren.

Tevékenységének legrégebbi, ma is látható tanúja az egykori ódon Vármegyeháza épülete Nagykárolyban, amelynek (ma Doina utcai) oldalán emléktábla emlékeztet a megyegyűléseken kifejtett működésére, itt elhangzott beszédeire.

Az épületben egykor Kölcsey emlékszoba is volt, a látogatónak a benne elhelyezett relikviák eszébe juttathatták a költőt, a közéleti embert, akinek eszméi, gondolatai ma is cselekvésre, reformokra ösztönzők.

Kölcsey Ferenc korában a vármegyei közgyűlés csatározásai az egyszerűen fehérre meszelt falú gyűlésteremben folytak. Az 1848-as forradalom utáni, a reformkor nagyjaira mindig emlékezni akaró nemzedék az üres falakra megfestette példaképei, Kölcsey Ferenc, Széchenyi Ferenc, Kossuth Lajos és Wesselényi Miklós arcképét. (A képeket persze levakarta az első világháborút követő történelmi vihar.)

Ez a nemzedék a XIX. század második felében Kölcsey Ferenc példáját, gondolatait a megyegyűlések termén túl, a nemzet egésze számára ismertté, ösztönzővé, követendővé kívánta állítani. Nagykárolyban az emlékeztető szándék utcát nevezett el róla, s ezért állították fel (a Kallós Ede szobrász alkotta) teljes alakú szobrát is a Károlyi kastély melletti téren, kerítéssel övezetten, a szökőkút szomszédságában.

A nagykárolyi értelmiségiek a század végén, 1897-ben eszméi, szellemisége intézményes őrzésére, ápolására egyesületet is alapítottak. A Kölcsey Egyesület első elnöke a megye főispánja, Falusi Árpád, alelnöke Cseh Lajos plébános lett.

Működése során a Kölcsey Egyesület a költőre emlékező műsorok, ünnepségek rendezése mellett gondot fordított a helyi kulturális hagyományok ápolására is. A Kölcsey Egyesület állíttatta fel Nagykárolyban Kossuth Lajos szobrát (ugyancsak Kallós Ede alkotása), majd 1899-ben, Petőfi halálának félszázados évfordulóján márványtáblával örökítette meg az Arany Szarvas és Arany Csillag fogadók falán Petőfi nagykárolyi látogatásainak emlékét. Ugyancsak a Kölcsey Egyesület kezdeményezte a piarista rendház falán Révai Miklós nyelvtudós és a „branyiszкаи hős”, Erdősi Imre emléktáblájának elhelyezését.

Az első világháború végéig a nagykárolyi főgimnázium diákságának önképzőköre is az ő nevét – Kölcsey Ferenc Önképzőkör – viselte.

Az első világháború után, a 20-as években Komáromi Lajos nyomdász, a Nagykároly és Vidéke című lap szerkesztője élesztette fel egy újabb évtizedre a Kölcsey Egyesület munkáját, megrendezve Benedek Elek és a fiatal székely írók nagykárolyi fellépését (1928). A 20-as évek végétől azonban a nagykárolyiak is mindinkább elfásultak, ugyanakkor a hatóságok állandó akadékoskodásai miatt is a Kölcsey Egyesület tevékenysége ellanyhult.

Néhány figyelemre méltó rendezvényre csak 1940 után került sor, így 1942-ben Sík Sándort látták vendégül. A második világháború végéig az egyesület elnöke Lestyán Ödön ügyvéd volt.

A II. világháború után a nagykárolyi Kölcsey szobrot eltávolították, a Kölcsey Egyesület felélesztésére pedig ezután kísérlet sem történt.

A Romániai Magyar Demokrata Szövetség nagykárolyi városi szervezete 2003-ban a városi tanácsban ismét Kölcsey utca elnevezését kezdeményezte, erről tanácsi döntés is született. Kezdeményezték, hogy az

egykori helyén újból álljon a szobor. (Az egykori szobor kinézése képeslapról ismert, elkészíttetése a továbbiakban az anyagi lehetőségek függvénye.)

Szatmárnémetiben 1864. szeptember 25-én állították fel Kölcsey Ferenc szobrát a város központjában, az akkor Nagypiac néven ismert téren (később Deák tér, ma: Libertáji tér), arccal kelet felé.

A szobor leleplezésekor az ünnepi beszédet a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából Greguss Ágost egyetemi tanár, akadémikus mondta. A kis füzetben kinyomtatott beszéd címlapja:

Beszéd
melyet
Kölcsey szobrának
leleplezése ünnepén
Szatmártt
1864-dik év sept. 25-kén
mondott
Greguss Ágost,
a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja,
s ez alkalommal képviselője.
Szatmáron
nyomatott Kovács Mártonnál
1864.

A szatmárnémeti Kölcsey szobor alkotójának Ferenczy Istvánt tartják, azonban Nagy Béla tanár, helytörténész a XX. század első felében végzett helytörténeti buvárkódásainak kéziratában azt állítja, hogy ennek Ferenczy leveleiben semmi nyomát nem találni, az ő feljegyzései szerint „a szobor faragója Gerendás Pesten”.

A Kölcsey szobor alapját magas, négyszögű kőfal, azon felül vasrács vette körül.

A város központi terének akkori viszonyai között ez szükségszerű is volt, ugyanis a Nagypiac tér csakugyan piac volt. A téren árultak a vásárosok, itt tanyáztak a kofák, s itt ütötték fel sátraikat – korabeli fénykép is tanúsítja – a mutatványos bódék, a cirkuszok. A szobor körül vártak munkára a favágók, akik bakkjaikat a szobor kerítéséhez támasztották. Nem messze volt a szobortól a kerekes kút, melynek közelében árulták az Ecsedi láp csíkjaikat.

A szoborállítás alkalmára Kölcsey fényképét is sokszorosították ezzel a felirattal:

Kölcsey Ferencz
Leleplezési emlék
Sept. 25. 1864.

(A fényképeket Pesten készítették. Hátlapján a cég címe és neve: Romogni, Egyetem tér 3. sz. Klenovits ház Pesten.)

Szatmárnémetiben első alkalommal 1884-ben volt hivatalos utcanevadás. A városi tanács a városrendezés során elkészítette a város távlati fejlesztésének, létesítendő utcáinak a tervét, s ugyanekkor az addig használatos népi utcanevek helyett számos utcának új, hivatalos nevet adtak. A hivatalos utcanevadás során kapta a város legrégebbi utcái közül a református templommal szembeni útkeresztezésnél kezdődő, ettől nyugatra haladó, a XV. században Vár utca, a XIX. században Varga utca a Kölcsey nevet.

A Kölcsey szobrot a fentebb leírt nagypiaci környezetből 1902-ben költöztették el a ma „Láncos templom” néven ismert szatmári református templom körül akkor létesített, vastag fémláncos oszlopokkal körülvett szép díszkertbe. A szobrot a templom főbejárata előtti részben helyezték el, arccal a (a templommal szemben kezdődő) Kölcsey utca felé, talapzatán a nyugat felé néző oldalon az ábrázolt személy, Kölcsey Ferenc neve.

Az első világháborút követően Magyarország területéből az Erdéllyel szomszédos királysági területek egy részét, így Szatmár megye egy részét is a román királysághoz csatolták. A román nacionalizmus nem tűrte a múlt magyar emlékeit, így Kölcsey Ferenc szobrát sem. Így aztán 1920. december 20-ról 21-re virradó éjszaka a szobrot ismeretlen tettesek ledöntötték. Kötelet feszítettek a szobor nyakába, s nagy erővel lerántották. Az oszlop megmaradt a helyén. A ledöntött szobor fejét viszont elvitték, eltűnt és soha többé nem került elő. A szobor mellét dr. Lénárd István polgármester a református főgimnáziumba vitette, ott tették el egy, a lépcsőház alatti zugban (akkori megnevezéssel: kulinóban).

A templomkertet 1934-ben rendezték, ekkor Szatmárnémeti városi tanácsa a román Antirevizionista Liga kezdeményezésére a szobor talapzatát is és az oszlopot is a vasút melletti református temetőbe szállít-

tatta. Az alapot és az oszlopot ott állították fel a temetőőr háza előtt 1934. október 10-13 között.

A megcsonkított – mementóul fej nélkül hagyott – és a román hatóságok által eltávolított mellszobor 1942-ben került vissza a Lánchos templom másik oldalára, a Kálvin térre. A Kölcsey Társaság állította fel, s hatalmas ünnepség keretében áldozott Kölcsey emlékének.

(A szobor felállításánál azonban hiba történt, ugyanis a talapzat a rá írt névvel most is nyugat felé nézett, viszont a szobor mellét fordítva tették rá, tehát kelet felé fordítva.)

A szobor talapzatába ekkor vésték bele Sárközi Lajos németi református lelkész epigrammáját:

„Zúzhat pogány ökle, állsz örök emlékül,
Agyad lobogása fénylőbb így fej nélkül.”

A második világháború után azonban az epigrammát el kellett tüntetni. Az alapzatba vésett szöveg ezután a következőképp alakult:

A szobor három oldalára, elöl, jobbról és balról egy-egy Kölcsey versből (a Himnuszból, a Huszt című epigrammából és Emléklapra) vett idézet került. A szoborral szemben állva:

(elöl): Isten, áldd meg a magyart !
(jobbról) Hass, alkoss, gyarapíts s a haza fényre derül !
(balról) A haza minden előtt !

A név tehát a szoborral szembe állva a hátoldalára került.

1947-ben ismét merényletet követtek el a szobor ellen. Robbantották. A robbantás azonban a szoborban nem sok kárt okozott, viszont a téren keletkezett légnyomás akkora volt, hogy betörte a közeli posta és a rendőrség épületének az ablakait.

A román kommunista rendszer nem tűrte meg Kölcsey fej nélküli szobrát sem. Az államhatalom eltávolította. A maradvány csonk a megyei múzeumba került, pontosabban az udvarán elfekvő múzeumi tárgyak/darabok közé.

A talapzat, az oszlop és a fej nélküli szobor eltávolítását a múzeum akkori igazgatója, Báder Tibor lefényképezte. Fényképezőgépe kattánása után csak néhány lépést ment, amikor az államvédelem beosztottjai

megállították, és fényképezőgépéből kivették a filmet. (Nem akarták, hogy az eseményt megörökítő dokumentum maradjon!)

A XIX. század utolsó évtizedében Szatmárnémetiben is megalakult a költő emlékét ápoló, eszméit őrző egyesület. A Kölcsey Kör 1892-ben szervezték meg, irodalmi és művészeti, valamint természettudományos szakosztállyal. Az irodalmi szakosztály feladata volt a művelődési élet rendezvényeinek szervezése, a kör könyvtárának létrehozása és működtetése, a Kölcsey relikviák összegyűjtése és őrzése, a természettudományos szakosztály pedig a természettudományok ápolását, ismeretterjesztésüket tűzte ki célul.

A Kölcsey Kör múzeumának alapjait Kiss Gedeon (városi főkapitány) vetette meg a maga gyűjteményével, ő lett a múzeumi szakosztály elnöke. A múzeum első helyisége 1897-ben az Eötvös utca (ma: I.C. Cuza utca) 17. szám alatt volt. Bérelt helyiség volt, s ezért hamarosan elköltözött. A gyűjtemény egy része a Wallon Henrik-féle ház (Kazinczy utca) lépcső alatti, pincseszerű helyiségében kapott helyet, a teljes gyűjteményt végül a Református Főgimnázium három földszinti termében helyezték el. A múzeumi szakosztály elnöke 1900-tól dr. Schőber Emil főgimnáziumi tanár lett. A múzeumi gyűjtemény értékét érzékelteti, hogy a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége évi segélyben részesítette a Kölcsey Kör múzeumát.

A nyilvánosság előtt 1905. június 1-jén, húsvét hetében, áldozócsütörtökön nyitották meg a Kölcsey-múzeumot. Az ünnepséget a Városháza nagy tanácstermében tartották. Az ünnepségről a *Szatmár-Németi* című lap 1905. június 4-i száma négy oldalas tudósítást közöl. Ünnepi beszédében Bakcsy Gergely, a református főgimnázium igazgatója részletesen és szakavatottan beszámolt a múzeum egész történetéről, a keletkezéséről, fejlődéséről, akkori állapotáról.

A tudósítás a továbbiakban beszámol Bakcsy Gergely és dr. Schőber Emil természetrajztanár fáradságos munkájáról, amellyel a múzeum csinos berendezését, állományának rendszeres berendezését elvégezték. A rendezés óriási munkájában Schőber tanár urat hatékonyan segítette két hetedik gimnazista diákja, Kovács Gyula és Nagy Béla.

A múzeum az 1905. június 1-jei megnyitásától az első világháború végéig zavartalanul működött. A világháború után bekövetkezett összeomlással elmaradt az évi segély, a főgimnázium többé nem kapott bért a

három terem használatáért, másrészt a termekre tanítási célból is szükség lett. (A református gimnázium fogadta be az épületéből kilakoltatott (volt Királyi Katolikus Főgimnázium tanulóit.)

Folyamatosan gyarapodott a Kölcsey Kör könyvtára is, az adományokból származóan állománya több ezer kötetre nőtt. A gazdag könyvtárat a 20-as évek elejétől a Református Főgimnázium tanári kézi könyvtárának termében őrizték.

A Református Főgimnázium épületében őrizték a Kölcsey-relikviákat is, melyek később a helyi múzeumba kerültek. A tárgyi emlékek mellett itt (a mai Szatmári Megyei Múzeumban) őrzik egyik (sokáig nem említett) versének (*János pap országga*) kéziratát is.

A szatmárnémeti Kölcsey Kör tevékenysége az I. világháború folyamán megszakadt. A tevékenységet később, 1925-ben egy akkor engedélyezett új alapszabály alapján folytatta. A 30-as években a kör szervezésében rendszeresen irodalmi esteket, ismeretterjesztő előadásokat tartottak.

A második világháborút követő években, a román kommunista rendszer körülményei között a Kölcsey Kör sem irodalmi, sem más művelődési tevékenységet nem folytathatott, gyakorlatilag megszűnt működni.

Az 1948-ban bekövetkezett államosításkor a Református Főgimnázium megszűnt, egyesítették az Állami Magyar Fiúlíceummal (volt Katolikus Főgimnáziummal), s a továbbiakban az előbbi épületében, Állami Magyar Fiúlíceum néven működött tovább. A Kölcsey Múzeum az egyetlen, még általa használt teremből elindult vándorútjára. A Magyar Népi Szövetséggel együtt vándorolt annak székházaiba, a volt Eötvös utcában a Polgári Társaskörbe, majd a Katolikus Kaszinóba (volt Kisfaludy utca), majd visszakерült a főgimnázium földszinti helyiségébe. Állandóbb székhelynek ígérkezett a Viktória-szállodabeli helység, ahol rajoni múzeumként nyílt meg. Innét viszont elszállították a Deák térre, a bombától megsérült Keszler-féle házba, az első emeleti részébe. Ez 1952. október 24-én ráomlott. A múzeum roncsait a régi postaépületbe, a Tivoli vendéglő helyiségébe szállították. Onnan kerültek végül a városi, majd megyeivé lett múzeum állományába.

A kör könyvtára a Református Főgimnázium könyvtárának sorsában osztozott. Az ötvenes évek elején a gimnázium többtíz ezres állományú könyvtárat lepecsételték, elzárták, majd elszállították. Egy ideig ömlesztve (az ugyancsak államosított) Püspöki Konviktus egyik raktárhelyiségében

tartották, majd az időközben létesített megyei könyvtár ún. Dokumentációs állományába került. (Az utóbbi években folyik a különböző egyházi iskolák könyvtáraiból származó dokumentációs anyagnak a számbavétele, leltározása.)

A második világháborút követő időszakban a működésében gátolt Kölcsey Kör, s a múzeumának, könyvtárának helyet biztosító, 1948-ban megszűnt Református Főgimnázium helyett a költő emlékét csak a fiúliceum róla elnevezett irodalmi önképzőköre őrizte.

Kölcsey Ferenc emlékét a társadalmi köztudatban csak az ötvenes évek második felében sikerült újból idézni. 1957-ben a szatmárnémeti Állami Színház művészeinek közreműködésével a költő emlékére irodalmi estet rendeztek.

Ugyanabban az évben az egykori Református Főgimnázium épületében működő Állami Magyar Fiúliceum, 1957-ben már 3-as sz. Középiscola néven működő gimnázium igazgatója (Nagy János) és tanári kara arra kérte a tanügyi és az illetékes állami hatóságokat, hogy engedélyezzék a liceum nevesítését, a reformkor nagy költőjéről, (a mai közigazgatási beosztás szerint Szatmár megyei születésű) Kölcsey Ferencről való elnevezését. (A kérelem indoklásául az iskola fennállásának – pontosabban a város első protestáns iskolája működésének feltételezett – 400. évfordulója szolgált.)

Megőrkítésre méltó tény, hogy az Oktatásügyi Minisztérium (és az illetékes bukaresti hatóságok) a Bolyai Tudományegyetemtől véleményzést kértek a költőről, származásáról, eszméiről („lekádereztek”). (Az irodalomtörténet számára izgalmas adalék lenne az egyetem levéltárából előkeríteni és közölni a költő tevékenységét, nemesi származását szocialista szemmel elemző, bemutató szöveget.)

A Kölcsey Ferenc Középiscola egy évig viselte a költő nevét. A tanügyi intézmények átszervezése folytán a liceumot 1958-ban összevonták (az egykori Szent Erzsébet Lányliceum épületében működő) magyar tannyelvű liceummal, a 4-es sz. Középiskolával. A Kölcsey Ferenc Liceumot átköltöztették a 4-es sz. Középiscola épületébe. Neve az átköltözés során az úton elveszett, az összevont iskola hivatalos neve: 2-es számú Elméleti Liceum. (A köztudatban egy-két évig még továbbra is említették Kölcseyként. A Kölcsey Ferenc Középiscola nevet hivatalosan is visszavonó átiratot 1961-ben keltezték.)

1990-ben a Kölcsey Kör újraalakult, kezdeményezője a kör régi tevékeny tagja, Ligeti László Zoltán magyartanár, társelnöke Nagy Gyula magyartanár, titkára Muzsnay Árpád magyartanár, újságíró.

Az újjáalakult kör szabályzata értelmében ápolja a költő emlékét és eszméit, ugyanakkor részt vett a magyar irodalom és művelődés kiemelkedő személyiségeinek (Ady Endre, Bem tábornok, Gellért Sándor, Jakabffy Elemér, Lorántffy Zsuzsanna, Páskándi Géza, Petőfi Sándor, II. Rákóczi Ferenc) emlékét megörökítő szobrok és emléktáblák állításában, munkásságukat értékelő rendezvények, szimpóziumok szervezésében.

Ma ismét Kölcsey szobor áll a Láncoz templom kertjében, a nyugati oldalon. 1991-ben alkotta s ajándékozta szülővárosának (a szatmárnémeti származású, ma Magyarországon élő) Lakatos Pál szobrászművész. Az új Kölcsey szobor avató ünnepségét 1991. augusztus 25-én tartották.

Szülőfalujában, **Szódemeteren** a zilahi Wesselényi Társaság 1890-ben emlékezett meg a költőről, szülőháza falán emléktáblát helyezett el. A szülőházat később eladták a falu román szertartási nyelvű görög katolikus egyházközségének, amely renováltatta az épületet. A renoválás során a munkások meghagyták az emléktáblát, de deszkával eltakarták, és az egészet bevakolták.

Az emléktábla így maradt meg, 1990-ben kibontották, s ma is megvan az épület belső folyosóján.

Az 1989/1990-es évek változásait követően ismét lehetővé vált Kölcsey Ferenc nyilvános említése, Szódemeteren így került sor először a róla való megemlékezésre 1990. augusztus 8-án, születése kétszázadik évfordulóján. (Azt követően már minden évben megemlékeztek a költőről.)

A megemlékezést a Romániai Magyar Demokrata Szövetség szervezte, mind Románia, mind Magyarország művelődésügyi minisztériuma képviseltette magát az ünnepségen, s jelen volt a fehérgyarmati Kölcsey Társaság, amely a szülőházra emléktáblát állított.

Az emléktábla aztán rövidesen (nyomtalanul) eltűnt.

Az RMDSz új emléktáblát készíttetett. A kétnyelvű emléktábla 400 betűjének bevésése Kovács Albert kőfaragó mester (ingyen végzett) munkája. (Szövege azonos az első emléktábla szövegével, mindössze a román nyelvű szövegben módosítottak egyetlen kifejezést, a *politician* 'politikus' helyett alkalmasabbnak találták a közéletiséget árnyaltabban kifejező *om politic* kifejezést.)

Ezt az emléktáblát is leverték, eltűnt. Összetört darabjait később megtalálták a falu melletti kukoricásban. Az összetört darabokat összeragasztották, ma is megvan, őrzik, de nem állították vissza a görög katolikus parókia falára.

Szabó István megyei tanácsos javasolta, hogy ne ragaszkodjanak a görög katolikusoknak eladott szülőháza elhelyezendő emléktáblához, inkább állítsanak helyette valamilyen szobrot. A szobor állítását a falu román polgármestere is támogatta. Alkalmos helyül a faluban a negyvennél kisebb lélekszámú református közösség kicsiny templomának kertjét találták. A dombon álló kicsiny templom előtt, a falu felé néző oldalon állították fel 1994-ben a szobrot, amelynek alkotójához Kő Pálhoz, a magyarországi Képzőművészeti Akadémia rektorhelyetteséhez Katona Tamás közvetítette a Kölcsey Kör szoborállítási szándékát. Az ajándékszobor költségeit több adományozó fedezte, intézményként pedig a magyar írószövetség.

A szobor tulajdonképpen másolata a Munkácsy Mihály utcai Kölcsey Gimnázium halljában található Kő Pál készítette alkotásnak (csak nincsen kardja, mint az eredetinek), s minthogy viszonylag kicsiny méretű, illik a kis templomhoz, amellyel szomszédos.

A szobor alapzatát Kovács Albert kőfaragó mester készítette, Budapestről a borsi határátkelőn keresztül történő szállítását Jeszenszky Géza magyar külügyminiszter és Donca Ioan, Románia budapesti nagykövete segítette.

A szoboravatás szervezői a Kölcsey Kör, Tasnád város RMDSz szervezete, a szilágypéri RMDSz és az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület volt.

Az ünnepség szónoka volt Jeszenszky Árpád, Bába Iván, Hamar Péter, Taxler Tóth Ernő, valamint a fehérgyarmati Kölcsey Társaság képviselője.

Azóta hagyománnyá vált a sződemeteri megemlékezés, időpontja minden évben a költő augusztus 8-i születésnapjához legközelebb eső péntek.

A templomkertben a domboldalon levő szobor körül a fehérgyarmati Kölcsey Társaság kezdeményezésére tujabokrokból emlékkertet létesítettek, amely a nagykarolyiak kivitelezésében a készült el.

A hagyománnyá vált megemlékezések alkalmával a művelődési, politikai és egyházi élet kiemelkedő hazai és külföldi személyiségei látogatták/ látogatják meg a rendezvényt.

TOMPA KÉZIRATOK A SZATMÁRI TÖRTÉNETI MÚZEUMBAN

A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ után több magyar irodalmi vonatkozású kézirat került a Szatmári Történelmi Múzeum birtokába, köztük három Tompa Mihályra vonatkozó. Ezek: a költő Böszörményi Katalin részére írt emlékkönyve, Ballada című költeménye kéziratban és egy 1866-ban írt, eddig közöletlen levele.¹

A kéziratok kapcsán több kérdést kell megválaszolnunk: valóban Tompa Mihály kezeírásai-e; tud-e róluk az irodalomtörténet; szolgálnak-e valamilyen adalékul a költő életének, alkotásainak értékeléséhez.

1. Böszörményi Katalin daloskönyvéről a század elején megemlékezik Ferenczy János (szerkesztő, újságíró) a Szatmárnémetiről írt, 1908-ban megjelent monográfiában.²

Sok tekintetben téves közlése feltehetően az emlékkönyv felületes megtekintésén alapszik, a kiadvány ritkasága és nehezen hozzáférhetősége folytán viszont a kutatók figyelmét valószínűleg elkerülte. Mindenképpen szükséges tehát ismételtlen szólnunk erről a Tompa-emlékről, együttal kiigazítva az első közlés tévedéseit.

Az emlékkönyvet Tompa Mihály 1841-ben készítette, ifjúkori szerelmének, Böszörményi Katalinnak, s amint az szokásos volt, a lány részére verseket írt (másolt) az emlékkönyvbe.

Az emlékkönyv – amint az ma a múzeum birtokában van – kék plüssborítású, fedelén sárgaréz lemezen ez olvasható:

E M L É K Ü L
B Ö S Z Ö R M É N Y I
K A T A L I N N A K
T O M P A M I H Á L Y

¹ Vö.: Cikkek és tanulmányok. Nevelési és oktatási közlemények, szépirodalmi alkotások. Szerk. Bura László. Szatmár. 1972.13–21.

² Borovszky Samu (szerk.): *Szatmár-Németi sz.kér.város*. Budapest Országos Monográfia Társaság. É.n. 149–151.

Az első lapon:

D A L F Ü Z É R
emlékül
MDCCCXLI

A másodikon:

*A dalok virágok,
Gyökerek a szív
Napjok a szerelem.*

A harmadikon:

E M L É N Y

A negyediken:

Ajánlás

*Minden virágát életemnek
A mellyek számomra teremnek
Barátság! szerelem!
Tinektek szentelem.*

Tompa Mihály

E lap második oldalán (ugyancsak a költő keze írása):

*Fellobban a gondolat fátylaja,
S mint a szívárvány a dal áll elő.*

Kölcsey

Az emlékkönyvben 251 dal (költemény) található. Tompa Mihály saját kezűleg másolta az emlékkönyvbe az első 231 dalt és az utolsót. (A „dal” elnevezést ő használja, mindenik vers címe a sorszámából és a dal szóból áll.) A 232. sorszámútól kezdődően 19 idegen kézírású dalt, verset találunk az emlékkönyvben.

Ferenczy János – tévesen – azt állítja, hogy az emlékkönyvbe Tompa Mihály írta mind az 1-23., mind a 247. dalt. Állítását arra alapozza, hogy mind a 235., mind a 247. sorszámú Tompa Mihály költeménye.

Tévedése első látásra megállapítható, ugyanis az említett verseket beíró személynek az írása szembetűnően eltérő a Tompa Mihályétól. A kérdés megnyugtató eldöntése érdekében azonban az emlékkönyvet (egyúttal a többi kéziratot is) írásszakértővel megvizsgáltattuk. Az írásszakértői vélemény (mind az emlékkönyvre, mind a többi kézira vonatkozóan) az itt kifejtett álláspontomat erősítette meg.

Böszörményi Katalin emlékkönyvében Tompa Mihálynak (az *Ajánlás* mellett) három saját költeménye olvasható. Az egyiket (*A gólyához*; ez az emlékkönyvbe írt utolsó vers) a költő maga írta az emlékkönyvbe, a másik kettőt (a 235. sorszámút: *A szép Kati* és a 247. sorszámút: *Nyílt levél egy hölgyhöz*) azonban idegen kéz másolta az emlékkönyvbe. A költő saját keze írása viszont az a bejegyzés, amely a *Nyílt levél egy hölgyhöz* című vers címe fölött olvasható: „Honderű, 1844. 1. szám.” Ekkor jelent meg ugyanis a vers az említett folyóiratában.

Tompa Mihály maga készítette el az emlékkönyv tartalomjegyzékét is, ő ezt *Foglalat*-nak nevezi. A tartalomjegyzék (a tintából is láthatóan) két részletben készült. A költő először elkészítette a dalok betűrendes mutatóját (a dalok kezdőszavai alapján). Közben észrevette, hogy el-
tévészttette a betűrendet, kihagyta a J betűt, így ez a Z után következik. Ekkor látta meg, hogy a V is kimaradt, így ez került a jegyzék végére. Tompa Mihály bizonyára számított arra, hogy a daloskönyvbe majd mások is fognak írni, ugyanis a tartalomjegyzékben mindenik betű után (utólagos kiegészíthetősége végett) üres helyet hagyott ki. A tartalomjegyzéknek ezt a részét feltehetően a 231. sorszámú dal beírása után készít(h)ette el még 1841-ben.

A tartalomjegyzék mai (végleges) formájában későbbi kiegészítés eredménye. Ezt a költő *A gólyához* című versének az emlékkönyvbe történt beírása után készíthette el, mindenképp a költemény megjelenése utáni időpontban.

A költő ekkor egészítette ki a daloskönyv tartalomjegyzékét a mások által beírt versekkel, ekkor készítette el a *Foglalat* rovatait: Hányadik dal? (A dal sorszámát jelöli.), *Dalok* (A dal kezdőszava.), *Lap* (Az emlékkönyv lapszáma.)

A 232-250. sorszámú dalt (verset) nem a költő írta az emlékkönyvbe, idegen kezek írásai. Kettő alatt aláírás is olvasható: Szakáll Lajos, Szamosparty Károly.

Az eddigieket összegezve megállapíthatjuk: Böszörményi Katalin emlékkönyve tekintélyes terjedelmű Tompa-kézírást tartalmaz, de nem annyit, amennyit a monográfia állít.

Az emlékkönyvben megtalálható (nem a költő által beírt) *Nyílt levél egy hölgyhöz* című versének itt olvasható szövegét Ferenczy szerint a költő azért nem vette be gyűjteményeibe, mert ezt gyengébbnek érezte.

A valóságnak megfelelőbbnek érzem azt a feltételezést, hogy az emlékkönyvbe beírt szöveg a költemény korábbi (első) megfogalmazása lehet, amelyet Tompa Mihály Böszörményiéknél jártakor írhatott, esetleg – ha másutt írta – elküldte Katalin édesanyjának. A Honderűben pedig a csiszolt, tovább érlelt szövegű változat jelent meg.

A már idézett monográfiában Ferenczy János azt állítja, hogy Tompa Mihály az emlékkönyv elkészítése után még mintegy tíz évig, még házasságkötése után is egy darabig állandóan összekötetésben volt Katalinnal. Idézem: „Tompa szíve választottjával 1841-től 1850-ig állandó összekötetésben állott, vagyis a Zsoldos Emiliával 1849. május 1-jén kötött házasságának idején túl, még legalább egy évig.” Arra alapozza állítását, hogy a daloskönyv első bejegyzése 1841-ben, az utolsó pedig 1850-ben történt.

Az bizonyos, hogy a költő Katalinnal nem 1841-ben találkozott utoljára. Ferenczy felületes szemléleten és tévedéseken alapuló érve bizonyítékának semmiképp nem tekinthető. Nem helytálló az az állítása, mely szerint a dalok bejegyzése folyamatosan történt 1841-től 1844-ig, a *Nyílt levél egy hölgyhöz* című verse emlékkönyvbe-írásáig. Már az előzőkben tisztáztuk, hogy ezt a verset nem is a költő írta az emlékkönyvbe. A vers megjelenésének helyét és idejét jelölő (valószínűleg a tartalomjegyzék készítésekor odaírt) bejegyzés nem a vers beírásának időpontját tanúsítja. A folyamatosságot cáfolja az is, hogy az emlékkönyvbe keltezéssel írt versek között ez előtt a költemény előtt találhatunk már 1845-ben bejegyzett verset, következésképp ezt a verset sem jegyezheték be 1844-ben.

A monográfia írója elmarasztalja Tompa Mihályt, mert a daloskönyvbe írt versek elé sehol nem írt címet, sehol nem jelöli (idézi) a szerzőt, s – bár ekkor ő is verseket ír, mondja Ferenczy – semmilyen műfaji különbséget nem tesz, valamennyit „dal”-nak nevezi.

Meggyőződésem, hogy Tompa Mihály tudatosan nem közölte a dalok címét, szerzőjét. Egyrészt azért nem, mert a dal megnevezés a XIX. században elterjedt szokás volt, másrészt a daloskönyvet szerelmesének írta, következésképpen a dalok által saját érzelmeit akarta tudatni. Bizonyosan az volt a versek összeválogatásának fő – ha esetleg nem is egyetlen – szempontja.

A daloskönyvbe Tompa Mihály által beírt költemények, népdalok közül – a sajátját (*A gólyához*) is számítva – 60 azonosítható. Ezek egyharmada (21 dal) népdal, a többi Czuczor Gergely (15), Csokonai Vitéz Mihály (8), Kölcsey Ferenc (5), Bajza József (3), Kisfaludy Károly, Eötvös József, Vörösmarty Mihály, Csató Pál, Szentiváni Mihály, Horváth Ádám (1-1) költeménye.

Tompa Mihály és Böszörményi Katalin szerelme alakulásának ismeretében az emlékkönyv verseit a fiatal költő érzelmi hullámzásai, elmélkedései, borongós kedélye kifejezőjének tekinthetjük, s talán nem tévedünk, ha időben szűkítve az 1841-es év érzelmi világa tanúságának tartjuk. Ha ugyanis megvizsgáljuk a „dalok” mondanivalóját – s első-sorban a nem azonosított szerzőjűekre gondolok – ilyen gondolatokat rögzíthetünk: (A dal szerzője) búsul kedvese elvesztésén. A lány ne törődjék azzal, hogy anyja ellenzi szerelmüket. Kijelenti: nagyon szerelmes. Reménye: az akadályok ellenére is révbe jut szerelmük. Ismét szerelme nagyságát bizonyítja. Ha a lány hűtlen, ő belehal. Bármilyen sorsa is lesz, maradjanak barátságban. Mikor lesz vége az epekedő szerelemnek? Ha a sors elválasztja őket, majd a túlvilágon találkoznak. (A pesszimizmus, halálhangel ekkor egymásután több versben is jelentkezik). A lány, aki eddig szerette, mást szeret. Szerelme eltűnt a távolban.

Ezek a gondolatok éppen ebben a sorrendben vajon nem az olyan fiatal szerelmesre jellemzőek-e, amilyen éppen az adott körülményekben Tompa Mihály volt? Joggal feltételezhetjük, hogy a költő a szerző nélküli dalokkal a maga érzéseit, gondolatait kívánta Katalinnak tolmácsolni.

A daloskönyvbe a 162. sorszámú bejegyzett dal a daloskönyv címét – *Emlény* – is magyarázza, egyben arra is utal, hogy a költő érzelmei emlékét-tanúságát (szomorú) emlékül nyújtja (Katalinnak).

A dal első és utolsó szakaszát idézem:

„Kisdéd emlény kék virág!
Felneveltelek,
Hogy szerelmi gyász jelül
Néki küldjelek.

.....
.....

Ah! hogy éltem s életem
Gyász és szenvedés
Ah! hogy bírni őt nekem
Tilt a végezés!

(A kék virág lehet a plüssborítású daloskönyv? Lehet ez is a költő saját költeménye?)

2. A másik Tompa Mihály vonatkozású kézirat a költő nyolcadrészt összehajtott és összefűzött papírlapokra írt *Ballada* című költeménye. A kézirat külső oldalán fent teljesen olvashatatlanná vált írás (egy név) alatta a *gyűjteménye* szó olvasható. Ez alatt újabb név: *Jakó Pál-é*, alatta évszám: 1843.

A költeményt másoló személy valószínűleg maga Jakó Pál, ugyanis az írás és a füzetke utolsó, tiszta lapján található aláírás-gyakorlatok (Jakó Pál aláírásai) egyező karakterűek. Ezen az oldalon még kiolvasható a következő szöveg: Szatmár megye alszolgabírója. Ez a Jakó Pál tehát az a személy, aki feleségül vette Böszörményi Katalint.

Ez a kézirat azért érdekes számunkra, mert feltételezhetően az 1842-ben *Péter* címen, *Ballada* alcímmel megjelent költemény³ korábbi (valószínűleg Katalinnál olvasott/őrzött) változatáról készült másolat. A múzeumban őrzött kézirat és a megjelent költemény közt több eltérés van. A kéziratban a harmadik szerkezeti résznek nincs alcíme (A megjelent versben: *Az éj titka*), nem egyeznek a versszakok sem. A kéziratban többségük ugyan négy soros, de hat, tíz és tizennégy soros versszakok is találhatóak köztük.

A *Péter* címen megjelent költemény a kézirat bővített változatának látszik. Több helyen két-két sorral bővült (így egészült ki sok versszak négy sorossá), két helyen pedig teljes versszakkal (négy sorral).

A megjelent költemény az eredetibb kéziratbeli változat több jelzőjének (tudatos) megváltoztatását tanúsítja:

A kéziratban:

„*Dühös Péter* követte őt
Velence híres fia”

³ Tompa Mihály Összes művei. Franklin Társulat. Budapest 1942.

A megjelent Péter-ben:

„*Német* Péter követte őt
Velence *korcs* fia”

3. A harmadik kézirat Tompa Mihálynak 1866. május 11-én „Kovács László úrnak, Gorzva Kisfaludon” írt levele. Ekkor, két évvel halála előtt már nagyon beteg volt, helyettest keresett, aki gyógykezelése idején ellátja munkahelyét. Ezért írt Kovács Lászlónak, kérve őt, hogy júliustól hivatalosan helyettesítse.

Összegzésül: Tompa Mihály két eredeti kézírata irodalmi érték, hiszen minden olyan adat, amely életére és alkotására vonatkozik, számot tarthat az irodalomtörténet érdeklődésére. A daloskönyvvel ismételtlen foglalkoznunk kellett, mert – ha nem is könnyen hozzáférhető helyen – téves adatokat közölt.

MEGEMLEKEZÉS FÉNYI ISTVÁNRAÓL

Emlékezze életerőt meríteni jöttünk.

CSENDES, halk szavú barátommal, Fényi Istvánnal, egykori tanárkollégánkkal, sokszor beszélgettünk létkérdéseinkről is, a költői alkotás műhelytitkairól is. Mindez félévszázadnyi idővel ezelőtt történt. Szinte hihetetlennek tűnik, de ez az egyre gyorsuló idő valósága.

Most, róla emlékezve – a felkérés szerint – Fényi Istvánról, a katolikus költőről kellene emlékezniem. A látszólag egyszerű kérdésen elgondolkodva döbbsentem rá a kérdés rendkívül bonyolult voltára.

Fényi István valóban katolikus volt és költő.

Kaplonyban 1919-ben megkeresztelték a katolikus egyház szertartása szerint, családjában és az iskolai hitoktatás alkalmával megismerte a katolikus hit elemeit, ezeket életében megőrizte; vallási meggyőződéséhez sohasem hivatkozódán, de hű maradt a kommunista korszak nehéz éveiben is.

És költő volt, a szó, a nyelvi kifejezés csendes, halk szavú művésze. Tisztában volt azzal, hogy egy nagyon kis nép szószólója, itt, közel a Kárpát medence keleti szélén.

Talán meglepőnek gondolhatják, de nem tartom pontosnak a katolikus költő minősítést. A költészetben ugyanis nincsen külön katolikus költészet, csak költő van, aki katolikus: életében és hivatásában egyaránt.

Költő volt, aki művészi alkotásokat teremtett, aki a szépség esz-közeivel akarta olvasóit gyönyörködtetni. Olyan ember volt, aki rendeltetését nem tekintette befejezettnek a földi élettel, s életszemlélete ehhez a meggyőződéséhez igazodott.

A katolikus jelző a Fényi István esetében egy fegyelmezett emberi életet takart, s egy olyan világnézetet, amely szabályozta viszonyát Istennel, embertársaival, népével és az emberiséggel. Számára a katolicizmus nem merült ki bizonyos törvények megtartásában, áhítatgyakorlatokban, istentiszteleti szertartásokban, ennél sokkal több volt, mindent felölelő egységes világfelfogás.

Szemében a valóság, amelyben élt, gondolkozásától, elképzelésétől független, objektív valóság volt, valóság, amely nem képzeletünk, vágyaink alkotása, hanem rajtunk kívül, fölöttünk álló, ami előttünk is megvolt. Hitt a valóság objektivitásában, vallotta a lét felsőbbségét, primátusát a gondolkodás felett, s ennek megértéséből eredt a magát készségesen alávető függés elfogadása.

Az objektív valóságban való hite természetes, intuitív felismerésen alapult, s a szellemnek az anyag feletti fensőbbisége felismerésén. Vallotta és hitte, hogy mindaz, amit az érzékeink által megismerhetünk, az nem a teljes valóság, az érzéki jelenségek világa mögött egy magasabb rendű valóság is rejtőzködik, a lélek világa, a megfoghatatlannak és a láthatatlannak a mélységei.

Vallotta és hitte, hogy ebben a szellemi világban a személyiség ural-
kodik, s hogy a világ alapja is a személyiség, a háromszemélyű Isten, s
minthogy minden valóság személyi élmény, ilyen személyes élmény az
örök élet is, az állandó személyi kapcsolat az Isten és az ember között.

A XVIII. századi pozitívista filozófia megteremtője, a francia
Auguste Comte szerint az élőket mindinkább a holtak kormányozzák.
Ezt az állítását fogadjuk el most olyan értelemben, hogy az előttünk
éltek gondolkodása, eredményei természetszerűleg hatnak/hathatnak
ránk. Ezt teszi Fényi István eddig ismert költői hagyatékával is, s ilyen
értelemben vizsgálódhatunk postumus verseit olvasva is.

Megszólítjuk tehát, kérdezzük; világszemléletét értelmezzük.

Fényi István verseivel azt üzeni, hogy az igazi költő feladata, hogy az
égi valóságnak, a transzcendens igazságnak az üzeneteit lehozza ide a
Földre, nyelvbe fordítsa, arra a csodálatos nyelvre, amelyet édesanyjától
és népétől kapott.

Ez a költői feladat történelmünk minden korszakában mindig érvé-
nyes volt, az ma is, a XXI. század igencsak problematikus világában.

Üzeni továbbá, hogy a költőnek, aki tehetséget kapott az Istentől,
egyik kötelessége, hogy magának az emberi létnek, a személyes léleknek
a fájdalmait, kudarcait, küzdelmeit közvetítse, tehát megmaradjon a
magánélet szférájában, ugyanakkor legyen érvényes mondanivalója arról

a világról, amelyik körülveszi. Nem a napi politika nyelvén, hanem az esztétika izzásában költészetté kell emelni a gondoljainkat.

Úgy gondolta, hogy a költőnek mindenről lehet mondanivalója, a lényeg azonban nem a min, hanem a hogyanon van. A költőt kötelezik az erkölcsi rend törvényei.

Az élmény persze nem azonos az alkotással. A vers nem születik úgy, hogy valaki valamit meg akar írni, kiérleli, dönt a kidolgozás módjáról, s megírja.

Fényi István sem így alkotott. Bensejében, lelkében hosszan, sokat vívódott az élménnyel, a gondolattal.

Ő is úgy gondolta, hogy költőként ne elégedjek meg azzal, hogy őrzi az édesanyjától, népétől megtanult nyelvet, hanem (ha tehetsége van hozzá) gazdagítsa is. (Ady Endre mondta: Őrzők, vigyázatok a strázsán!)

Különösen fontosnak tartotta, hogy nagyon vigyázzon arra, hogy megfogalmazásában a legpontosabban és esztétikai értelemben a legszebben kifejezésre jusson az igazság, s az életével, a tetteivel is igazolja azt, ami ott van a papíron.

Úgy érzem, úgy érezzük, hogy Fényi István mindezt hitelesen cselekedte.

Az emberi lélek mélységeit, költői lelkének rezdüléseit csodálatos költői képekkel, a költői nyelv sokszínűségével örökítette meg.

Arany János az *Intés* című versében írja: „Szólj erővel, és nevezd meg ön-nevén a gyermeket; szólj gyöngéden, hol az illik, – s ne keríts nagy feneket”.

Ez egy aranyjánosi szabály, de érvényes más költőkre is, vagyis a költőnek mindenkor (ma is) minden joga megvan arra, hogy pontosan szóljon, célba találjon, és erővel, de tudjon gyöngéden, nem harsogva szólni, amikor annak van helye és ideje.

Üzeni számunkra, hogy a vers az ember számára a legszemélyesebb műfaj, az (örök) ember önkifejezésének ereje és vágya testesül meg benne. Ha az ember nem tudná önmagát megnevezni, megjeleníteni, akkor nem is lenne. Csak az önkifejezés formái fejlődnek, de nem a lényege.

Verseiből úgy érezzük – ez is üzenet –, hogy a művészet abban is segíti az embert, hogy helyreállítsa a természethez, Istenhez, tulajdonképpen saját magához való viszonyát is. Ha nincs mibe kapaszkodnunk, elesettekké leszünk. A művészet és a hozzá való viszony egyben a szabadságunk kikezdetlen lehetősége.

Verseivel tudatja, hogy minden ember – ő is – egyszerű és természetes, de ugyanakkor rendkívül rejtélyes és kiismerhetetlen. Ez jellemezte költői alkotásának folyamatát is. Lényegében egyetértett Kosztolányi Dezsővel, aki szerint a költő, amikor írni kezd, nem látja világosan témáját, célját, mondanivalóját. Miután versét befejezte, maga is csodálkozva értesül belőle, hogy mit akar kifejezni. A megírt versből aztán az olvasók, a kritikusok kihámozhatnak valami alapeszmét, pedig a költőnek, amíg alkot, valójában nincs alapeszméje. Annak csak rögeszméje van.

Minden művészet forrása a művészi megélés, amelyben alanyi fogékonyság és rátermettség, érzék és hangoltság az alakítás mélységeiben titokzatos frigyre eljegyz magát a formával és a „tárgyasító” akarással.

A katolikus művészet (költészet) kritériuma és belső törvénye nem a sajátos tárgyválasztás, hanem a katolikus megélés: természetnek és embernek, életnek és problémáknak az a látása, megszenvedése, alakítása, az emberi történelemben mindezideig vajúzó és sóhajtozó teremtménynek az a fölszabadítása és megváltása, amelyet csakis a katolikum ad hittételeiben és liturgiájában, Eukarisztiájában, szentségi életében és egyházában, életében és jelenbe vált múltjában. A katolikus megélés alapja pedig: hit és kegyelem, mégpedig Krisztus titokzatos testével való közösségből.

Az érett művészet nem a kisdedeknek szól. Tárgykörében pedig alig van korlátja. A költő, aki katolikus – így Fényi István is – azt érezte hivatásának, hogy a szó legtisztább értelmében költészetet adjon, olyant amely túllép a vizenyősség és problémátlanság jellemezte sekrestyeirodalmon, de olyan költészetet, amelyet ugyanakkor az olvasóival szemben érzett erkölcsi felelőssége tudatában alkotott.

Fényi István élete példázza számunkra azt, hogy építeni csak állandó belső töltekezéssel lehet, alkotni csak az egyetemesség igényével és engedményével.

Ebben a szellemben emlékezzünk rá, olvassuk, ízlelgessük alkotásait!

NÉV ÉS ETNIKUM KAPCSOLATA

SZÁZADUNKBAN szerte Európában a túlfűtött „hazafiság” eredményeképp sokaknak és sokszor okozott gondot a nevük. Lenézték, elmarasztalták, hátrányos megkülönböztetésben volt része (persze más-más országokban) annak, aki lengyel, német, francia, román, magyar (s még sorolhatnók) nevet viselt, egyszerűen azért, mert neve alapján egy néppel (nemzetiséggel) azonosították, olyanl, amelyiket az adott tájon akkor valamiért éppen ellenséges szemmel néztek. (Mindez – ugyancsak Európában – sajnos sokszor ma sem a múlté.)

Az ezredvéghez illő és igazán emberi persze az volna, ha nem okozna valakinek gondot az, hogy sokan másfélék, mint ő, ha tiszteletben tartanók azt, hogy bármely nevet viselő ember magát milyen közösséghez tartozónak érzi és vallja.

Egészen konkrét nyelvi anyag, Szatmárnémeti múlt századbeli diáknevsorai alapján a név és az etnikum kapcsolatának, összefüggésének és fejlődésének egy-két sajátos jellegzetességét kívánom szemléltetni.

Mindenekelőtt azonban egyértelművé kívánom tenni a terminológiát, pontosabban az etnikum és nemzetiség fogalmát, ugyanis ezeket országok és korok szerint igen eltérő értelemben használták/használgják. Etnikumon (a történelmi szempontot érvényesítve) népet értek, amelyet ősi, átöröklött hagyományok s a nyelv (s többnyire a vallás) azonossága kötnek össze. Az etnikai közösség kezdetleges, öntudatlan, prenacionális formájából (= a nép) alakult aztán (az etnikai összetartozás tudatára ébredve) a nemzetiség és a nemzet.

Szatmárnémetiben a XIX. század első felében a katolikus gimnáziumban és az akkori (ma posztliceális iskolának minősülő) liceumban tanuló (több ezer) diákra vonatkozó anyakönyvi feljegyzések közlik a tanulók származáshelyét, vallási és nemzeti hovatartozását. A gimnázium humanista osztályaiban (ez felel meg a mai középiskola két utolsó évének) a tanulók mintegy 93 százaléka magyarnak, 4 százaléka „erdélyinek” vallotta magát, román és rutén tanuló alig volt. A bölcsészeti (liceumi), azaz a középiskolát követő 2 évfolyamon viszont a 73,5 százaléknyi magyar mellett 14 százaléknyi rutén/ruszin, 10 százaléknyi román diák

is tanult, de voltak köztük németek, lengyelek, örmények és még más etnikumúak is.

Az anyakönyvi bejegyzéseket nyilvánvalóan a tanulók szüleinek (vagy a tanulónak) a nyilatkozata alapján írták be. (A helyesírásuk eltérő a névírók anyanyelve / nyelvismerete szerint.) Az egyik érdekes jelenség az, hogy a népi (etnikai) hovatartozás fogalma helyett többször is az országbeli, táji hovatartozást jelölik meg: erdélyi, galíciai. (Így nyilatkozták.) Ez valamelyes bizonytalanságot eredményez, ugyanis az „erdélyi” jelenthet magyart, székelyt (ez persze ugyancsak magyar), román, németet (svábot, szászot), a galíciai lehet lengyel, ukrán, rutén/ ruszin, de a monarchiából (többnyire szolgálati érdekből) oda települt/ küldött osztrák is. Bizonytalan etnikumúak a „szláv” jelzővel minősítettek is, ezek ugyanis a már említett szláv etnikumúak mellett jelenthetnek szlovákokat, csehet, délszlávot is.

Az anyakönyvi feljegyzések mind latin nyelvűek, s így a magukat magyaroknak vallók ezt a „hungarus” etnikai minősítéssel jelezték. Az adatok tüzetes elemzése azonban arra utal, s egyben azt tanúsítja, hogy a magukat „hungarus”-nak vallók nem mind voltak magyarok. A vizsgált időszakban és helyen, tehát a feudális Magyarországon még a XIX. század első feléből származó adatok is egy sajátos jelenségre utalnak, az állami hatalom részeseivé váló népelemek (elsősorban a nemesek és az értelmiségiek) felfogásában a „natio hungarica” (a magyar nemzet) tagjának vallják magukat. A tanulók családneve pedig, pontosabban a család-név nyelvi eredete nem igazít el a diák etnikai hovatartozása tekintetében, ugyanis adataink tanúsága szerint magyar családnevek viselői is vallják magukat román vagy rutén/ruszin nemzetiségűeknek, máskor pedig román(os) vagy rutén/ruszin nevűek „hungarus”-nak, magyarnak.

A több ezer névből néhány típust kiválasztva (természetesen mindegyikből csak néhány példát említve, az egyes típusok szemléltető példáit mindig ugyanazokból az évekből idézve) szemléltetem a fentieket: szláv névformánssal képzett nevek viselői közül ruténnek (a továbbiakban: rut.) vallja magát: Duliskovits, Koflánovits, Popovits, de magyarnak (= m.) Fundanits, Popovits, Mihálits, (rut.) Kálinszky, Simonszky, (m.) Dudinszky, Valkovszky, lengyelnek (= l.) Csizinszky, Dusinszky, (rut.) Stiretzky, Medvetzky, (m.) Borsiczki, Zlotzky, (l) Sztanatzky, szláv: Sperlák, (m) Hanák, Csermák, illír : Jendrasik, (m.) Bobik, Hudik,

(rut.) Csernek, (m.) Csernek, (rut.) Magdinecz, Matzola, (m.) Brana, (rut.) Irodenka, (m.) Pridavka, Voditska, (m.) Blanár, (m.) Ángyus, Drágus, román (= rom.) Drágus. Szláv és román névformáns egyaránt lehet: (rut.) Rogozsán, (rom.) Sorbán, Zimán, (m.) Popdán, Prodán. Német névformánssal képzett nevek: (ném.) Leitner, Rezler, (m.) Fortenheizler, Stockinger, Freudhöffler, (ném.) Hampel, (m.) Rumpel. Magyar névformánssal: (rut.) Seregi, Zombory, Simonyi, (rom.) Mihályi, Kőváry. Köznyelvi magyar szó idegen anyanyelvű és etnikumú egyén családneve: (rut.) Juhász, Molnár, Kovács, (rom.) Kardos, Béres, Orosz, Nemes, örményé: Szabó. Német köznyelvi szó: (m.) Weisz, Wolkenberg, (rut.): Grosz, Thurman.

A tanulmányozott és idézett névanyag tanúsítja, hogy a XIX. századi névanyagban sem a magyar, sem az idegen nyelvi eredetű családnevek nem jelentik az adott nyelv etnikumához való tartozást, utalnak viszont őseik nyelvére, illetőleg (számos esetben) az ősök származáshelyére, a birodalmon belüli vándorlásukra.

AZ ISKOLAEELNEVEZÉSEK JELENTÉSMÓDOSULÁSAI

A MAGYAR OKTATÁS történetében az iskolák megnevezésére használt szavak jelentéstartalma a nyelvhasználatban többször is módosult, a jelentés módosulásának fő oka tulajdonképpen magának az iskolarendszernek a fejlődésében (is) keresendő. A XX. század húszas-harmincas éveitől (nyilvánvalóan a társadalmi-politikai körülmények következményeképp is) bizonyos különbségek észlelhetők a magyar nyelvterületen a köznyelv regionális szókészlete fejlődésében. Konkrétan bizonyos szavaknak az anyaországban illetőleg a más államok keretében élő magyarság szókészletében tapasztalható jelentésbeli eltérésére (módosulására) gondolok.

A következőkben a Szatmárnémetiben beszélt köznyelvi szókinccs néhány elemének, az iskolákat megnevező **gimnázium, főiskola, kollégium, liceum** szónak a jelentését és jelentésmódosulásait tekintem át. A kiválasztott város nyelvhasználata azért alkalmas a vizsgálódásra, mert már a XIII. század elején bizonyosan volt iskolája, történelme során katolikus és protestáns iskolái egyaránt voltak, magyar lakossága háromnegyed évszázada román állami keretben él, aminek eredményeként magyar köznyelvében a korábbi időszakénál erőteljesebb román nyelvi hatás észlelhető.

A (latinból kölcsönzött) **gimnázium** megnevezést Szatmáron a XVII. században használják először, mégpedig az elemi oktatást követő iskolai fokozat (mai fogalmunkkal: középiskola) megnevezésére. A Ferenc-rendi és a Domonkos-rendi szerzetesek XIII. századi (városi humanista) iskoláját a városban még **skóla** (< latin *schola*) néven említik, 1610-ben azonban a „középfokúvá” emelkedő református iskolát már **gimnáziumnak** nevezik. (A latin okirat szerint „Schola haec in celebrem gymnasii formam mutata est.”) A szövegből nyilvánvaló, hogy a fogalom, illetőleg megnevezés másutt már használatos. Ez a 'középiskola' hatosztályos volt. Negyedszázaddal később Pázmány Péter katolikus gimnáziumot alapít Szatmáron, ez azonban (1639-től) csak a négy alsó

osztállyal indul meg, ezért a neve ugyan **gimnázium**, de a szakirodalmi utalásokban **kisgimnázium**.

Az 1852-es tanügyi reform után a **gimnázium** vagy **algimnázium** (négy alsó osztállyal) vagy (nyolcosztályos) **főgimnázium**. Ennek eredményeképp alakul meg Szatmárnémetiben a Királyi Katolikus Főgimnázium (1852) és a Szatmárnémeti Ev. Református Főgimnázium (1890).

A mai romániai oktatási rendszerben újjáélesztették (a románban egyébként régebben használt '*gimnaziu*') **gimnázium** elnevezést, csak hogy ez ma nem középiskolát jelent, hanem az általános iskola (V-VIII. osztályának a) neve. Az elnevezés persze a hivatalos fordításokban (a sajtóban is) megjelenik, (**gimnáziumi osztályokról** írnak), s az iskolák rendszerében nem járatos emberek tudatában ez zavarokat okozhat. (A Magyarországon (és külföldön) előtt pedig magától értetődően megtéveszti.)

Némelyik XVII. századi okirat **főiskolának** említi a szatmári református iskolát. A megnevezés akkori jelentése 'felsőbb fokú iskola', a korabeli középiskolát ezzel a névvel különböztették meg az alsóbb fokú iskoláktól. (Később így neveztek bizonyos kollégiumokat is.) Ma (a magyar köznyelvben) a főiskola olyan iskolát jelent, amely a középiskolát végzetteknek sajátos (bányászati, kertészeti, iparművészeti, testnevelési, pedagógiai stb.) képzettséget ad, de ugyanakkor használjuk minden felsőfokú tanintézet (beleértve az egyetemet is) megnevezésére is.

Megjelenésétől napjainkig többször módosult **kollégium** szavunk jelentéstartalma is. Amikor Pázmány Péter 1636. október 14-i alapítólevelében megalapította a jezsuita atyák szatmári kollégiumát, nemcsak iskolát alapított, hanem (olyan, rendszerint húsztagú) szerzetesekből álló közösséget, amelynek feladata a rend szabályzatából eredő (a hívők gondozására vonatkozó) tevékenység mellett magasabb fokú iskola (középiskola) fenntartása és működtetése is. Ez magyarázza aztán, hogy a **kollégium** elnevezés a XVIII. század végéig 'középskola' jelentésben (is) megmaradt a katolikusok nyelvhasználatában. A XVIII. században jelent meg viszont a kiemelkedő protestáns iskolák (nagyenyedi-, debreceni-, pápai-, sárospataki kollégium) megnevezésére. Ezek az oktatási intézmények rendszerint alsó-, közép- és felsőfokú tagozatot is magukban foglaltak, némely helyen tanítóképző is kiegészítette őket, diákjaikat bentlakásban helyezték el. (A latin szövegekben azonban ezeket a protestáns iskolákat továbbra is a hagyományos *schola* vagy *gymnasium* elnevezéssel említik.)

A **kollégium** szó ugyanakkor mai (főként a magyarországi) köznyelvünkben 'bentlakás' értelemben is él.

A romániai oktatási rendszerben újabban megjelent a **kollégium** fogalom, de ez azokat a líceumokat (középiskolákat) jelenti, amelyek keretében posztliceális tagozat (a középiskolát követő hároméves oktatási forma), esetleg kihelyezett főiskolai részleg is működik, ugyanakkor használatos a kollégium kifejezés rövid időtartamú (3 éves) főiskolai intézmények, az úgynevezett **egyetemi kollégiumok** nevében is (így például van műszaki egyetemi kollégium, építészeti egyetemi kollégium stb.).

A kollégium szónak fentebbi, oktatási intézményre vonatkozó jelentése(i) mellett más jelentése is kialakult. Így nevezik az egyetemen, főiskolán valamely tudományág körébe tartozó, félévig tartó előadás-sorozatot, például a magyar irodalom szakon megtartott '*Arany János speciális kollégium*'-ot. Nagyváradon a Sulyok István Református Főiskola keretében működik az (egész tanéves) Ady Endre Sajtókollégium. A **sajtókollégium** a romániai magyar újságíróképzést hivatott felfrissíteni.

(A Magyar Nyelv Értelmező Szótára a **kollégium** szó '*testület*' jelentését is nyilvántartja: a katolikus egyházban a 'bíborosok kollégiuma' a bíborosok testületét jelenti, de újabban kollégiumnak nevezik a minisztériumokban a miniszterhelyettesek és főosztályvezetők 'tanácskozó testületét', illetőleg az egyes főosztályokon belül a főosztályvezető állású dolgozóinak és a felügyeleti hatóságuk alá tartozó vállalatok igazgatóinak a tanácskozó testületét is.)

A **liceum** mint iskolatípus ismeretes volt a XVIII-XIX. századi Magyarországon is. A XIX. században liceum működött többek között Sopronban, Késmárkon, Egerben. Szatmárnémetiben 1804-ben létesült. Kétéves időtartamú iskola volt, amely bölcsészeti (filozófiai) képzést nyújtott, s amelybe a hatosztályos középiskola végzettjei iratkozhattak be. (Az 1852-es tanügyi reform szüntette meg őket.)

Romániában a **liceum** ma a középiskolák neve. Az oktatási rendszer 18 féle liceumot különböztet meg. Az **elméleti liceum** felel meg a más országokbeli gimnáziumnak, a többi liceum a szakközépiskoláknak. (A **szakközépiskola** kifejezés hivatalosan ma Romániában nem használatos, a magyar köznyelvben még él.)

Az (egyetemes) magyar oktatási rendszer ismerte a **leánylíceum** megnevezést, így nevezték a két világháború között az olyan, lányok részére létesített középiskolákat, amelyekben nem tanítottak latint, de helyette nagyobb óraszámban tanulták a modern nyelveket, az irodalmat és a művészettörténetet. A harmincas évek végétől a negyvenes évek végéig némelyik tanítóképző intézet neve is volt. Líceumnak hívták Szatmárnémetiben a fiúk tanítóképzőjét. Az 1943-as évkönyv tanúsítja: **líceum és tanítóképző**.

Nyelvi barangolásunk arra figyelmeztet, hogy a szavak pontos jelentéstartalmának megállapításához ismernünk kell megjelenésük (és használatuk) társadalmi-történelmi és földrajzi viszonyait.

ÍRÓI ÉLETÚT ÉS KORRAJZ

KÉTEZERBEN Tempfli Imre *A szatmári római katolikus egyházmegye író papjai* címen írt könyvében a magáról szóló szócikkben jelezte, hogy *Sárból és napsugárból* címen készülöben (Nyomás alatt Kolozsváron) a Pakocs Károly életútját bemutató könyve. Szóban már akkor, később írásban is jelezte, hogy történelmi háttérét a pap-költő kézírata, *Küzdelem a lelki vakság ellen* szolgáltatja.

Munkája 2002-ben külföldön, Budapesten a METEM könyvek sorozat 36. köteteként jelent meg, alcíme *Pakocs Károly püspöki helynök és kora 1892-1966*. A kivitelezésében mutatós, 1160 oldalas, terjedelme folytán nyilván költséges kiadvány megjelentetésére a Kirche in Not/ Ostpriesterhilfe katolikus segélyszervezet osztályvezetőjeként dolgozó szerző megszerezte a Nemzeti Kulturális Alapprogram, a Nemzeti Kulturális Minisztérium, a XX. Század Intézet és a Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány anyagi támogatását. A könyv megszerkesztése és formai kivitelezése, mutatóinak elkészítése, ellenőrzése a METEM közreműködő munkatársainak gondosságát és szakértelmét dicséri.

Könyvének célja, tudjuk meg előszavából, a hozzá közel álló pap-költő, Pakocs Károly személyiségének megvilágítása, illetőleg tevékenysége háttérében (főként Erdélyre vonatkozó, olykor a Kárpátokon túlra is kitekintő) történelmi korrajz készítése, a II. világháborút követő bő két évtizedre súlypontosva.

A történelmi háttérrel szolgáló kézirat, *Küzdelem a lelki vakság ellen* szerzője, Pakocs Károly, Szatmár megyében, Nagykárolyban született. Tempfli Imre rokonszenvéhez, hozzá való kötődéséhez, következőképpen a *Sárból és napsugárból* című munka központi alakjaként szerepeltetéséhez bizonyára hozzájárult az is, hogy ő a Nagykárolytal szomszédos Kaplony szülőtte, aki Nagykárolyban végezte a középiskolát, majd Gyulafehérváron teológiai tanulmányokat folytatott ezt követően a szatmári római katolikus egyházmegyében lelkipásztorként működött. Munkája megírására sarkallhatta az is, hogy 1991-1993 között Rómában egyháztörténelmi tanulmányokat folytatott, majd 1994-ben (Budapesten) teológiából doktorált. (Ugyanattól az évtől, immár kilencedik éve külföldön, jelenlegi munkahelyén, katolikus segélyszervezetnél működik.)

Templi Imre munkáját a mának is okulásul szánja, ezért is érdekes, ahogyan rámutat a bemutatott kor jellegzetes típusára, ez a helyzetet a saját szempontjukból a lehető legjobban kihasználni igyekvő, „helyezkedő papok típusa”.

A szándék kivitelezése, amit a tervezett munka terjedelme is tanúsít, rendkívüli sok időráfordítást igényelt, ráadásul a szerző közben, még több szatmári vonatkozású könyvet is megjelentetett. Ezek: (az ugyan-csak terjedelmes) *Kaplony* (1996); *A szatmári római katolikus egyházmegye írói papjai* (2000); *Lendítse, kistestvér!* (2000); *Dr. Scheffler János szatmári püspök és nagyváradi apostoli kormányzó pásztorlevelei és utolsó írásai* (2001); *A kaplonyi monostor-templom* (2002). A szerző külföldön tartózkodása természetszerűleg megnehezítette és korlátozta a hazai levéltári források személyes kutatását, felhasználta viszont Virt László és Hetényi Varga Károly külföldön megjelent erdélyi vonatkozású munkáit, dr. Tyukodi Mihály (a szerző által kiadott) könyvben megjelent, valamint kéziratos írásait, Pakocs Károly említett kéziratát, dr. Révész Gábor hagyatékának rendezetlen jegyzeteit, a gyulafehérvári és a szatmári püspöki levéltárban talált iratokat és többek szóbeli emlékezéseit (oral history).

Az írói alkotó munkát érintő elgondolkodtató módszertani kérdés, hogyan kapcsolód(hat)nak egymáshoz, hatnak egymásra a (az esetenként egymással összefüggő, máskor egészen eltérő témájú) párhuzamosan készülő munkák, nem befolyásolják-e a munka minőségét.

A *Sárból és napsugárból* fejezetcímei Pakocs Károly költő mivoltára utalnak, a munka Szatmár számára több helytörténeti/honismereti és irodalmi vonatkozása miatt említésre méltó, egyrészt azért, mert központi személye, Pakocs Károly, amint már említettük, megyebeli, Nagykároly szülötte, másrészt életpályája számottevő része is a megyeszékhelyhez, illetőleg az egyházmegye területéhez köti, hét évig (1942-1949) püspöki helynök volt, de személyét ide köti írói tevékenysége is, az irodalomtörténet is szatmári papköltőként tartja nyilván.

Helytörténeti kötődésű ugyanakkor egyházi vonatkozásában is, ugyanis a szatmári római katolikus egyházmegye világháború utáni mintegy másfél évtizednyi eseményeire vonatkozó adalékokat is közöl, egyebek mellett az egyházmegye egyházi joghatósági kérdéseit is érinti.

Említésre méltó továbbá a szerző munkamódszere, amely olyan forrásfeltárási, kutatómódszertani kérdéseket is felvet, amelyek általában a

szaktudományok számára lényegesek. A továbbiakban elsősorban ezekről akarok értekezni.

Kevés olvasó szánja rá magát ilyen terjedelmes munka elolvasására, és minden bizonnyal nehezen is igazodik el a nagyon sokrétű, igen terjedelmes anyagban, gyakorlatilag nemigen alkothat belőle magának egyértelműen áttekinthető kerképet, márpedig az igazi történetírásnak szintézisre kell törekednie. Az olvasó leszűrheti azt, amit többé-kevésbé amúgy is tud, azt, hogy a második világháború utáni kommunista hatalom egyházpolitikája a vallási életet tudatosan háttérbe akarta szorítani, távlatilag teljesen fel akarta számolni, (általában) az egyházak működésének akadályozására törekedett. Ebben a vonatkozásban a romániai katolikus egyház esetében szükséges volt a külföldi, a pápai főhatósággal való kapcsolat felszámolása, illetőleg az egyház működésének belpolitikailag az állam céljainak megfelelő alakítása. Ismert tény: a vallásügyi törvény (a hívek száma alapján) Erdélyt egyetlen egyházmegyének ismerte el, az addigi négy püspökséget esperesi kerületekké fokozta le; a törvényes megyéspüspököket letartóztatták, majd az egyedüli központnak elismert Gyulafehérvárra a négy egykori egyházmegyei központból az állami szervekkel „tárgyalni tudó” papokat, bábszerepet játszó egyházi vezetőket helyeztek. Ezek számára aztán különféle módokon próbáltak egyházi joghatóságot szerezni, igazolni.

Közéjük került az állam által létrehozott teológiára tanárnak kinevezett Pakocs Károly is, aki egyben Gyulafehérváron Szatmárt volt hivatott képviselni, illetőleg, amint Tempfli Imre adataiból kitűnik, személye talán más minőségben, az egész püspökség lehetséges vezetőjeként is felmerült.

A *Sárból és napsugárból* egyházi vonatkozású adataival, a törvényes joghatóság kérdésével és az állami hatóságok ezt érintő intézkedéseivel, illetőleg az állammal együttműködő ún. békepapok törekvéseivel egyik egyházmegye vonatkozásában sem kívánunk foglalkozni. Ez annál is inkább szükségtelen, mert maga a szerző jelzi, hogy egyházi forrásai is hiányosak, az üldözöttek táborából alig talált anyagot, s szinte teljesen hiányoznak munkájából az állami levéltárak adatai. Tetézi mindezt az is, hogy az adatok gyűjtésében, kutatásszervezésében másokra is számottevően támaszkodott, a forráshelyül sokszor (csak általánosságban) megjelölt szatmári püspöki levéltár pedig javarészt olyan hozzá írt, majd

oda elhelyezett levelekre utal, amelyekben az adatközlők a szerző érdeklődő kérdéseire válaszolnak.

Tempfli Imre megírja, hogy többeket is felkért munkája kéziratának (vagy egyes részeinek) elolvasására, s a felkértek sem értettek egyet minden mondatával. Magától értetődően a könyvben tárgyalt eseményeket és szereplőiket a fel nem tárt (vagy szándékosan mellőzött) források megismerése/közlése módosíthatja, sőt bizonyosan egészen más megvilágításba helyezheti/helyezi. Feltételezhetően más megvilágításba fogja helyezni a korabeli történeteket az erdélyi egyházmegyéről készülő, a korabeli eseményekben cselekvően is részt vevő más egyházi szerző (így az egyháztörténész Lestyán Ferenc) munkája, hasonlóképpen a könyv szemléletmódjától eltérő megvilágításba fogja elénk tárni a korszak történéseit és szereplőit a kutató történész szakemberek készülő, (az egyébként hozzáférhető), állami anyagot is feldolgozó, szintézisre törekvő munkája. Az egyházmegye funkciókért küzdő személyeinek között megnyilatkozásai, hivatkozott jegyzetei, az oral history több termékének történetei sokszor ellentmondásosak, számos esetben csak töltelékanyagként érezzük őket.

Pakocs Károly 160 oldal terjedelmű, *Küzdelem a lelki vakság ellen* című munkáját, amely könyve történeti háttérül szolgál, Tempfli Imre „halatlanul érdekes és felbecsülhetetlen kordokumentumnak”, „történelmi örökségnek”,¹ minősíti, hiszen szerzője, mondja, talán mindenki másnál hitelesebben meg tudja mondani, hogy mikor és hogyan történtek a dolgok. Nyilvánvalóan ez a szemléletmód az alapja a lépten-nyomon rá való hivatkozásnak. A kézirat szinte himnikus túlzással való dicsérete magától értetődően felkelti bennünk az írói/költői alkotás eredetiben való megismerésének az óhaját, hiszen minden írói alkotás a maga hamisítatlan, tösgyökeres szövegével minden szövegmagyarázatnál hitelesebben tolmácsolja írója szándékát, mondanivalóját.

A forrásként megjelölt kéziratot Tempfli Imre feltételezése szerint Pakocs Károly helyezhette el a püspökség levéltárában, valaki(k) széljegyzeteket fűzött (fűztek) hozzá, dr. Révész Gáborhoz került, majd halála után az ő hagyatékával visszakerült a levéltárba. Mindez a kéziratnak a Tempfli Imre által ismert példányára vonatkozóan természetesen lehetséges, Pakocs Károly munkájának valószínű „életútját” azonban

¹ Tempfli Imre: *Sárból és napsugárból*. 13.

módosítja az a tény, hogy a kéziratnak több példánya is volt. Szerzőjének szándéka feltételezhetően nemcsak az volt, hogy a maga (vagy az utókor) számára rögzítse és magyarázza az eseményeket, a cselekedeteit, hanem küzdelmeit azokkal is érzékeltetni akarta, akik a magáénak tudott igazat nem ismerték fel. Többektől tudom, hogy megőrzésre méltatlannak találták. Tanulmányozását segíti azonban a püspöki levéltáron kívül megőrződött „másodpéldány”.

A folyóiratban közlés lehetséges terjedelmi keretei korlátozzák, hogy részletekbe menően elemezzük azokat a módszereket, amelyekkel Tempfli Imre célkitűzései – elsősorban Pakocs Károly cselekedeteinek és ezek mozgatórugóinak a megvilágítása – elérésére törekszik. Rá kell viszont mutatnunk a forrásul használt Pakocs szövegek alapján az ismert pap-költő személyiségének néhány bonyolult jellemvonására, illetőleg foglalkoznunk kell munkája (munkái/szövegei) történeti forrásértékével.

Az 1949 decemberében letartóztatott, köztisztületben álló püspöki helynökről Tempfli Imre megállapítja, hogy a letartóztatásából 1950 őszén szabadult Pakocs gondolkodásában és életében „látványos változás következett be”.² Pakocs Károly ugyanis kiszabadulásakor „meg volt győződve arról, hogy a gondviselés rendet teremteni küldte haza”³, ő hivatott az egyházmegye tovább vezetésére, semmiképp sem akarta tudomásul venni, hogy az egyházban más, a korábbiaktól eltérő jogrend van érvényben s – emlékirata szerint – állította, hogy „az államhatalom nem akar nemzeti egyházat”⁴.

Az egyház „fáltése” láttatja meg vele, hogy (hazatértekor) az egyházmegye (sőt: az egyházmegyék) élén „teljesen szenvedőleges, cselekvésre képtelen kormányzótestületet talált”, kézírata további részeiben aztán ismételten feltárja a maga roppant felelősségét, s elmondja milyen szívesen osztaná ezt meg más feljebbvalóval, ilyen azonban nincsen, sem püspök, sem érsek, az Apostoli Szentszékkal pedig nem tud érintkezni.

Pakocs Károly ama állítása kapcsán, hogy a kormány nem akar nemzeti egyházat, önkéntelenül adódik a kérdés: Valóban nem figyelt a világra, nem vette észre a közvetlen körülötte zajló valóságot? Takáts Lajos, a

² Tempfli: i. m. 12.

³ Pakocs kéziratának 17. és kk-re lapjára alapoz.

⁴ A továbbiakban mellőzzük az idézetek előfordulása lapszámára hivatkozást

Nemzetiségügyi Minisztérium államtitkári rangú vezetője ugyanis éppen Szatmárnémetiben jelentette ki: „A kormány el van határozva, hogy a katolikus püspökökkel szemben feladja a békés megegyezés álláspontját. Lehetőséget adunk, hogy a római katolikus egyház nemzeti egyházzá alakuljon, és ne legyen kénytelen külföldi irányításra hallgatni. Megadjuk a módot híveknek is, a papoknak is, hogy szakítsanak az elzárkózás eddigi politikájával.”

A *Sárból és napsugárból* című könyv is megemlíti, hogy szatmári kollégái féltek tőle. Pakocs Károly visszaemlékezéseit olvasva – a kor körülményeinek ismeretében – nem is csodálkozhatunk ezen, hiszen ő maga írja le, hogy a rendőrség tőle érdeklődik többször is a „zug-teológiáról”, őt kéri, hogy „izgató” beszédei miatt figyelmeztesse dr. Czumbel Lajost, „megfelelő helyen” őt kérték – írja –, hogy P. Godó Mihály áthelyezését rendi előjáróitól kérje, ő közli a szatmári papokkal, hogy „biztos forrásból tudja: a minisztérium nem engedi a titkos ordináriusok működését”, illetőleg, hogy „a kormány kimeríti a sorukat” (Azaz: letartóztatják őket.). A minisztérium, a rendőrség emberei is mindegyre csak őt keresik fel, vele tárgyalnak.

Kortársai konkrét tények ismeretében tartották karrieristának, Tempfli Imre szerint csak ellenfelei találták ki a karrierizmusát, csak a fáma mond róla olyasmit, hogy többször is püspök szeretett volna lenni. Azt feltételezi, hogy dr. Scheffler Jánost is bizonyosan csak tréfából kérte fel jövőendő vikáriusának. (A szerző látszólag nem ismeri a Pakocs óhaját bizonyító, ma is létező konkrét tárgyi bizonyítékot.)

Érdekes módon nem tartja még említésre méltónak sem Pakocs Károlynak a kézirat szövegéből kézzelfoghatóan tanúsítható jellemvonását, a megmerevedett, régi korokra jellemző abszolút tekintélyelvűséget. Pakocs Károly az alárendeltekől passzív engedelmességet vár el, s megfogalmazza: „a lelkiismeretet alá kell rendelni a törvényes előjárók intézkedéseinek”, mert „Isten jóváteszi azt, amit az előjárók esetleg elvételnek. De az alattvalók lázadását csak isteni büntetés illeti meg.”

Kéziratának szövege érzékelteti: úgy hiszi, hogy minden igazságot neki kell őriznie, minden ügyet neki kell irányítania és megvalósítania. (Ezt a vonását megerősítik azok a Tempfli Imre könyvében közölt beadványok, levelek is, amelyeket 1955-ben, 1956-ban, majd 1964-ben (Márton Áron püspök kiszabadulása után is!) sorozatban írt a vatikáni államtitkárság vezető tisztségviselőihez és magához a Szentatyához. A

romániai egyházi helyzetről írva megírja, hogy kik lennének alkalmas püspökök, megírja, hogy a román kormány milyen elvárásait kell figyelembe venni; sőt még azt is javasolja, hogy a politikailag exponált Márton Áron püspök helyett ki kellene/lehetne nevezni egy másik püspököt, hogy eloszlassák a kormány bizalmatlanságát!

A „lelki vakok” elleni küzdelemben – kéziratának tanúsága szerint – kialakult benne egy „barát-ellenség” séma. Kárhoztatja „ellenfeleit”, amiért nem közölnek, elhallgatnak előle dolgokat, amiért az ún. békepapok közé tartozókkal „szeretetlenül” viselkednek, ahelyett, hogy „térden állva kérnék őket, hogy lássák be hibáikat.” (A való világban való teljes tájékozatlanság naiv, abszurd gondolatai!)

Pakocs Károly gördülékeny, olvasmányos írói stílusa jelzőkben, írói hasonlatokban igen gazdag. Figyeljük csak meg, milyen tényekre figyel fel, milyen aprólékos, lényeges jellemző vonásokat fedez fel munkatársai-ban, kortársaiban, esetenként ellenfeleiben! (A *Sárból és napsugárból* szerzője ezeket tudatosan mellőzi, nyilván tudja, hogy az általa festegetett képhez nem illenek.)

Megtudhatjuk visszaemlékezéséből, hogy az egyházmegye nagy baja az, hogy dr. Scheffler János püspök nem talált vezetésre alkalmas utódokat, hiszen dr. Czumbel Lajos ordinárius, akinek a kormányzást átadta az egyházbiztos szokatlanul járatlan (Noha két doktorátusa is van!), a kormányzásra alkalmatlan. A káplánok a fejére nőttek. (Az akkori rendszer működését nem ismerőknek meg sem fordul a fejében, hogy az ordináriusnak, a plébánosnak talán óvakodnia is kellett, s helyettük másoknak kellett elvállalni kisebb-nagyobb, talán nem is veszélytelen dolgokat.) A következő ordinárius, Szvoboda Ferenc is „hihetetlenül tehetetlen”, „impotens öregember”, ráadásul „jellemes paphoz méltatlanul, kétszínűen jár” el, hiszen nem mondja meg neki, hogy ő az ordinárius. Dr. Dobos János szatmári lelkész, majd máramaroszigeti plébános (a harmadik ordináriusjelölt) is „Jólelkű, de egészen férfiatlanul gyenge ember.”

Pakocs Károly kéziratából úgy tűnik, hogy alaposan ismeri a fiatalabb káplánokat is. Jellemzéseiből megtudhatjuk például azt, hogy dr. Révész Gábor működése során miért okozott (szerinte) annyi galibát: „A férfigisztéria típusa. A színésznőket jellemző határtalan szeszélyességben nyilatkozik meg. Egyszer olyan alázatos, mintha lépni sem tudna feljebbvalóinak parancsa nélkül, máskor pedig dühöngően gőgös,

aki semmiféle tekintélyt nem ismer el, és szembeszáll minden egyházi feljebbvalójával. Arcátlan szeszély-ember; neveletlen; fegyelmezetlen. Az engedetlenség megszállottja.” „Mosdatlan szájú fiatalember”, (aki) „föltolta magát élők és holtak bírójának”.⁵

Rényi Ferencet, aki „valóságos őrlője a szatmári lázadásnak”, „a legfelső fokon befolyásolható természete miatt és beteges aggályossága miatt a leghasználhatóbb eszközévé hipnotizálta [P. Godó] ez a hatalmi tébolyban szenvedő jezsuita”. „Valóságérzéke alig van, aggályosságig menő félénkséggel terhelt lélek, állandó ingadozás kínozza, ha ítéletet kell hoznia”.⁶

Legfőbb ellenfelének P. Godó Mihály jezsuita atyát tartja, őt minden említésekörültekintően jellemzi.⁷ Megtudjuk róla, hogy „Ideges tettvágy, nagyfokú hevesség, meggondolatlanság jellemzi”. „Kalandoskákban éli ki ábrándjait”. „A szatmári anarchia megteremtéséhez démoni eszélyességgel választotta ki munkatársait”. „Fölényes, magát nagyra tartó, sokszor pökhendi és hihetetlenül elbizakodott szerzetes”. „Ideggyöngye ember”. „Népszerűséget hajhászó. Modortalan.” „Mit tolakodik élők és holtak fölött ítélkező bíról?” – kérdezi. „Kiközösítési dührohama van”.

Jellemzésére szinonimák sorát használja: „Mebomlott lélek”, „felajzott agyú és beteg idegzetű”, „elmeelferdülésben szenved”; „jogi elmebajban szenved; elmebillent ember”. „Elmebetegséggel, lelki kórral áll(unk) szemben”. „Szamosújvári kalandor”, „szamosújvári düh jellemzi”, (ő a) „szamosújvári ellen-szentszék”; „ellenpápa”, „a szamosújvári terror (képviselője)”, „sátáni vonás” (jellemzi). „A vadászebek dühével keres okokat magatartása igazolására”.

Pakocs Károly véleménye szerint egyébként az erdélyi jezsuiták: mind ideges, zavart lelkű emberek, ideggyengeség jellemzi őket.

Sajátosan látja a Szatmári Irgalmas Nővérek szerzetesnőit (és a más szerzetesrendbe tartozókat is), ők P. Godó „női roham-osztagai”, „egyházi barisnyák”; „barisnya őszentsége” házról házra jár, és lázít; „a farizeusok női utódai”, akik „barisnya-támadást”, „barisnya-rohamot” hajtanak végre. „Az apácák terrorja apostolkodja a közvéleménybe a tévtanokat.”

⁵ Pakocs Károly: *Küzdelem a lelki vaktság ellen.* 8–9. (Kézirat)

⁶ Pakocs: i. m. 12–3.

⁷ Pakocs: i. m. 20–7.

A szerzetesnőkről összesítve megírja: „Mulieres in ecclesia taciunt.” Nők ne szóljanak bele az egyház ügyeibe! Természetesen leinti a világiakat is.

Pakocs Károly rosszallja, ha valakiről azt állítják, hogy a hatóság emberei bántalmazták. Kéziratában említi, hogy Gorzafalván egy Kolozsváron élő hölgy azt mondta neki, „hogy Scheffler kanonok⁸ vértanú, mert hitéért a börtönben összeverték és megsüketítették”. „Álvértanúsága kissé felingerelt” – írja Pakocs Károly.⁹

Elgondolkodtató és megdöbbentő, hogyan vélekedik Mindszenty József hercegprímásról.¹⁰ Mesének, propaganda híresztelésnek tartja azt, hogy a bíboros akaratát a börtönben injekciókkal megbénították, s a tárgyalásán való teljes lelki letörését, ott elhangzott vallomását így befolyásolták. Szerinte egyszerű lélektani folyamat okán tűnt fel olyan megtörtnek, mert a volt magyar közjog első méltóságának roppant nagy lelki megrázkódtatást jelentett a bíbor magasából olyan politikai tényekért a börtönbe zuhanni, amelyekre meggyőződésből, de talán meggondolatlanul, vállalkozott.

A körütekintő forrásfeltárás és a forráskritika elégtelenségeként a *Sárból és napsugárból* című könyv átvesz és tényként közöl a *Küzdelem a lelki vakság ellen* kéziratban olvasható pontatlan eseménytörténetet. Pakocs Károly szerint P. Pál Ferenc S.J. (= Pal Francisc görög katolikus rítusú román jezsuita) „ez idő tájt [1948 ?-1949 márciusig ? BL] a rendszatmári házában volt az újoncok lelkügzagatója”. Állítása nem helytálló, ugyanis a szatmári jezsuita rendházban bizonyosan nem voltak újoncok, P. Pál pedig (hacsak átutazóban nem) nem volt a rendház lakója. Ő a Hunyad megyei Totesd (Totești) helységben működött. Szatmárnémetiben jártára utalhat viszont a kézirat korábbi mondata: „P. Pál Ferenc éppen az én városomból került a börtönbe. (Ez lehetne Pakocs szülővárosa, Nagykároly is, ui. P. Pál szintén odavaló volt. – BL)

⁸ A megyéspüspök öccse, (az akkor Kolozsváron élő) dr. Scheffler Ferenc.

⁹ Tempfli Imre könyve végén viszont azért nyilvánítja vértanúnak a 74 éves korában meghalt Pakocs Károlyt, mert a budapesti román követségen [!] a szekuritáte emberei bántalmazták [?], egyik szemére megvakult, hazavitele után kórházba került, ahol kb két hét múlva meghalt.

¹⁰ Tempfli Imre mindezt nagyfokú jóhiszeműségének [!] tulajdonítja, amely minden egyházellenes hírt elhisz, amit az újságok közölnek. Tempfli: i. m. 949.

Nálam is több időt töltött ott.” Mondata folytatásában nevezett okolja a megyéspüspök, a maga és a püspöki titkár bebörtönzéséért.

Pakocs Károly utóbbi mondatai (és a más helyeken közöltek) alapján valószerűsíthető, hogy P. Pál az adott időszakban járt Szatmárnémetiben, beszélhetett az egyházmegye vezetőivel, talán bizalmas írásbeli tájékoztatást is magával vitt a nunciatúra részére, s ezeket letartóztatásakor (Totesden) nála megtalálhatták, vagy legalábbis kínvallatásakor beszélhetett róluk.

Mindez lehetséges, de egyben azt is tanúsítja, hogy a források megvallatásakor, a tények értelmezésekor nélkülözhetetlen a valóság, a forrást létrehozó körülmények pontos ismerete, ugyanakkor arra is figyelmeztet, hogy történetírást levéltári kutatás nélkül nem szabad végezni.

Pakocs Károly emlékiratának kritikus pontja, a Körösbányára kényszerlakhelyre internált dr. Scheffler János püspök meglátogatásának és a vele való beszélgetésnek a (saját értelmezése szerinti) leírása is. Tempfli Imre természetesen szó szerint elfogadja és teljesen hitelesnek tekinti. Pakocs Károly azt állította, hogy a püspök őt ismét helynökének nevezte ki, következképp ő az egyházmegye igazi kormányzója. (Erről persze nem sikerült meggyőznie a szatmári egyházmegye vezetőit, papjait. – A tények, érvek és ellenérvek idézését mellőzzük.)

A kutató számára rendkívül tanulságos a Pakocs Károly látogatása előkészítésének és magának a beszélgetésnek – természetesen a kézirat teljes erre vonatkozó szövegének, nem kiragadott mondatoknak – az alapos, szakszerű, tudományos elemzése. A szöveg elemzésében, mondanivalója feltárásában nem mellőzhetjük a szövegnyelvészet és a lélektan korszerű módszereit, előismeretként figyelembe kell vennünk a szöveget létrehozó körülményeket és a beszélgetést folytató személyekre vonatkozó ismereteinket is. Mindez írásunk kereteit meghaladó rész tanulmányt igényelne, ezért erre itt nem vállalkozhatunk. Néhány, a *Közdelem a lelki vakság ellen* kézírata szövegének olvastán önkéntelenül adódó észrevételt azonban nem kerülhetünk el.

Pakocs Károly kéziratában leírja: Elmondtam a püspöknek, úgy látszik, hogy a vallásügyi törvényt a maga egészében végre akarják hajtani, nem engedik, hogy Szatmár, Temesvár, Nagyvárad önmagát kormányozza, az ordinárius-jelölteket, illetőleg ordináriusokat a minisztérium elrendelte székhelyükről, engem [ti. PK-t] Gyulafehérvárra ... Aztán

beszéltem neki a szatmári központi papságról, Godó oktalanságairól, s általában az egész egyházmegye helyzetéről. Láttam, hogy lehangozta őt a kezdődő anarchia, amelynek okául az utánunk következő ordinarius substitutusok kormányzatra való alkalmatlanságát, a fiatalok fékezhetetlenségével szemben való lágyságát *állapítottuk meg*. [Kiemelés tőlem - BL.]

Nem tudjuk, hogy miket mondhatott Pakocs Károly a püspöknek, s beszámolóját kéziratának a fentebbiekben részben idézett stílusában és szellemében közölte-e. Aligha mondta el az egyházmegye vezetői és tekintélyes papjai tudatos szétszórásának és az ő Gyulafehérvárra helyezésének valós indokait. A *Sárból napsugárból* későbbi részéből¹¹ és jegyzeteiből is kiderül, hogy a beszélgetés kéziratbeli leírása annak nem minden részletét rögzíti! Tempfli Imre akaratlanul is bizonyítja, amikor idézi Pakocs Károlynak a beszélgetésről Szvoboda Ferenc ordináriussal közöltek.¹²

Pakocs Károly leírása szerint beszámolója után a püspök bejelentette: ő most visszaveszi az egyházmegye vezetését, s – ha már Pakocsot Gyulafehérvárra helyezték – rögtön ki is nevezte általános helynökének.

A forráskezelés módszerének Pakocs Károly kézírata kapcsán van még egy fontos kérdése. 2000-ben, *A szatmári római katolikus egyházmegye író papjai* című könyve kapcsán beszéltem Tempfli Imrével, és kifogásoltam a Pakocs Károly szócikkben¹³ a fenti eseményre vonatkozóan említetteteket, a következőt: „1951. november 19-én püspöke, a Körösbányára száműzött dr. Scheffler János visszavette az egyházmegye kormányzását Szvoboda Ferenc helyettes ordináriusától, és a joghatóságot az állam felé ismét rajta, mint vikáriusán keresztül gyakorolta.”

Tempfli Imre azt válaszolta, hogy erre *van bizonyíték*, egy levél.

¹¹ Tempfli: i.m. 404.

¹² „Előadtam a gyulaf-i tagok véleményét, mely szerint a központosított kormányzat törvényessé tétele végett (...) célszerű volna, ha a Főpásztor visszavenné a kormányzást, mivel előállott a helyzet, hogy általános érintkezésbe juthat állandóan az egyházmegyével s így ha nehezen is, de a viszonyok szemmel tartásával – beleszólhat a kormányzásba. – Ekkor a Főpásztornak az a gondolata támadt, hogy kinevez újra helynöknek; sőt kinevezte helynöknek az itteni káptalani megbízottat is azzal a feltétellel, hogy velem együtt intézze az ügyeket s ő jogosan írja alá a szatmári vonatkozású ügyeket is.” (Pakocs szavait Tempfli Imre Szvoboda Ferenc ordinárius leveléből idézi. Tempfli: i.m. 404., 351. jegyzet).

¹³ Tévesen közli a börtönből való szabadulását: 1951. október 17. Helyesen: 1950.

Beszélgetésünk után szóvá tettem Reizer Pál megyéspüspöknek, hogy ha van ilyen levél, vajon miért nem helyezi el Tempfli Imre a dr. Scheffler János boldoggá avatási ügye dokumentációi közé, hiszen bármilyen tartalmú is a dokumentum, kötelezően ott a helye, hogy a történész bizottság számba vehesse, értékelhesse.

A levelet Tempfli Imre nem helyezte el, persze nem is helyezhette el, hiszen ilyen dokumentuma nem is volt soha! Későbbi írásaiból kiderült, hogy ő egy, a Pakocs Károly kéziratában említett „cédula-levél”-re hivatkozik, amelynek végén Pakocs szerint ez a rendelkezés állott: „Félek actio distans-szal kormányozni. Légy szíves azért visszaállítani az ordinárius-substitutusságot.” Ezt a (cédulát) levelet (fogadjuk el, hogy volt – BL) Pakocs Károly nem őrizte meg, megsemmisítette (?!), így valószínű létéről és tartalmáról csak közvetve, emlékiratából tudunk.

Tempfli Imre szövegértelmezésében: ha vissza kellett állítani az ordinarius substitutusok (jog)rendjét, akkor logikus, hogy közben volt egy másik jogrend. Persze ugyanez a mondat a körülmények ismeretében egészen másként is értelmezhető.

Mellőzzük most az események szereplőinek magyarázatait, egyházjogi csűrés-csavarásait, értelmezését, értékelését, beleértve a Tempfli Imréét is. Értelmezzék ezeket az egyházjogászok! De említsük meg, hogy a történelemtudomány számára nem létező (meg nem őrzött) levél (sem más nem létező iratok), és annak (azoknak) idézett mondata/szövege csak fenntartással idézhető, kezelhető, a komoly történész számára bizonyíték értéke igencsak kérdéses. (Ugyanakkor az említett mondat „logikusnak” mondott jelentése helyett a körülmények ismeretében egészen más, ugyancsak logikusnak vélhető jelentés/magyarázat is elképzelhető.¹⁴ Ezért kellene ilyenkor felelősséggel mérlegelni, milyen állítás kerüljön / ne kerüljön az írott történelembe.)

Pakocs Károly prózai írásaiban a hitelességet már a harmincas (1930) évekbeli kritikusan is vitatták, úgy vélték, hogy indoklásai a romantika

¹⁴ Dr. Scheffler János így, az adott körülmények közt lehetséges stílusban figyelmeztette/figyelmeztethette Pakocs Károlyt, hogy hagyja abba a mesterkedéseit, és tartsa tisztában a létező törvényes egyházkormányzatot. – Pakocs emlékiratában leírja, hogy ő a püspök letartóztatása után pár nappal elutazott Szvoboda Ferenchez, s közölte vele: a püspök utasítása szerint őt ismét kinevezi (!) ordináriussá!

ködébe vesznek. Kézirata egészének, természetesen a létrejötté körülményeit is figyelembe vevő körültekintő, sokoldalú, szakszerű elemzése mégis hasznos volna, elsősorban személyisége alaposabb bemutatását segíthetné.

A szatmári egyházmegye története vonatkozásában mindenképp jogosulatlannak érezzük, hogy az állítólagos második helynökségével kapcsolatos viták egy esetleges mondatnyi említésükön túl történeti tényként kerüljenek az egyházmegye történelmébe, közvetve népünk történelmébe. Erőszakoltnak és hamisnak tartjuk.

A *Sárból és napsugárból* című könyv a munkát szigorúan szakmai szempontból véleményezőnek nem kevés szakmai gondot okoz. A tények sokféle ágazó szövevénye, a tekintélyes adathalmaz magának a szerzőnek is gondot okozott, ezért fordulnak elő a terjedelmet növelő ismétlések, s talán szükségtelen szövegek. Az áttekinthetőség nehézségei folytán felfedezhetők egymásnak ellentmondó adatok/állítások is. Ez annak is tulajdonítható, hogy forrásaiban megszerkesztetlen jegyzetekre is hivatkozik, másrészt hitelesként fogadja el köztudottan kiegyensúlyozatlan személyek szóbeli közléseit, állításait. Ezért sok az átvett, de nem igazolt ismeret (hiedelem), ráadásul ezeket a szerző megtoldja a maga személyes hiedelmeivel.

Az ország, Erdély vagy akár Szatmár vonatkozásában is a közérdeklődésre aligha számot tartó lényegtelen adatok sorolása helyett gyümölcsözőbbnek, az érdeklődő számára áttekinthetőbbnek láttuk volna a korszak jóval tömörebb és áttekinthetőbb bemutatását. Ugyanakkor a kor magyarázásában csak fenntartással, más forrásokkal szembesítve alapoztunk volna Pakocs Károly kéziratára, hiszen könyvében maga Tempfli Imre tárja elének Márton Áron véleményét is, aki szerint a Rómával kapcsolatos egyházi ügyekben Pakocs Károly a legkevésbé megbízható forrás. Ugyanakkor a könyv maga tárja elének, hogy hőse milyen megállottsággal kereste a maga igazát élete utolsó időszakában is.

Pakocs Károly személyiségének adott megközelítésével, (ahogy a könyvet olvasó szakemberek megállapították:) tömjénezésével, megtévesztő, mesterséges jellemrajzot kapunk róla. A róla írottak ékes példái annak, hogy ún. „ellenfeleinek” vele kapcsolatos aggályai, félelmei, illetőleg véleményei valós alapúak. Ennek megállapítása nem személye elítélését jelenti, hiszen nyilvánvalóan Pakocs Károly is áldozat. Az ördögi rendszeré,

amelynek hívei tudatosan keresték és felfedezték emberi gyengeségeit, személyisége alkati (esetleg kóros) hibáit, felhasználták és kihasználták.

A *Sárból és napsugárból* című munkát – úgy tűnik – a szerzője maga sem sorolja kizárólagosan egyetlen műfajba, s ezzel bizonyára az olvasó is egyetért. Érzékeliük viszont, hogy a túlméretezett írói szándék, a kor egész romániai egyházi eseményeinek bemutatása, a munka terjengőssége ellenére is hiányos, befejezetlen, másrészt pedig azt, hogy a szerző érezhetően járatlan az ábrázolni kívánt kor világában; magyarázatai sokszor szólamok. Teljesen valószerűtlenül tárja elénk Pakocs Károly utolsó magyarországi útját, az állambiztonságiak kezébe jutását is. Kétségtelen, hogy bántalmazták; áldozat volt, de nem vértanú. Saját lelki vaksága miatt szenvedett.

Az írói életút és korrajz olvasásakor Bacon tétele jut eszünkbe: „Ne azért olvass, hogy ellenkezz és cáfolj; ne azért, hogy mindent elhiggy és elfogadj; ne azért, hogy legyen miről társalognod, hanem hogy mérlegelj és elgondolkozz.”

Ez érvényes a Pakocs Károly eredeti szövegeinek szakszerű elemzésével foglalkozni szándékozók számára is, ezért kell hangsúlyozottan utalnunk a hermeneutikai elvet valló recepcióesztétikára, amely szerint nincs egyedül helyes értelmezés, de ez nem jelenti az önkényes jelentéstulajdonítást, csak azt, hogy az értelmezés a történelmi idővel változik: újabb jelentések tárhatók fel, amelyek benne rejtettek. A szöveg továbbélésének a záloga éppen továbbértelmezhetősége a hagyományhoz való viszonya alapján.

A Pakocs Károly hagyatékában maradt versek tanúsága szerint élete utolsó szakaszában látásmódja mélységében is, távlataiban is módosult, ráérez sokféle emberi törekvés, ambíció (így a hatalomért való küzdelme) hiábavalóságára is. Emberi gyarlóságokkal teli életünkben/világunkban ez a vonása a könyvből előtűnő képnél mindenképpen tanulságosabb.

A SZATMÁRI RÓMAI KATOLIKUS EGYHÁZMEGYE 1945-1956 KÖZÖTT: AZ EGYHÁZ RÓMÁTÓL VALÓ ELSZAKÍTÁSÁNAK KÍSÉRLETE

A SZATMÁRI római katolikus egyházmegye 200 éve alakult s vált az egyetemes egyház helyi részegyházává, közösségévé. Az egyházmegye területe az első világháborút követően – az 1940–1945 közötti időszakot kivéve – az állami közigazgatás tekintetében több utódállam részévé vált. A Szatmárnémetiben (Romániában) székelő megyéspüspök a Magyarország és Csehszlovákia, később a Szovjetunió közigazgatási területéhez tartozó részeket helynőkök révén kormányozta.¹ Az 1990-es éveket követően a szatmári püspökséget az egykori püspökség Románia területén levő részei alkotják.²

Az egész egyházmegye történetének szakszerű megírása a fentiek alapján igen szerteágazó és munkai igényes feladat. Csekélyebb mértékben ugyan, de hasonlóan ilyen a mai, területileg megfogyatkozott püspökségé is. Megnehezíti a feladatot, hogy az egyház láthatónak és láthatatlannak kettős egysége, az a látható intézmény és szervezeti közösség, amelyben a láthatatlan kegyelmi valóság, isteni üdvösség megvalósul, emberi és isteni elemekből álló egyetlen összetett valóság.³ Az egyháztörténeti tárgyú munka tehát nem lehet csupán események egyszerű, tárgyyszerű számbavétele, egymás mellé állított tények sorolása,⁴ de valamilyen illusztrált dogmatörténet sem.

Az egyháztörténet teológiai diszciplína, mivel az emberi természetes megismerő képesség mellett a megismerés különös forrását és mércéjét is alkalmaznia kell: a kinyilatkoztatást, következésképp nem szabad szétválasztanunk az egyszerre jelen levő természetest és természetfelettit, amit viszont nagyon megnehezít vizsgálatuk egymásétól eltérő módszere is.

¹ Időközben a Szentszék létrehozta az ungvári és a mérki apostoli kormányzóságot.

² A Szentszék Kárpátalján apostoli adminisztratúrát létesített, a magyarországi része a debreceni püspökség, szlovákiai része a kassai püspökség igazgatása alá került.

³ Vö.: *Lumen gentium*, 8. fejezet.

⁴ Így semmiben sem különböznék az általános történeti munkáktól

Tanulmányunkban a fentebbi elvek és szempontok szellemében kíséreljük meg áttekinteni az egyházmegye történetének azt az évtizednyi időt kevéssel meghaladó korszakát, amelynek időhatárai az egyházmegye területének szovjet megszállását (majd a román állam közigazgatása alá kerülését) megelőző hónapok és az egyház Rómától való elszakítása kísérletének meghiúsulása.

A szatmári részegyház élete és eseményei tulajdonképpen nem szakíthatók ki a nagyobb, egyetemesebb keretektől – konkrétan az országos eseményektől, esetenként az egész kommunista táborra jellemző folyamatokból –, a korszak bemutatásában a főbb események és szellemi áramlatok részletes bemutatására mégsem törekszünk.⁵ Ezek a helyi egyházat alkotó közösség számos tagjának sorsában egyéni életét érintő eseményekként, egyéni sorsokban realizálódnak, sokaságuknak külön-külön számbavétele azonban az egészet, az összképet tekintve az általánost nem módosítja.

A szatmári egyházmegye fentebbi korszakáról igen kevés az egykorú írásbeli dokumentum⁶, némely eseményére érintőlegesen utal külföldön megjelent egyháztörténeti munka. Több, az 1990-es változást követő időszakban megírt egyháztörténeti munka viszont már foglalkozik ennek az időszakkal az eseményeivel, jelenségeivel is,⁷ többnyire kortársak – résztvevők vagy az események tanúinak – szóbeli/írásbeli közléseire alapozva.⁸

⁵ A két világháború közti történelmi eseményekkel, a nemzeti szocializmus, fasizmus, bolsevizmus, kommunizmus eseményeivel és törekvéseivel történelmi művek sokasága foglalkozik.

⁶ A plébániákon a Historia Domust kevesen, főként igen hiányosan vezették, számos eseményt, jelenséget nem mertek írásban rögzíteni, feljegyezni. Az egyházmegye levéltára (a Szatmári Püspöki Levéltár rövidítése a továbbiakban: PLSz) is nagyon hiányos, a püspökség titkárát, általános helynökét, illetőleg Scheffler János megyéspüspök le tartóztatását követő házkutatások során az Államvédelmi Rendőrség a püspökség épületéből sok dokumentumot elvitt, a levéltárából éppen a lényeges, a fentebbi korszakra vonatkozó anyag javarésze hiányzik.

⁷ Sípos Ferenc, az egyházmegye kormányzója kéziratos munkája foglalkozik Scheffler János megyéspüspök életével és munkásságával, röviden a halála utáni eseményekkel, beleértve a maga vikáriusi megbízását is. A nyomtatásban megjelent munkák közül az egyházmegyére vonatkozó utalásokat és anyagot találunk (időrendben): SALACZ GÁBOR: *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*. München, 1975; VIRT LÁSZLÓ: *Katolikus kisebbség Erdélyben*. Egyházforum. Budapest-Luzern 1991; BURA LÁSZLÓ: *Hűségesein, járadhatatlanul* Scheffler János szatmári megyéspüspök élet-

A visszaemlékezők közlései többször ellentmondóak, az adatközlésben pontatlanok, egyoldalúak. Az immár írásba foglalt visszaemlékezéseket, közléseket olvasva a visszaemlékezőt olykor elfogultnak, az események, személyek megítélésében némely esetben túlzóan énközpontúnak érezzük.⁹

A forrásokból merített adatok és hivatkozások közlésekor tanulmányunkban szakszerűsége és pontosságra törekszünk, az események és szereplők, a jelenségek megítélésben a kortársak mércéjével mérünk, megítélésükben ugyanis minden más mérce csal. Az egyéni cselekedeteket, megnyilatkozásokat korabeli, némely esetben későbbi megítélésüknek megfelelően idézzük ugyan, valós értéküket azonban nyilvánvalóan a nagyobb történelmi távlat fogja megmutatni.

Amikor 1942-ben Scheffler János személyében az egyházmegye a három évvel azelőtt lemondott Fiedler István¹⁰ helyett új megyéspüspököt kapott, az egyházmegye területe – rövid ideig – az alapítása korabelivel egyező volt, a II. világháború befejeződése után ismét több ország területére szakadt. Romániában maradt a székhelye, Szatmárnémeti, valamint a szatmári és a máramarosi főesperességbe szerveződő öt esperesi kerület. Romániában élő híveinek száma mintegy hetvenezer,¹¹

útja. Újvidék 1991.; BURA LÁSZLÓ: *A szatmári római katolikus püspökség. = Erdélyi egyházaink évszázadai*. Bukarest 1992.; HETÉNYI VARGA KÁROLY: *Papi sorsok a borogkereszt és a vörös csillag árnyékában*. III. Abaliget, 1996.; *Márton Áron emlékkönyv* születésének századik évfordulóján. Szerk. MARTON JÓZSEF. Kvár 1996.; TEMPFLI IMRE – SÍPOS FERENC: *A szatmári római katolikus egyházmegye író papjai*. Szatmárnémeti 2000.

⁸ Főként Virt László és Hetényi Varga Károly alapoz szóbeli és írásbeli visszaemlékezésekre. Több adatközlésük ellentmondása is ebből ered. – Az egyházi levéltárak korabeli anyaga is adatokkal szolgálhat, de ezek anyaga nagyon hiányos, mert a korabeli állapotok miatt ezekben az egyház intézkedéseit többnyire nem, a titkos ordináriusokét egyáltalán nem jegyezték fel, az államilag elismert egyházi központ (és az ennek nevében rendelkezők) átiratai/közlései pedig nyilvánvalóan nem tükrözik az egyházi élet valóságát.

⁹ Ilyennek érezzük Révész Gábor visszaemlékezéseit és bizonyos mértékben a Tyukodi Mihályét is.

¹⁰ A szatmári egyházmegye több papja revizionista politikai mozgalomba keveredett, kapcsolatba került az ún. Rongyos gárdával. Papjainak mentése érdekében Fiedler István püspök 1939. november 30-án lemondott. Több pap a letartóztatás elől külföldre szökött, a letartóztatottakat decemberben kiutasították Romániából.

¹¹ A hívek számának becslése a háborús körülmények következtében nem pontos.

többségükben magyar anyanyelvűek, a sváb származásúak egy része még őrzi német (sváb) anyanyelvét, többsége csak származástudatát, kevés köztük a szlovák nyelvű. Román anyanyelvű római katolikusok még nem éltek az egyházmegye területén.

Az egyházmegyet és a területén élőket a Trianon utáni időszak gazdasági (a román földreform) és társadalmi-politikai intézkedések és áramlatok érintették (a magyarság nemzeti elnyomása, a visszanémetesítési törekvések; a magyar nyelvű egyházi iskolák és óvodák megszüntetése, az irredentizmus, a magyar revizionizmus). 1940 után a hitleri propaganda hatására megjelentek a nemzeti szocializmus és a fasizmus eszméi (a Volksbund szervezkedése, katonákat toboroznak az SS-be), terjedt az antiszemita propaganda, s az egyháznak, a híveknek szembesülniük kellett a zsidók deportálásával is.

Szatmárnémeti bombázásakor a püspökséget ért találat következtében majdnem egészében elpusztult a püspök udvari papsága¹², 1944 őszén a német identitású hívek jelentős száma (esetenként egész közösségek papjukkal együtt) Németországba távozott, számos egyházmegyés pap is külföldre távozott.¹³ Az orosz csapatok bevonulásával egyszerre megtorpant az egyház életében a háború befejezése előtti három évben kibontakozó fellendülés (új plébániák, filiák szervezése, katolikus gimnáziumok, tanítóképzők, elemi iskolák, óvodák, szeminárium, Mária Kongregációk, katolikus sajtó, könyvkiadás, új szerzetesrend (szaléziek) megtelepülése, Katolikus Karitás, Katolikus Akció). 1945 januárjában sok ezer sváb származású (többségében német nevű) hívőt a Szovjetunió munkatáboraiába deportáltak. A román közigazgatás bevezetésekor újra megjelent (s fokozatosan erősödött) a román nacionalizmus.

¹² Kovács Gyula prépost-kanonok, Szeibel István irodaigazgató, Gyurkovics Károly egyházmegyei tanfelügyelő, helyettes irodaigazgató, Korlát Ferenc szemináriumi lelkiigazgató, hittanár, Manfrédi Gáspár satmári székesegyházi segédlelkész, Juhari Gábor udvari káplán. Ugyanekkor meghalt 3 papnövendék, egy ferences laikus testvér, két irgalmas nővér, Pap Dénes erdélyi egyházmegyés pap és hat világi.

¹³ Híveivel együtt távozott Nagyszokond, Szinfalu, Barlafalu (az egyházmegye kárpátjai, később Ukrajnához tartozó részéből Királymező) plébánosa, rajtuk kívül a Romániában maradt egyházközségekből Bársony József, Baumgartner Alajos, Dobos János, Kaplonyi Gyula, Kuncz József, Lőrincz Lajos, Luczky Ferenc, Merk József, Müller János, Sándorfi János. Politikai szereplése miatt a román hatalom elől 1945-ben Magyarországra távozott Pakocs Károly általános helynök (1947. december végén visszatért).

Mint minden szomszédos kommunista vezetű államban, Romániában is megkezdődött a vallásellenes küzdelem, az ateista propaganda, az Egyház és a vallásgyakorlás tervszerű visszaszorítása, illetőleg a megsemmisítésére való törekvés. Az ötvenes évek elejétől Romániában minden szakterületre (minisztériumokba, központi intézményekbe) szovjet tanácsosokat helyeztek, ők irányították a gazdasági-politikai tevékenységet.

Nem egyszerűen a korszak pusztá eseményosorát szeretnők számba venni, hanem arra is szeretnénk (valamelyes) választ keresni, hogyan alakult ebben az időszakban Jézus küldetése egyházában, illetőleg a Krisztus-hívőknek a szatmári részegyházon belüli közösségében.

Kiindulásunk az a tény, hogy a részegyházban az apostolutód a püspök, ő őrzi az apostoli hagyomány folytonosságát és a hagyományról tett tanúságával biztosítja annak hitelességét,¹⁴ őrködik a krisztushívők felett, tanításával őrzi és terjeszti a hitet.¹⁵

Scheffler János 1945. februárjában kiadott körlevelében¹⁶ ennek tudatában figyelmeztet: *Mindenkor, de különösen ilyen rendkívüli nehéz időkben fontos, hogy az eseményeket szent hitünk fényénél lássuk és az Isteni Mester szándéka szerint jól megértsük.*” A híveket az Isteni Gondviselés tanával vigasztalja: *„A helyes kiindulás: Minden, ami velem és szent Egyházzal történik, Isten akaratóból, legalább megengedő akaratóból történik. A világtörténelem eseményeit láthatatlanul a hatalmas Isten irányítja, igaz, másodlagos okok által, de a főirányító, az első és legelső ok (causa prima) maga az Isten.*” Ezért az egyetlen helyes és lehetséges magatartásunk: imádni és elfogadni. *„Úgy, ahogy a Mester tette: „Igen, Atyám, mert tetszett Neked.”*

Scheffler János pontosan világít rá a helyes egyházképre, amikor világosan kimondja: kemény próbák, megpróbáltatások, szenvedések következhetnek/következnek, ugyanis az ateizmuson alapuló új társadalom téves elveket fog hirdetni, kérdésessé válhat/válik maga az (isten) hit, elhomályosul a szeretet parancsa, eluralkodik a gyűlölködés (terjed az osztályharc). Veszélybe kerülhet a Krisztus földi hely-

¹⁴ J. Ratzinger bíboros (1963) és K. Rahner (1966) megfogalmazásai. Vö.: BÉKÉS GELLÉRT: *Egyház a Lélek erőterében*. Pannonhalma. 1999. 52–3.

¹⁵ *Christus Dominus. Határozat a püspökök pásztori szolgálatáról az Egyházban.* = *A II. Vatikáni Zsinat dokumentumai*. Bp. 2000. 271–307.

¹⁶ 1945. február 6-án kibocsátott 1. sz. (litografált) körlevél. In: PLSz.

tartójához, a pápához való hűség. De ez hozzátartozik az Egyházhhoz, ugyanis a Messiásnak is szenvednie kellett, sőt meg kellett halnia.

A fenti szellemben folytatja: (az Egyházat) „Érhetik kemény próbák. De ezeket az Úr megjövendölte. Ezek szervesen hozzátartoznak az Egyház életéhez. Nagy tévedés azt gondolni, hogy az Egyház legszebb és legtermékenyebb korszakai a külső fényvel övezett korok. A kényelmes jámborság és az összkomfortos kereszténység nem Krisztus stílusa. Az elpuhít, hanyatlást jelent.”¹⁷

A püspök jól látja, hogy az uralomra jutott rendszer olyan eszméket és törekvéseket is fog hangoztatni – társadalmi egyenlőség, közjó, stb. –, amelyek keresztényi módon megélve sokakat közelebb vihetnek a Teremtőhöz: „Az Egyház örökre szóló küldetése nincs meghatározott társadalmi és gazdasági rendszerhez kötve. A történelem folyamán Istentől nyert vitalitással tudott beilleszkedni minden új történelmi keretbe. Most is. Egyenesen örül olyan életformának, amely becsületes és igazságos lélekkel a népnek mind szélesebb rétegeit akarja a Teremtő szándékai szerint boldoggá tenni.”

Tudja, hogy a hívek és a papság is szembesülni fognak a kommunista társadalomban szerveződő szervezeti-politikai étellel, ezért figyelmeztet: „A papok gondosan tartózkodjanak mindennemű pártpolitikától. A pap nem lehet egy pártnak a tagja, mert ő mindenkinek mindene, hogy mindenkit üdvözítsen (I. Kor. 9,22)” „Magától értetődik – folytatja –, hogy vallásellenes pártnak vagy szervezetnek sem pap, sem világi hívő nem lehet tagja.”

Félreérthetetlenül megfogalmazza (minden kerületi esperesi gyűlésen elmondja) a lehetséges keresztény magatartást: a hatalomnak engedelmeskedni kell mindabban, ami nem érinti a hit dolgait. A hit dolgaiban azonban megalkudni nem szabad.

Scheffler János is elmehetett volna az országból. Apor Vilmos vértanúhalála után felajánlották neki a megüresedett győri püspökséget. Ő azonban hű kívánt maradni egyházmegyéjéhez, közölte, hogy ő nem kéri, s csakis a Szentatya kifejezett óhaja esetén vállalja el.¹⁸

Az 1945-1947 közötti időszak a kommunista hatalom szemszögéből még átmeneti, az egyházat érintően egyelőre csak egyes személyek zaklatá-

¹⁷ Uo.

¹⁸ RÉVÉSZ GÁBOR: *Emlékeim Scheffler János püspökről*. Szatmári Friss Újság, VI. évf. (1995) 191: 5.(1995. IX. 29.)

sában, rövidebb-hosszabb ideig tartó letartóztatásokban, esetenként törvényszéki tárgyalásokban, ezt követően bebörtönzésben nyilvánult meg.¹⁹

A szatmári római katolikus egyházmegyében – a lelkiekben, a hívek életében – érezhető a megyéspüspök tanító munkája, meggondolt szervező tevékenysége. A püspök ismételten szorgalmazza a nép öntudatos eucharisztikus nevelését (elméletileg is megindokolja szükségességét), az ünnepeken tevékeny bekapcsolását az áldozati cselekménybe,²⁰ ösztönzi Jézus Szent Szíve tiszteletének és a Szűzanya Szeplőtelen Szívének tiszteletét, az Oltáriszentség tisztelete fokozását a plébániai közösségekben, a rózsafüzér imádkozását. A Szentatya szándékát – a Boldogságos Szűz Mária testestől való mennybevitele dogmájának kihirdetését – nemcsak ismerteti, hanem megtoldja a maga meggyőződésével és meglátásával.

Mindezekben az egyházmegyei papság mellett jelentős segítsége a Jézus Társasága és a Szatmári Irgalmas Nővérek szerzetesrendje. A jezsuiták segítségére vannak a közös lelkipásztori megbeszélések megszervezésében (is), mindkét szerzetesrend komolyan foglalkozott a püspök által kiemelten támogatott hitbuzgalmi egyesület, a Mária Kongregáció ifjúsági és felnőtt egyesületeinek működtetésével, kezdeményezték, szervezték a püspök által elképzelt felnőttoktatást. Az 1947 tavaszán megindított előadásorozatot maga a megyéspüspök indította el *Az egyház a nagy vihar után* című előadásával.²¹

A katolikus értelmiség nevelése céljából szorgalmazott tevékenységek mellett Scheffler János az élete egyik fő céljának tekintett korszerű papnevelés megvalósítása terén is kezdeményezett, a papi hivatások támogatása céljából Szatmárnémetiben (a középiskola felső tagozatán tanulók számára) kissemináriumot alapított.²²

¹⁹ Néhány napra letartóztatták Czumbel Lajost, Scheffler Ferenc gazdasági igazgatót, (valutázás vádjával) Márton József mezőfényi plébánost, ugyanezzel vádolva őt évre bebörtönözték Tillinger Ferenc csanálói plébánost.

²⁰ Az Eukarisztia közös ünneplése és vétele valósítja meg a hívek közösségét Krisztussal és testvéri közösségüket egymással, az Eukarisztia formál bennünket egyházzá és tesz alkalmassá arra, hogy mint egyházi közösség feljajnljuk a Lélekben Krisztus áldozatát s vele önmagunkat az Atyának. (BÉKÉS GELLÉRT: *i. m.* 55.)

²¹ Az előadást a Szent Erzsébet Leánygimnázium tornatermében tartotta 1947. március 24-én.

²² Az 1946/47-ben tanévben alapított kissemináriumba hat középiskolás tanuló jelentkezett, a következő (egyben a feloszlata előtti utolsó) tanévben már 27-en voltak.

A hívek lelki gondozása a plébániák gyakorlatában, a jezsuiták és a tanítással foglalkozó irgalmas nővéreknek (főként a középiskolákban és a Mária Kongregációkban végzett) oktató- és lelki nevelő munkája, a papság nevelő munkája a küsszemináriumban és a szemináriumban, a felnőttképzés néhány formája bizonyosan hozzájárult ahhoz, hogy a későbbi küzdelmes időszakban a katolikus egyházhoz hű hívők tudatosan segítették az egyházmegye papságát a Szentatya hűségében való megmaradásban.

A Szentszék képviselőjét, Andrea Cassulo nunciust, 1947 áprilisában Patricius O'Hara püspök, címzetes érsek váltott fel. A Román Népköztársaság 1947. december 30-án történt kikiáltása után csakhamar jelentkeztek a kommunista hatalom stratégiájában kidolgozott egyházellenes politika megszorító elemei. A kormány 1948. március 2-án az egyháztól működésüket szabályozó Statútum²³ elkészítését kérte, a katolikus sajtót betiltotta, az állami sajtóban pedig hamarosan megkezdődött az egyház elleni nyílt támadás.

1948. július 18-án Szatmárnémetiben, a Magyar Népi Szövetség székházában tartott gyűlésen Takáts Lajos nemzetiségi alminiszter kijelentette, hogy a katolikus püspökök aknamunkát folytatnak,²⁴ külföldről

Tanulmányi és lelki igazgatójuk Tyukodi Mihály, a katolikus főgimnázium latin-tanára.

²³ A román kormány a Hivatalos Közlönyben közzétett 62. törvény alapján 3 hónap határidőt szabott az egyházak működési alapját képező Statútum elkészítésére. A római katolikus és a görög katolikus püspökök megbízásából Márton Áron gyulafehérvári püspök készíti el az egyházjog alapelveinek megfelelő Statútum-tervezetet.

²⁴ Az Állambiztonság (Politikai Rendőrség) az egyház vezetőit szigorúan figyelte, tevékenységükről összefoglaló jelentéseket készített. Ezek a jelentések szemléletesen tükrözik, hogyan készítette elő politikai terveit a hatalom az egyház(ak) felszámolására. A római katolikus püspökökről 1948 januárjában készített jellegzetesen koncepcióos jelentések egyike, a (nagyváradai püspöknek nevezett) Scheffler Jánosról szóló *Jelentés a nagyváradai római katolikus püspök, Schaffler (sic!) János antidemokratikus tevékenységéről*. In: Román Hírszerző Szolgálat Irattára, D-alap 2343. sz. dosszié. 226–33.] Beszámol arról, hogy ő is terjesztette Márton Áron 1988/1947-es pástorlevelét, amelyben megtiltotta a római katolikus papoknak, hogy a Magyar Népi Szövetségben bármilyen tevékenységet fejtsenek ki. Ezt követően terjedelmesen idéz a Nagyváradon, Lestyán esperes házában, a papoknak elmondottakból, többek között a papság politikai működésére, magatartására mondottakat.

imperialista célok szolgálatában irányítják őket.²⁵ Elfogyott a türelmi idő, ezért a kormány elhatározta, hogy első lépésként felmondja a konkordátumot a római katolikus egyházzal. Beszédéből már érezkelni lehetett a hatalom további szándékát is: „*A kormány el van határozva, hogy a katolikus püspökökkel szemben feladja a békés megegyezés álláspontját. Lehetőséget adunk, hogy a római katolikus egyház nemzeti egyházzá alakuljon és ne legyen kénytelen a külföldi irányításra hallgatni*”²⁶ *Megadjuk a módot a híveknek is, a papoknak is, hogy szakítsanak az elzárkózás eddigi politikájával*”²⁷

Másnap, 1948. július 19-én a román kormány felmondta a Szentszékkal 1921-ben kötött, 1929. június 12-én ratifikált konkordátumot. Ezt követően (valamennyi római és keleti szertartású katolikus püspök részvételével) a püspökök Bukarestben konferenciát²⁸ tartottak, amelyen memorandumot fogalmaztak meg, sajnálatukat kifejezve a konkordátum felmondása miatt.

Ugyanezen a napon adta ki a Szentszék a titkos ordináriusok kinevezésére vonatkozó dekrétumát (Nominatio substitutorum). Előre látva a kommunista hatalom egyházüldözését, a törvényes egyházkormányzat biztosítása céljából minden püspöknek két utódot kellett kijelölnie, akiknek joghatósága a püspök internálása, letartóztatása, bebörtönzése esetén az egyházmegye teljes jogú kormányzása.²⁹

²⁵ A Scheffler Jánosról készült jelentés szerint a püspök O'Hara nunciuson keresztül kapcsolatot tart fenn a Vatikánnal. Gyanítják, hogy a pápa utasításait közvetítette részére a Rómából, a rend egyetemes kongresszusáról hazatérő Gerenczy Pál nagyváradi premontréi kanonok (Ugyanis a kanonokot magánkihallgatáson fogadta a pápa.) – A püspök propaganda és tájékoztatási lehetőségeként említi a jelentés az Actio Catolica vallási egyesületet. – Állítása szerint (alkalmi bizalmasok útján) közvetlen kapcsolatot tart a Mindszenty vezette magyar reakciós egyházzal. (A jelentés kelte: 1948. január 20. Részleteket közöl a Romániai Magyar Szó. 1999. március 12. sz. 16.)

²⁶ A kommunista hatalom olyan, az államot kiszolgáló egyházat akart teremteni, amelyik nem az egyetemes egyház megjelenési formája és megnyilvánulása, amelynek vezetője az egyetemes egyháztól független. Ez egyben azt is jelenti, hogy megszakítja az apostoli hagyomány folytonosságát a részegyházban, ugyanis a püspök nem személyi viszonya révén apostolutód, hanem azért, mert annak a püspöki testületnek a tagja, amely mint testület, utóda az apostolok közösségének.

²⁷ A miniszter beszéde vezércikként jelent meg a Szatmárnémetiben megjelenő Szabad Élet című napilap IV. évf. 162. számában, 1948. július 19-én

²⁸ A konferenciát 1947. július 22-én tartották. Sem erről, sem a többi püspöki konferencia megbeszéléséről semmilyen hivatalos okirat nem maradt fenn. Vö.: Román Püspöki Kari Konferencia titkárságának 116 /1995. nov. 15-i átírata. In: PLSz.

²⁹ A Szentszék *Nominatio substitutorum* kezdetű dekrétuma 1948. július 29-i keltezésű. A dekrétum a törvényes joghatóság folytonosságának biztosítására előírta, hogy a

A továbbiakban a Szentszék arról is intézkedett, hogy a püspökök bebörtönzése esetén a papszentelés lehetősége biztosított legyen, ezért minden egyházmegye számára titkos püspökök szentelését rendelte el.³⁰

Az iskolák államosításával párhuzamosan az állami kultusztörvény azt is elrendelte, hogy a szerzetesrendek tagjai kolostorukba vonuljanak vissza. A szatmári egyházmegyében ez elsősorban a Jézus Társaságát, a Szatmári Irgalmas Nővérek kongregációját, a Kegyesrendieket és a Keresztény Iskolatestvéreket érintette, a Szent-Ferenc rendi szerzetesek iskolai oktatásban nem vettek részt (kolostorukban éltek), a saléziánusok plébánián működtek.

Az áprilisban életbe lépett alkotmány megvonta az egyházak iskola-fenntartó jogát, július végén pedig (már a hivatalos rendelkezések közzététele előtt) megkezdték az egyházi iskolák és intézmények államosítását, az államosítási dekrétumot a Hivatalos Közlöny augusztus elején közli.³¹

A Román Népköztársaság augusztusban közzölt új kultusztörvénye³² csak három katolikus püspökséget ismert el: a gyulafehérvári és a Iași-i latin és a kolozsvár-szamosújvári keleti (görög) szertartásút. Az állam szempontjából ettől kezdődően a szatmári (s természetesen a nagyváradi, temesvári) püspökség főesperességnek számít és a gyulafehérvári püspökség hatáskörébe tartozik. A román kormány szeptember 16-i ülésén elhatározta, a kultuszminiszter szeptember 17-én táviratban közölte, hogy a kultusztörvény életbelépésével megszűnt az a funkció, amelyet Scheffler János a szatmári-nagyváradi egyházmegyében betöl-

hivatalba lépő ordináriusnak azonnal ki kellett neveznie várakozó utóda utódját, hogy a két tartalék biztosított legyen. A Szentszék rendelkezése értelmében az ordinárius joghatósága letartóztatása pillanatában megszűnik, azonnal érvénybe lép a tartalékának a joghatósága. Valószínűnek tűnő feltételezés, hogy akkor, a dekrétum megjelenése után Scheffler János Pakocs Károlyt (helynökét) és Bogdánffy Szilárdot (titkárat és tanácsosát) jelölte ordináriusnak.

³⁰ A szatmári-nagyváradi egyházmegye számára Patrícus O'Hara nuncius Bukarestben, 1949. február 14-én Bogdánffy Szilárdot szentelte püspökké.

³¹ 175. sz. Kormányrendelet, 1948. augusztus 3. In: Hivatalos Közlöny 177. sz. Ezzel párhuzamosan a 176. sz. Kormányrendelet kimondja a tanügyi célokat szolgáló egyházi, szerzetesi és magánjavak államosítását.

³² Ezt is a Hivatalos Közlöny 177. számában közzölték. Az állami szempont szerint egyházmegye megszervezéséhez 750 000 hívó szükséges. Romániában egyetlen katolikus teológia működhet.

tött, őt nyugdíjazták, ezután nincs joga az egyházmegyét képviselni és érvénytelen minden cselekedet, amelyet püspökként végez. Felfüggesztését a Hivatalos Közlönyben is közzétették.³³ Scheffler János kérte a rendelkezés hatálytalánítását, (természetesen eredménytelenül),³⁴ ugyanakkor értesítette a bukaresti apostoli nunciust is.³⁵

A román állam és az ortodox egyház a románság vallási egységének megvalósítására törekedve a Kolozsvárra összehívott, küldötteknek tekintett/minősített görög katolikus papokkal³⁶ kimondatja a Rómával való unió felmondását, december 1-jén a Román Népköztársaság a görög katolikus egyházat hivatalosan megszüntnek nyilvánítja.³⁷

A következő időszakban a görög katolikus papok sokaságának bebörtönzése következtében híveik egy része római katolikus templomokba jár, az állami hatóságok tiltják lelki gondozásukat, s ezért számos római katolikus papot zaklatnak.³⁸ A szatmári római katolikus egyházmegye területén jelentős számú magyar anyanyelvű keleti szertartású (görög) katolikus egyházközség (is) működött. Ezekről a román ortodox egyház (és az állam) még két teljes éven át megfeledkezett.³⁹

Az egyházkormányzást érintő állami átiratokat Márton Áron gyulafehérvári püspök elküldte Scheffler János püspöknek. Ő válaszában

³³ A fentiekre vonatkozó határozatokat a Hivatalos Közlöny 216. száma közölte.

³⁴ 1948. szeptember 25-i átiratának szövege: „*Tisztelettel hozom a Miniszter Úr tudomására, hogy a katolikus püspök jogait a Szentszékétől nyeri, felmentéséről is csak neki van joga dönteni. Mivel azonban a Miniszter Úr rendelkezéssel joghatóságomban magamat akadályoztatva érzem, ezért az ügynek megfelelő és végleges elrendezéséig tartózkodni fogok olyan adminisztratív intézkedéstől, amelynek államjogi kihatása van.*” (Aláírás) Dr. Scheffler János. In: PLSz (Scheffler-gyűjtemény [a továbbiakban: Schgy])

³⁵ Latin nyelven írt levelében értesítette a bukaresti apostoli nunciust és közölte: „Ez a miniszteri intézkedés minden jogi alapot és hatályt nélkülöz. Épp ezért hivatalomnak részint személyesen, részint vikáriusom által a lehetőség szerint eleget kívánok tenni” In: PLSz, Schgy.

³⁶ Fenyegetéssel sikerült közel két tucatnyi papot összehívni.

³⁷ Vö.: Hivatalos Közlöny 358. sz./1948.

³⁸ Figyelik és zaklatják a római katolikus templomba járó görög katolikusokat, zaklatják a szentségeket számukra kiszolgáltató papokat, tiltják, hogy római katolikus templomban házasságot kössenek, a katolikus papok nem temethetik el őket. Várkúti Jánost görög katolikus eltemetéséért 1965-ben fel is függesztik.

³⁹ A magyar anyanyelvű görög katolikus plébániák 1950-ig változatlanul katolikusként működtek.

közölte, hogy jogosságukat nem ismeri el, de a konfliktuskeresésnek még a látszatát is kerülni akarja, ezért, minthogy számára az adminisztratív intézkedéseket a kormány lehetetlenné tette, az „adminisztratív aktusokat” ezután a szatmári egyházmegyében általános helytartója, Pakocs Károly, a nagyváradiiban Schiffert Béla apostoli protonotárius fogja aláírni.

A levélben Scheffler János utal Márton Áronnak a bukaresti püspöki tanácskozáson kifejtett álláspontjára is: joghatósága egyetlen egyházmegye területére van korlátozva és így idegen egyházmegyék kormányzásába bele nem szólhat. Erre vonatkozóan – állapítja meg Scheffler János – *az Egyház legfőbb Elöljárójának tudta és beleegyezése nélkül egyikőjük sem tehet semmilyen javaslatot.* Ettől függetlenül az összes erdélyi és kapcsolt részeknek egy főpásztorral való egyházigazgatását gyakorlatilag a híveknek és állapotoknak heterogén volta miatt is keresztülvihetetlennek látja.

A Szentszék az adott körülmények között belement abba, hogy vikáriusok segítsék Márton Áront a kormánnyal való kapcsolatban, ezt a kormány is elfogadta, s ekkor elismerte a Scheffler János által törvényesen kijelölteket.

Ezt követően Scheffler János úgy kormányozta tovább az egyházmegyét, hogy az állam számára továbbított okiratokat (előzetes egyeztetés után) vikáriusa, Pakocs Károly általános helynök írta alá.

Márton Áron – az állam által elismert gyulafehérvári egyházmegye püspökeként, tehát állami szempontból egész Erdélyre érvényesen – körlevelében közölte: a pápától és a katolikus egyháztól való elszakadást előmozdító gyűlésen való részvétel kiközösítéssel jár.⁴⁰ Az államilag el nem ismert római katolikus egyházmegyék vezetői ezt – a körlevél külön megismétlése nélkül – egyházilag érvényesnek tekintették mind papjaik, mind híveik számára.

Az államilag lefokozott szatmári püspökség gazdasági ügyeinek intézésében gondot okozott, hogy Scheffler Ferenc gazdasági igazgatónak a letartóztatás elől 1948. december 6-án el kellett menekülnie.

Az egyházi kormányzást 1949 elején újabb kormányrendelet nehezíti: egyházi személyeket csakis a Kultuszminisztérium előzetes jóváhagyásával nevezhetnek ki, helyezhetnek át,⁴¹ ehhez társult a kultusz-

⁴⁰ Gyulafehérvári Érseki Levéltár [a továbbiakban: ÉL] 2231 /1948.

⁴¹ Hivatalos Közlöny, 37. sz. / 1949. február 4.

minisztérium Vallásügyi Osztálya állami felülvizsgáló és ellenőrző jogát szabályozó törvény megjelenése.⁴²

Bukarestben 1949. február 14-én Patrícus O'Hara nuncius a szatmári-nagyváradai egyházmegye számára titokban püspökké szentelte Bogdánffy Szilárdot, az egyházmegye püspöki titkárát, a püspök tanácsosát.⁴³

A román állam az államsegélyt⁴⁴ nem minden az egyházi szolgálatot végző pap számára, hanem csak az állam szempontjából megfelelőnek tartott papoknak kívánta folyósítani, ezért Márton Áron püspök (s természetesen a többi egyházmegye is) visszautasítja az államsegélyt, papjainak megtiltja a felvételét, ugyanakkor visszautasít minden olyan megegyezéskötést, amely a pápai jogok és a katolikus tanítás sérelmével járna. Ezt követően immár teljes lendülettel megindul a katolikus egyház elleni támadás.

A szatmári-nagyváradai egyházmegye számára ennek első komoly megnyilvánulása a püspöki titkár, Bogdánffy Szilárd letartóztatása.⁴⁵ Az állam által elismert egyetlen egyházmegye püspökét, Márton Áront június 21-én tartóztatták le. Ezzel kezdetét vette a gyulafehérvári egyházmegyében a Szentszékhez hű papoknak és a püspök törvényesen kinevezett/megbízott utódainak az üldözése, letartóztatása, amelynek nyílt célja az államot kiszolgáló, magát Rómától függetlenítő egyházi központ létrehozása. A román állam hatóságai a cél elérése érdekében további előkészítő-szervező lépéseket tettek, amelyek egyrészt az egyházi közösségek megsemmisítését/szétszórását célozták, másrészt meg-

⁴² Hivatalos Közlöny, 139. sz. /1949.

⁴³ Személyének kiválasztása nyilvánvalóan a megyéspüspökkel való előzetes egyeztetés alapján történt.

⁴⁴ ÉL. 425 sz. /1949.

⁴⁵ 1949. április 5-én tartóztatták le. Letartóztatása körülményeiről a források nem egyformán szólnak. Tény: A letartóztatását megelőző késő esti órában egy nő levelet hozott Hosszú László nagyváradai vikáriustól. Bogdánffy Szilárd gyanúsnak ítélte, igen alaposan olvasta/vizsgálta. Feltételezik, hogy valóban Hosszú László írta, máig sem tisztázott körülmények között. (A Nagyváradra hívott Bogdánffy Szilárdnak állítólag magával kellett vinnie a Szentszék számára küldendő okiratot. Honnét tudott erről Hosszú László?) A vonaton Bogdánffy Szilárd észrevette, hogy követik, ezért a nála levő iratokat a vonat WC-jében széttepte. A nagyváradai állomáson az ellenkező oldalon szállt le, helyette (tévedésből) más, a fülkében utazó személyt vettek őrizetbe. A tévedést követően őt kevéssel később a püspökség épületében tartóztatták le.

kezdték a terveik számára alkalmas személyek felkutatását, kiválasztását, előkészítését.⁴⁶

Szatmárt és Nagyváradot is érinti a szerzetesrendek hivatalos feloszlatása, szétszórása. Két-három fős közösségekben helyezkedtek el a jezsuiták, lényegében a teljes szétszórtság állapotában éltek (ápolásra szoruló öregek két-három kisebb közösségén kívül) a szatmári irgalmas nővérek. Általános főnöküket (Marosán M. Leonárda) és helyettesét (Both Klára) rövidesen letartóztatták,⁴⁷ decemberben letartóztatták Pakocs Károly általános helynököt is.⁴⁸

A feloszlatott szeminaristák számára az egyházmegye vezetősége megszervezte a titkos teológiai képzést, néhányan (rejtve) a püspökségen laktak, másokat vidéki plébániákon helyeztek el,⁴⁹ a titkos teológiára felvettek a (volt) kisszeminarium 1949-ben érettségizett tagjai közül is.⁵⁰ A titkos teológusok némelyik vizsgára – sohasem csoportosan – a püspökségre jöttek⁵¹, többnyire azonban a plébániákra utazó teológiai tanárok vizsgáztattak.⁵²

A szatmári titkos teológia működését a letartóztatások, az internálások miatt a megkezdett formában nem tudta folytatni. A teológusok viszont nem mentek el a gyulafehérvári, egyházilag elítélt állami, ragadványneven „szovrom-teológiára”.⁵³

⁴⁶ Minden egyházmegyében számba vették, megkeresték azokat a papokat, akiket valamilyen, a magánéletükben jelentkező botlás, gyarulás, takargatnivaló miatt zsarolni lehet, másokat korábbi politikai megnyilvánulásaik következtében fenyegettek meg, a becsúgyókat, törtetőket is számításba vették.

⁴⁷ Kihallgatás és tárgyalás nélkül két évig voltak börtönben Nagyváradon.

⁴⁸ Vizsgálati anyagát nem ismerjük, így nem tudjuk, hogy azért vitték-e el, mert püspöki helynök volt, avagy a Scheffler János megyéspüspök ellen későbbre tervezett per előkészítése céljából. Kiszabadulása és későbbi működése alapján az egyházmegye papsága azt feltételezte, hogy karrierizmusból az állami célok szolgálatába állt.

⁴⁹ Olyan plébániára, ahol a plébános teológiai tanár volt, vagy olyan, akinek nevelésükhöz elégséges tudása volt: Felsőbánya, Szinfalva, Szinerváralja, Erdőd.

⁵⁰ Szabó János, Várkúti (Weibel) János.

⁵¹ Scheffler János megyéspüspök vizsgáztatta őket.

⁵² Czumbel Lajos, Dobos János, Tyukodi Mihály.

⁵³ A katonai szolgálatot munkaszolgálatosként teljesítő teológusokat olyan nyilatkozattételre szólították fel, amely elítéli, háborús bűnösnek, uszítóknak minősíti a pápát. Keszler Tibor, Szabó János, Várkúti János erre nem volt hajlandó, parancsmegtagadásért 4 évi börtönre ítélték őket.

1950-ben már minden templomon kívüli vallási megnyilvánulást megtiltottak, így a hagyományos húsvéti feltámadási körmeneteket sem tarthatták meg.

Az államhatalom céljainak megfelelő, azt kiszolgáló, már korábban meghirdetett nemzeti egyház megvalósítását célozta a stockholmi Békevilágkonferencia⁵⁴ ürügyén 1950. április 27-én Marosvásárhelyen megtartott ún. békeértekezlet,⁵⁵ melynek vezető személyisége Ágotha Endre és a nagyváradi Pop Iosif⁵⁶ kanonok volt.

Az egyház törvényes vezetői elítélték a mozgalmat, egyházellenesnek minősítették, a résztvevőket kiközösítés alá esőnek tekintették. A gyűlés célja és jellege nyilvánvaló volt. Az állami szándékot pontosan és meggyőzően érzékeltette a távirat, amelyet a Belügyminisztérium minden közgazgatási központba küldött. A távirat szövege: „*Megalakult a pápa nélküli katolikus egyház. A milícia gondoskodik róla, hogy ne beszéljen ellene senki.*”⁵⁷

A Szentészék a történelmi tapasztalatból tudta, hogy az egyház törvényes jogrendjének megőrzése a részegyházakban,⁵⁸ a törvénytelen nemzeti egyház elleni küzdelem áldozatot és veszélyek vállalását is jelenti, ezért intézkedett úgy, hogy a jogi kérdések megítélését, felügyeletét a nyilvánosság előtt nem szereplő egyházjogi szakértőre bízta⁵⁹, a nyilvános, hangos szóvivő feladatát pedig a szatmári egyházmegye területén működő P. Godó Mihályra S.J.-re.⁶⁰

⁵⁴ 1950. március 15-19.

⁵⁵ Az értekezleten 27 pap vett részt, valamint (beszervezett) világiak. Követelniük kellett, hogy a katolikus egyház kapjon „törvényes Statútumot” a Népköztársaság keretein belül. A szatmári egyházmegyébe tartozó világi hívó sem Marosvásárhelyen, sem később, a kolozsvári gyűlésen nem vett részt.

⁵⁶ Pop Iosif parlamenti képviselőiséget is vállalt, érdemeiért a Román Népköztársaság Csillaga kitüntetés ezüst fokozatát kapta.

⁵⁷ A nagybányai rendőrségen nem értették, hogy mit jelent a távirat és mit kell tenniük, ezért elvitték a plébánoshoz, Beliczay János szaléziánus szerzeteshez, megmutatták és megkérdezték tőle: mit tegyenek.

⁵⁸ A részegyház akkor törvényes, Krisztus „egy, szent, katolikus és apostoli” egyházához tartozó, hitelesen egyházi jellegű helyi közösség, ha az apostoli utódlás folyamatoságában működő püspökökkel közösségben él.

⁵⁹ P. Gurzó Anaklét Szent Ferenc-rendi szerzetest, egyházjogászt bízták meg. A dési rendházban lakott.

⁶⁰ A megbízások magától értetődően titkos csatornán érkeztek, P. Godó Mihálynak a jezsuita rend romániai provinciálisa négy szemközt továbbította. P. Godó Mihály

A kormány valószínűleg meg akarta nyerni a mozgalom, illetőleg a gyulafehérvári püspökség számára Scheffler János püspököt. Május 1-jén beidéztek az Államvédelmi Rendőrségre, ahol a parancsnok arra szólította fel, hogy csatlakozzék a mozgalomhoz, s írjon ún. „békeharcos” cikket.⁶¹

A püspök tagadó válaszára közölték: meg fogja bánni. Május 4-én közölték vele a kultuszminisztérium határozatát: Szatmárnémeti megszünt mint egyházmegyei központ, ezután csak esperesi kerület. Tíz nap múlva, május 21-én Stanciu Stoian kultuszminiszter értesítette: székhelyét el kell hagynia, kijelölt kényszerlakhelye a Déva melletti Körösbánya Ferenc-rendi kolostora, amelyet el nem hagyhat, ott senkit nem fogadhat. Május 23-án vitték el.

Scheffler János az eseményről május 22-én futárral értesítette a bukaresti apostoli nunciust, közölte az egyházmegye állapotát, valamint az egyházmegye kormányzása céljából hozott intézkedéseit.⁶² A Szentaty a püspök száműzetése napján értesült az eseményről.⁶³

A püspök a száműzetése előtti napon a Szentszék rendelkezése értelmében kijelölte az őt követő ordinarius substitutusokat, az ideiglenes egyházmegyei kormányzókat: Czumbel Lajost, Szvoboda Ferenc kanonokot és Dobos Jánost, s az egyházmegye kormányzását május 22-én este átadta Czumbel Lajosnak.⁶⁴

benső munkatársai közül néhányal közölte, hogy feladatul kapta a nemzeti egyház elleni küzdelem szervezését, a feladat vállalására a jezsuiták 4. fogadalma kötelezi, következésképp – még a valószínű bebörtönzésre is számítva – szó nélkül vállalnia kell.

⁶¹ Weisz László, a politikai rendőrség vezetője próbálta meggyőzni. A püspöki palotába visszatérve elmondta a Securitátén történeteket három papjának, arra kérte Galambos Ferenc felsőbányai segédlelkészt, hogy közölje üzenetét a bányavidéki papsággal: „*A szatmári püspök sohase fogja odaadni a lelkét egy nagyobb darab kenyérért.*” Vö.: GALAMBOS FERENC: *Utolsó beszélgetésem dr. Scheffler János püspök úrral.* In: PLSz, Schgy.

⁶² A szóbeli (szó szerint betanult) üzenetet Ádám M. Ilona Honoráta irlalmas nővér vitte Bukarestbe és továbbította május 23-án reggel.

⁶³ Ádám M. Ilona Honoráta nővér visszaemlékezésében leírja, hogy a nunciustól tudta, hogy az üzenet még aznap eljutott a Szentatyához, aki a püspök kérésére este áldását küldte száműzetése helyére.

⁶⁴ Vö.: Sípos Ferenc ordinárius kézirata, Révész Gábor kéziratos visszaemlékezése. In: PLSz., ill. Virt, *i.m.* 50. – A joghatóság átadása később, 1967-ben az egyházmegyében feszültséget okozott, krízist váltott ki, ugyanis Szvoboda Ferenc ordinárius nem Dobos Jánosnak, hanem Sípos Ferencnek adta tovább a joghatóságot. (Vö.: Sípos Ferenc kézirata, 348 / B.) Dobos János és Tyukodi Mihály ekkor a Szentszékhez

Az ordinarius substitutus, az ideiglenes egyházmegyei kormányzó⁶⁵ teljes joggal kormányozta a szatmári egyházmegyet, kormányzói minőségét a Szentszék augusztus 3-án a nagyváradi egyházmegyére vonatkozóan is megerősítette.⁶⁶

A törvényes katolikus egyház és a Szentszék közötti kapcsolat megszakítását célozta Patrícus O'Hara nuncius kiutasítása.⁶⁷ A romániai katolikus egyházmegyék erről hivatalosan Pacha Ágoston temesvári püspök körleveléből értesülhettek, aki ugyanakkor azt is közölte, hogy az egyháznak meg kell maradnia a Szentszék hűségében.⁶⁸

A következő két évben az egyház és a Szentszék közötti (valamelyes) kapcsolatot a nunciatúrán (is) dolgozó Hieronymus Menges predeáli plébános (az olasz követségen keresztüli) közvetítésével oldották meg.⁶⁹

A szatmári titkos ordinarius ismerve a püspök egészségi állapotát, megpróbált kapcsolatot teremteni a kényszerlakhelyre száműzött püspök-

fordultak, hogy Sípos Ferenc helyett az ordinárius Dobos János kellene hogy legyen. Luigi Poggi utazó nuncius azt közölte, hogy Scheffler János püspök csak két jelöltet nevezhetett meg, a harmadik jelölt az utód számára nem kötelező személyes óhaj. – Fél évszázad távlatából meg kell jegyeznünk, hogy a titkos ordináriusok kinevezése – legalábbis a szatmári egyházmegyében – mégsem volt egészen titkos. Czumbel Lajos egyházmegyei kormányzói minőségét a papság tudta, világiak is. Legfeljebb azt nem tudták, hogy kinevezése (Rómába való felterjesztése) a Szentszéknek a titkos ordináriusok kinevezésére vonatkozó rendelkezése értelmében történt.

⁶⁵ Az ordinarius substitutus kifejezésre magyarul (a szatmári-nagyváradi egyházmegyében is, Erdélyben is) a titkos ordinárius megnevezést használták. Így használja kéziratában Sípos Ferenc, a szatmári-nagyváradi egyházmegye későbbi kormányzója is. TEMPFLI IMRE viszont *A szatmári római katolikus egyházmegye író papjai* című könyvében az ordinarius substitutusokat „*helyettes ordinárius*”-nak nevezi, kivéve Révész Gábort, ő „*titkos ordinárius*”. [Tempfli Imre szóbeli közlése alapján a fogalmat azért használja így, mert ezt „*így fordítják*”. A latin *substituto* ige 2. szótári jelentése: *helyébe állít, helyettesít*. A Szentszék dekrétuma szerint a megyéspüspök megnevezte, kinevezte az őt követő, az ő helyébe álló (két) ordináriust, aki helyette kormányozta ugyan az egyházmegyet, de teljes jogú ordináriusként (Ez ideiglenes ugyan, de nem alkalmi helyettesítés!).

⁶⁶ Czumbel Lajos egyházmegyei kormányzói minőségét a Szentszék a nagyváradi római katolikus egyházmegyére vonatkozóan augusztusban külön is megerősítette.

⁶⁷ Révész Gábor visszaemlékezése szerint 1950. július 9-én történt.

⁶⁸ Vö.: VIRT.:i. m. 40.

⁶⁹ Hieronymus Mengest később letartóztatták és hazaárulásért a nagyváradi katonai bíróság elé állították.

kel, anyagiakkal való segítésére is gondolt. A meglátogatására vállalkozó Tyukodi Mihályt távozása után letartóztatták.⁷⁰

A nemzeti egyház megvalósításán munkálkodó állam Czumbel Lajossal is próbálkozott. Az őt e célból felkereső MNSz aktivistát egy későbbi időpontra visszahívta. A sikerével már eldicsekvő aktivista akkor megdöbbenően hallgathatta az egyházmegyei kormányzó teológiai és egyházjogi okfejtését, amelyben megindokolta a békepapi mozgalom egyházi törvénytelenységét. Czumbel Lajos a mozgalom egyházjogi értékelését valójában nemcsak az állami küldöttnek szánta, hanem a néhány ingadozó papjának is. A szomszéd szobában ugyanis – a kormányzó zseniális megoldása – ott ültek az adott időpontra meghívott ingadozók, akik a félig nyitott ajtón keresztül hallgathatták végig az ordinárius közlését.⁷¹ Az állami hatóságok nyilvánvalóan bizonyosan tudták, hogy az egyházmegye kormányzója Czumbel Lajos. A letartóztatásból 1950 végén kiengedett Pakocs Károly Szatmárnémetibe érkezve ezért szólította fel, hogy a román kormány kívánságára adja át neki a joghatóságot.⁷² Czumbel Lajos határozott álláspontja, Rómához való hűsége elkerülhetetlenné tették eltávolítását. A politikai rendőrség 1951. március 10-én letartóztatta.⁷³ Letartóztatásakor életbelépett a kijelölt utód, Szvoboda Ferenc egyházkormányzói joghatósága.⁷⁴ A gyulafehérvári egyházmegye ordináriusát⁷⁵ is ugyan-

⁷⁰ Tyukodi Mihály (Szenczi Sándor teológus társaságában) 1950. június 24-én érkezett Körösbányára és bement a Ferenc-rendi kolostorba internált püspökhöz. Távozásakor Déva felé kerékpározott, az úton várták, kémkedés és szervezkedés gyanújával letartóztatták. Öt évet töltött a börtönben. – *Abogyan én láttam ... Márton Áron kapcsolatai más egyházmegyékkel* címen (In: *Márton Áron emlékkönyv*. 147-157) írt visszaemlékezésében elmarasztalóan ír Révész Gábor volt püspöki titkárról, megkérdőjelezi a Scheffler János püspökkel való őszinte kapcsolata igaz voltát.

⁷¹ Ő az állami küldöttnek magyarázta meg az egyházi álláspontot, nem állíthatták, hogy „fizikai személyeket”, papokat az állam ellen „bujtogat”.

⁷² Vö.: HETÉNYI VARGA KAROLY *i. m.* 400., illetőleg Tyukodi Mihály szerint (vö. *Márton Áron emlékkönyv*, 152.) Pakocs Károly azzal érvelt, hogy ha ő itthon lett volna, Scheffler János megyéspüspök őt nevezte volna ki ordinárius substitutusnak. (Tyukodi Mihály ezt akkor nem tudhatta, mert ő is börtönben volt. Ezt feltételezhetően kiszabadulása után hallotta, esetleg magától Czumbel Lajostól.)

⁷³ Letartóztatása része volt a törvényes egyházkormányzók eltávolítása hullámának.

⁷⁴ A titkos ordináriusokkal kapcsolatban éppen a titkosság miatt írásos dokumentumok nem készülhettek. A titkosság azonban (Erdély-szerte) annyira nem tudott titkossá válni, hogy ezekről az Államvédelmi Rendőrség ne tudott volna. Tény, hogy a titkosság teljes

ekkor tartóztatták le. A láthatóan egyre fokozódó helyzetben az állami üldözés miatt a Szentszék felhatalmazta Jakab Antal gyulafehérvári egyházmegyei kormányzót, hogy ne lépjen a nyilvánosság elé, hanem megfelelő csatornák útján titokban kormányozzon.⁷⁶ Bizonyára ugyanezen alapon így járt el Szvoboda Ferenc is.⁷⁷

Ezt az állapotot használta ki az államhatalom, amikor gyulafehérvári káptalan „békepapjai” segítségével (az általa egyedülinek elismert egyházmegye számára) az államnak megfelelő káptalani helynököt akart választatni. Ezt megakadályozta Jakab Antal, a gyulafehérvári titkos ordinárius. A későbbiekben azonban Gyulafehérváron rendőri felügyelet mellett a törvénytelen vonal vikáriusává, ügyvivőjévé nevezték ki Adorján Károlyt.⁷⁸

Az 1990-es években íródott munkák téves közlése az, hogy Czumbel Lajos letartóztatása után a korábbi vikárius, Pakocs Károly vette át a szatmári egyházmegye kormányzását,⁷⁹ illetőleg az, hogy a kommunista államvezetés őt nevezte ki a négy erdélyi egyházmegye ordináriusává gyulafehérvári székhellyel.⁸⁰

Tény, hogy Pakocs Károly mindenáron az egyházmegye kormányzója akart lenni. Ez egyébként közismerten régi vágya volt,⁸¹ erre

mértékben a szatmári egyházmegyében sem valósult meg, Szvoboda Ferenc egyházmegyei kormányzó funkciója sem volt teljesen titkos. Az sem volt titok, hogy Dobos János az utódjelölt ordinárius.

⁷⁵ Sándor Imre ordináriust és Gajdátty Béla rektort, a tartalékát 1950. március 10-én tartóztatták le. Ugyanekkor tartóztatták le Boros Béla titokban felszentelt temesvári püspököt is.

⁷⁶ A nunciatúra 1952-ig még működött.

⁷⁷ Vö.: Sípos Ferenc kéziratosa munkája, 348/D oldal.

⁷⁸ Az erdélyi egyházmegye bonyolult joghatósági kérdéscível utalás szintjén sem foglalkozunk.

⁷⁹ Vö.: SZALACZ: *i.m.* 88.

⁸⁰ Vö.: HETÉNYI VARGA KÁROLY: *i. m.* 400. – Pakocs Károly intézkedéseket és körleveleket is küldött ugyan Gyulafehérvárról a szatmári egyházmegyébe, de ezt nem a négy egyházmegye ordináriusaként tette.

⁸¹ Ez köztudott volt Scheffler János püspökké kinevezése előtt is, (Akkor annyira biztosra vette kinevezését, hogy előre megcsináltatta a püspöki ruhákat, jelvényeket), valamint a későbbiekben is. Vö.: SÍPOS FERENC: *i. m.* és TYUKODI MIHÁLY: *i. m.* 151. közlései. Rögeszméjévé vált, hogy Róma őt hallgatja meg, tőle várja az erdélyi egyházkormányzási kérdés megoldását. Ezt érzékelteti Márton Áron püspök 1955. december 27-én Körösi Károly színérváraljai kanonoknak írt levele is: „*Szegény P.K. nem akarja észrevenni, hogy játszanak vele, Engem lehangol, hogy ez a derék póp mennyire nem lát tisztán. Nemtelen célok eszközöként bányódnak, hozzá nem illő társaságban. Félek, hogy Rómában ahelyett,*

építve alapoztak rá letartóztatása idején a kommunista hatóságok.⁸² Semmiképp sem akarta elismerni, hogy az 1948-ban történt letartóztatása érvénytelenné tette (esetleges) korábbi jelölését, 1950-ben pedig a püspök mindenképpen másokat, csak szabadon működőket nevezhetett ki.

Szvoboda Ferenc ordinárius nem tárta fel neki a megbízatását. Pakocs Károly ekkor Körösbányára utazott és a kényszerlakhelyén felkereste Scheffler János püspököt.⁸³ Azt állította, hogy a száműzetésben levő püspök megbízásából⁸⁴ vikáriusaként intézkedik.⁸⁵ Pakocs Károly

amit vár, olyan ítéletet fog hallani, ami végképpen szétveri ábrándjait.” In: *Márton Áron emlékkönyv*, 154.) A hatalomvágy már korai költeményeiben is tükröződő vonása, valószínűleg ő maga is érzékeli/tudja, erre következtethetünk a hagyatékában maradt *Amikor ketten magunk maradunk* című (Vigília 1967/588) költeményéből. Egyik utolsó versszaka: „*Sokan vagyunk még együtt Harcolunk / egymás ellen, bár nincs való okunk. / Még nem miénk a föld s a hatalom, / csak két szavunk van: Bírni akarom.*”

⁸² Nem ismerjük a tényeket, amelyekkel letartóztatása idején vádolták, sem a fizikai-pszichikai módszereket, amelyekkel rá hatottak. A papság vélekedése szerint a fogságban szellemi leépülésen ment át. Vö.: SÍPOS FERENC: *i. m.*

⁸³ TEMPFLI IMRE könyvében 1951. november 19-ét jelöli időpontként (Vö.: *i. m.* 147.)

⁸⁴ SÍPOS FERENC: *i. m.* 348/D. Ugyanerről: TEMPFLI IMRE *A szatmári római katolikus egyházmegye író papjai* című könyvében (2000-ben) azt írja, hogy „1951. november 19-én püspöke, a Körösbányára száműzött Scheffler János visszavette az egyházmegye kormányzását Szvoboda Ferenc helyettes ordináriustól, és a joghatóságot az állam felé ismét rajta mint vikáriusán keresztül gyakorolta.” (TEMPFLI.: *i. m.* 147.) Állítását valószínűleg Pakocs Károly *A lelki vaktság ellen* című kéziratában leírtakra alapozza (vö. PLSz, Szatmárnémeti), amelyben minden vele egyet nem értő, joghatóságát kétségbe vonó egyházi személyt lelki vaknak nyilvánít. – Tempfli Imre figyelmét elkerüli, hogy az egyházjogász Scheffler János a Szentszék rendelkezésének értelmében kényszerlakhelyén nem intézkedhetett az egyházmegye ügyeiben. Ezt tanúsítja a püspökhöz az egyházmegyéből rejtett csatornán eljuttatott kérdésre 1951 márciusában küldött válasza: „*Válaszom ez: Családi állapotokról – bajokról szóló értesítéseket átelnémkedtem. Nagybácsi bírságát a referálásból nagyra veszem. De a távolból nem szabad hozzá szólnom. Se jogom, se módom nincs hozzá. Távolból nem lehet és nem szabad ügyeket elbírálni és beleavatkozni. Intézzék a felelősek, de nagyon jól. Ha majd hazalátogatok, akkor látok tisztán. Addig léleken veletek vagyok. Az idősek és felelősek csinálják egyetlen helyes jöbelátás, ehke szerint!*” – PLSz., Schgy. 9/9.

Pakocs Károly megbízatását illetően Bot(linger) Pál nagybányai esperes ugyancsak rejtett csatornán eljuttatott allegorikus kérdésére. – Igaz-e, hogy Károly házasságot kötött Körösbányán? – a válasz: *Nem.* (A levélváltásról bizalmasan tudomást szereztek a papok.)

Gyulafehérvárra költözött, az államilag elismert (egyházilag törvénytelennek tekintett) teológia⁸⁶ tanára lett.

A fentiekkel egybeeső időszakban az egyházmegye Rómához hű papságát a Vallásügyi Államtitkárság adminisztratív intézkedésekkel is zaklatta, szétszórásukra, a lehetséges kapcsolatok megakadályozására törekedtek. Szvoboda Ferencnek Felsővisóra kényszerlakhelyre kellett költöznie, több papot az állam elhelyezett a plébániájáról, némelyeknek az egyházmegyét is el kellett hagyniuk.⁸⁷

A gyulafehérvári püspökségnek államilag alárendelt esperesi kerületek igazgatására az állam számára is megfelelő espereseket kerestek. A szatmári egyházmegyében senki nem vállalta a tisztséget, ezért nagyváradi egyházmegyes papokat neveztek ki szatmári esperesnek, Szatmáron azonban nem fogadták, nem ismerték el őket, megtelepedésüket, misézésüket megakadályozták.⁸⁸

Pakocs Károly a maga számára mindenképpen jogcímet keresett. Újabb állítása: a kényszerlakhelyen levő püspök üzenete értelmében ordinarius substitutusként kell vezetnie az egyházmegyét.⁸⁹

Pakocs Károly, aki magát a szatmári egyházmegye vikáriusának tartotta, minőségét több, a vele szemben álló egyházmegyei paphoz írt levélben bizonygatta, körlevélben is kifejtette. Több intézkedést is küldött Szatmárra.⁹⁰ A híveket felháborította a kollektív gazdaságok támogatására írt gyulafehérvári körlevél.⁹¹

⁸⁵ Az állami hatóságok úgy intézték, hogy az állam által elismert gyulafehérvári egyházmegye élére általuk elismert, a békevonalba beállt személyek kerüljenek, s ezek mellett legyen jelen Gyulafehérváron egy-egy, az államilag immár el nem ismert többi egyházmegyét képviselő, államilag elfogadott személy. Ez volt a Pakocs Károlynak kiosztott szerep is.

⁸⁶ Az egyháziak és a világiak is „szovrom-teológia” néven emlegették.

⁸⁷ Dobos Jánosnak Máramaroszigetre, Capdebo Lajos kanonoknak Szebenbe, Révész Gábornak Csicsókeresztúrra kellett költöznie.

⁸⁸ A kinevezettek: Hutás Pongrác, Baumgartner Antal, Török László.

⁸⁹ Nagybányára, a Bot(linger) Pál főespereshez találkozóra hívtak – jelen volt Dobos János, Mézmer István – előtt azonban állítását semmilyen módon nem tudta bizonyítani.

⁹⁰ Sípos Ferenc szerint „Miután a gyulafehérvári központi szervezet felállították, P. K. ismét küldött Szatmárra néhány intézkedést, de adós maradt [annak közlésével], milyen minőségben intézkedik.” (SÍPOS: i. m. 348/E.)

⁹¹ Az idős szaniszlói plébános felolvasta, a templom kiürült, a hívők nem akartak utána a templomba menni. (Jelenlevő, később pappá lett személy közlése.)

A marosvásárhelyi mozgalom elindulását követő időszakban az állami törekvésekkel szembesülő egyházi ellenállás eredményesen hasznosította a szétszórtságba került szerzeteseket, elsősorban a jelentős számú szatmári irgalmas nővért, valamint az egyházmegye kormányzói, valamint több egyházmegyes pap és szerzetes pap által (ekkor még) irányított hitbuzgalmi csoportokat.

Scheffler János püspök halála után Pakocs Károly összehívta a szatmári káptalant. Felkereste a 93 éves nagyprépostot, majd kijelentette, hogy (a Nagyváradon élő, 1939-ben lemondott) Fiedler István címzetes püspököt káptalani helynökké választották, aki őt általános helynökül nevezi ki, s e minőségben fogja vezetni az egyházmegyét. A nagyprépost és a két távollévő kanonok azonban a „választást” érvénytelennek nyilvánította.

Az egyházmegye központjától meglehetősen elszigetelten, Felsővisón, a plébánián kényszerlakhelyen élő Szvoboda Ferenc titkos ordinárius a törvényes joghatóságot ügyintézőjén, Révész Gábor általános helynökön keresztül gyakorolta.⁹² Révész Gábort 1952. október 5-én a Dés melletti Csicsókeresztúrra helyezték. (A hatóságok kényszerítik az odaköltözésre.) Lakhelye nem kényszerlakhely, utazhat, így visszajár az egyházmegyébe.

Szvoboda Ferenc 1952-ben már elmúlt 70 éves, ezért október 27-én lemondott. A következő három év egyházkormányzásáról a nyomtatott kiadványokban közölt adatok (s valószínűleg az alapjukul szolgáló, az eseményeket rögzítő, az eseményekre emlékező személyek esetenként több változatban is megírt/megfogalmazott kéziratai) és ténymegállapítások olykor nem egyezőek, értelmezésük a kutatóban kérdőjeleket ébreszt.

A Virt László könyvében közölt adat szerint a Csicsókeresztúrra telepített Révész Gábor a saját utódlási megbízatását átadta Hentes Miklós batizi plébánosnak, ő 1952. X. 28-tól 1954. V. 17-ig volt titkos ordinárius.⁹³ Hentes Miklós személye veszélybe került, ezért őt felmentették, s 1954. V. 18-tól 1955. X. 24-ig Révész Gábor lett a titkos ordinárius. Ugyanez a forrás a Révész Gáborról szóló életrajzban azt közli, hogy 1954. május 10 - 1956. február 8. között volt titkos ordinárius.⁹⁴

⁹² VIRT: *i. m.* 52. – A szatmári-nagyváradai egyházmegyére vonatkozó forrásául Virt László a Révész Gáborral folytatott beszélgetéseket, ill. az erről készített feljegyzéseket jelöli meg.

⁹³ VIRT: *i. m.* 52., ill. TEMPFLI IMRE: *i. m.* 220.

⁹⁴ TEMPFLI IMRE: *i. m.* 220., ill. 166.

A folyamatot és a korszak titkos egyházkormányzatát tanulmányozó kutató számára több kérdés is felmerül: ha a *Nominatio substitutorum* rendelkezései alapján utódlási megbízatást kapott személynek azonnal utódot kellett kijelölnie, Hentes Miklós vajon kit jelölt utódjául. A Szvoboda kanonok utódlásáról lemondott Révész Gábort? És másodikként?

Virt László közlése szerint Révész Gábort Simonfi Andor apostoli delegátus nevezte ki titkos ordináriusnak. „Hentes Miklós veszélybe került, így felmentették.”⁹⁵ Ebből a közlésből több tény megállapítása következik: Létezett egy, az egyházmegyén kívüli apostoli delegátus, Simonfi Andor, aki titkos ordináriust felment, kinevez. Olyan titkos ordináriust nevez ki, aki nem tartózkodik az egyházmegyéjében, s oda csak másfél év múlva, 1955. november 28-án tér haza.⁹⁶ Kormányozhatta így az egyházmegyéjét?

Visszatérése előtt egy hónappal (1955. október 24-én) Révész Gábor újból ordináriusnak delegálta Szvoboda Ferenc kanonokot (74 éves), azzal a feltétellel, hogy joghatósága Czumbel Lajos kiszabadulása után azonnal megszűnik.⁹⁷

Az apostoli delegátus kérdése/megbízatása a nuncius kiutasításának eseményéhez kapcsolódik. Kérdéses azonban, hogy tényszerűen valaha is tisztázható lesz-e. Patrícus O'Hara ugyanis kiutasításakor a nunciaturán dolgozó Hieronymus Menges predeáli plébánosnak szóbelileg *delegátus apostolicus specialis* megbízatást adott, hogy a törvényes romániai egyház helyzetét figyelemmel kísérelje, szükség szerint a törvényességet óvó intézkedést foganatosítson. Hieronymus Mengesnek a gyakorlati megoldásokra vonatkozó kérdésére O'Hara (állítólag) azt válaszolta: cselekedjék belátása szerint.⁹⁸ A teljes romániai katolikus egyház áttekintő figyelése, megfelelő intézkedések foganatosítása nyilvánvalóan meghaladta a Predeálon élő, működő plébános lehetőségeit, ezért Hieronymus Menges a megbízást továbbította egy-egy ókirályságbeli, illetőleg erdélyi egyházmegyés

⁹⁵ VIRT: i. m. 52.

⁹⁶ Tyukodi Mihály szerint a kiszabadult Márton Áron püspök határozott utasítására egyik napról a másikra kellett elhagynia az erdélyi egyházmegyéhez tartozó Csicsókeresztúrt Vö.: *Márton Áron emlékkönyv*, 154.

⁹⁷ VIRT: i. m. 53.; TEMPFLI IMRE: i.m. 166.

⁹⁸ Írásos dokumentumok hiányában, a szereplők emlékezetére hagyatkozva ez aligha tisztázható. Segíthetne, ha a nunciatura fel nem dolgozott irattárában erre vonatkozó okirat, adat volna fellelhető.

papnak, Erdélyben Dukát József zernyesti plébánosnak.⁹⁹ Dukát József – saját közlése¹⁰⁰ – azért adta tovább a megbízatást Simonfi Andornak, mert veszélyeztetettsége miatt utódot kellett biztosítania, másrészt egyedül amúgy sem tudta volna áttekinteni valamennyi erdélyi egyházmegyét. Révész Gáborra a szatmári-nagyváradai egyházmegye törvényességére való figyelés hárult. P. Gurzó Anklét is így tekintette.¹⁰¹

Az egyházmegye papságának tudatában Czumbel Lajos, majd Szvoboda Ferenc voltak a törvényes egyházmegyei kormányzók. Szvoboda Ferenc magas korán kívül bizonyosan az állami hatóságok megtévesztése is volt a célja a joghatóság (valós? formális? feltételes?) átruházásának.

A papság körében egy időben két „vonalról”, a „ferencesekéről” és a „jezsuitákéről” beszéltek.¹⁰² A „két vonal” azonban (a valóságban) nem jelentett két „ordináriusi” vonalat. A törvénytelennek tekintett békepapi vonalat figyelő, vele nyíltan is szembeszegülők némelyikének működése, fellépése, az illegalitás körülményei közt szerepük megtévesztő értelmezését, (téves) megítélését okoz(hat)ta.¹⁰³

⁹⁹ A tények és események sorát azért ismerem (BL), mert 1955-ben az erdélyi egyházmegyét érintő per tárgyalása után két hónapig voltam egy cellában az érintett papokkal (Fuchs Gábor ordinárius, Ferencz Benjámín (Márton Áron volt püspöki irodaigazgatója), P. Gurzó Anklét, Erőss Lajos, Pál József, Dukát József, Simonfi Andor, Ambrus Győző, Csutak László, Márton József), akik ekkor együttesen áttekintették és megvitatták az eseményeket és az intézkedéseket, illetőleg megtárgyaltuk a szélesebb körű, a világi híveket is magába foglaló ellenállási mozgalom tényeit is.

¹⁰⁰ A börtönben cellatársam volt, a perében felhozott tényeket elemezve személyesen nekem is így mondta el.

¹⁰¹ Akkor és ott (a börtöncellában) sem Dukát József, sem Simonfi Andor nem állította, hogy Révész Gábert ordinárius substitutusnak nevezte volna ki. Az ott elhangzottak értelmében ő az apostoli delegátus vonalán „figyelt”. Szubjektív feltételezésem, hogy ő ilyen alapon intézkedett (és ködösített) a szatmári joghatóság kérdésében. (Megjegyzem: több dolog titkosságára a börtön falai között is vigyáztunk, említésüket ott is kerültek; a szatmári egyházmegye ordináriusának, Szvoboda Ferencnek utódlásáról nem esett szó.)

¹⁰² Tyukodi Mihály „Szvoboda–Révész” és „Dukát–Fischer” vonalat említ. Nyilvánvalóan az illegalitás körülményei között nem fedhették fel valós szerepüket, így az ilyen értelmezések nyilvánvalóan téves következtetések keletkezésének, terjedésének eredményeként születtek és terjedtek.

¹⁰³ Fischer Pál úton-útfélen nyíltan elmarasztalta és „kiközösítette” (esetenként pedig feloldozta) azokat, akik a békepapokkal és az állami egyházi igazgatással kapcsolatba kerültek. Tevékenysége folytán nyilvánvaló volt, hogy ő nem lehet „titkos ordinárius”. Kapcsolatba került/kerülhetett valakivel, aki Róma felől/felé figyelte, szem-

A szatmári egyházmegye papjai számára 1953 a perek éve volt. Az év első felében került sor a nagyváradai katonai bíróságon Bogdánffy Szilárd, Sípos Ferenc, Szemes Ferenc, Vajda Imre (és Kraftsik Sándor világi) perére.¹⁰⁴ Ekkor került sor P. Godó Mihály, Zagyva Aranka (Mirjám nővér) és (a predeáli) Hieronymus Menges perére.¹⁰⁵ Július 7-én letartóztatták és egy évre elítélték Rényi Ferenc székesegyházi káplánt. Az egyházmegye több papjának közreműködésével (városi és vidéki plébániákon) éppen a letartóztatása időpontjában szervezték meg az egyetemi hallgatók három napos lelkigyakorlatát.¹⁰⁶

Öt évi börtön után 1956. február 8-án kiszabadult Czumbel Lajos. Hazaérkezése után február 11-én átvette az egyházmegye kormányzását. Hazaérkezéséről táviratban értesítette a Szentszékét. A Rómából érkezett válasz felhívta a figyelmét, hogy nemcsak a szatmári, hanem a nagyváradai egyházmegyéről is jelentést kell írnia. Amikor azonban a nagyváradai káptalant összehívta, ez latin nyelvű – Rómába és minden püspökségnek megküldött – levélben tiltakozott a fellépése ellen.¹⁰⁷

Czumbel Lajos hazatérével a szatmári egyházmegyében is lezárult minden, az egyházkormányzás törvényszerűségével kapcsolatos vita.¹⁰⁸

lélte, értékelte az eseményeket, aki megbízhatta/kérhette, hogy a Rómához való hűség hangos/nyílt képviselője legyen. Ezt (és a részleteket) akkor és így azonban semmiképp sem lehetett közhírré tenni, kiteregetni.

¹⁰⁴ A Kárpátaljáról érkezett levelet ismerték, illetőleg el akarták juttatni a Szentszékhez.

¹⁰⁵ P. Godó Mihály latin nyelvű, a nemzeti egyház mozgalmára vonatkozó levelét Zagyva Aranka nővér vitte Predeálra.

¹⁰⁶ Szatmárnémetiben, Krasznaterebesen, Krasznabélteken tartottak lelkigyakorlatot. (A Securitate nyomozói végigszáguldták a plébániákat, hogy ellenőrizzék, milyen gyorsan tudták meg Rényi Ferenc letartóztatását. A Krasznabélteken lelkigyakorlatozókat lepték meg.)

¹⁰⁷ A levelet Pakocs Károly kanonok írta és küldte el Rómába. Tyukodi Mihály jelen volt, amikor Márton Áron püspök rosszállását fejezte ki a levélben írottak kapcsán, ugyanis abban azt írta, hogy személyi intézkedések az állam beleegyezése nélkül fogantatni nem lehet. (Vö.: *Márton Áron emlékkönyv*, 155.)

¹⁰⁸ Tyukodi Mihály említi a Szvoboda–Révész vonalat, amely vitázott a Dukát által létrehozott Fischer vonallal, (vö.: *Márton Áron emlékkönyv*, 156.). Fischer Pál a kommunista hatalom nyílt ostromozója volt, a hatalom képviselőivel csak szót váltókat is kiközösítéssel fenyegette.

ÖSSZEGEZÉSÜL:

Az egyházmegye papsága és híveinek hite, az Egyházhoz való hűsége az évtizednyi időt meghaladó időszak alatt sok megpróbáltatáson ment keresztül. A szatmári részegyház azonban egészében megőrizte hitét az Istenben, a Krisztus által alapított Egyházban. Utolsó püspöke, az apostolutód Scheffler János hitelesen őrizte a krisztusi tanítást, s világosan megfogalmazta: aki hű akar maradni Krisztushoz és földi Helytartójához, annak a szenvedésben és az áldozatvállalásban is követnie kell. Minderre az évtized folyamán sok alkalom, sokféle lehetőség volt. A szatmári részegyházban papok, szerzetesek és hívek százai tanúskodtak bátran a hitükről, vállaltak áldozatokat, sok esetben a börtönt, a vértelen vértanúságot.

A részegyház élete tagjai helyes egyházképét/egyházképünket is alakította/alakítja, megtapasztalhatták/megtapasztalhatjuk, hogy az egyházat esendő emberek alkotják, akik a létbizonytalanság folytán megalkuvásra hajlamosak, akik anyagiak reményében, nyugalmuk érdekében, szenvedés elkerülése céljából nem vállalják hitüket; másokat érvényesülési ambíció fűt, munkahelyi, társadalmi funkciókra vágyanak, a hatalomvágy munkál bennük.

Azonban valamennyien együtt alkotják az egyházat, a küzdő emberek közösségét, akik egyéni, személyes vívódásaikkal, helytállásukkal és elbukásaikkal (egyéni megítélésük az Istené) részesei az időtlen, a történelme végén diadalmas egyháznak.

A részegyház közel másfél évtizednyi életének (természetesen nem teljes) felvillantása kortörténeti adatokat nyújthat az erdélyi római katolikus egyházmegyéek adott korabeli hasonló jellegű, illetőleg közös küzdelme vizsgálatához, az események értékelésében, tanulságok megállapításában segíthet.¹⁰⁹

¹⁰⁹ Kiemelten fontosnak tartjuk a korszerű lelki nevelés/képzés fokozását, a lelki (és hitbuzgalmi) – szellemi közösségek ösztönzését, segítségét, a felelős tisztségekre jelöltek körültekintő válogatását (a személy jellemére, a családjában öröklődő tényezőkre figyelemmel is).

A JEZSUITÁK SZATMÁRON (SZATMÁRBAN)

A Z INIGO LOPEZ DE LOYOLA (Lojolai Szent Ignác) alapította Jézus Társasága¹ szerzetesrend első magyarországi rendháza alig két évtizeddel a rend megalakulása után létesült,² két (bő) évtizeddel ezután már Szatmáron³ is megjelennek jezsuita lelkipásztorok.

Tanulmányunk célja a jezsuita rend Szatmáron (majd Szatmárnémetiben) és Szatmárban⁴ kifejtett működésének számbavétele, összegezése.

Mindenekelőtt azonban szükségesnek tartjuk, hogy a rendet négy és fél évszázados története során ért sok elismerés és támadás⁵ miatt, s minthogy megítélése a mai magyar történetírásban sem egységes, pontosabban változóban⁶, a jezsuita rend működésének (általában), tevé-

¹ A szerzetesrendet és szabályzatát 1540-ben hagyta jóvá III. Pál Pápa a „*Regimini militantis ecclesiae*” kezdetű bullájával.

² Nagyszombaton, 1561-ben. Megfelelően képzett magyar rendtagok hiányában azonban ez 1567-ben megszűnt, 1615-ben nyílt meg másodszor. Közben, a XVI. század végén Magyarországon két jezsuita rendház is alakult.

³ A Szamos folyó partján elhelyezkedő királyi vár és a folyó egyik (később kiszáradt ága) övezte területen települt *Szatmár* városa (az említett Szamos-ág választotta el a szomszédos *Németi* városától) földrajzi fekvése folytán fontos őrhelye volt Magyarország keleti részének, központja Szatmár királyi vármegyének. A két város 1715-ben történt egyesüléséig a Szatmárnémeti név Németi városára vonatkozik. Az egyesülés után mind a Szatmár, mind a *Szatmárnémeti* városnév az egyesült városra vonatkozik, ugyanakkor azonban a népi névhasználat gyakorlatában tovább élt a város egyesítés előtti részeit megkülönböztető Szatmár és Németi név.

⁴ A név a tájegységet is jelenti, a közigazgatási egységre, Szatmár megyére is vonatkozik.

⁵ A könyvtáryi könyv áttekintése, akár részleges értékelése sem lehet tanulmányunk célja. A Jézus Társasága küzdelmes története iránt érdeklődőnek a magyar nyelvű szakirodalom néhány jelentősebb munkáját ajánlhatjuk: Dr. Szántó Konrád: *A katolikus egyház történet.* I–III. Bp. 1987., Adriányi Gábor: *Az egyháztörténet kézikönyve.* II. kiadás, München 1975.; Meszlényi Antal: *A magyar jezsuiták a XVI. században.* Bp. 1930–31.; Bangha Béla: *A négy százéves Jézus Társaság.* Bp. 1940.; Bangha Béla: *A jezsuita rend és ellenségei.* Gyenis András: *A jezsuita rend hazánkban.* Bp.–Rákospalota 1941.; Nagy Töhötöm: *Jezsuiták és szabaddkőművesek.* Wien 1969.; Petrich Antal: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából.* I. Kecskemét 1992., II.: Uo. 1994.

⁶ Vö.: Kosáry Domokos: *Egyházaink Magyarországon az újjáépítéstől a polgárosodásig.* História, V.(1983) 5: 5–23.

kenységének (általában és a kutatott-számbavett területen: Szatmárban) megértése érdekében említsük meg célkitűzéseit és néhány sajátosságát, és utaljunk a vizsgált területet érintő fontosabb történeti tényekre.

Állapítsuk meg mindenekelőtt: a Jézus Társasága – az alapítólevél célkitűzése értelmében – **tanító** és **misszionárius** rend. A szerzetesek célja: szolgálni az embertársakat, szeretetben, (szolgálni ez által végső soron Istennek), úgy, mint Jézus (latin szószerkezettel: Jesus ita = jezsuita). Ennek érdekében kívántak (minden adott történelmi korszakban a kor lelki szükségleteinek megfelelő, mindenütt alkalmazható, magas képzettségű⁷ és buzgó erőket képezni és bocsátani a sok oldalról fenyegetett egyház rendelkezésére.

Az egész világon működő Jézus Társasága, rendtartományokra oszló szervezetét szigorúan monarchikus és centralisztikus rendi alkotmány szabályozza. Minden rendtartomány tagjai szigorú engedelmességgel tartoznak a tartományfőnöknek, aki az Egyház érdekében bármikor és bárhová küldheti őket, küldetésüket fegyelmezetten kell teljesíteniük.

A magyarországi rendházak az osztrák rendtartományhoz tartoztak a Társaság 1773. július 21-i feloszlata előtt is, az 1814-ben történt visszaállítása után is 1909. szeptember 7-éig, a független magyar rendtartomány megalapításáig.

A jezsuita rend XVI. századi magyarországi megtelepedése a hitújítás évtizedeiben történik. E korszakról ismeretes, hogy a főurak a hitterjesztéssel leplezték vagyonszerző törekvéseiket, s ezek során maguk is személyesen, de embereik révén is gyakran erőszakos módszereket alkalmaztak. A hitújítás során ennek eredményeképp a birtokosokkal együtt a birtokon lakók is áttértek (át kellett térjenek) az új hitre. A reformáció Szatmárban annyira elterjedt, hogy a XVI. század végén lényegében az egész megye (s a környező vidékek is) az új hitet (eleinte a lutheri, később a kálvini hitvallást) vallotta, a XVII. század első évtizedeiben a vidéken már nem volt (legfeljebb egy-két) katolikus pap, s csak nagyon csekély a katolikus vallású hívő.

⁷ Az egyház szerzetesrendjei közül a leghosszabb a jezsuita rend tagjainak a kiképzési ideje (a két év újoncidió, a bölcséleti és teológiai képzés, közben 2-3 év nevelősködés, végül a belső elmélyülés éve), tíz-tizenégy esztendő, míg kész, ítéltképes, küldetésre alkalmas szerzetessé válik.

Ismereteink szerint Szatmáron először 1583-ban tartózkodott és tevékenykedett jezsuita lelkipásztor, P. Antonius Possevinus⁸. Ezt követően huzamosabb időszakra lelkipásztoraik a XVII. század első évtizedeiben jelentkező katolikus megújulás idején jelennek meg: Marietti Antal (olasz jezsuita) atya 1601-1605 között (többnyire a várban tartózkodva) vezette a szatmári római katolikus hívek lelki ügyeit, s korabeli források említik, hogy 1610-ben egy jezsuita atya (nevét nem tudjuk) Dóczy András szatmári várkapitány házában tartózkodott, onnét gondozta a városban élő katolikus lelkeket, 1617-ben pedig Várady István jezsuita atya pasztorált Szatmáron, de mindössze néhány hétig, mert súlyosan megbetegedett és meghalt.⁹

A közeli Nagyvároly híveinek gondozására is jezsuita szerzetesek vállalkoztak, Várad eleste után azonban Szatmárra, a vár területére költöztek, ezt biztosabb helynek vélték. 1622-ben azonban Bethlen Gábor fejedelem a várbeli templomot és plébániát átadta a protestánsoknak, így ott működésüket tovább nem folytathatták.¹⁰

1630-ban viszont II. Ferdinánd telket ajándékoz a jezsuitáknak a vár területén, ezen építették fel később lakásukat (az ún. régi rendházat, 'antiqua residentia'), s 1636-ban visszaállították a várbeli plébániát.

Pázmány Péter 1636. szeptember 14-én írta alá az adománylevelet¹¹, amellyel Szatmáron **kollégium** felállításának az alapját megvetette. (Évi 2000 Forintot – akkor nagy pénznek számított – adományozott e célra. A jezsuiták megtelepedése után főurak is adományoznak: III. Ferdinánd¹²

⁸ Nevét onnét ismerjük, hogy közvetítő volt Rudolf király és Báthory István fejedelem között. Természetesen nem kizárt, hogy már a megelőző évben is itt tartózkodott.

⁹ Az északkelet-magyarországi katolikus missziókról ld.: Molnár Antal: *Olasz minoriták a XVII. századi Felső-Magyarországon*, in Aetas 1992/ 3. 44-77., *Documenta Missionaria* I/1. Edd. J. Sávai – G. Pintér, Szegedini, 1993., valamint az ott említett irodalmat.

¹⁰ Szirmay Antal: *Szatmár vármegye fekvése, története és polgári esmérete. I–II.* Buda, 1800.–Vö.: I. 204.

¹¹ Vö.: *Pázmány Péter bíbornok ... összegyűjtött levelei*, 1-2. köt., Kiad, és bev. Hanuy Ferenc, Bp. 1910-1911, 1059. sz. Ehhez csatlakozik az ugyanezen a napon keletkezett oklevele (uo. 1060. sz.), amelyben a szepesi Corpus Christi kápolna jövedelméből évi kétezer forintot a szatmári kollégiumnak enged át.

¹² Pázmány alapítólevelét III. Ferdinánd 1639. február 22-én erősítette meg, az ingatlanokat 1647-ben adományozta. Vö.: OL Magyar Kamara levéltára E 152 Acta Jesuitica 73. doboz, 14. fasc., 302 irat.

a Zemplén vármegyei Kisfalud községet, Károlyi László gróf a várbeli templomot és Berencze községet, I. Lipót 23 telket ajándékoz).

A kollégium (a rend felfogásában) olyan rendház (és iskola), amelyben legalább 20 rendtag működik, és amely felsőbb tanintézettel (teljes gimnáziummal) (is) rendelkezik.

Szatmáron 1639 őszén indult meg a jezsuita iskola P. Kerzi (Kerczy) László házfőnöksége idején,¹³ de csak kisgimnázium, tehát négyosztályos grammatikai iskola volt. Az ilyen 'kisgimnázium' alsó osztályaiban a tanulók a latin nyelvet sajátították el (egyre magasabb fokon). A környék nemessége küldte ide a gyermekeit (számosat, de a város protestáns polgárai is!).¹⁴ A jezsuiták az iskolába járók részére tanulmányaik idejére elhelyezést, eltartást és felügyeletet biztosítottak a gimnázium mellett létesített kollégiumban (bentlakásban).¹⁵

Mínt hogy a jezsuita gimnáziumok minden rendtartományban azonos tanrend szerint működtek, azonos tankönyvekből tanítottak (így tanulók bármelyikben azonnal folytathatták tanulmányaikat), tudjuk (helyben megőrződött okiratanyag hiányában is), hogy mit tanítottak a szatmári kisgimnáziumban.

A szatmári gimnáziumban is bizonyosan ragaszkodtak a Ratio Studiorum-ban¹⁶ leírt iskolamodellhez, azaz a mai felfogásban értendő osztályokkal – azonos felkészültségű, többé-kevésbé azonos korú növendék egy esztendeig tartó tanulmánya – dolgoztak, s minden osztályt külön tanár tanított. A szatmári jezsuitákhoz földrajzilag a sárospataki rendház volt a legközelebbi, s – a megőrződött történeti adatokból – úgy tűnik, hogy bizonyos gazdasági- igazgatási kérdésekben (legalábbis időszakosan) ennek alárendeltje volt. (Ismeretes ugyanis, hogy a XVIII. sz.

¹³ Lukács, Ladislaus, *Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae S.I. Tom. II (1601 - 1640)*. Romae 1982. – Sajnos a szerzőnek nem állt módjában az időközben elkészült további katalógusok mindenikét használni, mert azok egy része nem volt elérhető.

¹⁴ *Szatmár vármegye*. Szerk. Borovszky Samu, Bp. [1907], 445, 526. (Magyarország vármegyéi és városai) Szatmár-Németi sz. kir. város ... i.m. 82.

¹⁵ Az iskola céljára alkalmas épületet azonban csak 1643 után kapták meg, tanúsítja ezt az a királyi rendelkezés, amelynek értelmében a még mindig a posta épületében lakó jezsuiták számára iskola céljára is alkalmas épületet kell kijelölni. Vö.: OL E 152 69. doboz fasc. 1. f. 348.

¹⁶ Teljes nevén: *Ratio atque institutio Studiorum Societatis Jesu*.

30-as-60-as éveiben a szatmári rendház gondnoka a sárospataki rendház egy-egy tagja volt.)¹⁷

Szatmáron – plébániai iskola hiányában – a jezsuitáknak meg kellett szervezniük az olvasást-írást tanulók (minimisták) és a latin nyelvtant, névszórageozást tanulók (declinisták) osztályát, a gimnáziumra előkészítő elemi osztályokat. Ez az elemi iskola kétéves volt, s minthogy az egyes jezsuita iskolahálózat része volt, a rend szabályzata értelmében tananyaga, tanterve, oktatási módszerei nem térhettek el a központilag kidolgozott szabályzattól.

A gimnázium grammatikai osztályába – a szabályzat szellemében – felekezesi különbség nélkül mindenkit felvettek. A szabályzat értelmében minden tanár csak egy osztályt vezethetett, legfeljebb kis létszámú osztályok esetében az első két osztályt taníthatta ugyanaz a tanár. Csakis olyan taníthatott, aki a *magisteri* címet megszerezte. Ehhez viszont el kellett végeznie az akadémiai tagozat hároméves filozófiai stúdiumait.

A jezsuiták Szatmáron sem törekedtek nagy létszámú diákokthoz működtetésére, hisz ez megnehezítette volna az egyes diákokkal való foglalkozást. A városban lakó szegény sorsú tanulók anyagi támogatására is gondoltak, ezért a bentlakók mellett naponta ingyen kapott ebédet 15 szegény városi tanuló is. (Juszkulistáknak hívták őket.)

A gimnázium alsó tagozatának feladata a latin nyelv ismeretének minél tökéletesebb elsajátítása, valamint (bizonyos) matematikai ismeretek (és valamelyes görög nyelvi ismeret) szerzése volt. (A szatmári gimnáziumban használt tankönyvekre itt nem térünk ki, ezekre vonatkozóan bővebben szólunk a szatmári katolikus gimnáziumról megírt (még kéziratban levő) iskolatörténeti munkában.)

1735-ben a gimnáziumok minden vonatkozásban történő erősítésére az osztrák rendtartomány területén működő gimnáziumok számára új szabályzatot készítettek. Az *Instructio*¹⁸ a magyar pedagógia történetének

¹⁷ A következőket ismerjük közülük: 1734: Joannes Reberics, 1753: Adalbertus Török, 1759, 1760: Paulus Bertalanfi, 1760, 1762: Laurentius Petresics. Vö.: *A katolikus iskolaiügy Magyarországon*. Fasciculus tertius. Pars I. Collectae, editae et notis illustratae a Friderico Weiser S.J., 53. l.

¹⁸ Teljes címe: *Instructio privata seu typus cursus annui pro sex humanioribus in usum magistrorum Societatis Jesu*. Vö.: Mészáros István: *Az iskolaiügy története Magyarországon 966–1777 között*. Budapest 1981: 461.

első tanterve és módszertani utasítása. Megkívánta az esztendő pontos beosztását, körültekintő naptári terv készítését, öt napos munkahetet. A 3+2 napos munkahetet a csütörtök választotta ketté. Négy nap az ismeretek tanítására szolgált, a szombat a heti tananyag ismétlésére. Ennek pedig az ismeretek gyakorlati alkalmazását kellett szolgálnia. A tanterv kész órarendet közölt. (Nyárra külön órarendet!) Új tantárgyat is bevezetett: a történelmet. (A Nagyszombaton nyomtatott 6 kötetes *Rudimenta historica* c. mű alapján tanították). IV. kötetében magyar történelmi anyag elsőként jelent meg. A történelem során valamelyes földrajzi ismeretet is tanítottak. Tananyagát azonban a tanterv nem határozta meg pontosan.

A tanításban a jezsuiták az anyanyelvre is támaszkodtak! Alvarez *Principia* c. művét (a több részes változatát!) használták. A tanításban a latin törzsanyagot anyanyelven is közlő segédkönyveket (is) használtak. (Cikkünkben nem térhetünk ki az oktatás részletkérdéseire.)

A szerzetestanárok szigorú fegyelmet követeltek meg diákjaiktól, ua. azonban ők maguk barátságos magatartás kialakítására törekedtek. Kemény munkát követeltek, de tervszerűen gondoskodtak diákjaik megfelelő pihenéséről is. Szórakozási alkalmakat (sport, játékok, színi előadások) teremtettek, szerveztek.

A gimnázium saját könyvtára: 69 mű, több példányban, összesen 1182 könyv, a több kötetesek révén 1192 könyv. Többségük latin, de voltak magyar, német, olasz és görög nyelvűek is. A gimnázium könyvanyaga (és a vonatkozó könyvek példányszáma) tanúsítja, hogy a szatmári kisgimnáziumban a latin tanításakor a tanulók anyanyelvére is támaszkodtak, s anyanyelvi ismereteiket is fejlesztették. Olyan segédkönyveket használtak, amelyek a latin törzsanyagot magyarul is közölték, olyan szólásmagyarázó – értelmező szótárt, amely a szavak magyar jelentését és a jelentés szinonimáit is felsorolta. A gimnázium könyvei közt több szerző¹⁹ magyar nyelvtana is megvolt.

A szatmári jezsuita rendháznak saját könyvtára is volt, a (felosztásukkor készült) leltár szerint 854 mű (890 könyv), és 13 munka kéziratban (20 példányban). E könyvállomány többsége latin nyelvű volt, tematikájukat tekintve pedig a teológiai, filozófiai munkák mellett földrajzi,

¹⁹ Viszocsányi Ferenc, Pereszlényi Pál, Kövesdi Pál.

természettudományi, történelmi, jogi és retorikai munkák, valamint különféle szótárok voltak. Megállapítható, hogy a jezsuiták törekedtek a korabeli fejlődni kezdő nemzeti irodalmi termékek beszerzésére, s nyilvánvalóan tanulmányozására is. Megszerezték Pray György, Kéry János, Turóczy László, Szegedi György, Illyés József András és Pázmány Péter történelmi munkáit, Bél Mátyás: *Compedium Hungariae Geographia* című művét, (és) egy névtelen szerző *Synopsis Geographica* című földrajzi munkáját.²⁰

A diákság körében végzett lelki nevelőmunka része volt a Szűz Mária-tisztelet szorgalmazása, ennek eszköze volt az 1642-ben megalapított vallásos egyesület, a Mária kongregáció. A családok körében végzett munka, a hívek pontos nyilvántartását is igényelte, ezt szolgálta a plébánia anyakönyvének megteremtése és vezetése. Ezt 1665-től vették, külön a magyar és külön a német híveket. A jezsuita atyák sokakat megnyertek, visszatérítettek a katolikus hitre, s ez a protestánsok méltatlankodását eredményezte, akik 1647-től gyakran panaszkodnak rájuk az országgyűléseken.

1654-ben II. Rákóczy György, hogy táborát együtt tarthassa, s a szétzüléstől megóvjá, a protestánsok kívánságára kiadja az idegen jezsuiták kivezetetésére vonatkozó 9 pontból álló rendeletét. Ennek esik áldozatul a szatmári iskola is. A jezsuiták (lelkipásztorok és tanárok) Nagykárolyban, Apátiban és Nagyszőlősen telepednek le, hogy onnét segíthessék a szorongatott katolikusokat. Hat év múlva (1660-ban) sikerül visszatérniük Szatmárra s ismét tanítanak.

A szatmári rendházban sohasem érték el a teljes gimnázium működtetéséhez szükséges létszámot, (nyolcnál többen sohasem voltak, valószínűleg ez is egyik oka volt az iskola kiteljesítése elmaradásának), másrészt a szerzeteseknek missziós feladataik (is) voltak. Minthogy (viszonylag) kevesen voltak, többen többféle feladatot is kaptak, feladataik összefonódtak. A rendházat vezető házfőnök mellett mindig vannak tanárok, hittantanár, iskolai prefektus (felügyelő), vannak hitszónokok, gyón-

²⁰ A jezsuita rendház feloszlásakor készült könyvtárjegyzéket a budapesti Egyetemi Könyvtár kéziratára őrizi. (Vö.: J 98/ 12a-c, J 103/1, J 107/2a-b, J 107/5b, J 20/31, J 21/27. sz. jegyzékekkel.) A jezsuita, majd a pálos rend szatmári működésének dokumentumait, feloszlási leltárait ld. még az OL-ben: C 103. 6. cs.

tatók (magyar és német, 1676-1678-ban szláv hitszónok is, P. Globi Tamás), s vannak, akiknek a megbízatása 'misszionárius' Nagyszőlősön, Nagykárolyban, Apátiban, missziót alapítottak Nagybányán, Szinerváralján, Giródtótfaluban, Felsőbányán is, s volt a rendház gazdasági ügyeit intéző 'oconomus' is.

A jezsuiták közül került ki a városi parókus is (többször említik).²¹

1683-ban a szatmári rendház fogadja be a Thököly hadai elől menekülni kényszerülő jezsuitákat, Kassáról P. Széchenyi Miklóst, Sárospatakról P. Szentgyörgyi Andrást és Kovalóczy Miklóst. (Mindhárman itt is haltak meg.)²²

1742-ben pestis pusztítja Szatmár lakosait, félév alatt 1799 halott. A ragályos beteg haldoklókat önfeláldozóan ápoló jezsuita szerzetesek mind megkapták a betegséget, és sorra meghaltak, utolsóként Bojda András házfőnök.

A Szatmáron megtelepedett jezsuiták egyik első misszióalapítása a nagybányai volt (még 1673 előtt), majd a szinerváraljai (itt P. Kővér Mihály, a misszió adminisztrátora saját házikójában kápolnát állított fel s ott misézett), később a giródtótfalui s a felsőbányai (Felsőbányán a plébániát is vezették 1719-től 1773-ig).

A XVII. század hetvenes éveiben a katolikusok és a protestánsok vallási küzdelmébe beavatkozó politikai erő erőszakoskodásai: csak a felekezetek közti feszültséget növelték. 1673-ban a szepesi Kincstári Kamara felszólította Nagybánya városát, hogy a Szent Miklós templomot adja vissza a katolikusoknak. A város vonakodott, ezért 1674-ben Spankau német tábornok elfoglalta és bevezette oda P. Berei Jánost plébánosnak. 1677-ben viszont a Wesselényi Pál vezette kurucok elűzték a plébánost, felforgatták az oltárokat s visszaadták a templomot a reformátusoknak. 1687-ben a császári kormány vizsgálóbizottságot küldött ki a templomfoglalás kivizsgálására, a bizottság a templomot visszaítélte a katolikusoknak, átadta a jezsuitáknak. A Szent-István és a Szent Márton templomot is P. Ravasz Ferencre bízta. (Ugyanebben az évben a Szent Miklós templomot a minoritáknak adták át.)

²¹ Sarkadi Nagy Mihály nem ismerte a régi anyakönyveket, így ő csak 1687-től sorolja fel a szatmári várbeli jezsuitákat.

²² Vö. *Schematismus venerabilis cleri almae diocesis Szathmariensis pro anno Jesu Christi 1893.*

A szatmáriak visszaélve a királytól kapott privilégiummal, felszentelt pap helyett prédikátort tartottak, ezért felkérték Tyukodi György jezsuita atyát, vállalja el a szatmári plébánia ellátását, 1674. október 25-én elrendelik ideiglenes plébánosként való beiktatását.²³

1692-ben az I. Leopold császár által adott diploma a missziót rendházzá (residentia) nyilvánítja, s az oklevél alapján be is iktatják. Matyasovszky László nyitrai püspök adományából felépítik a jezsuiták lakását és azt az iskolaépületet, amelyben 1696-tól a négy osztályos algimnázium működött.

1705-ben a kurucok szécsényi országgyűlésén elhatározták, hogy a nagybányai Szent István templomot a helvét hitvallásúaknak adják, a jezsuitáktól pedig azt követelték, hogy vagy szakadjanak el az ausztriai tartománytól, vagy távozzanak az országból. El kellett tehát hagyniuk Nagybányát, s csak 1711-ben, a szatmári béke megkötése után térhettek vissza. A szepesi kamara küldöttsége jött velük. A reformátusok ekkor tiltakoztak, ellenálltak, de hiába, kényszerítették őket a templom kulcsainak átadására.

1713-ban elkészült a jezsuiták rendháza, majd 1718-ban megkezdték a Szent Márton tiszteletére épült templom lebontását s helyette új építését. Ez, a Szentháromság tiszteletére szentelt, a rendházzal egybekötött templom 1720-ra készült el. A nagybányai plébániát a jezsuiták vezették 1766-ig, amikortól egyházmegyes pap veszi át. Az iskolában azonban tovább tanítanak a jezsuita tanárok a rend feloszlásáig, 1773-ig.

1773-ban különféle nagyhatalmi érdekek és politikai intrikák (a Bourbon-udvarok, a latin államok kormányainak nyomására) keresztüzében XIV. Kelemen feloszlatta a Társaságot (Azzal fenyegették a pápát, hogy országaikból minden szerzetest kitiltanak és megszállják az Egyházi Államot). Intézkedését azzal indokolta, hogy az adott helyzetben a rend nem teremheti meg azokat a gyümölcsöket, amelyekért alapították, másrészt a rend fennmaradása esetén nehezen volna megőrizhető az egyház békéje.

A rendet 1814-ben VII. Pius állította vissza. (Oroszország és Poroszország felvilágosult uralkodói nem engedték kihirdetni a rendelkezést, nem voltak hajlandók lemondani a jezsuitákról, akiket kiváló tanerőknek tartottak, így a rend e két birodalomban folyamatosan fennmaradt.)

²³ Vö.: OL E. 152 70 doboz fasc. 3.f. 309a - 310b.

Az osztrák rendtartományt feloszlatták, a szerzetesek nagy része egyházmegyei szolgálatot vállalt. A szatmári gimnázium tanárai közül Kozma József és Kelk Antal a városi plébánia káplánaként működtek tovább. A szatmári kisgimnázium vezetését 1773-ban a Pálos-rendi szerzetesek vették át. A jezsuita rendház anyagi javait, a fenntartását szolgáló birtokokat mind a város határában, mind Óvárban, Lázárban, Homokon, Sáron, Berencén, Udvariban, Szinérváralján, Nagybányán, Musalyban az állam eladta az iskolaalap javára.

Hám János szatmári püspök az 1806-ban újraindított katolikus gimnázium konviktusát szerzetesekre akarta bízni, de szerzetesek telepítésére az 1848-as forradalomig nem volt mód. Aristakes Azarian caesareai érsek, akinek segítségét kérte, (1851. III. 2-án) a jezsuita szerzetesekre hívta fel a figyelmét. Hám Jánost lelkesítette a gondolat, hiszen a célja a másvallásúak és a bűnösök megtérítése volt, s erre a népmissziókat tartó, lelkigyakorlatokat szervező rend igen alkalmasnak tűnt, másrészt a szatmárnémeti püspöki konviktusban az ifjúság helyes nevelésével kellett foglalkozni, s ez ugyancsak a rend profiljába tartozott. Hám János arra gondolt, hogy a gimnáziumot is átadná a jezsuitáknak, a rendház fenntartására pedig alapítványul Szamosnagygoroszló község birtoklását ajánlotta fel. Azt is szerette volna, ha a szatmári irgalmas nővérek állandó lelkiigazgatója jezsuita szerzetes lenne, mert e feladatra alkalmas világi papot nemigen talált. A rend vezetői gondolkoztak, hogy fogadják-e el a meghívást, ugyanis kérdéses volt, találnak-e a püspök terveinek megfelelő embereket, másrészt a Magyarországon való megtelepedésüket körültekintően kellett megszervezni és biztosítani, nehogy a renddel szemben táplált ellenszenv miatt fölösleges nehézségeket támasszanak. Ezért a P. Generális nem ajánlotta, hogy a császártól letelepedési engedélyt kérjenek, ugyanis az 1849-es osztrák alkotmány értelmében a vallásszabadsággal együtt jár az egyháziilag jóváhagyott szerzetek letelepítése.

A helyzet felmérésére két atyát küldtek, P. Weninger Sándort (előljáróul) és P. Polánkay Józsefet. Ők úgy gondolták, hogy a szerzetes-rend munkásságát Szatmáron azzal kellene kezdeni, ami a jezsuiták számára a legkönnyebb: missziós, illetve lelkigyakorlatos házzal, később el lehetne fogadni a kispapok szemináriumát, majd a középiskolás diákok konviktusát. Megállapították azt is, hogy ha a rendtagok sikerrel akarnak dolgozni, akkor nem elégséges a német nyelv ismerete, Szatmárnémetiben

föltétlenül szükséges a magyar ismerete is. Kívánatos tehát, hogy magyarul és németül is tudjanak, vagy legalábbis tökéletesen magyarul. Hasznos volna, ha valamelyik szerzetes románul is tudna. Mindenképp olyan atyákat kell találni, akik jó szónokok, de segítőtestvérekre is szükség lesz. Úgy tapasztalták, hogy itt sok sikamlóssággal fognak találkozni, amelyeknek csak igazi lelki emberek állhatnak ellent, tehát ilyenekre van szükség.

Hám János püspök a jezsuitáknak minden reménytelenség ellenére való megjelenését Isten útmutatásának tekintette: Isten akarja a jezsuiták szatmári letelepítését.²⁴ Az atyákat úgy tekintették, mint akik a „Statio Szathmariensis”-t, a „szatmári állomást” alkotják.

Az atyáknak semmi kellemetlensége nem volt a szatmári lakosság részéről, amely pedig többségében kálvinista volt. (Az oka persze az is lehetett, hogy a nyilvánosság előtt nem szerepeltek.)²⁵ P. Poláncay József és P. Zimányi tökéletesen beszélt magyar anyanyelvét. Poláncay a püspöki kisszeminárium aligazgatója lett, P. Weninger, aki akkor még nem tudott magyarul, felváltva prédikált a zárdatemplomban, gyóntatta a szerzetesnőket, lelkigyakorlatot tartott nekik, tanította a katonatisztek lányait hittanra (Ezeket külön intézetben nevelték az apácáknál). A két pátert azonban rövidesen máshová (Baumgartenbe, ill. Nagyszombatra) helyezték.

A letelepítést végül 1858. június 7-én sikerült aláírni. P. Schwitzer Antal provinciális és Obermayer András káptalani helytartó írta alá a megegyezést. A káptalan átengedte a Jézus Társaságának a konviktusi épületet lakásul, a hozzá tartozó kerttel, a goroszlói birtokot, a Templom utcában fekvő három telket, azzal, hogy a két utolsón a rendházat és templomot kell felépíteni. A JT kötelezte magát a néhai Hám János szatmári püspök alapította középiskolás konviktus elfogadására és vezetésére. Vállalták a zárdatemplomi beszédeket, az apácák rendkívüli gyóntatását és lelkigyakorlatait.

A szatmárnémeti jezsuita rendház első szerzetesközössége a következő atyákból és segítőtestvérekből alakult: P. Poláncay József (lelkigazgató) és Frank János segítőtestvér (szakács), majd szeptember 24-én megérkezett Geiger Alajos házfőnök, Balázs István konviktusi felügyelő,

²⁴ Vö.: Petruich Antal S.J.: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából. A magyar jezsuiták a közös rendtartományban.* Korda Kiadó, Kecskemét, 1992. I.: 295.

²⁵ I.m. I. 296.

Neuhauser Ferenc testvér (portás, ebédlős), majd a még novícius Bély Ernő (szabónak).

Október 1-jén nyílt meg a konviktus, az ünnepélyes beiktatás azonban csak november 1-jén történt meg. Ezen a szatmári püspökség titkára, Huszár Sándor erre az alkalomra írt költeményét olvasta fel. (*Emléklombok Jézustársasága szatmári konviktusának kettős jubileumára.*)²⁶

1859. március elején megérkezett a szatmári egyházmegye új püspöke, Haas Mihály, aki a jezsuiták rendjét nem ismerte, másrészt bizonyos mértékig környezete befolyása folytán sok kellemetlenséget és nehézséget okozott nekik. (A bentlakó diákok számának olyan mértékű növelését kívánta, amit sem az épület befogadóképessége, sem az alapítvány teherbírása nem engedett meg, ezek kívül azt óhajtotta, hogy elemistákat is vegyenek fel.) Azt is kérte, hogy minden vásár- és ünnepnapon „rövid”²⁷ német szentbeszédet mondjanak a zárdatemplomban. További nehézségeket okozott, hogy mit sem törődve a szerzetesi kiváltságokkal, úgy intézkedett felőlük, mintha egyházmegyei papok volnának. Utasította a jezsuitákat, hogy vállalják el a Kálvária-kápolnát, ezt viszont a tartományfőnök nem vállalta.²⁸

Haas püspök látva a hasznot, amit a teológusok a jézustársaságiak lelkivezetéséből merítettek, 1861-ben arra gondolt, hogy a papnevelő intézetet a JT-ra bízza. A következő év elején kinevezi (az e célból ide küldött) P. Sagler Ferencet spirituálisnak (aki közben házfőnök is lett). Ő végezte a teológusok lelki oktatását, s három-, illetőleg ötnapos lelkigyakorlatokat tartott számukra a nagyobb rendek felvétele előtt. Az egyháztörténelmet a teológián (az Olaszországból menekült) P. Orlando Ferenc adta elő.

A két atya nevelő- és oktató munkája olyan eredményes volt, hogy a püspök elhatározta: egészen a jezsuitákra bízta a papság képzését, 1863-ban sikerült kineveztetnie P. Vervaeit Gyulát szatmári rektornak²⁹. A jezsuiták a bevált módszerekkel (elmélkedés, zárt lelkigyakorlat, Jézus

²⁶ Nyomtatásban is megjelent: *Emléklombok Jézustársasága kettős jubileumára*. Szatmár, 1889. 3-7. l.

²⁷ Ez abban az időben 31-45 perces beszédet jelentett. (Vö.: Petruich, i.m. 299.)

²⁸ Az épület olyan rossz állapotban volt, hogy beomlással fenyegetett. Nemsokára a szatmári polgári és katonai mérnök be is záratta.

²⁹ Fizikát és matematikát is tanított.

Szíve tisztelet, májusi ájtatosság) iparkodtak megalapozni és elmélyíteni a rájuk bízott 36 teológus vallásosságát, fokozni képzésüket. A jezsuita atyák a tanult tananyagból tanítványaikkal nyilvános vitákat, továbbképző összejöveteleket („akadémiák”) szerveztek, meglepő közönségsikerrel. A gyakorlati élet felé tájékozódást érzékeltette az intézetben (1864. január 1-jén) felavatott meteorológiai állomás is.

Haas püspök és a Jézus Társasága atyái azt tervezték, hogy a szatmári hittudományi főiskolára más egyházmegyes papnövendékeket és szerzetesnövendékeket is felvesznek. A hittudományi főiskolán a tanítás mindenben a Jézus Társasága előírásai szerint történt, tanári kara a következő volt: P. Vervaeet Gyula rektor, (a dogmatika tanára), P. Hünner Károly (filozófia, liturgika, egyházi ének és szertartások), P. Orlando Ferenc (morális, katechétika), P. Heller János (keleti nyelvek), P. Staffler József (szentírásstudomány, egyházjog és szónoklattan), P. Viertler János (lelki igazgató), P. Leopold Pál (egyháztörténelem), P. Rosty Kálmán (magyar szónoklat; fegyelmi felügyelő), P. Haslinger Alajos (gondnok). (A két utóbbit kivéve mindegyik a filozófia és a teológia doktora.)

A teológia rektora az eljövendő papokat a tanítás gyakorlatába is be kívánta vezetni, ezért úgy intézkedett, hogy a teológusok hetente háromszor hitoktattak az elemi- és az ismétlőiskolában.

1863 szeptemberében a szatmári rendházban 14 jezsuita (9 páter és 5 segítőtestvér) működött.

A hittudományi főiskolán 1865-ben az atyák megalapították a Mária Kongregációt. A kispapokra az újdonság varázsával hatott. Megszűnt köztük a gyűlölködés és ellenségeskedés.

A jezsuita atyák oktatói tevékenységi területe volt a szatmári irgalmas nővérek intézetében (magyarul és németül) végzett hitoktatói munka is. Pasztorációs munka volt a katonaságnak tartott nagybőjti szentbeszédek, melyeket P. Staffler a katonaságnak németül tartott a zárdatemplomban, a híveknek pedig a székesegyházban magyarul. Ezt hallgatták a szatmári németek is, szívesebben hallgatták a magyar szót. (A jezsuita atyák feljegyezték, hogy külső lelkipásztori-missziós munkájukat akadályozta, korlátozta az a körülmény, hogy nem beszéltek magyarul.) 1866-ban lengyel ezred állomásozott a városban. Az atyák közt nem volt lengyelül beszélő, így a velük való foglalkozást lengyelül tartott nagybőjti beszédek jelentették, amelyeket a rektor kívánságára Kusiacki Szaniszló teológus tartott.

Az 1867-ben beiktatott új püspök, Bíró László a papnevelő intézet vezetését 1868-ban elvette a Jézus Társaságától, holott mind a kormányzat, mind a nevelés, mind a tanítás tekintetében teljes mértékben meg volt vele elégedve, de – mint állította – a Jézus Társasága érdeke, hogy szélesebb körű működést fejtsen ki. Cselekedete indítéka tulajdonképpen a világi papság irigykedésének és neheztelésének következménye volt, amely úgy érezte, hogy meg van fosztva a lehetőségtől, hogy teológiában alaposan kiképezze magát, ezt megsínyli az egyházmegyei papság, hiányoznak a szakképzett emberek.

A Hám János féle konviktust 1858-tól vezették a jezsuiták, kezdetben 25 tanulót helyeztek el és neveltek, 1860-tól 35-öt (elemistát is). Minthogy a bentlakás szűkössé vált, 1862-ben kibővítették (a következő évektől 63-65 tanuló lakta, egy évtized múltán újabb átalakítások révén 80 fiú befogadására alkalmassá tették. A konviktusba persze nemcsak tanulni vágyó diákok kerültek, hanem olyanok is, akik nehezen bírták a fegyelmet, a tanulást, esetenként erkölcsileg is veszélyt jelentettek társaikra. A jezsuiták erős kézzel, de mégis atyai megértéssel ránevelték növendékeiket a munkára, az önképzésre. Elismeréssel és jutalmazással ösztönözték a diákokat a jobb munkára, de magukra vállalták a rostálás nem népszerű feladatát is. Sok szülő csodát várt a jezsuitáktól, az a téves elképzelés vezette őket, hogy a tehetségtelenből tehetségest, rakoncátlanból mintagyereket varázsolhatnak. Gondot okozott persze az is, hogy a nevelők nem tudtak magyarul, s az is, hogy a konviktusban lakók és a gimnáziumban tanuló városiak nevelésében nem érvényesült egységes eljárás. A konviktusban lakó tanulókat nevelőik (P. Fialla János, P. Bóta Ernő, P. Loboda József) négyszemközti megbeszéléseken, igazságosan, megértően, kedvesen irányították, állandó felügyelet alatt tartották, apai szigorral tanulásra szorították. A bentlakásban a diákok a szülők kérésére minden vasárnap az előadás művészetét gyakorolták. Munkájuk eredményességét, hatékonyságát jelezte, hogy eredményeiket látva, megtapasztalva, nem katolikusok is a jezsuiták kezére akarták bízni gyermekeiket. Az atyák arra is törekedtek, hogy minél több szegény fiú tanulását lehetővé tegyék. Ezt szolgálta a 20-30 szegény sorsú városi diák (az ún. juszkulisták) hagyományossá vált konviktusi étkeztetése is. A tanulókkal folytatott megbeszéléseiken a pályaválasztás egyéni gondjaival, kérdéseivel is foglalkoztak.

Az atyák úgy értékelték, hogy a korhangulat a kálvinista városban is immár másként tekint rájuk.³⁰ A közvéleményt nemcsak nevelési eredményeik befolyásolták kedvezően, hanem közérdekű, a város javát szolgáló munkájuk is.³¹

A jezsuita atyák a diákok tanulásra készítésén kívül lelkileg kiművelt, erkölcsileg helytálló fiatalok nevelésére törekedtek. E célt szolgálta a Mária Kongregáció alapítása (1863), amely egyesületnek tevékenysége a Szűzanya bensőséges tiszteletén alapult. (Később /1866-ban/ megalapították az iparosok Mária Kongregációját is, 1913-ban pedig az értelmiségiekét. Az iparosoké néhány év múlva feloszlott, az értelmiségieké a világháborút követően sorvadt el.) Alighanem a szatmári konviktus volt az első a múlt századbeli Magyarországon, amelyben háromnapos zárt diák-lelkigyakorlatot rendeztek. (A kezdeményezés állandósult, minden tanévben nagyhéten tartották.)

A jezsuita atyák munkakörébe tartozott a környékbeli plébániákon (és Nagykároly városában is), valamint (nagybőjtben, kétszer) a szatmárnémeti székesegyházban megszervezett missziók és (3-5-8 napos) lelkigyakorlatok tartása (1908-ig 643-at, 1909-1922 között 354-et tartottak).

A szatmári irgalmasnővérek pasztorálása, az intézetükben tanuló lányok és a nővérek kórházában levő betegek lelki gondozása két pátert kötött le, s ez – a jezsuiták kis létszáma miatt – külső lelkipásztori munkájukat korlátozta. Minthogy Jézus Társasága nem tartotta munkakörébe tartozónak a szerzetesnővérek pasztorálását, ezért ezt a tevékenységet fokozatosan a minimálisra csökkentették.

A Jézus Társasága szatmári megtelepedésekor készült székhelyük (házuk) és iskolájuk a mai Kálvária-templomhoz (egykor) tartozó területen állott.³² A rend feloszlása után a rendház épülete és a hozzá tartozó nagy kert magántulajdonba került, tulajdonjogát 1824-ben szerezte vissza az egyház számára Kovách Flórián püspök, majd Haas püspök

³⁰ Negyedszázaddal korábban a városban állomásozó katonaság főparancsnoka kijelentette, hogy azért ellensége a jezsuitáknak, mert a modern korban ez így szokás.

³¹ Az egyik jezsuita atya a város levegőjét megmártelyező két mocsár lecsapolásához szélmotorhajtotta vízszivattyút szerkesztett.

³² Ezen a területen álltak valamikor a vár főépületei, középen emelkedett az a mesterséges domb, amelyről magasba nyúlt az őrtorony.

bízta ismét a jezsuitákra, egyúttal a gyakorlatilag gazdátlan, romlásnak indult kápolnát (és az arra lakó katolikusok gondozását) is az ott lakó jezsuitákra bízta, hiszen amúgy is templomra volt szükségük. A kert domb irányában levő részén ekkor már állott a tizennégy keresztúti stáció, amelyeket Hám János építtetett. A kápolnát azonban egyelőre nem vehették át, mert életveszélyes volta miatt a hatóság becsukatta. Rendbehozatala után (immár) Bíró László püspök áldotta meg (1868. szeptember 15-én) s bízta P. Sagler házfőnökre.

A jezsuiták egyelőre magyar atya hiányában nem tudták a környék elhanyagolt híveit ellátni, így kevesen és ritkán látogatták a kápolnát, hitélet e városrészen szinte nem is volt. Az atyák úgy gondolták, hogy a Jézus Szíve tisztelet meghonosítása megélénkítheti a Kálvária-kápolnabeli hitéletet. Megszerezték a római engedélyt és (1868. július első vasárnapján) meghonosították a Jézus Szíve Társulatot. Az atyák buzgalma – az elsőpénteki szentmisék, az elsővasárnap délutáni prédikációk fokozott látogatottsága – folytán a hívek hitélete gyarapodott. Két év múlva Jézus Szíve ünnepén Meszlényi Gyula püspök e templomban ajánlja egyházmegyéjét a Szent Szív oltalmába. A következő évtől kezdődően az ünnepet három napos szentbeszéddel egybekötött ájtatosság előzte meg, 1897-ben pedig a Kálvária-kertben Jézus Szíve-körmenetet rendeztek. 1899-ben az ünnep végén elvégezték a XIII. Leótól előírt felajánlást, 1901-től az ünnep az egyházmegye zarándokhelye.

A Kálvária-kápolna templommá átépítésének gondolata és szándéka – óhajként – már átvétele után ott lappangott az előljárókban. Határozott tervként azonban csak 1904 körül körvonalazódott. A munkálatok 1907. október 18-án indultak meg, P. Schäfer Jakab irányította őket. Lebontották a kápolnát, a nyolc méteres dombot felére lehordták, ezáltal tágasabb teret nyertek a templom számára. A templom a következő évben el is készült, P. Alaker István házfőnök fejezte be. Az új templom megőrizte a kápolna gótikus stílusát, férőhelyeinek száma 1200 lett, Jézus Szívének szentelték. A jezsuiták szatmári letelepedésének ötvenéves jubileumát az új templom fölszentelésével (1909. június 6-án) ünnepelték meg.³³

³³ Vö.: Petruch, i.m. 332–3.

A régi püspöki rezidencia, amely 1773-ig jezsuita székház volt 1909-10-ben tűnt el. Helyére épült az új (királyi katolikus fő)gimnázium. 1912. december 8-án történt az új konviktus alapkövetétele és a (királyi) katolikus gimnázium ünnepélyes megáldása. A jezsuita rendház helyiségeit átcsoportosították, a felszabadult helyiségekből kápolna, aula, könyvtár lett. (A konviktusi kápolnába került a Kálvária régi oltára.) Az új konviktust 1913. december 8-án avatták.³⁴

1914-ben Jézus Társasága jubileumára a rendháznak a Kálvária felé eső részében Boromissza püspök felépítteti az első magyar lelki-gyakorlatos házat, a „Manréza” nyolc emeleti szobáját.

A világháború idején (1915-ben) kezdeményezték a jezsuita atyák a papi szellem élesztésére a havi lelkinapot (rekollekció). Ezen részt vett a kanonokok testülete és a városi papság a püspökkel együtt. A kezdeményezés a következő évben is folytatódott. Az elhúzódó világháborúban mind a papság, mind a hívek buzgalma lanyhult, a hívek belefáradtak a háború eseményeibe, kiábrándulás ülte meg a lelkeket. A konviktusból hadikórház lett, 1918 őszén a harcterről visszatérő katonák foglalták el, majd a székely hadosztály főhadiszállása lett. 1919. április 18-án (nagy-pénteken) bevonultak a városba a románok, s az új megyei prefektus az épületet saját céljaira foglalta le. Az új hatalom felszólította a szatmári jezsuitákat, hogy szakadjanak el a magyar rendtartománytól, ezt P. Bóta Ernő házfőnök megtagadta. Azt azonban a béke kedvéért megtette, hogy görög katolikus fiúkat nem vett föl többé a konviktusba. Mint-hogy a katolikus gimnáziumot a hatóságok megszüntették és helyette román gimnáziumot létesítettek, a konviktus bentlakói is szétszéledtek.

A szatmárnémeti rendház és a felsőbb előljárók közti érintkezés 1919 áprilisától csaknem lehetetlenné vált, 1922 végén P. Lassberg vizitátorként még hosszabb időt tudott Szatmáron eltölteni, 1923. végén pedig P. Somogyi Jenő provinciális jutott el a rendházba s tárgyalhatott a lehetőségekről a káptalannal is.

1924. január 6-án Rómában a Páter Generális megalapította a „Missio Ruménica”-t, a dekrétumot 1924. február 25-én hirdették ki.

A püspöki- és az Irsik-konviktus anyagi bázisait 1927-től egyesítették és ettől kezdve a világi papság vette át a nevelőintézet vezetését.

³⁴ Petruich, i.m. 339.

A Mária-Kongregáció még 1920/21-ben működhetett,³⁵ ezt követően a szatmárnémeti rendházban maradt jezsuita atyák tevékenysége a Kálvária-templom ellátása maradt.³⁶

Változást 1940 ősze hozott, Szatmár megye újból Magyarország része lett, megnyílt a magyar tannyelvű katolikus gimnázium,³⁷ s így a jezsuiták előtt megint megnyílt a diákság nevelésével való foglalkozás lehetősége. Már november 3-án újból megalakíthatták a Mária Kongregációt (amely az előző évben már egyáltalán nem működhetett), megindulhatott a világnézeti, missziós és szociális szakosztályok tevékenysége. 1941 áprilisában P. Tornyos Gyula vezetésével kongregációs vezetőképző tanfolyamot tartottak huszti, beregszászi, ungvári és szatmárnémeti kongregációk vezető diákjai számára.

1941 júniusának közepétől a Jézus Társasága ismét átveszi a Püspöki Konviktus vezetését. A munka elindítását, megszervezését P. Kollár Ferencre bízzák, segítői Tamás János és Fenyővári Antal magiszterek. P. Kollár világos, korszerű és átgondolt elveket dolgozott ki, melyek alapját képezték az otthonban folyó nevelési munkának. Mindenekelőtt a becsületesség megvalósítását hangsúlyozta és gyakoroltatta. Megkívánta a gyermekek nagy tiszteletét, önállóságra és szabadságra való nevelését. Elvállalta a (királyi) katolikus gimnáziumban való hittanárságot, ő lett a Mária Kongregáció vezetője. A Városi Színházban diáknapokat rendezett, a Püspöki Konviktus bentlakóival nyilvános ünnepeket.

A számbelileg is meggyarapodott szatmárnémeti jezsuita közösség szoros baráti kapcsolatot épített ki az egyházmegye (vidéki) világi pap-ságával, a rendház lett a rekollekcióik színhelye. Igen sok keleti szertartású papot is ide vonzott az atyák lelkiisége. P. Kollár kezdeményezésére a konviktus lett a KALOT mozgalom kelet-magyarországi bázisa, itt szervezték meg a KALOT Népfőiskolák rendezvényeit is, a falusi legények számára szervezett lelkigyakorlatokat is. 1943-ban, P. Kollár

³⁵ Elnöke: P. Varga István.

³⁶ 1918–1940 ősze között a szatmári rendházban működő jezsuiták közül Szatmárnémetiben haltak meg: Fr. Koromvillás Philippus (1918. XI. 14.), P. Demjanovich Basilius (1919. XI. 17.), Fr. Joannes de Deo Windisch (1922. III. 24.), Fr. Sigismundus Egri (1922. IX. 22.), P. Stephanus Hippich (1922. XI. 16.), P. Stephanus Varga (1923. VI.2.), Fr. Stephanus Erdélyi (1924. XII.3.), P. Eduardus Raile (1925. IV. 6.)

³⁷ Neve: Királyi Katolikus Főgimnázium.

távozásakor P. Schmid Ferenc házfőnök mellett itt működött immár P. Radányi Rókus, P. Kulcsár Antal, P. Ecker Ferenc, P. Jaskó Balázs, P. Bátay Gyula, P. Simcsák Mihály, (a magisztereket újabbak váltották fel, Király István, Szommer György, Tóth Ferenc), s mellettük három kisegítő testvér is működött a rendházban. Az atyák több középiskolában tanítják a hittant, vezetik a diák-kongregációkat.

Új viszonyok közt kellett dolgozniuk a szovjet csapatok bevonulása után. A kommunista hatalom árnyékában újrászervezik a férfiak (értelmiségiek és iparosok) kongregációját. A város értelmisége számára (a zárda dísztermében) világnézeti előadássorozatot szerveznek. A diákkongregációk (vidéken) vándorgyűléseket szerveznek. A katolikus gimnázium diákkongregációja szerkesztésében 1947-ben megindítják a Diákszó c. havi lapot. M. Tóth Ferenc kidolgozza és gyakorlatba ülteti a kongregáció kisdiákokkal való foglalkozásának új módját, a 8-10-es csoportokban működő ún. 'kongreganista családok' nem látványos, de eredményes rendszerét.

1948 nyarán az iskolákat államosítják, az egyházat kitiltják az iskolákból. A Püspöki Konviklust vezető P. Radányi Rókusnak magyar állampolgársága miatt távoznia kell, helyette érkezik (az egyetemi lelkészséget abba hagyni kényszerülő) P. Godó Mihály. 1949 júliusában felosztatják a szerzetesrendeket, anyagi javaikat államosítják. A szatmárnémeti rendház tagjai ezután a városban szétszórtságban élnek.³⁸

1950 áprilisában Marosvásárhelyen megindították az ún. békepapi mozgalmat, amelynek (és a folytatásaként megszervezett akcióknak) kifejezett szándéka és célja a romániai katolikus egyháznak a pápától független egyházzá való változtatása volt. A jezsuiták negyedik fogadalma³⁹ éppen az ilyen helyzetekre vonatkozik, az egységes katolikus egyház, a pápához való hűség feltétlen katonái. Erre alapozva kapja a megbízását P. Godó Mihály, aki a mozgalom elleni elméleti és gyakorlati küzdelem egyik fontos kivitelezője lesz. (Eredményes tevékenységét később a román politikai rendőrség 16 évi börtönnel 'jutalmazta'.)

³⁸ Ebben az időszakban halt meg P. Kulcsár Antal (1946. IV. 20.) és Fr. Csegedi György (1949. XI. 12.)

³⁹ Külön engedelmesség fogadalma a pápának.

Ugyanebben az évben a Romániában működő valamennyi (latin és görög szertartású) jezsuitát Szamosújvárra internálják. Működésük gyakorlatilag befejeződött. A Szatmárnémetibe 1960-ban visszakerült (idős korú) P. Horváth Sándor, P. Ecker Jenő és P. Simcsák Mihály működése egyházmegyei papi tevékenység: misézés, gyóntatás.⁴⁰

Szatmár jelene: az újjáéledés várása

1991 őszén újból van katolikus gimnáziuma,⁴¹ az egyházmegye tulajdonát képező telken épül a Szent Alajos Kollégium (bentlakás a gimnázium – és az 1993-ban létesített /érettségi után végezhető/ római katolikus egészségügyi iskola – vidékről származó tanulói számára).

1996. őszén meghalt az utolsó romániai magyar jezsuita, P. Godó Mihály,⁴² ugyanezen az őszön kezdte meg a jezsuita noviciusi évét gimnáziumunk két, ez évben érettségizett tanulója.

⁴⁰ Az internáltságból hazatértek nem élhettek szerzetesi közösségekben. Meghaltak Szatmárnémetiben: Fr. Lenner György (1970. I. 16.), P. Ecker Jenő (1981. I. 31.), P. Simcsák Mihály (1973. IX. 28.), P. Horváth Sándor (1975. XII. 3.), Fr. Schmiedt István (1985. január 14.).

⁴¹ Romániában nincsen felekezeti iskola. A Tanügyi Törvény lehetőséget nyújtott arra, hogy az egyházak (saját személyzetük utánpótlására) az állami oktatási rendszer részét képező középiskola létesítését kérjék. A Szatmári Római Katolikus Püspökség kérelmére így indulhatott meg egy osztállyal (kezdeti nevén) a *Római Katolikus Szemináriumi Líceum*, második tanévtől két (vegyes) osztállyal, „Hám János” *Római Katolikus Szemináriumi Líceum* néven, neve 1996 őszétől „Hám János” *Római Katolikus Teológiai Líceum*. Az iskola az adott viszonyok között folytatni akarja elődei, a jezsuita kollégium, majd a katolikus gimnázium hagyományait.

⁴² Szentannán, 1996. szeptember 22-én (Arad megye), szülőfalujában Kisiratoson temették el szeptember 24-én.

A KELETI SZERTARTÁSÚ KERESZTÉNYSÉG MÚLTJA ÉS JELENE SZATMÁRBAN MAGYAR GÖRÖG KATOLIKUSOK A SZAMOSHÁTON (SZATMÁR MEGYÉBEN)

IMMÁR 340 ÉVET meghaladó ideje élnek Szatmárban Rómával egyesült (görög katolikus) keleti (bizánci) szertartású keresztények. Egyházközösségeik 1660-ban valamennyien az akkor alakult Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye püspökének egyházi joghatósága alá tartoztak. Az egykori Magyarországon és Erdélyben élő Rómával egyesült keleti szertartású közösségek életében három és fél évszázadnyi történetük során számos egyházszervezeti (területi) változás történt, sok helyütt (meg)változott a szertartások nyelve is.

Amint azt II. János Pál pápa 2000. május 7-én kiadott Apostoli Levelében¹ megállapítja, az egyház egységének misztériuma a Megtestesülés misztériumából fakad, az egyház küldetése és feladata pedig az Istennel való és az emberek közötti egység fokozatos megvalósítása.

A 2000. év jubileumi légköre – állapítja meg – az igazság melletti fáradhatatlan elkötelezettséggel arra a kötelességünkre int, hogy átvizsgáljuk tulajdon múltunkat, felismerjük következtelenségeinket. Különösen fontos ez ma, az elnyomatás, üldöztetés időszakából éppen csak kilépő romániai görög katolikus egyház számára, amelynek ma múltját újra át kell gondolnia, hogy megtisztult emlékezettel fordulhasson a II. Vatikáni Zsinat tanításainak megismerése felé, ugyanis az üldöztetések következtében nem volt lehetősége a Zsinat történelmi eseményében való részvételre, s a Szentlélek működését sem foghatta fel világosan.

A múlt dokumentumainak összegyűjtése szükséges és nélkülözhetetlen feltétel a jövő nemzedékek számára a tárgyilagos ítéletalkotáshoz, történelmük kritikusan értékelt, ezért hitelt érdemlő megismeréséhez. A tanulmány ehhez kíván hozzájárulni.

¹ II. János Pál pápa *Apostoli Levelé a Romániai Görög Katolikus Egyháznak a Római Egyházzal való egyesülése 300. évfordulójára alkalmából*. Vatikán, 2000. május 7.

A keleti szertartású kereszténység megjelenése, elterjedése, egyház-kormányzati kérdései, a helyi egyházak működése (a különböző etnikumú hívők pasztorációja, a liturgia nyelve a Kárpát-medence északkeleti térségében és a vele szomszédos alföldi tájakon) igen szövevényes, feltárása teljes történetiségében feltehetően mindig hézagos marad.

Ebben a tanulmányban (lényegében) a keleti (bizánci) szertartású katolikus egyháznak a történeti Szatmár és Ugocsa megye ma Romániához tartozó részein működő magyar nyelvű egyházközségeivel foglalkozom.² A Szatmár és Ugocsa megyei falvakban a ma magyar szertartási nyelvű görög katolikusok között magyar és szláv (ruszin/rutén, szlovák) származásúak élnek.

Az általános összefüggések ismerete és a jelen kérdéseinek sokrétűsége³ szükségszerűen megkívánja, hogy valamelyest utaljunk a magyarság és a kereszténység legkorábbi kapcsolataira, illetőleg a térségnek a X-XI. századi viszonyaira is, valamint a bizánci rítusú kereszténység újraeledésére a Kárpát-medence észak-keleti övezetében.

Hasonlóképpen nem mellőzhetjük esetenként a bizánci ortodox egyházzal való kapcsolatokra utalásokat sem.

A Kárpát-medencébe érkező magyarságról tudjuk, hogy ideérkezte előtt, a kabar birodalommal való kapcsolata idején már találkozott a kereszténységgel, s találkozott vele a honfoglalás folyamatában hozzá csatlakozott (s éppen a Felső-Tisza vidékén megtelepedett kabar (kazár) törzsek is. Keresztényekkel találkozhattak a hun és az avar birodalom felbomlását követően a Kárpát-medencében maradt népesség körében is, beleértve a szláv etnikumúakat is, akik között minden valószínűség szerint keresztények is voltak, akkor és ezen a tájon mindenképpen bizánci/görög rítusúak.

Ismert tény, hogy a X. század negyedik-hatodik évtizedében Erdélyben működött Hierotheosz görög missziós püspök, aki magyar vezéreket s a nép egy részét bizánci rítusban keresztelte meg, hasonlóképp kereszt-

² Jelentős számú magyar anyanyelvű görög katolikus élt/él még az Érmelléken, a Székelyföldön (Háromszékben) és Erdély (főleg) keleti részein.

³ Mióta élnek keleti [unitus] szertartású katolikusok ezen a tájon? Volt-e itt a keleti szertartásnak (valamilyen) folytonossága? Milyen volt a latin rítusú katolikus egyházzal való kapcsolata? Milyen etnikumú hívők egyháza volt?

teltek az Ajtony területén működött utódai, Theophülaktosz és Antoinisz. A X. század végi görög rítusú magyar keresztényeknek saját nyelvükön írott könyveik nem voltak, de a kutatók nem tartják kizártnak, hogy magyar nyelvű szertartásaik (is) voltak.⁴

Nem látszik azonban valószínűnek, hogy a Kárpát-medence déli részén térítő hatás elérte volna a Felső-Tisza és a Szamos alsó folyása akkor gyéren lakott vidékeit.

Írásos dokumentumok nem tanúsítják azt a feltételezést, hogy a Kárpát-medencében a nyugati, latin szertartású kereszténység elterjedése után, miközben a keleti szertartás háttérbe szorult, anyanyelvét és szertartását egyaránt megszakítatlan folytonosságban megőrző bizánci szertartású magyar etnikumú kereszténység maradt és élt volna.⁵

Ismeretes azonban, hogy a keleti szerzetesek a római egyházhoz való hivatalos csatlakozás után is tovább tevékenykedtek kolostorokban, (Veszprémvölgy, Marosvár, Oroszlámsi, Pásztó, Szávademeter), sőt még a későbbiekben is telepedtek (orosz baziliták Visegrádon, Tihanyban) s a latin egyház felügyelete alatt továbbra is folytatták tevékenységüket.⁶

Tény az is, hogy a XIII. század elején (1204-ben) a pápa keleti szertartású püspökség felállításának tanulmányozásával bízta meg a nagyváradi püspököt.⁷ Ez valószínűleg a XII. egyetemes zsinat (1204. ápr.13.) hatására elmaradt. A görög katolikus egyházi főhatóság kérdését a latin egyházmegyékek keretében kinevezett rítus-vikáriusokkal oldották meg.⁸

Ugyancsak történeti tény, hogy a Kárpát-medence észak-keleti térségében a XIII. század második felében ortodox vallású ruszin népesség, majd délszlávok jelentek meg,⁹ s szétszórta görögök is érkeztek. A

⁴ Györffy György: *István király és műve*. Gondolat. Budapest 1977. 67.; Dr. Pirigyi István: *A magyarországi görög katolikusok története*. I. Nyíregyháza 1990. 16–21.

⁵ Hodinka Antal: *A munkácsi görög katolikus püspökség története*. Bp. 1910. 187 és kk.

⁶ Orbán J. Gyula: *A görög katolikus egyház Erdélyben. = Felekezetek és identitás Közép-Európában az újkorban*. Bp. – Piliscsaba, 1999. 218.l.

⁷ Glück Jenő: *A nagyváradi görög katolikus levéltár magyar vonatkozású iratanyaga*. 33.

⁸ Glück: i.m. 34.

⁹ Lehetek köztük tiszai szlávok is, akik a honfoglaló magyarokkal jöttek be Vereckénél. (Dr. Szémán István: *Az unionizmus*. Miskolc 1932. 68.), a XIV. században pedig Zsigmond király csereszereződése alapján a Tiszántúlon ortodox délszláv (szerb) jobbágycsoportok telepítettek.

IV. Béla idejében betelepült jászok és kunok körében sem volt ismeretlen a bizánci rítusú kereszténység.¹⁰

Az Árpád-kori bizánci kolostorok kihalásával lelkipásztor nélkül maradt magyarországi magyar hívők lelki ügyekben a szakadár keleti püspökökhöz fordultak, a keresztiséget is tőlük vették fel. A jelenségre maga IX. Gergely hívja fel (1234-ben) IV. Béla figyelmét. Levelében arra is utal, hogy közülük sokan, valamint németek is, (a fentiek következményeképp) beolvadtak a románságba.¹¹

A magyar anyanyelvű keleti szertartású keresztények számát gyarapíthatták ugyanakkor – elsősorban Szatmár, Szilágy és Bihar megyében – a magyarságba beolvadó kunok és besenyők is.¹²

Görög katolikus egyháztörténészek¹³ rámutattak arra, hogy bizánci/keleti szertartású magyarság a reformáció időszakában és következtében is keletkezett, ugyanis Biharban és Szatmárban is a papjaikat elveszített katolikus magyarok többnyire protestánsokká lettek, egy részük viszont görög szertartásúvá (ortodox) lett. (Az ortodox jobbágycsoportokat ugyanis földesuraik nem kényszerítették vallásuk elhagyására.) Ezeknek a többsége viszont idővel elrománosodott, illetőleg Máramarosban ruszinná lett.¹⁴

A bizánci/görög szertartású keresztények Rómával való egyesülésének a Kárpát-medence észak-keleti részében nagyobb mértékben társadalmi-gazdasági oka volt,¹⁵ de a bizánci rítusú papok némelyikében vallási motiváló ok, az egyház egységének eszméje is megvolt.¹⁶

Az ungvári unió 1646. április 24-én, önkéntesen, minden erőszaktól mentesen jött létre. Sorra csatlakozott hozzá az Unggal szomszédos megyék

¹⁰ A betelepülő kunok és besenyők között esetleg lehettek keleti szertartású keresztények.

Tény, hogy az ún. Káta-falvakban élt a lakosok kun-besenyő eredetének hagyománya. (Szabó István: *Ugocea megye*. Bp. 1937. 61. Az MTA kiadása.)

¹¹ Dr. Pirigyi István: *A görög katolikus magyarság története*. Nyíregyháza 1982. 51.

¹² Mosolygó József: *A keleti egyház Magyarországon*. Miskolc 1941.

¹³ Dr. Pirigyi István: *A magyarországi görög katolikusok története*. Nyíregyháza 1990. 78.

¹⁴ Pirigyi: i.m. 78–9.

¹⁵ I. Lipót kiváltságlevelével a Rómával egyesült rutén papokat és gyermekeiket felszabadította a jobbágság alól és ugyanabban a mentességben részesítette, amellyel a latin szertartású papok rendelkeztek.

¹⁶ Ugyanakkor a bihari és balázsfalvi román papok hangsúlyozottan az anyagi és társadalmi előnyök miatt fogadták el az uniót. (Dr. Pirigyi István: *Görögkatolikusok Erdélyben és Kárpátalján*. Debrecen 2001. 20.)

papsága, de csatlakoztak Bereg, Szabolcs és Szatmár megye (román és magyar) papjai is. A máramarosiak híveikkel együtt 1721-ben csatlakoztak.

Az 1660-ban megalapított Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye egyházkormányzatilag minden magyarországi görög katolikus közösséget magához kapcsolt. Ennek eredményeképp a munkácsi püspökség esperesi kerületet létesített Szatmárban is, Szatmárnémeti, Nagybánya, Felsőbánya, Avasfelsőfalu és Nagykároly székhellyel, majd 1776-ban Bacsinszky András munkácsi püspök Szatmárnémeti székhellyel külhelynökséget alapított.¹⁷

A munkácsi egyházmegye határai az idők folyamán többször változtak, Szatmárt illetően a román unió hozott változást, ugyanis a fogarasi püspökséget követően 1777-ben újabb püspökség létesült. A nagyváradi román görög katolikus püspökség létrejötte után 72 Szamoson túli parókiát több száz filiával (Szegedtől Debrecenig, Nyíregyházáig) átcsatoltak a nagyváradi püspökséghez. Később nyolc egyházközséget visszakapcsoltak Munkácshoz,¹⁸ ugyanakkor azonban Nagyvárad újabb kilenc egyházközséget kapott. Ekkor kapta meg a nagyváradi egyházmegye a Szatmárral szomszédos Érmellékről, Érkörtvélyes, Érmihályfalva, Érselind és Gálospetri, a Szatmárnémetihez közeli Pete¹⁹ egyházközségeit.

A nagyváradi román görög katolikus egyházmegyéhez csatolt parókiák magyar anyanyelvű hívei eleinte szabadon használták anyanyelvüket, az egyházmegyében azonban az egyházi közigazgatás román nyelvű volt, a liturgia nyelve is az lett. Az egyházmegye sematizmusai pedig következetesen ruszinnak nevezték az odacsatolt parókiákat. (Valójában a hívők közül csak kevesen tudtak ruszinul.) Az 1900. évi, a népszámlálás évében készült nagyváradi görög katolikus sematizmus is egyetlen parókián, Makón, ismeri el magyar nyelvű görög katolikusok létét.²⁰

¹⁷ Az egyházmegyében 1792-ben végzett összeírás adatai pontosan tükrözik a munkácsi görög katolikus egyházmegye igazgatási kereteit (főesperességek, esperességek, parókiák, templomos és templom nélküli leányegyházak), a hívek lélekszámát. (A tanulmányunk tárgyát képező helységekre vonatkozó adatokat statisztikai táblázataink közlik.) Vö.: Koi István: *A munkácsi püspökség 1792. évi katalógusa*. = Bendász István – Koi István: *A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkészskéinek 1792. évi katalógusa*. Nyíregyháza 1994.

¹⁸ Köztük Nagykárolyt, 695 ruszin és magyar hívővel.

¹⁹ Az érmelléki falvak hívei ruszin származásúak (de már javarészt magyar nyelvűek) voltak, Pete 359 hívője között volt magyar és román anyanyelvű is.

²⁰ Pirigyi: i.m. (2001): 55.

1853-ban IX. Piusz pápa létrehozta a Gyulafehérvári-Fogarasi Román Görög Katolikus Érseki Tartományt (metropóliát), ennek része lett az akkor 94 parókiából megalakított szamosújvári román görög katolikus püspökség. A szamosújvári egyházmegyébe került öt Szatmár megyei parókia: Batizvasvári, Józsefháza, Patóháza, Szatmárnémeti II. és Udvari.

Mind a nagyvárad, mind a szamosújvári egyházmegye román anyanyelvű és etnikumú papokat képzett és alkalmazott, a magyarul beszélő egyházközségekben is román liturgikus nyelvet vezettek be.

A szertartási nyelv asszimiláló ereje közismert vallásszociológiai tény.²¹ Következésképp a román liturgikus nyelv az érintett egyházközségekben a keleti szertartású magyaroknak a románságba való beolvadását (is) eredményezte.

A szertartások nyelvének kérdése a XX. század elején több egyházközségben ismételten előkerült, ennek eredményeképp a nagykárolyi magyar egyházközség visszakerült a munkácsi egyházmegyéhez, ugyanis a hívek olyan paphoz ragaszkodtak, aki az 1900. évi népszámláláson magyarnak vallotta magát, a nagyvárad egyházmegyében pedig ilyen nem volt.²²

1912. május 6-án megalakult a hajdudorogi görög katolikus egyházmegye, amelybe a nagyvárad egyházmegyéből bekerültek az egykor Munkácshoz tartozott magyar nyelvű hívők alkotta egyházközségek: Szatmárnémeti, Kökényesd, Nagypeleske, Sárközújlak, Szárazberek, Túrterebes, Nagykároly II. (és az előbbieken említett érmelléki parókiák, valamint a nagyvárad ún. „rutén” [valójában magyar] parókia. Ezek az egyházközségek 1916. június 24. valamennyien átvették a Gergely naptár szerinti időszámítást.

Trianon után a munkácsi egyházmegye 75 parókiája Románia területére került. Azok, amelyek a hajdudorogi egyházmegye megalakulása előtt Munkácshoz tartoztak – tehát Szatmárnémeti, Kökényesd, Nagypeleske, Sárközújlak, Szárazberek, Túrterebes, Nagykároly II., valamint a nagyvárad „rutén” [tkp. magyar] parókia a hajdudorogi püspök joghatósága alatt maradt 1922. március 7-ig,²³ a Siret-i Apostoli Kormányzóság létesítéséig.

²¹ Gerencsér István dr.: *Erdély románsága és az eltűnt magyarság*, 22

²² Pirigyi (1982): 101, Pirigyi (1990): II.:43.

²³ Pirigyi (1990): i.m. II. 123.

A bukovinai Siret [Szeret] székhelyű apostoli kormányzóságot a Szent-szék bukaresti nunciusa, Francesco Marnuggi létesítette a stanislai és a munkácsi egyházmegyék Románia területére került egyházközségeiből. Zlepkó Kelemen, a kinevezett sireti apostoli adminisztrátor vikáriust nevezett ki a hajdudorogi egyházmegyes egyházközségek számára, Szabó Endre máramarosszigeti külhelynököt.²⁴

Az intézkedést tudomásul vevő hajdudorogi püspök nyomatékosan hangoztatta, hogy a nyolc egyházközség hívei nem rutének, hanem magyarok.

Az 1927-ben létrejött román konkordátum alapján a Szent-szék létrehozta a Máramarosi Görög Katolikus Püspökséget,²⁵ majd az 1930-ban kiadott apostoli konstitúció intézkedési révén a püspökséghez csatolta a sireti apostoli kormányzóság fentebbi nyolc egyházközségét²⁶ és a nagyváradi püspökség egyházközségei közül azt a hatot, amely egykor hajdudorogi egyházmegyes volt: Csengerbagos, Nagykolcs, Óvári, Pete, Szamosdob, Vetés. Ezekben a hívek mindennapi társalgásukban magyarul beszéltek, az egyházi szertartás nyelve azonban román volt/maradt.²⁷

Ez a területi-szervezeti felépítés megmaradt 1940-1944 között, a magyar állami közigazgatás idején is. Kivételes a nagykárolyi magyar nyelvű görög katolikus parókia helyzete, amely Trianon után (a román parókiával együtt) ismét a nagyváradi egyházmegyéhez tartozott 1940–1944 között is, viszont 1991. május 5-étől (állami jóváhagyással) ismét a máramarosi püspökség keretében működő szatmári magyar görög katolikus főesperességhez tartozónak nyilvánították. 1999 januárjában azonban a máramarosi püspök és a nagyváradi püspök megegyezése alapján ismét a nagyváradi püspökséghez csatolták.

A magyar szertartási nyelvű görög katolikusok közül a legrégebbi egyházközség a szatmárnémeti,²⁸ utána a nagykárolyi, a XVIII. század

²⁴ Pirigy (2001): i.m. II. 124. Idézi a *Görögkatolikus Tudósító* 1922. április 30-i és május 7-i számát, illetőleg dr. Papp György: *A hajdudorogi egyházmegye területváltozásai*. Miskolc 1942. című munkáját.

²⁵ Székhelye Nagybánya lett, ui. az ortodox egyház tiltakozott Máramarossziget görög katolikus püspöki székhellyé tétele ellen.

²⁶ Benedek Zoltán: *A nagykárolyi görög katolikus magyar templom*. Szatmárnémeti 2001. 4.

²⁷ A nagyváradi püspökséghez tartozásuk idején ugyanis magyarul énekelniük sem volt szabad, s a püspökség ehhez a parókiák átadásakor is ragaszkodott.

²⁸ Németiben a keleti szertartású egyházközséget (nem egyesült) görögök és rácok alapították, akik Nagyvárad és Borosjenő török kézre kerülése után ide menekültek.

derekán települt Csedreg, Kökényesd, Túrterebes, Sárközújlak görög katolikus lakossága, ezeket követően létesült Nagypeleske, Szárazberek.

A ma magukat magyarnak valló görög katolikusok ősei származásukat és anyanyelvüket tekintve többségükben rutének/ruszinok, oroszok, tótok voltak, kevesebben románok, nyitott kérdés a fenti etnikai csoportokba nem tartozó, csak magyar ősöktől származók rétege.²⁹ Az egyes etnikai identitások ebben a térségben szinte kibogozhatatlanul összefonódtak.

Mindenekelőtt a Szatmárban működött keleti szertartású keresztény közösségek istentiszteleti helyéről (templomáról) és nyelvéről kell szólnunk.

A Szatmárnémetiben 1681-ben bizonyosan létezett egyházközség hívei akkor görögök és rácok, papjuk a *Triodon* nevű szertartáskönyvben fennmaradt bejegyzés szerint Mihály.³⁰ Nem tudjuk, hogy már Rómával egyesült lelkész volt-e, bizonyos azonban, hogy 1685-ben Németiben az egyházközség lelkésze, egyben a Szatmár, Ugocsa, Bereg és Szabolcs megyei görög katolikusok esperese, Monasterly Demeter a katolikus egyházzal egyesült lelkész, tisztségében I. Lipót megerősítette.³¹

A görög katolikus egyházközségek egyik legfontosabb feladatuknak tekintették a templomépítést. A kezdeti, fából épült kápolnák/templomok helyett elég hamar minden egyházközségben téglából építettek templomot. Németiben (a már korábban létezett kápolna) helyett a görögök által 1690-ben fából épített templomot 1757-ben váltotta fel a téglából készült templom.³²

Az 1690-ben épült templomban a liturgia nyelve görög és szláv volt. A görögök XVIII. század eleji eltűnése³³ és a ruszinok betelepülése

Letelepedésüket és vallásgyakorlatukat I. Leopold engedélyezte azzal a feltétellel, hogy egyesülnek és lelkészüket elismeri a munkácsi püspök joghatóságát.

²⁹ Csedreg, Kökényesd és Túrterebes régi lakosai között voltak nem az említett etnikumokból származó, magukat magyarnak valló keleti szertartású katolikusok is. (Vö. Szabó: *Ugocsa megye megfelelő fejezetei*)

³⁰ Bartók Gábor: *Szatmár–Németi szabad királyi város egyházi és polgári története*. Szatmárt, 1860. 100.

³¹ Bartók: i.m. 100–101.

³² Bartók, i.m. 102. A görög katolikus templomok titulusa Szent Miklós (Szatmár-Németi), Szent Mihály és Gábrriel arkangyal (Nagykároly, Nagypeleske), Szűz Mária oltalma, illetőleg Kisboldogasszony, Szent György (Túrterebes).

³³ 1703-ban Szatmár kuruc ostromakor az osztrák várvédőket támogatják, ezért bebörtönzik őket, valószínűleg ezt követően vész nyomuk.

következtében, a munkácsi püspökség szertartási nyelvének megfelelően Németiben (s a többi egyházközségben is) a liturgiában az ószláv nyelvet használták,³⁴ az átváltoztatás szövegét azonban a későbbiekben is mindenkor görögül mondták.

A keleti szertartású egyházközségek hivatalos kapcsolataiban és pasztorációs gyakorlatában nyelvi szinkretizmus érvényesült. Az anyakönyveket egyházi szláv nyelven vezették, a lelkészek felettes hatóságokkal ruténül és/vagy latinul leveleztek, a hívekkel ruszinul és/vagy magyarul (esetenként románul) foglalkoztak.

Csedreg, Kökényesd, Túrterebes XIII-XVI. századi lakosai magyarok voltak, kevés bizonytalan etnikumú [szláv maradványok?] lakossal, a mai görög katolikus hívek (többségükben) valószínűleg szláv (a XVII. sz. végén - a XVIII. században betelepült tót, rutén/orosz) eredetűek.³⁵

1806-ban a Szatmárnémeti székhelyű külhelynökséghez tartozó szatmári és ugocsai egyházközségek legtöbbszörében a szentmise (a liturgia) nyelve ruszin (orosz) volt, a hívek pasztorációja is Kökényesden, Csedregben, Sárközújlakon, Adorjánban, Sárfaluban, Túrterebesben, egynyelvű, magyar pasztoráció volt Szatmárnémetiben, Lázáriban, Mikolában, Egriben, Sándorhomokon, Nagykároly II. parókiáján, kétnyelvű (magyar-ruszin) Nagypeleskén, Kispesekén, (ruszin-román) Nagykároly egyik parókiáján (a hívek 14,36%-a tartozott ide), háromnyelvű (ruszin, magyar, román) Szárazberken. Kétnyelvű, magyar és román volt a pasztoráció Nagybányán (a keleti szertartású hívek 17,56%), Felsőbányán (16,05%), Máramaroszigeten (11,12%).

1824-ben miután a Szamoson túli román nyelvű parókiákat a nagyváradi püspökség bekebelezte, megszűnt a vikáriátus.

A XVII. századi szláv – tót, ruszin, orosz – betelepülés következtében Csedreg, Kökényesd, Túrterebes, Sárköz lakossága etnikai összetételében jelentősen módosult, Máramarosból románok is települtek Szatmárba, Szatmárnémetibe is, így a Németi székhelyű görög katolikus egyházközségnek (az egész Szatmárnémetiben lakó hívei közt) román

³⁴ Csak a XIX. században kerültek bele russzicizmusok.

³⁵ Talán nagyon körültekintő kutatással lehetne választ kapni származási helyükre vonatkozóan? Érkezettek Máramarosból is. Ma már aligha tisztázható, mennyi köztük a beolvasd (eredetileg) magyar etnikumú. Vö.: Szabó: *Ugocsa megye*, 95, 308–11, 401–6, 525–34.

etnikumú hívei is lettek. Ebből eredően az egyházközségben felmerült a nyelvkérdés, a román anyanyelvű hívek (ötvenen voltak) 1767-ben panaszkodnak a munkácsi püspöknek, hogy lelkészüik (Szemák János) csak oroszul tud, így őket nem tudja tanítani/lelkileg gondozni.

1768-ban a román anyanyelvűeknek sikerült román nyelvű lelkészt (Ivacskó Demeter) hozniuk, aki az egyházközség ruszin híveinek akaratára ellenére a régi templomban négy éven át gondozta/oktatta őket.

A XIX. század második évtizedében a magyar anyanyelvű keleti szertartású katolikusok száma jelentős mértékben megnövekedett, ennek következményeképp magától értetődően megnőtt a (főként) szláv, másutt a román nyelvű liturgia helyetti magyar nyelvű istentiszteletet igénye. Abban a hiszemben, hogy a bizánci szertartású egyházban a liturgiában minden nép a saját nyelvének használatára törekszik, a parókusok mind többet használtak (talán éppen II. József németesítő nyelvrendelete ellenhatásaként) híveik anyanyelvét.

A Tiszántúlon számos közösségben (ekkor itt a keleti szertartásúak 20%-a volt magyar, 5,6%-a ruszin anyanyelvű) a szentírási olvasmányokat magyar nyelven olvasták, s a prédikációk nyelve is nyilvánvalóan magyar volt. Az 1860-as években mind a munkácsi, mind a nagyváradi egyházmegye területén erőteljes mozgalom indult a magyar nyelvű liturgia engedélyeztetésére, azonban a román püspökök a Szentszéknél elérték, hogy ismételten megtiltotta a magyar szertartási nyelv használatát.³⁶

A XVIII. század végétől a ruszin papok – bár teológiai képzésüket Ungváron, ruszin környezetben (s nyelven) szerezték – mind többen tanulnak latin iskolában (is), elszakadnak népüktől és fokozatosan elhagyták anyanyelvüket is. Ez a folyamat hatott mind Szatmár(Németi), mind a környező „ruszin” egyházközségekre is, amelyekben e jelenség a magyar nyelvű parókiákkal való érintkezés hatására, valamint az egyházközségekben folyó elemi iskolai oktatás eredményeképp a magyar nyelv kerekedett felül. Ebben érdemi része volt a görög katolikus kántortanítóknak is, ugyanis a görög katolikus elemi iskolákban összekapcsolták a két funkciót, így a keleti szertartásban kiemelkedő szerepű kántorok számottevően hozzájárultak a magyar nyelv és művelődés terjesztéséhez. 1865-ben már magyarul beszéltek, ruténül keveset értettek.

³⁶ Pirigyi (1990): i.m. II. 59.

A szatmárnémeti görög katolikus elemi iskolában (is) 1772-ben magyarul tanítottak, de a gyermekeket ekkor még orosz, román és német írásra is oktatták.

A Rómával való egyesülés következményeként a görög katolikus papság (és családjaik) számára kitágult mind a teológiai, mind az anyagi színvonal emelésének lehetősége. Igen jelentős mértékűvé vált a papi családok gyermekeinek iskoláztatása, tanúsítják ezt Szatmár megye XIX. századi középiskoláinak (Szatmárnémetiben a Nagyobb Királyi Gimnázium, Nagykárolyban a kegyesrendiek gimnáziuma és a (később Szatmárnémetibe átköltözött) fiúk tanítóképzője, a Szatmári Irgalmas Nővérek Kongregációja irányításával működő tanító- és óvónőképző) anyakönyvei, valamint a Római Katolikus Püspöki Líceum adatai. Görög katolikus szeminaristák tanultak a római katolikus püspökség papneveldejében is.

Szatmárnémetiben az 1806-tól (ismét) működő katolikus gimnázium grammatikai osztályaiban a diákság 33,75%-a, a humanista osztályokban 33,97%-a volt görög katolikus. Igen sokatmondó az, hogy a tanulók többsége értelmiségi család gyermeke volt, ezen belül pedig igen jelentős a görög katolikus papi családok gyermekeinek száma. A humanista osztályokban tanuló értelmiségi gyermekek 43%-a származott görög katolikus papi családból (a diákság összlétszámának 12%-a).³⁷

Ugyanekkor a gimnáziumi oktatásra ráépülő (püspöki) líceumban³⁸ 1804-1852 között 293 görög katolikus papi családból származó tanuló tanult, az értelmiségi családok gyermekeinek 52%-a.³⁹

Jelen vizsgálódásunkat meghaladja annak a felderítése, hogy a XVII. században magukat magyarnak valló görög katolikusok milyen etnikumból származtak, s az is, hogy a történelmi Szatmár megyében az évszázados fejlődés eredményeként vegyesen élő, különböző etnikumú rutén (ruszin), román, magyar anyanyelvű görög szertartású katolikusok a családi és gazdasági kapcsolatoktól függően hogyan olvadtak be kölcsönösen egymás nemzetiségébe, aminek következményeképp a néhol egészen összekeveredve élő, egymástól nyelvi és nemzeti érzésben

³⁷ Bura László: *Iskolavárosunk Szatmárnémeti*. Csíkszereda 1999. 131.

³⁸ A középiskolai oktatást követő iskolatípus, amelynek kétéves tanfolyamait végzők teológusok, orvosok, mérnökök, jogászok stb. lettek.

³⁹ Bura: i. m. 193.

egészen eltérő, sőt egymással olykor ellentétes csoportokat alkotó görög szertartású katolikusokról aligha állapítható meg pontosan, hogy rutén, román vagy magyar eredetűnek tekintendők-e.⁴⁰

Tény, hogy a szatmári, beregi, ugoicsai és máramarosi görög katolikus parókiákon a XIX. század első felében a nemesség és a polgárság körében országsherte élénken élő „hungarus-tudat” kapcsán „hungarus”-nak vallotta magát a lelkészek tekintélyes száma, olyanok is (mintegy hatvanan), akik akkor vagy a későbbiekben nem magyar anyanyelvű közösség lelki gondozását végezték.⁴¹

Az 1860-as években Szatmáron már mindkét görög katolikus parókián többnyire magyarul folyik az istentisztelet.⁴²

1919-1945 között

A XIX. század folyamán a Németi egyházközségtől elváltak és Szatmárnémetiben egyházközséget alapítottak templomot építettek a román görög katolikusok, Nagykárolyban is különvált a magyar és a román anyanyelvű közösség. A nyelvkérdés kiélezetten csak Nagykárolyban tevődött fel, a fentebb már említett időpontban.

A természetes népszaporulat eredményeképp lélekszámukban jelentősen gyarapodtak mind az egyházközségek, mind a hozzájuk tartozó filiák is.

Rítusváltoztatásra (görög katolikus > latin, latin > görög katolikus) vonatkozó problémákról Szatmárban a XX. századig (levéltári dokumentáció hiányában) nem tudunk.⁴³ A század elején a görög katolikus egyház ragaszkodott ahhoz, hogy a vegyes rítusú katolikusok házassága esetén a gyermekeket lehetőleg (a görög katolikus férfi esetén feltétlenül) görög rítusúaknak kereszteljék.

A görög rítusról latin rítusra való áttérés óhaja az 1918-ig Magyarországhoz tartozó részek Romániához csatolása folytán került mind gyakrabban előtérbe, ugyanis az 1922-es román alkotmány mind a nem egyesült, mind az egyesült görög szertartású egyházakat román egyházaknak

⁴⁰ Bura: i. m. 133–6.

⁴¹ Vö.: Fontes Rerum Scholasticarum V. *Szatmári diákok 1610–1852*. Közreadja Bura László. Szeged 1994.

⁴² Bartók: i. m. 104–6.

⁴³ Salacz Gábor: *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*. München 1975. 90–92.

minősítette, s minden görög szertartású katolikust román nemzeti-ségűnek kívánt tekinteni, így az addig a hajdudorogi egyházmegyéhez tartozó magyar anyanyelvű híveket is.

Az 1918-ban életbe lépett egyházi törvénykönyv az Apostoli Szentszék engedélyétől tette függővé az egyik rítusról a másikra való átmenetelt, 1929. január 1-jétől kezdődően engedélyeztetését apostoli nunciusaira bízta.

Az 1928-as román kultusztörvényt követően, különösen a harmincas évek közepén hatósági nyomásra Erdély-szerte történtek rítusváltoztatások a román görög szertartás, de sokan az uralkodó ortodox vallás javára, Szatmárban is.⁴⁴

Az erőszakos elrománosítás a szatmári esperesi kerülethez tartozó sok magyar görög katolikust érintett, viszont a latin szertartású egyházba egyházjogilag nem tudtak átiratkozni.

1940 őszén, amikor Szatmárt (s az Érmelléket, a Partiumot) visszacsatolták Magyarországhoz, rendkívül sokan igyekeztek a román származásnak még a látszatát is elkerülni, s amikor erre megteremtődött a lehetőség (a Szentszék engedélye), a görög katolikus rítusról a latin rítusra való áttérésük engedélyezését kérték.

Az 1940-es év utolsó négy hónapjában a szatmári római katolikus egyházmegye romániai területén 709 magyar és 6 román görög katolikus rítusú egyén lett latin szertartású. A legtöbben Szatmárnémeti II. sz. plébánián: 253-an, valamint Nagykarolyban 251-en.⁴⁵

1948-1990

A romániai görög katolikus egyház felszámolásának folyamata a Moszkvában megtartott pánortodox kongresszus után kezdődött. A kongresszusról hazatérő ortodox pátriárka, Iustinian, felhívta a híveket: térjenek vissza őseik hitéhez. Néhány nap múlva, 1948. július 19-én az állam megtiltotta, hogy az egyház(ak) külföldi kapcsolatokat tartsanak fenn, a görög katolikus püspökségek számát kettőre csökkentette, megszüntette a Nagybánya székhelyű Máramarosi Görög Katolikus Püspökséget is. Szeptember 18-án a román kormányrendeletileg nyugdíjazott

⁴⁴ Salacz: i. m. 93.

⁴⁵ Dr. Scheffler János: *Az erdélyi rítusváltoztatások*. Magyar Szemle 1942. január.

négy görög katolikus püspököt, köztük Alexandru Rusut,⁴⁶ a máramarosi egyházmegye (tehát a szatmári tájak) püspökét is. Minden görög katolikus pap levélben egy nyomtatott nyilatkozatot kapott, felszólították őket, hogy aláírásukkal jelentsék ki visszatérésüket az ortodox egyházba. Az aláírók (országosan 423⁴⁷) közül október 1-jén Kolozsváron (rendőri kísérettel megjelent) 38 pap írta alá a görög katolikus egyház „szabad akaratból, senki által nem kényszerítve” való egyesülését az ortodox egyházzal. A román kormány a romániai görög katolikus egyházat a 358./1948-as számú Törvényerejű Rendelettel megszüntette, és hivatalosan beiktatta az ortodox egyházba.⁴⁸

A görög katolikus papság 55%-a nem írta alá az ortodoxiához való csatlakozást, közülük mintegy félezzret bebörtönöztek, sokan különböző munkahelyeken helyezkedtek el, néhányan illegálisan tovább működtek.⁴⁹

A szatmári magyar görög katolikus esperesség vonatkozásában ez gyakorlatilag csak négy év múlva, 1952 decemberének végén következett be. A romániai görög katolikus egyház felszámolásában a kommunista hatalommal együttműködő román ortodox egyház nacionalista vezetőinek figyelmét 1948-ban teljesen kikerülte az a tény, hogy az országban magyar szertartási nyelvű görög katolikusok is léteznek. Ebből eredően a helyén maradt és működött id. Ulicsák Béla esperes, Pallai József és Ulicsák Sándor parókus. (1952 után ők szenvedtek rövidebb-hosszabb bebörtönzést, utána polgári pályán helyezkedtek el.)

A keleti szertartású katolikus egyház hivatalos megszüntetése után a máramarosi püspökséghez tartozó magyar görög katolikusok is (az állam szemszögéből) magyar nyelvű ortodoxokká váltak. (A szatmári esperességet az egyházi szervezetben azonban hivatalosan „rutén esperesség” néven tartották nyilván.)

⁴⁶ Később bebörtönözték, 1963. május 19-én hunyt el a szamosújvári börtönben.

⁴⁷ Nem volt köztük szatmári, sem magyar.

⁴⁸ Mindezt tette akkor, amikor az 1948. április 13-án életbe lépett román alkotmány 16. § szerint: „A Román Népköztársaság minden polgára egyenlő a törvény előtt, függetlenül nemétől, nemzetiségétől, fajától, vallásától vagy végzettségétől.” A 27. § pedig [elméletileg] garantálja „a szellemi szabadságot és a szabad vallásgyakorlást.”

⁴⁹ Tekintélyes mértékű és jól szervezett titkos román görög katolikus egyházi tevékenység volt Kolozsváron, a máramarosi egyházmegyében Nagybányán (és környékén), kisebb mértékű Szatmárnémetiben is. A magyar görög katolikus papok tevékenysége gyakorlatilag szinte kizárólagosan családjuk körére korlátozódott.

A magyar szertartási nyelvű parókiákon 1952 után is a helyükön maradtak azok a parókusok, akik aláírták az ortodoxiához való csatlakozást.⁵⁰

Az illegalitás évei

Az ortodoxiához nem csatlakozott magyar görög katolikus lelkészeket a politikai rendőrség figyelte és zaklatta. Csak otthon titokban miséztek, a szentmiséiken családtagjaikon kívül más hívők nem/nagyritkán vettek részt.

Az állami rendelkezéssel felszámolt görög katolikus egyház híveinek egy része (elsősorban falun) megmaradt templomában, a parókián maradt lelkész mellett, ugyanis fel sem fogta a változás lényegét, parókusai „megmagyarázták” a „kényszerhelyzetüket”. Igen jelentős számú görög katolikus (román is) viszont ettől kezdve a római katolikus szentmisékre járt, a szentségekhez is ott járult.

A görög katolikus hívők lelki gondozása miatt viszont a római katolikus lelkészeket zaklatták. Görög katolikust eltemetniük is tilos volt.⁵¹ A fentiek következményeképp a katolikus anyakönyvekbe a megkereszteltek adatait sem/ritkán vezethették/vezették be. (A kommunista hatóságoknak az állami ideológiában gyökerező zaklatásait sokszor tetézték az ortodox(szá lett) lelkészek feljelentéseire alapozottak.⁵²)

A rendőrség különösen figyelte az alá nem írt papok személyes kapcsolatát a szatmári római katolikus püspökség papjaival, ugyanis feltételezték (tudták?), hogy a görög katolikus papokat (a románokat is) a katolikus papság miscintenciókkal (is) támogatta. A görög katolikusok támogatása miatt támadták/üldözték a római katolikus lelkészeket (Beliczay János, dr. Dobos János, Gellért Lőrinc, P. Hugolin OFM, Merli Rudolf, Rényi Ferenc, Sípos Ferenc, Szvoboda Ferenc, Tyukodi

⁵⁰ Marina Mircu (Kökényesd), Pulszky Gyula (Nagypeleske), Varga Tihamér (Sárközújlak), Szocska János (Nagykároly), id. Bacsinszky István (Szárazberek), Lyachovics András (Túrterebes). Ifj. Bacsinszky István aláírt, majd rendezte egyházi helyzetét, de polgári foglalkozást választott.

⁵¹ Az ortodoxok jellegzetes magatartásként papjaik nem kifogásolták a katolikus temetést, ha a hívők a temetés díját az ortodox parókián kifizették.

⁵² Konkrétan ismert, az ortodox papok kézírásában fennmaradt dokumentumok tanúsítják: a római katolikus lelkészeket a hatóságoknál azért jelentették fel, mert „híveiket” (a görög katolikusokat) a templomban gyóntatták, megáldoztatták.

Mihály). Közülük rendőrségi igazgatási határozattal munkatáborba vitték Beliczay Jánost, börtönbüntetésre ítélték Rényi Ferencet.

A magyar görög katolikus parókiákon (az ortodoxiára tértek mellett) ortodox teológiát Nagyváradon románul végzett papok működtek: Gábor István, Harangozó József, Hriczu Ferenc, Kovács Ferenc.

A magyar görög katolikus egyház folyamatos meglétének bizony-sága, hogy a hívek egy része az egyház hivatalos megszüntetése után is magát tudatosan (magyar) görög katolikusnak vallotta. Ennek meggyőző bizony-sága egy 1978-ban végzett nyelvtudományi felmérés, amelynek adataiból kitűnik, hogy a szatmárnémeti esperesi kerülethez tartozó falvakban 2072-en, s más, a máramarosi egyházmegyéhez tartozó egyházközségekben 3039 magyar személy vallotta magát görög katolikusnak (és nem ortodoxnak).⁵³

A román ortodox egyház (már korábban is) azzal vádolta a román görög katolikus papságot, hogy a magyarokkal tart. Ilyen indokkal (is) támadták a római katolikus templomba járó román etnikumú híveket, akik viszont azt vallották/vallják, hogy ők nem magyar, hanem katolikus templomba (és szertartásra) járnak.

A római katolikus templomban megkeresztelt, később római katolikus hitoktatásban részesült sok görög katolikus gyermek kapcsán [főleg 1990 után] a rítushoz tartozás kérdése (is) felvetődött, ugyanis [görög katolikusok szerint] a görög katolikus szülők gyermeke, ha római szertartás szerint keresztelték is, keleti szertartású marad.

Szatmárnémetiben sok román görög katolikus szülő gyermekének római katolikus (magyar) plébánián történt megkeresztelése nyomán

⁵³ Dr. Lovas János akkor gyűjtötte össze a Szamosház falvainak névanyagát tárgyaló doktori értekezése anyagát, amelynek során az egyes felekezetek névadási szokásait is vizsgálta, ezért rákérdezett az emberek vallási hovatartozására is. Az adatok szerint akkor magyar görög katolikusnak vallotta magát Adorjánban 75, Egriben 97, Kökényesden 75, Lázáriban 274, Mikolában 410, Nagypaleskén 574, Sándorhomokon 339, Sárfaluban 67, Szárazberken 229, Túrterebesben 3 személy.

Ugyanekkor a nem magyar szertartási nyelvű egyházközségekben: Amac 59, Apa 27, Aranyosmegyes 27, Atya 53, Batiz 331, Csengerbagos 109, Dobrácsapáti 65, Géres 38, Hirip 1001, Józsefháza 66, Kaplony 53, Kismajtény 16, Nagykolcs 26, Ombod 77, Óvári 567, Pete 256, Pettyén 92, Pusztadaróc 130, Szamosdara 28, Szamoskóród 19, Szamoskrassó 22, Szatmárgörbed 18, Szatmárpálfa 25, Szatmárudivari 274 (Ebben benne van Etény, Berend, Kakszentmárton), Vetés 681.

jelentős létszámú román római katolikus nőtt fel. Ők ma a római katolikus egyház román nyelvű közösségét alkotják.

Egyházkormányzatilag/egyházjogilag a katolikus egyházhoz hű papok (és hívők) továbbra is a máramarosi görög katolikus [titokban felszentelt] püspök joghatósága alá tartoztak. A Szentszék az előállott és a katolikus egyház számára várható további üldöztetésre számítva, az egyház működésének biztosítása, az egyházkormányzat folytonosságának megőrzése céljából elrendelte titkos püspökök felszentelését. A máramarosi egyházmegye számára O'Hara pápai nuncius 1949. március 6-án titokban püspökké szentelte Ioan Dragomirt,⁵⁴ akit azonban nemsokára letartóztattak. Kiszabadulása után a püspök titokban működött, 1978-ig 146 görög katolikus papot szentelt. Halála előtt három püspököt is szentelt.⁵⁵ Szentelésük 1990 után kánonjogi kifogást eredményezett, ugyanis a többi püspök megkérdezése nélkül, és nem a kelet-európai nuncius, Poggi érsek utasítására történt.⁵⁶

Ioan Dragomir püspök három magyar görög katolikus papot is szentelt (sorrendben): Ulicsák Mihály, Ulicsák Sándor, Pallai Béla.

Dragomir püspök halála után a máramarosi görög katolikus egyházmegye törvényes ordináriusa a Fernezelyen élő (és titokban működő) Lucian Mureșan lett. A máramarosi egyházmegye kánonjogi problémái a magyar szertartási nyelvű papságot nem érintették.

1990

A görög katolikus egyház működését 1990-től újból engedélyezték. A Szentszék Lucian Mureșan ordináriust 1990. III. 14-én kinevezte a máramarosi egyházmegye püspökévé.

A romániai görög katolikus egyház hivatalos megnevezésében: Biserica Greco Catolică Română Unită cu Roma = Rómával egyesült román görög katolikus egyház.⁵⁷ A magyar anyanyelvű görög katolikusok

⁵⁴ 1964-ben szabadult, 1985. április 25-én halt meg.

⁵⁵ Iustin Pavel, Emil Riti, Octavian Cristian.

⁵⁶ Orbán: i. m. 242–3.

⁵⁷ A román görög katolikusok önmaguk megnevezésekor hangsúlyozottan használják mind a román, mind az egyesült (más görög katolikus egyházak által ma már ritkán használt) jelzőt. Ezzel is hangsúlyozni akarják, hogy 1923-ban második nemzeti egyházként ismerték el őket.

a görög (= bizánci rítusú) jelzőt vagy a keleti szertartású megkülönböztető jelzős szerkezetet használják, amely utal a lényegre: a saját (bizánci: keleti) szertartási rend és a kánoni jogok törvénykönyvének megtartására.

A szatmári (az egyházmegyében használatos elnevezéssel: ciszkárpátiai [=kárpátaljai]) esperesi kerületbe tartozó magyar görög katolikus parókiák visszatérése viszonylag gyorsan és zökkenőmentesen történt meg. A görög katolikus egyházat újból elismerő román kormányintézkedés értelmében az egyházközség temploma visszakerülhet a görög katolikus közösség használatába, ha erről a benne működő ortodox lelkész megegyezik a görög katolikus lelkéssel, s ha ezt mindkét püspökkel közlik. Ezt a lehetőséget használta fel Szatmárnémeti magyar szertartási nyelvű ortodox parókusa [Riederer Ödön], s az egyházközség híveivel egyetértésben az egyházközséget templomával együtt átadta (a titokban felszentelt) Pallai Béla görög katolikus lelkésznek.⁵⁸ A többi egykori magyar nyelvű görög katolikus egyházközség hívői is igen rövid idő alatt kinyilvánították görög katolikus identitásukat, Kökényesd és Nagypeleske parókusa⁵⁹ rendezte egyházi helyzetét, mindketten visszatértek a katolikus egyházba és parókiájukon maradtak. Nem tért át a görög katolikus egyházba Csedreg és Nagykároly parókusa, de mindketten⁶⁰ visszavonultak és parókiájukat átadták. Román ortodox parókiára ment Sárköz parókusa⁶¹, a hívek eltávolították⁶² Túrterebesről az ortodoxnak megmaradt parókuszt. Gyakorlatilag tehát az 1990-es év folyamán mindegyik magyar egyházközség hívei hivatalosan visszatértek a katolikus egyházba.

⁵⁸ Pallai Béla az egykor itt működött Ulicsák Béla esperes unokája. Riederer Ödön nyugdíjba vonult és külföldre távozott.

⁵⁹ Harangozó József (Kökényesd), Hriczu Ferenc (Nagypeleske).

⁶⁰ Kovács Pál (Csedreg), Pál István (Nagykároly). A nagykárolyi parókiát is ideiglenesen Pallai Béla Szatmárnémeti parókus vette át.

⁶¹ Stark József

⁶² Strébli Istvánt bútorostól teherautóra rakták, és szülőfalujába szállították.

A magyar szertartási nyelvű keleti rítusú (görög) katolikusok jelene

A szatmári magyar nyelvű görög katolikus parókiák (az elcsatolt nagykárolyit kivéve) a máramarosi görög katolikus püspökség egyház-szervezetében működnek, a (hivatalosan ciszkrápái) esperesi kerület székhelye Csedreg.⁶³ Az egyházmegye püspöke Ion Şişeşteanu.⁶⁴

2001-ben az esperesi kerület minden parókiáján kinevezett plébános működik. Csedreg: Szemák Miklós, Kökényesd: Harangozó József, Lázári: Hriczu Ferenc; Mikola: Kozsán István; Nagykároly: Zelicskovics József, Sárközújlak: Kudla György; Szárazberek: Simon Kornél; Szatmárnémeti: Pallai Béla, Túrterebes: Pallai Tamás.

A parókusok utánpótlását azok a magyar anyanyelvű teológusok képezik, akik a 90-es években a nyíregyházi Szent Athanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskolán végeztek, s akiket Lucian Mureşan, illetőleg Ion Şişeşteanu felszentelt (Kozsán István, Szemák Miklós, Kudla György, Simon Kornél, ifj. Pallai Béla), illetőleg a jövőben képezheti a főiskolát most végző három teológus.⁶⁵ Az iskolai hitoktatást segíti a hatéves teológiai főiskolát elvégzett és hittanár képesítést nyert Pallai Alíz, valamint Szatmárnémetiben a Római Katolikus Hitoktatói Főiskolát elvégző Batfalszki Andrea, Lengyel Imola, Molnár Gabriella.⁶⁶

A hívők lélekszáma pontosan nem állapítható meg, ugyanis az egyházközségek a felszámolásuk után anyakönyvet nem vezettek. Az állami népszámlálások nem kérdezték a lakosság vallását. A papság által valószínűsített számok nem pontosak. Még az 1992-es népszámlálás adatai sem reálisak. Mindezekből következően az általában nem túl jól dokumentált statisztikákat nagy óvatossággal és némi fenntartással kell szemlélünk.

⁶³ Statisztikai táblázataink szemléltetik az egyes lelkészségek lélekszámának alakulását, utalnak az 1806-os összeírásban feltüntetett szertartási nyelvre is.

⁶⁴ Lucian Mureşan utóda, miután őt kinevezték az érseki tartomány metropolitájává.

⁶⁵ Sztán Zsolt, Trella Tibor, Vadas Krisztián.

⁶⁶ Régen minden parókia mellett működött görög katolikus elemi iskola, Szatmárnémetiben 1825-től 2 tanerős, 1860-ban is. 1902 után ezek megszűntek. Ma plébániai és iskolai hitoktatás van Szatmárnémetiben (oktatók: Molnár Gabriella, Pallai Béla, Pallai Tamás), iskolai hitoktatás: Csedreg, Kökényesd, Nagypeleske, Sárközújlak általános iskoláiban. Szatmárnémetiben görög katolikus óvoda (is) működik.

A hívők közössége 10 parókián és a 6 filiában jelentősebb lélekszámú, több községben szórványban élnek. Az 1992-es (állami) népszámlálás adatai alapján 9101-en vallották magukat magyar görög katolikusnak, ezen kívül Nagykárolyban 1660-an, azokban az egyházközségekben pedig, ahol a szertartási nyelv román 3274-en. Ezek a hívők szórványban élnek, akár oly módon, hogy az adott helységben egyáltalán nincsen görög katolikus parókia, akár oly módon, hogy annak szertartási nyelve román, s emiatt nem tartja a kapcsolatot a helybeli egyházi közösséggel. Közülük sokan a helység római katolikus templomába járnak, viszont házasságkötéskor, temetés esetén esetenként magyar görög katolikus lelkészhez fordulnak.

A hívők hivatalos és valós lélekszáma azért sem biztos, mert az egyházközségek nyilvántartásában nem szerepel sok, magát görög katolikusnak tartó, de az egyházi nyilvántartásba magát különféle okokból eddig be nem jegyeztető személy. Ezt tanúsítja például a Szatmárnémetiben az egyházközség folyamatosan növekvő létszáma.⁶⁷

A hívek alacsony létszáma magától értetődően a kemény megpróbáltatásoknak az eredménye.

A hivatalos statisztikák összehasonlításából jól érzékelhető a román érseki tartományban még a XIX. században megszületett s máig hangoztatott állítás: aki keleti (bizánci) szertartású katolikus, az román.⁶⁸ Csengerbagos, Óvári, Szamosdara, Vetés 1992-es népszámlálási adatai alapján a magyarok száma a római katolikusokkal (+ esetenként a reformátusokkal) egyenlő, a magukat görög katolikusnak vallók (és az 1948 után ortodoxszá lettek, illetőleg leszármazottaik) pedig románok. Ugyanakkor Csengerbagoson a magukat görög katolikusnak vallók száma lényegében egyező azok számával, akik 1978-ban magukat magyar görög katolikusnak vallották.

Óváriban a népszámlálás szerint magyar a 64 római katolikus, tehát román a népszámláláskor magát görög katolikusnak valló 341, holott 1978-ban 567 magyar vallotta magát görög katolikusnak, hasonló a helyzet Vetésben is, ahol a 132 római katolikus megfelel a 132 magyarnak,

⁶⁷ Az egyházközségben az eddig nyilvántartott 4360 hívő volt, a folyó évben eddig közel száz, eddig nem nyilvántartott család jelentkezett.

⁶⁸ 1863: Sterca Suluju.

következésképp a 213 görög katolikus román, viszont 1978-ban 681 magyar vallotta meg görög katolikus voltát.

Ezekben a falvakban, s szinte mindenütt, ahol a magyar anyanyelvűeket román papok pasztorálták, a liturgiát románul végezték, az egyszerű falusi emberek fejébe sulykolták: ők románok, a görög katolikusok románok. Ennek eredménye esetenként a (tömeges) identitászavar. Kijelentik: ők magyarok, de a vallásuk román görög katolikus. Sokan a politikai helyzethez alkalmazkodva változtatják hovatarozásukat.⁶⁹

A román görög katolikus egyházban 1990-es változásokat követően Todea érsek (metropolita) volt az, aki állást foglalt a katolikus egyház egyetemes szelleme mellett és elmarasztalta a szűk látókörű nacionalizmust. „Nem gondolkodhatunk egy nemzeti vallás korlátai között, mert akkor leragadunk a múltban. A katolikus vallás felkarolja a nemzeti értékeket, de ugyanakkor a nemzetek fölött is áll.”⁷⁰

A román görög katolikus papságban azonban (a jelek szerint) láthatóan tovább él az évszázados román nacionalizmus.

A máramarosi görög katolikus egyházmegyében is tovább él a román görög katolikus egyházban mindig is hangsúlyozott mélységesen nemzeti jelleg.⁷¹ Ezt tovább befolyásolja/erősíti az ortodox egyház és a hatalom közötti szövetség, amelynek révén a pátriárka tovább érvényesíti a nemzetállamtól elválaszthatatlan nemzeti egyház státuszának meg-

⁶⁹ Az 1989 előtti utolsó népszámláláson Szatmárnémetiben megeseett példa: A népszámlálást végző megkérdezi, milyen nyelven beszél a következő ház lakója. Megtudja, magyarul. Így köszön, kérdezi az adatokat. Nemzetisége? – Görög katolikus. – Nem a vallását kérdezzük, ilyen rovat nincs is a kérdőívben. (A kérdezett nem érti, és kitaróan görög katolikusnak vallja magát.) – Magyar vagy román? – Román. – A kérdező: Miért nem mondta? Románul folytatja a kérdezést. – A kérdezett: Kérem, tessék magyarul mondani, mert én nem tudok románul. – Most mondta, hogy román. – Kérem, én batizi görög katolikus vagyok. – Nem a vallását kérdeztem, a nemzetiségét. – Tessék románt írni, nehogy baj legyen belőle!

⁷⁰ Vö.: Méréleg 1990/2: 122-41.

⁷¹ A nagybányai püspök nem szívesen enged/küld el magyar teológust a nyíregyházi teológiaiára. A magatartás szemléletes példája: az ifj. Pallai Béla diakónussá szentelését Szatmárnémetiben nem a magyar egyházközség templomában végezte, hanem a román görög katolikusok szabadtéren tartott szentmiséje keretében. Pappá szentelését ugyan csak román egyházközségben, Színérváralján végezte. (A szokással ellentétben nem az egyházközségben, amelyhez tartozott, vagy abban, ahová helyezik.)

szerzésére/megtartására törekvést. Ezzel kiváltságos helyzetet teremtenek a nem nemzeti, idegennek tekintett keresztény egyházakhoz képest.

A hivatalos politikában tovább élő szemlélet: az ortodoxia és a románság ősisége és azonossága. Ebben a szemléletben (a propagandában) aztán a görög katolikusok magyarok (vagy velük rokonszenvezők), sohasem (igazi) románok, a görög katolikus egyház (keresztény szempontból ez képtelenség) kettészakítja a román nemzetet.

Táblázatok 1-2

MÁRIA KONGREGÁCIÓK SZATMÁRNÉMETIBEN

AXVI. SZÁZADBAN Leunis János jézustársasági szerzetes Rómában (1563) kiválóbb diákokból vallásos egyesületet létesített. A Szentszék jóváhagyta a működését, majd XIII. Gergely pápa *Omnipotens Dei* kezdetű bullájával (1584) az első római ifjúsági kongregációt az egész világon alapítandó összes kongregációk törzs- és főkongregációjává nevezte ki (*Prima Primaria*).

A későbbiekben a megalakuló kongregációk rendre csatlakoztak a főkongregációhoz, ez (a bekebeleztetés) a kongregációnak adományozott kiváltságokban való részesedés előfeltételévé vált.

Az első magyar Mária Kongregáció 1585-ben alakult meg Kolozsváron, majd fokozatosan terjedt el az egész országban. Szatmárnémetiben a Pázmány Péter alapította, működését 1639 őszén megkezdő kollégiumban a tanulók Mária Kongregációja 1642-ben létesült. Működése a jezsuita rend feloszlatásakor (1773-ban) megszűnt.

A jezsuiták Szatmárnémetibe a XIX. század második felében (1858 őszén) telepedtek meg újra, egyebek mellett a Hám János megyéspüspök által alapított Püspöki Konviktus bentlakó diákjainak felügyeletét, nevelését vállalták. A konviktusban lakó diákokból létesült 1863-ban a Szeplőtelenül Fogantatott Szűzről nevezett, Szent József pártfogásába ajánlott diákkongregáció. Három év múlva (1866-ban) a városban megalakult a Polgárok Mária Kongregációja, 1896. december 8-án a konviktusi diákkongregációhoz csatlakoztak a katolikus gimnázium tanulói is. Az első világháború bekövetkeztéig a városban újabb kongregációk alakultak, 1904-ben: Gyertyaszentelő Boldogasszonyról nevezett női Mária Kongregáció (pártfogója Árpádházi Boldog Margit)¹, 1913-ban a szatmári tanítójelöltek (a Szeplőtelenül Fogantatott Szűzről nevezett és Szűz Szent Imre herceg pártfogása alatt álló) Mária Kongregációja, valamint az Urak Mária Kongregációja. Az iparos ifjak (a Szent János plébánia területén) megalakították a férfiak második, Polgárok Mária Kongregá-

¹ Alapításakor prézese dr. Kováts Gyula, 1908-tól Varjas Endre.

ciója néven működő egyesületét.² Mindkét férfi kongregáció tevékenységének színhelye az 1940-es évekig a Szent János plébánia épülete és temploma volt.

A húszas évek elején a szatmárnémeti férfi Mária Kongregációk képviseltették magukat az erdélyi Mária Kongregációk első országos gyűlésén, a kongregáció egyik tagja a konferencián előadást is tartott.³

1930-ban Szatmárnémetiben még hat Mária Kongregáció működött, a férfiaké a székesegyházi plébánián (24 taggal), illetőleg a 2-es számú plébánián (40), ugyanitt az iparosoké (43), Szatmáron a nőké (a zárdában, 90 taggal), a középiskolás fiúké (152) és a középiskolás lányoké (60 taggal).⁴

A két világháború közötti időszakban a román hatóságok nyomására a középiskolás Mária Kongregációk tevékenysége megrekedt, a harmincas évek végére megszűnt.

A diákkongregációk működésének első (XVII–XVIII. századi) korszakáról nincsenek dokumentumaink, vezetőik nyilvánvalóan a jezsuiták szatmári rendházának tagjai voltak.⁵ A XIX. század végi – XX. századi időszak előjáróinak nevét ismerjük,⁶ több kiadvány tájékoztat a kongregációk

² Vö.: A Szent János plébánia Historia Domusa, a Hildegárda c. egyházközségi tudósító.

³ Dr. Schlagetter Nándor: *A Kongregáció és a család ámen*, – Vö.: Hildegárda, egyházközségi tudósító.

⁴ *Schematismus venerabilis cleri dioecesisum Satmariensis et Magnovaradiensis Latinorum ad annum Jesu Christi 1930*. Satmarini, 1931. 22.

⁵ Bura László: *A jezsuiták Szatmáron*. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 1997 /1-2. 19–35.

⁶ A püspöki konviktusi (katolikus gimnáziumi) Mária Kongregáció előjárói: P. Sagler Ferenc S.J. (Alapító, első elnök, 1863–1864), P. Geiger Sándor S.J. (1864–65), P. Lattinger János S.J. (1865–66), P. Ernst József (1866–68), M. Schreiber János S.J. (1868–69), P. Loboda József S.J. (1869–74), P. Handmann Henrik S.J. (1874–75), P. Loboda József S.J. (1875–1880), P. Snactjohauser Gáspár S.J. (1880–81), P. Petticher Sándor S.J. (1881–82), M. Midlinszky József S.J. (1882–83), P. Lattinerg József S.J. (1883–84), P. Tamás János S.J. (1884–85), P. Findennig Ernő S.J. (1885–87), P. Tamás János S.J. (1887–88), P. Bota Ernő S.J. (1888–1893), P. Fialla János S.J. (1893–95), P. Tamás János S.J. (1895–96), P. Bús Jakab S.J. (1896–97), P. Peifer János S.J. (1897–99 szeptember), P. Ludwigh Márton S.J. (1899. október–1900), Tamás János S.J. (1900–1901), P. Bús Jakab S.J. (1901–1902), P. Faludi István S.J. (1903–1907), P. Zsíros Ferenc S.J. (1907–08), P. Müller Fülöp S.J. (1908–09), P. Faludi István S.J. (1911–12), P. Zsíros Ferenc (1912), P. Alaker István S.J. (1913–14), P. Jámbor László S.J. (1914–15), P. Faludi István S.J. (1915–16), P. Varga István S.J. (1920–21), P. Kollár Ferenc S.J. (1940–43), P. Schmedt Ferenc S.J. (1943–44), P. Radányi Rókus S.J. (1945–47), P. Godó Mihály (1947–48).

e korszakbeli tevékenységéről,⁷ és számos dokumentum maradt fenn a Szeplőtelen Fogantatásról nevezett diákkongregáció 1945 utáni működéséről.

A kongregációk értesítőiből, a jubileumi kiadványokból kitűnik, hogy általában 3-6 (eltérő elnevezésű) szakosztályt létesítettek és működtettek: hitbuzgalmi (lelki élet); hitterjesztés ~ missziós; világnézeti (hitvédelmi-, sajtó) szakosztály, szociális-karitatív (az apostoli cselekvés; tevékeny ~ irgalmassági szeretet), tanulmányi szakosztály.

A Szeplőtelenül Fogantatott Szűzről nevezett diákkongregációnak megalapításától kezdődően működése első negyven évében közel négyezer tagja volt (eleinte évi 60-70, később 150-250 között). A női Mária Kongregációba 1904-ben 110-en jelentkeztek, közülük 50-et avattak kongreganistává. A későbbiekben évenként 40-50 új tagot avattak. A szatmári tanítójelöltek Mária Kongregációja mindvégig csekélyebb létszámú volt, 1812-ben mindössze 5 taggal indult, amelyhez az év folyamán még tízen csatlakoztak. (A csekélyebb létszámot mindvégig megőrizték.)

A püspöki konviktus és a katolikus gimnázium diákjainak kongregációja (a rendes havi összejövetelek mellett) többször rendezett műsoros előadást (színdarabot), könyvtárat létesített és folyamatosan gyarapította.

A diákkongregációk mindegyikében a tagok a kongregáció fő ünnepén évente ünnepélyesen megújították fogadalmukat (renovó), a női kongregációnak az iskolát elvégzett, vidékre került tagjai (többségükben) továbbra is kapcsolatot tartottak a kongregációval, s legalább a fő ünne-

A Női Mária Kongregáció előjárói: Kováts Gyula (1904-1908), Varjas Endre (1908-1913), Dr. Bakkay Kálmán (1914), P. Bátay Gyula S.J. (1941-1948).

A Férfiak Mária Kongregációja előjárója: P. Schmiedt Ferenc S.J. (1941 – 48).

A tanítójelöltek előjárója: Tóth József (1913- 18).

⁷ Jézustársasági Hám-konviktus és főgimnáziumi ifjúság a Szeplőtelen Fogantatásról nevezett Mária-kongregációjának *Értesítője*. Szatmár, 1908-1909. – Gyertyaszentelő Boldogasszonyról nevezett szatmárnémeti női Mária-Kongregáció *I. Értesítője*. Közzéteszi Varjas Endre. Szatmárnémeti, 1910. – A szatmárnémeti Jézustársasági püspöki konviktus és főgimnázium ifjúsága Mária Kongregációja jubileumi *Értesítője 1863–1913*. Szatmárnémeti, 1913. – A szatmárnémeti tanítójelöltek Mária-Kongregációjának megalakulása. Szatmár, 1913. – *Emléklapok* a szatmárnémeti Női Mária-Kongregáció tizedik évéről. Szatmárnémeti, 1914. – *Emléklapok* a szatmárnémeti Női Mária-Kongregáció fennállásának 25. éves jubileumára. 1904–1929. Szatmár 1929. – *Egy év a szatmárnémeti ifjúsági Mária-Kongregáció történetéből*. Szatmár, 1902. – *A kongregáció kézikönyve*. A Női Mária Kongregáció kiadványa. (Szatmárnémeti, é.n.).

pen felajánlásuk megújítására megjelentek, indokolt távolmaradásuk esetén ezt levélben tették meg.

2. A Mária Kongregációk működése 1940 ősztől indulhatott újra. A jezsuita atyák teljes lendülettel kezdtek hozzá a kongregációk újbóli megszervezéséhez. Nagyon komolyan vették azt, amit XII. Pius pápa 1939-ben kiadott apostoli levelében⁸ az ifjúsági kongregációkra vonatkozóan megállapított, ti. hogy a Mária Kongregációk az ifjúság lelki életre és a keresztény apostolkodásra nevelésében komoly segítséget jelentő kiképző intézmények, felelősségteljes irányításuk a soron következő évtizedek felelősségteljes feladata.

A legélénkebb tevékenységet a két katolikus középiskola diákkongregációi fejtették ki, de fokozatosan kisebb taglétszámú kongregációk alakultak a tanítóképzőkben is. Átszerveződött a Polgárok- és az Urak Kongregációja, és tevékenységét 1943-tól Férfiak Kongregációja néven folytatta. Dr. Scheffler János megyéspüspökké szentelése után különleges feladatának tekintette az egyházmegyes papok Mária Kongregációjával való foglalkozást, többször is találkozott a kongreganista papokkal.⁹

A kongregációk mindegyike (a megyéspüspök jóváhagyásával) az alapító okiratok elküldésével csatlakozott a római főkongregációhoz (Prima Primaria).¹⁰

A diákkongregációk tagjaikat a gimnázium felső tagozatáról (V–VIII. osztály = mai IX–XII.) toborozták, a tagfelvételt, a kongreganistává avatást (ideje mindig az adott kongregáció főünnepe volt) mindig jelölt-
idő előzte meg, amely alatt a jelentkező/meghívott tanuló ismerkedett az egyesület célkitűzéseivel, részt vett a tevékenységében, majd az ismerkedést/tevékenységét jelöltpróbával zárta.

⁸ 1939. július 6-án, Jézus Társasága generálisához intézett apostoli levele: *Acies Ordinata*, 1939. Nr. 8. 95. l.

⁹ A papok Mária Kongregációja létesítése időpontjáról nem sikerült okiratos dokumentációt találni. Elképzelhető, hogy létezett a húszas–harmincas években is, bizonyosan működött dr. Scheffler János püspöksége idején. A püspök Pasztorációs naplója tanúsítja, hogy külön foglalkozott a papok Mária Kongregációjával, többször találkozott velük.

¹⁰ Az első világháború előtt létesült kongregációk valamennyien kérték a római főegyesülethez való csatlakozást, bekebelezést (aggregatio). Az 1940 után létesült egyesületek hasonlóképp jártak el.

A kongreganista diákok vezetőik révén¹¹ mindenekelőtt tudatosították magukban az egyesület célját: önmaguk lelki életre nevelése (önnevelése) és önképzésük révén (felnőtt korokra) az egyház tevékeny tagjaivá alakítása/alakulása. Ezért a kongreganista gyűléseken, a kongreganisták gyakorlataiban megnyilvánuló egyesületi élet tulajdonképpen azt a célt szolgálta, hogy megindítsa, irányítsa és így megkönnyítse önnévelésüket. Arra kellett rájönniük, hogy a benső, egyéni önnévelés következetes és verejtékes munka, s ha eredményesek akarnak lenni, a cél elérését határozottan akarniuk is kell.

Mind a fiúk, mind a lányok kongregációjában három (alap)szakosztály működött: a hitbuzgalmi (a lelki élet kérdéseivel foglalkozó), a világnézeti (hitvédelmi kérdésekkel, a sajtó-, az irodalom kérdéseivel, dogmatikai problémákkal foglalkozó) és a szociális-karitatív.

A katolikus fiúgimnázium felső tagozatán (általában) mintegy 45-55 kongreganista nevelte, képezte magát, s az érdeklődésének legjobban megfelelő szakosztályban tevékenykedett. A kongregációt (természetesen a prézes (elnök), illetőleg a nevelő jezsuita útmutatásaival) a tagok által maguk közül választott tisztikar (a prefektus és két tanácsos, jegyző) vezette, irányította. A havi összejöveteleken napirendre kerültek az egyes szakosztályok/munkaközösségek önképzési terveinek elemei, az egész közösséget érintő akciók kivitelezésének kérdései, gondjai.

A középiskolás, a cselekvő felnőtt életre, a tevékenyebb/alkotó szerepre készülő diákok számára egyaránt fontos volt mind a komoly lelki tartalom és igény, mind (a konkrét életpálya keresését, a tájékozódást előmozdító, valamint az általános műveltség megalapozására törekvő) önképzés.

Ebből eredően mind az MK havi gyűlésein, mind a szakosztályok, esetenként kisebb munkacsoportok (sejtek) megbeszélésein, munkájában fontos elv volt, hogy a tagok komoly kérdésekről beszéljenek, okosan vitatkozzanak, ami feltételezte, hogy érdeklődő, kérdező, gondolkodó emberek legyenek.

¹¹ A Szeplőtelen Fogantatásról elnevezett (fiúk) kongregációt az elnök jezsuita atyák mellett gyakorlatilag a püspöki konviktusban nevelői gyakorlatukat végző jezsuiták vezették: M. Tamás János, M. Király István, M. Szommer György, M. Tóth Ferenc, a Szent Erzsébet Leánygimnáziumban működő kongregációt (P. Bátay Gyula S.J. prézes mellett) Tamás M. Felicisszima irgalmas nővér, gimnáziumi tanár.

A hitbuzgalmi szakosztály ezért szervezte és irányította a tagok jó könyvekkel való ellátását, a havi lelki félnapok megszervezését, az egész gimnázium diáksága évi lelkigyakorlatára való mozgósítást. A szakosztályban tevékenykedő kisebb-nagyobb csoportok voltak a jó szórakozások apostolai is, ők szervezték a játékokat, nyáron és télen a környékbeli (szamosparti, nagyerdei) kirándulásokat, az Avas hegyei közti (nyári-téli) táborozásokat.

Többen egyéni feladatként vállalták az iskolát nagyon elkerülő, rossz társaság felé sodródó osztálytárs meggyőzését, mások a diákság közös vasárnapi szentmiséjén kártyázó osztálytársak magatartásának jó irányban való befolyásolására vállalkoztak.

A hitélet kérdésével kapcsolatos felderítő feladat megoldását végezte el az a csoport, amelyik vállalkozott, hogy egy megadott (nem különleges) vasárnapon (a megyéspüspök számára) pontosan felméri, hogy a városban (minden templomban és minden szentmisén) hányan hallgatnak szentmisét és hányan járulnak szentáldozáshoz.

A világnézeti szakosztály módszertani felkészítőket is szervezett, így az anket készítése/vezetése módjának az elsajátítását, bemutatva, hogyan kell (bármilyen témával kapcsolatosan) megbeszélni a gyakorlati kérdéseket, vezetni, irányítani a megbeszélést. Hasonlóan gyakorlati jellegű önképzési feladat volt nyári kiránduláson az (esti tábortűznél) szervezett szónokverseny is.

A szakosztály több tagja közreműködésével komolyan befolyásolta a katolikus (később állami) fiúgimnázium Kazinczy Ferenc önképzőkörét, az ott kialakuló szellemiséget. Esetenként a diákközélet építő jellegű befolyásolása céljából a gimnázium minden diákjához és minden tanárához is szólt. Így például (az 1946/47-es tanév egyik napján) az osztályokba belépő tanulók és tanárok valamennyien elolvas(hat)ták – minden padon, katedrán ott volt –, hogy mit kér és mit ígér a diákság. (A röpcédula az egyik oldalán felsorolta: Ezt ígérjük. A másikon: Ezt kérjük.) Az Állami Magyar Fiúliceum 1947 őszén indított diáklapja – *Diákszó*¹² – szerkesztői valamennyien a diákkongregáció tagjai voltak, szerkesztését, szellemiségét tulajdonképpen a kongregáció irányította.

¹² Kizárólagosságát rövidesen meg kellett szüntetni, a magyar tannyelvű középiskolák lapjává kellett alakítani, majd 1948-ban a középiskolák államosítása után megszűnt.

A világháború befejeződése utáni körülmények közt, majd 1946-1947-ben egyre hangsúlyozódó kérdéssé vált a nemzetiségek egymáshoz való viszonya. Beszélni kellett tehát róla a kongregációban is. A kérdés sokoldalú megvilágítását és keresztény szellemű mérlegelését szolgálta a „Megbeszélés a nemzetiségek viszonyáról” című kérdéssor/munkadokumentum¹³, amely a tagokat gondolkodásra, a helyzet alapos mérlegelésére, véleményük megfogalmazására készítette s a közös megbeszélés alapjául szolgálhatott.

Hasonló jellegű megszervezésben került sor a szociális igazságosság társadalmáról való beszélgetésre.

¹³ Érdemes idézni a teljes dokumentumot: Mi a véleményed: a Krisztus-parancsoltá felebaráti szeretet ki kell hogy terjedjen más nemzetiségekre is? A románok iránt kötelez-e a krisztusi megértés és segítő szeretet? Keresztény viselkedés-e a népek közötti gyűlölködés? Mi a keresztény felfogás a népek közötti kapcsolatokról? Mi volt Isten szándéka a különböző népek teremtésével? Kik hirdetik ma az „együttélő népek barátságát”? Milyen alapokon akarják megvalósítani ezt a bizonyos barátságot? Milyen eredményeket értek el eddig a két nép lelkében? Véleményed szerint őszintébb, mélyebb lett a román-magyar barátság? Mit gondolsz, milyen elvi alapokon lehetne közeledést kezdeni? Lehet-e ez kongregációs feladat? Miben kell gyakorlatilag megnyilvánulnia a szeretetnek? Milyen nehézségek állnak a közeledés útjában? Milyen általában a magyar diákság érzelmi beállítása a románokkal? Milyen a románok hangulata? Hogyan vélekednek a reformátusok? Mi lehet a kölcsönös megbecsülés alapja? Igazságos dolog-e másokat ismeretlenül elítélni? Szabad-e egyesek hibáit általánosítani? Erkölcileg megengedett dolog-e egy népet mindenestül megvetni és rágalmazó szavakkal illetni? A szokásos tréfálózás elősegíti-e a kölcsönös megbecsülést? Szabad-e ilyen kérdésekhez előítéllettel fogni? Milyen akadályokra számíthatunk a románok részéről? Visszariaszthat-e a műveletlenebbek primitív gyűlölete? Bizonyosak vagyunk benne, hogy a magunk véleménye és ítélte mindenben helytálló a nemzetiségekkel szemben? Hogyan viselkedjünk ellenséges, elvakult románokkal? Mi lenne kezdeményezésünk világnézeti jelentősége? Mi a jelentősége a magyar jövő alakulása szempontjából? Miért halaszthatatlan a kérdés megoldása? Elfogadható mentség-e az, hogy lépéseink úgysem kelthetnek nagyobb hullámokat? Nem kell-e attól félnünk, hogy a túlságos közeledés aláássa népi öntudatunkat? Ki a renegát? Ki a kétes nemzetiségű? Mit felelhetünk a felelőtlen vadmagyarok vádaskodásaira? Lépéseink milyen visszhangot kelthetnek a román diákság között? Mit tehetnénk a megoldás érdekében a magunk lelkében? Mit tehetünk egymás fölfogásának helyesbítésére? Milyen gyakorlati módon közeledhetünk a román diáksághoz? Van-e a románoknak legalább egy részében elegendő katolikus lelki alap a krisztusi elvek szerinti közeledés megértésére, elfogadására? Kérhetjük-e Isten segítségét egy ilyen munkához? Az együttélés problémája független-e minden politikai véletlentől és határtolatásoktól?

A szatmári diákkongregációk számos közös tevékenységet is szerveztek. Dr. Scheffler János megyéspüspök óhajára december 8-án közös kongregációs napot tartottak, a szatmári székesegyházban megtartott szentmisére 11 Mária-kongregáció vonult fel testületileg, mindegyik saját zászlaja alatt, mindannyian szentáldozáshoz is járultak.¹⁴ Hasonló Kongreganista Diáknapot szerveztek 1944. március 25-én is.

A püspöki konviktusban (és a jezsuita rendházban) szervezték meg a kelet-magyarországi Mária-kongregációk titkárságát. A titkárság vezetőképző tanfolyamot szervezett a kelet-magyarországi kongreganisták számára.

1947-ben megszervezték a diákkongregációk egész napos (közös) vándorgyűlését (Nagymajtényban).

3. A Szeplőtelenül Fogantatott Szűzről nevezett diákkongregáció a valóban értékes, törekvő tagok toborzása/válogatása érdekében a kiskongregáció sajátos formáját hozta létre és működtette. 1946 novemberében M. Tóth Ferenc S.J. létrehozta és megszervezte a kongreganista családok rendszerét.¹⁵

Létrehozta az ún. *kongreganista családokat*, a kiskongregációban részt vevő 8-10 harmadik (negyedik) gimnazistákból alkotott, egy-egy családvezető (két évvel nagyobb kongreganista) által irányított/vezetett közösségeket.

A kongreganista családok – mindegyike nevet is választott: Szent Alajos család, Szent Imre, Szent Szaniszló, Prohászka család – működése a családvezetők (összességükben: *vezető család*) kiválasztásával és folyamatos kiképzésével kezdődött.

A vezető család heti kiképzése elemeit képezték a vezetői hivatásról, a vezető jellemvonásairól, erényeiről; a kongreganista törvényekről; a családvezetők önneveléséről; a család megteremtéséről, vezetése kérdéseiről és gyakorlati módjáról; a családok kiképzése anyagáról (A kiskongreganisták első éves felkészítése anyagát a *Szent Imre próba*, a második éves anyagot a *Nagyaszcsony próba* ismeretei tartalmazták.) való megbeszélések. (Az anyagot a családvezetők minden alkalommal írásban is megkapták.)

¹⁴ Dr. Scheffler János *pasztorációs naplója* 25. – Szatmári Püspöki Levéltár. Scheffler-gyűjtemény: 11/8.

¹⁵ Természetesen a rendi előjárók és a megyéspüspök tudtával és jóváhagyásával. Az alapító/szervező összejövetel: 1946. november 12.

A vezető család megbeszélésein természetesen megbeszéltek a megalkult kongreganista családok összejöveleinek eredményeit, tanulságait is, amelyeknek egyébként tükröződnie kellett a családvezetői noteszekben is.

A kongregációs tevékenység otthona a püspöki konviktus épülete¹⁶ volt, a vezető család az összejöveleiket mindig itt tartotta, az egyes családok is összejöveleik többségét. Az összejöveleik megszervezésében a családvezetőket (a vezető családé M. Tóth Ferenc S.J. volt) a családtagok által választott *segédcsaládvezető* segítette.

A vezetői jellemvonások tudatosítását mindenekelőtt magának a vezetői hivatás kérdésének a megvitatása, tisztázása előzte meg, ezt követően kerültek sorra az összejöveleken az egyes jellemvonások/erények: (a kongreganista) következetes, cselekvő, tudatos, áldozatos, szívós, önkritikus, ismeri övéit, alázatos, tiszta, vidám jellem. És szóltak a vezető örömeiről is.

*A kongreganista törvények*¹⁷ kifejtése során abból indultak ki, hogy Szűz Mária az Úr Jézus édesanyja, Jézus minket, embereket testvéreivé fogadott, következésképp az ő édesanyja a miénk is. A további törvények értelmezéséből kitűnt: biztosítani kell a lélek uralmát a test felett, módja: erős akaratra nevelés, akaratedzés; képességeink kifejlesztését számon fogják tőlünk kérni, ezért küzdenünk kell a lustaság ellen; az igazi baj csak a súlyos bűn, a mindennapokban előforduló rossz hangulatokat le kell küzdenünk; nemcsak megismernünk, kímélnünk is kell a természetet; nem a jutalmazásért dolgozunk; másokra az sugározhat tisztaságot, aki maga is az (gondolatban, cselekedetben); ha Krisztus tetszését keressük, benső barátságba akarunk kerülni vele, nekünk is apostolkodnunk kell; őriznünk kell a megszentelő kegyelem állapotát; meggyőződésünkért áldozatot is kell hoznunk, hitünkért akár életünket is.

A kongreganista család megteremtése, összejöveleinek megrendezése, anyaga, a megfelelő hangulatteremtés a családban, az élményszerű

¹⁶ Az egyházmegye vezetésének szándékában: jövődő katolikus kultúrpalota.

¹⁷ A kongreganista tíz törvénye: 1. A kongreganista Szűz Máriát lelke édesanyjának tekinti. 2. ~ ura önmagának. 3. ~ kifejleszti minden testi – lelki képességét. 4. ~ örömben és bajban egyaránt vidám. 5. ~ a természetben Isten képét látja. 6. ~ lovagias másokkal szemben s önzetlenül áldozza fel magát minden felebarátjáért. 7. ~ tisztaságot sugároz másokra. 8. ~ legfőbb életcélja Krisztus Király szolgálata. 9. ~ büszkén őrzi istengyermeki méltóságát. 10. ~ kész katolikus hitéért életét is feláldozni.

kiképzés, az összejövétel formaságai, a családvezetői notesz¹⁸ vezetése, a szervezés művészete, a kirándulás vezetése, mind-mind egy-egy elemét képezték a családvezetők gyakorlati képzésének.

Természetesen elsősorban a családvezetőknek kellett jól ismerniük a kiskongreganisták képzésének az anyagát.

Mindkét jelöltév gyakorlati számadással végződött, a kiskongreganistáknak be kellett bizonyítaniuk, hogy ismerik a Szent Imre próba, illetőleg a Nagyasszony próba anyagát. Előbbi 22, utóbbi 23 pontból állott.

Gyakorlatilag: ismerniük (és értelmezniük) kellett a törvényeket, tisztában kellett hogy legyenek a kongregációra vonatkozó általános ismeretekkel, be kellett mutatniuk a rendesen és csinosan vezetett kongreganista naplójukat, gyakorlatilag be kellett bizonyítaniuk, hogy megvan bennük a testvéri összetartás szelleme, legalább egyszer valamilyen határozott munkát vagy szolgálatot kellett végezniük az egész kongregációért. A Szent Imre próba számos, a mindennapi élethez szükséges és hasznos tudnivalót és gyakorlati ügyességet is megkívánt (pl. elsősegélynyújtás; egyszerűbb csomók kötése, a Morze ismerete, ismerni kellett a tisztálkodás, egészségápolás főbb szabályait, az étkezési szabályokat, az udvariasság, a művelt modor szabályait, a kirándulási szabályokat, szabadtéri és szobai játékokat, népdalokat, stb.)

A Nagyasszony próba már jóval több elméleti és a lelki életre vonatkozó, több és igényesebb gyakorlati ismeretet kívánt (a természetjárásban iránymeghatározást [nappal és éjjel], az elsősegélynyújtásban az emberi test szerkezetének ismeretét, zúzódások kezelését, ütőeres vérzés ellátását, a mérgezés tüneteinek felismerését, a teendőket).

Amikor a jelölt felkészültnek érezte magát a próbára, s ismereteiről a családvezető meggyőződött, elküldte a jelöltet a kongregáció vezetőjéhez, aki (vagy az általa kijelölt személy) aztán „próbáztatta”.

1948-ban a folyamatosság biztosítása érdekében a kétéves jelöltségi időt kitöltő (tanulmányaikat ősztől a gimnázium felső tagozatán folytatni akaró) kongreganistává avatott tanulókból utánpótlásul kiválo-

¹⁸ Tartalmaznia kellett a család tagjainak adatait, lakcímét, a tagok teljesítményét (a próbákon elért eredményt) nyilvántartó táblázatokat, a családvezető észrevételeit a családtagok munkájáról, teljesítményéről, magatartásáról (minősítését), a család összejöveteleinek évi tervét, az egyes összejövetelek konkrét tervét, napirendjét.

gatták a 2. számú vezető családot. Kiképzésük idején változtak a kongregációt vezető jezsuiták,¹⁹ a II. családvezetőképző tanfolyamon részt vevők a megszerzett ismeretekből és a gyakorlati képzés anyagából vizsgáltak ugyan,²⁰ újabb családok létesítését azonban a társadalmi-politikai életben bekövetkezett változások már lehetetlenné tették.

Az állami rendelkezések 1948 tavaszán betiltották minden vallási jellegű egyesület működését. A Mária-kongregációk sem működhettek hivatalosan tovább, gyakorlatilag azonban a közösségek a tanév végéig még tovább éltek.

Az iskolák 1948 nyarán bekövetkezett államosítása, az iskolareform (a katolikus és református gimnázium egyesítése), a püspöki konviktus megszüntetése, illetőleg az ismert társadalmi-politikai változások következtében sem a fiúk, sem a lányok diákkongregációja nem folytathatta egyesületi életét.

A Szatmárnémetiben 1863-1948 között működő Mária-kongregációk összességükben több ezer kongreganistát neveltek, akiknek túlnyomó többsége az egyházmegye különböző közösségeinek tudatos, tevékeny tagja/segítője lett/volt. Közülük kerültek ki az egyházmegyes papság legjobb lelkipásztorai, tudós papjai, köztük az egyházmegye 1950-ben elhurcolt, Jilava börtönében vértanúhalált halt püspöke, valamint a sok évi börtönt szenvedett kormányzója is,²¹ és számos, jelentős társadalmi beosztást betöltő világi értelmiségi.

A diákkongregációk 1942-1948 közötti tagjai (két-háromszázan) megőrizték (többségükben) a középiskolás korukban kialakított máriás lelkiségüket az 1950-es években kiéleződő vallásüldözés idején is, az egyházmegye területén élők ott, az egyetemi városokban tanulók, Kolozsváron, Marosvásárhelyen.

¹⁹ M. Tóth Ferenc S.J.-t rövid időre letartóztatták, feltételes szabadlábra helyezését követően, 1948. május 6-án sikerült külföldre menekülnie, P. Radányi Rókus S.J.-t magyar állampolgársága miatt távolították el az országból. A püspöki konviktus vezetője, ezzel párhuzamosan a kongregáció elnöke P. Godó Mihály lett.

²⁰ Minden vizsgatételen (40) egy elméleti kérdés és egy feladat volt, a kihúzott vizsgacédula tételei mellett a vizsgázónak felelnie kellett az ún. részletkérdések (90) csoportjából a vizsgáztató által feltett kérdés(ek)re is.

²¹ Dr. Scheffler János, Dr. Czumbel Lajos.

VÉRTANÚK ÉS HITVALLÓK ERDÉLYBEN

BOLDOGGÁ AVATÁSI ELJÁRÁSOK AZ ERDÉLYI RÓMAI KATOLIKUS EGYHÁZMEGYÉKBEN

A ROMÁN POLITIKA által Nagyrománia néven emlegetett állam területe a II. világháború idején lényegében minden irányban módosult, a román állam lemondott az első világháború után megszerzett területeinek egy részéről, így Besszarábiáról, a bolgár Dobrudzsáról, magyar vonatkozásban pedig a Székelyföldről, a Partium és Észak-Erdély egy részéről.

A magyar állam keretébe 1940 szeptemberétől visszakerült erdélyi területek egészét szovjet csapatok szállták meg, 1944 októberének végétől a szovjet katonai közigazgatás alá kerültek, 1945. március 6-án pedig, amikor dr. Petru Groza kommunista kormánya vette át a hatalmat, Erdély ismét román közigazgatás alá került.

Az új román államhatalom megkezdte a társadalom szovjet-bolsevik elvek szerinti berendezését, a közigazgatásban is, a rendőri szervezetben is vezető beosztásba helyezték a Román Kommunista Párt tagjait, az első választások (meghamisított) eredményei alapján az ún. Országos Demokrata Arcvonal (lényegében az RKP és a Szociáldemokrata Párt) győzött, politikai szövetségese lett a (szintén kommunista vezetésű) Magyar Népi Szövetség.

A választásokat követően megkezdődött az ellenzéki pártok vezetőinek (és tagjainak) üldözése, bebörtönzése, majd fokozatosan az ún. társutasoké is, a szociáldemokratákat egyesítették a kommunista párttal, felszámolták a Magyar Népi Szövetséget, vezetőit bebörtönözték. Felszámolták az elit értelmiséget, majd a középosztályt. A romániai társadalomban is uralkodóvá vált a sztálinizmus, melynek lényeges eleme a terror intézményesítése, a vallásellenesség, a harcos ateizmus, az ún. proletár internacionalizmus.

Az 1948. július 13-án elfogadott új Alkotmányt követően a román kormány fokozott nyomást gyakorolt a katolikus püspökökre, hogy lazítsa kapcsolatait a Szentszékkal. Takáts Lajos miniszteri rangú nemzeti-ségi államtitkár 1948. július 18-án Szatmárnémetiben elmondott beszédében ismertette a kormány álláspontját: a katolikusok tömörüljenek egy független nemzeti egyházba és álljanak a demokrácia mellé. Másnap

a román kormány felmondta az 1927-ben megkötött, 1929-ben ratifikált konkordátumot. Ezt követően a kormány hozzáfogott az egyházigazgatás átszervezéséhez, a püspököket nyugdíjazta, illetőleg eltiltotta főpásztori jogaik gyakorlásától. Romániában két római katolikus egyházmegyét ismert el: az ókirályság területén a Iași-it [Jászvásár] és Erdélyben: Gyulafehérvárt.

1948. október 1-jén kimondták a keleti szertartású (ún. görög) katolikus egyház felszámolását és beolvasztását az ortodox egyházba. Az ellenszegülőket, a Rómához hű papokat (néhány kivétellel), püspökeiket bebörtönözték.

Betiltották a katolikus sajtót, minden vallási jellegű egyesületet, a körmeneteket, a szabadtéri vallási szertartásokat, a papoknak megtiltották, hogy az utcán papi ruhát viseljenek. Az iskolákat államosították, az iskolai hitoktatást megszüntették.

1949. január 21-én letartóztatták Márton Áron gyulafehérvári püspököt, július 29-én feloszlatták a szerzetesrendeket, ingatlanait államosították, a szerzeteseket szétszórták.

Előzetesen meghatározott politikai cél, az egyház és (a hozzájuk kapcsolt perekkel) a civil társadalom „lefejezése” céljából megrendezték Márton Áron, majd Pacha Ágoston temesvári püspök tipikusan koncepciós perét.

1950-ben, a stockholmi békekonferenciát követően Romániában is megindították az ún. „békeharcot”, az államhatalom ennek révén igyekezett befolyása alá vonni a szellemi életet is, az egyházakat is. A politikai szerepléstől vonakodó, a nemzeti egyházat létrehozni nem hajlandó katolikus egyház püspökeit az imperialisták kiszolgálójának nyilvánították. Néhány megalkuvásra kész, karriervágyó katolikus pap bevonásával az állami hatóságok (megindítása helyéről marosvásárhelyi mozgalomként ismert) ún. „békepapi mozgalmat” kezdeményeztek. A Szentszék késlekedés nélkül elítélte a szakadár jellegű mozgalmat, a vezetőjéül szegődött Ágota Endre kanonokot kiközösítette, s kiközösítéssel fenyegette meg a követőit is.

1951-ben a feloszlított szerzetesrendek (Ferenc-rendiek, Jézus Társasága) szétszórtságban élő tagjait egy-egy kolostorba internálták.

Az egyházi kormányzat zavartalansága érdekében addig elismert egyházmegyei központokat 1951. május 4-én rendeletileg megszüntet-

ték, kényszerlakhelyre vitték az utolsó, még szabadon levő (szatmári) püspököt is.

Az állam tovább próbálkozik az egyházzszakadás megvalósításával, minden egyházmegyében megkísérli gyenge jellemű, karriervágyó és/vagy (erkölcsi támadhatóságra alapozottan) zsarolható papok beszerzését, beépítését, az egyház hivatalosnak tudott vagy vélt (titkos) ordináriusait sorra letartóztatják.

A bebörtönzött római- és görög katolikus püspökök, titkos püspökök, ordináriusok, számos pap, több világi hosszú éveket tölt börtönben, közülük sokan ott is hálnak meg.

Az 1990-es évek elején, a megindult politikai változások folyamatában a román állam ismét elismerte a megszüntetett egyházmegyéket, újból szabadon működhetett a keleti szertartású (görög) katolikus egyház, a Szentszék pedig minden egyházmegye élére püspököket nevezett ki.

Az erdélyi római katolikus egyházmegyék püspökei 1994-ben megindították Márton Áron, dr. Scheffler János és dr. Bogdánffy Szilárd boldoggá avatási eljárását. (A bukaresti érsekség és a Iași-i római katolikus egyházmegye később indította el Ghika Vladimir (pap), illetőleg Durcovici Anton püspök ügyének eljárását.)

A börtönben vértanú halált halt dr. Scheffler János (szatmári megyéspüspök) és dr. Bogdánffy Szilárd (titokban felszentelt szatmári-nagyváradai püspök) boldoggá avatási ügyében a Szentté Avatási Kongregáció már elkészítette az ún. Positio-t is, a Szentatya elé terjesztésre, jóváhagyó aláírására vár.

A hitvalló Márton Áron püspök ügyiratai is elkészültek, a hitvallók ügyében azonban elengedhetetlenül csodára van szükség.

2002-ban a romániai római- és görög katolikus püspökök együttes konferenciája számba vette a megindított boldoggá avatási eljárásokat, egyben kezdeményezte, hogy a megyéspüspökök állapítsák meg, kik azok, akiknek élete/vértanúsága alapján boldoggá avatási eljárását kezdeményezhetnék. A Gyulafehérvári Főegyházmegye érseke ezt követően kezdeményezte Ambrus György, dr. Boga Alajos, Bokor Sándor, dr. Boros Domonkos P. Fortunát, Fekete János, Gajdátsy Béla, Hajdu Gabriella, Macalik Győző, Pálffy János, Sándor Imre; a Nagyváradai Római Katolikus Egyházmegye püspöke pedig Györgypál Albert ügyének megvizsgálását, ügyiratcsomójának elkészítését.

A következőkben röviden bemutatjuk az erdélyi egyházmegyék vértanúit, hitvallóit, akiknek boldoggá avatási eljárását 1994-ben, illetőleg 2003-ban kezdeményezték:

Dr. Scheffler János (Kálmánd, 1887. október 29., Szatmár megye – Jilava, 1952. december 6.). Tízgyermekes földműves szülők második gyermeke. Középszkoláit Szatmárnémetiben, a Királyi Katolikus Főgimnáziumban, teológiai tanulmányait Budapesten, a Pázmány Péter Tudományegyetem Teológiai Karán végezte (1906-1910). 1910. július 18-án szentelték pappá, rövid ideig segédlelkész, majd Rómában, a Gregoriana Egyetemen egyházjogot tanul, kánonjogi doktorátust szerez (1912). A Pázmány Péter Tudományegyetem Hittudományi Karán egyháztörténeti tanulmányokat folytat (1914-ben vizsgázik). Tanulmányainak befejezése után három évtizedig munkálkodott különféle beosztásokban: volt segédlelkész, plébános, hittanár, teológiai tanár, a szemináriumban tanulmányi felügyelő, lelkiigazgató, majd másfél évig egyetemi tanár a kolozsvári egyetem jogi karán. Itt érte püspökké való kinevezése (1942. május 17-én szentelték fel). Öt évig kormányozta egyházmegyéjét, olyan viszonyok között, amelyek erőteljesen korlátozták cselekvési lehetőségeit.

A püspöki funkciót megelőző három évtized küzdelmekben és eredményekben bővelkedő időszakában számos könyve, szaktanulmánya és cikke jelent meg, ugyanakkor több munkája kéziratban maradt.

Püspökké szentelését követően működését (az egyházkormányzási feladatok mellett), apostoli hivatását teljesítve hitbeli kérdések megvilágítása, papjainak és híveinek tanítása képezte. A II. világháború idején a magyar kormánynál elérte Alexandru Rusu nagybányai román görög katolikus püspök kényszerlakhelyre internálásának megszüntetését, közbenjárta a zsidó középiskolai oktatás ügyében, kinyomtatta a magyar püspöki kar (általa is aláírt) körlevelét a zsidók védelmében, kimentette az SS-be erőszakkal elhurcolt papjait, 1945 januárjában személyesen járt közbe a szovjet hatóságoknál német (sváb) származású híveinek deportálását megakadályozandó, orosz nyelvű beadványban tiltakozott a kollektív bűnösség elve ellen.

Áldozatvállalásra, engesztelésre szólította fel papjait. Elmenekülhetett volna, hiszen felajánlották neki a vértanúhalált halt Apor Vilmos győri püspök helyét. Megírta Rómába: csak akkor megy el, ha ezt a Szentatya kifejezetten óhajtja.

Püspöki működését a román kormány az 1948. évi kultusztörvény alapján felfüggesztette, majd az egyházmegye hivatalos megszüntetése után 1950. május 23-án a Déva melletti Körösbánya Ferenc-rendi kolostorába kényszerlakhelyre internálta. A letartóztatott Márton Áron helyett Gyulafehérvárra akarták vinni, az állam által elismert egyházmegye (és mozgalom) vezetésére. Nem vállalta a neki szánt szerepet, 1952. március 11-én letartóztatták és a Belügyminisztérium fogdájába, majd Jilava földalatti börtönébe vitték. A kihallgatások megviselték, kimerítették. Itt halt meg 1952. december 6-án.

Dr. Bogdánffy Szilárd Ignác (Feketető [ma: Crna Bara], 1911. február 21., Torontál megye – Nagyenyed, 1953. október 1.)

Falusi tanítói családban született. 1929-ben Temesváron, a Kegyes Tanítórendi szerzetesek gimnáziumában elvégzett középiskolai tanulmányai után felvételét kérte a nagyváradi római katolikus egyházmegye szemináriumába, illetőleg Teológiai Főiskolájába. Teológiai tanulmányai elvégzésére Budapestre küldték a Központi Papnevelő Intézetbe. Tanulmányai idején 1933-ban hittanári vizsgát tett. Fiedler István püspök szentelte pappá Nagyváradon, 1934. június 29-én.

1934 szeptemberétől a szatmárnémeti Hittudományi Főiskolán tanít, 1935-től (újabb hittanári vizsgát követően) Nagyvárad több középiskolájában tanít, 1937-ben (hogyan a román iskolarendszer előírásainak megfelelően) a balázsfalvi román görög katolikus teológián (görög katolikus hittanból és latinból) licenciátust szerez.

1939 őszén a román királyi csendőrség őt is zaklatja, novemberben letartóztatják, hadbírótság elé állítják és nemkívánatos személynek nyilvánítják, állampolgárságáról lemondatták és kitoloncolják az országból.

1940 szeptemberében hazatér Nagyváradra, a Hittudományi Főiskolán erkölcsant, aszkétikát, szertartást és missziológiát tanít. A nagyváradi Papnevelő Intézet lelkiigazgatója.

Budapesten a Pázmány Péter Tudományegyetem Hittudományi Karán 1941-ben licenciátusi vizsgát tesz, 1943-ban hittudományi doktorrá avatják.

A magyarországi zsidóüldözés megkezdése után zsidó származású személyeket bűntudatban teológián, ezért zaklatják, 1944-ben rejtőznie kell a hatóságok elől, eltűnik a nyilvánosság elől.

1945 októberében megalapítja a Merici Szent Angéla (orsolyita) Harmadrendet.

1947. április 16-án dr. Scheffler János megyéspüspök, nagyvárad apostoli kormányzó kinevezi a szatmári püspöki iroda titkári beosztásába, ugyanakkor a két egyházmegye püspöki tanácsosává. 1948 őszén megszervezi a megszüntetett szeminárium kispapjainak titkos képzését. 1949. február 14-én a bukaresti nunciatúrán Patricius O'Hara érsek titokban püspökké szenteli. Április 5-én letartóztatják. Nem írta alá a Rómától független katolikus egyház létrehozását célzó okmányt. Súlyos kínzásokat (villanysokk, csigára húzás, stb.) szenvedett. Megjárta Jilava, Máramarossziget és Nagyvárad börtöneit. Konceptációs perét követően (1953) már súlyos betegen Nagyenyed börtönébe szállították, ahol a kezelés, gyógyszer szándékos mellőzése következtében meghalt. [Dr. Rauca börtönorvos nyilatkozata: Nem kár érte, a nép gyilkosai közé tartozik.]

Márton Áron (Csíkszentdomokos, 1896. augusztus 28. – Gyulafehérvár, 1980. október 4.) – A gimnáziumot Csíksomlyón, Csíkszeredában és Gyulafehérváron végezte, 1915-ben érettségizett. Érettségi után három nappal behívták katonai szolgálatra, 1918-ig harctéri szolgálatot teljesített; három fronton háromszor sebesült meg. Leszerelés után földművesként dolgozott, majd egy erdészetben tisztviselőként. 1920-ban felvételét kérte a gyulafehérvári teológiára, 1924. július 6-án szentelték pappá. Papi pályája során káplán, hittanár, plébános, püspöki levéltáros, püspöki titkár, egyetemi lelkész. Létrehozza és szerkeszti az Erdélyi Iskola nevelésügyi folyóiratot. 1936-tól kolozsvári plébános, kanonok, főesperes, 1938. szeptember 21-től a gyulafehérvári egyházmegye apostoli kormányzója, december 24-én XI. Piusz kinevezte az egyházmegye püspökévé. (Szentelése: 1939. február 12.) Az egyházmegye kettészakadása idején (1940-1944) Gyulafehérváron maradt. A negyvenes évek végén a magyar kisebbség jogaiért folytatott harc mellett keményen szembeszállt a vallás- és lelkiismereti szabadságot veszélyeztető kommunista törekvésekkel, a vallásszabadság kiterjesztését kérte Románia valamennyi egyháza számára. Síkra szállt az egyházi iskolákért, a szerzetesrendekért, tiltakozott a görög katolikus egyháznak az ortodoxiába való beolvasztása ellen, szembeszállt a Rómától elszakadó, nemzeti katolikus egyházat létrehozni szándékozó törekvésekkel. A sajtó féktelen támadásait követően 1949. VI. 21-én letartóztatták, a bukaresti katonai törvényszék életfogytiglani börtönbüntetésre ítélte. Különböző börtönökben – Pitești,

Nagyenyed, Máramarossziget, Bukarest – sýnlódt 1955. február 2-ig. Március 24-én tért vissza Gyulafehérvárra és visszavette az egyházmegye kormányzását. 1956-1967 között azonban ismét háziórizetben, hatósági felügyelet alatt tartották. Bérmaújtait 1968-ban kezdhete el. A börtönélet viszontagságai megviselték az egészségét. Ezt tetézte jelentkező súlyos rákbetegsége. Az egyházmegye kormányzására 1972-ben segédpüspököt kapott, 1980-ban hivatalosan is átadta az egyházmegye kormányzását.

Az egyházmegye hívei börtönéveinek szenvedéseit vértelen vértanúnak tekintik, tántoríthatatlan hűségéért hitvallóként tisztelik.

A 2003-ban kezdeményezett új ügyek:

Ambrus György (Gyalár, 1923. december 4., Hunyad megye) – plébános. Édesapja bányamérnök. Teológiai tanulmányait Kolozsváron, Zircen és Gyulafehérváron végezte. 1948. június 24-én Márton Áron szentelte pappá. Három évig (Nagykászonban, Szászrégenben) segédlelkész, majd Katona község plébánosa. Tevékenyen részt vett az állam által kezdeményezett, Rómától független nemzeti egyházat létrehozni akaró mozgalom ellen küzdő ellenállási mozgalomban, ezért 1955-ben letartóztatták és államellenes tevékenység címen hatévi börtönre ítélték. Büntetését kényszermunkában tölti a Duna-Deltában, nádat vág. Törékeny szervezete nem bírta az éhséget és a kegyetlen munkakörülményeket, 1960. február 18-án meghalt. Sírja ismeretlen.

Dr. Boga Alajos (Csíkkozmás, 1886. február 18., Csík [ma: Hargita] vm) – A gyulafehérvári főegyházmegye általános helynöke, később ordinarius substitutus.

Teológiai tanulmányait Bécsben, a Pázmáneumban végezte, 1910. július 14-én szentelték pappá Bécsben. Két évig Szászrégenben segédlelkész, majd (1912-1914-ben) a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem filozófia szakos hallgatója, filozófiai doktorátust szerez. A kézdivásárhelyi gimnázium latin-, történelem és hittanára, igazgatója, majd az iskolák egyházi főtanfelügyelője. Megyéspüspöke kinevezi gyulafehérvári kanonoknak, Kolozsváron a Katolikus Státus igazgatója lesz. 1945 őszén Márton Áron kinevezi általános helynökévé. A püspök letartóztatása után ő az első ordinarius substitutus. Szembehelyezkedett

az állam által kezdeményezett, Rómától független nemzeti egyházat létrehozni akaró ún. békepapi mozgalommal, ezért 1950. május 10-én letartóztatták. Azt feltételezték róla, hogy titokban felszentelt püspök, ezért Máramarosszigetre (a volt miniszterek és a püspökök) börtönébe vitték. Öntudatosan készült a vértanúhalálra. 1954. szeptember 14-én halt meg, sírja a máramarosszigeti börtöntemetőben ismeretlen.

Bokor Sándor (Esztelnek, 1915. július 15., Háromszék vm) – plébános. Elemi iskoláit Esztelneken és Zabolán, a középiskolát Brassóban és Kolozsváron végezte. Teológiai tanulmányait 1935-1938 között végezte. Marosvásárhelyen, 1938. március 20-án szentelte pappá Vorbuchner Adolf gyulafehérvári segédpüspök. Segédlelkész Lemhényen, Sepsiszentgyörgyön, szórvány-plébános a Hunyad megyei Nagyágón, majd a Máramaros megyei Erzsébetbánya plébánosa. Többször letartóztatták, 1948-ban 30, 1949-ben 65, 1951-ben 45 napig. A plébánost a hatóságok megfenyegették, amiért bérmaszülőnek nem fogadott el más vallásúakat, rendezetlen házasságban élöket, beidéztek Nagybányára, a megyeszékhelyre. A bérnáltat megelőző héten hétfőn ment el Nagybányára, június 5-én még látták, utána nyoma veszett. Megyéspüspöke 1972. június 12-én, pünkösd másodnapján tartotta az erzsébetbányai bérnáltat, ő nem volt ott. Márton Áron püspök ismételtlen számon kérte a hatóságoktól, a Belügyminisztériumtól. Választ nem kapott. Haláláról öt hónap múlva, november 4-én értesítették a plébániát. Állítólag szovjet halászok fogták ki holttestét a Duna Deltában a Duna Chilia nevű ágából (június 13-án). Holttestét senki nem nézhette meg, a rendőrség zárt koporsóban vitte Kolozsvárra, ott temették el.

Dr. Boros Domonkos P. Fortunát OFM (Zetelaka, 1895. június 13., Hargita vm) – Szent Ferenc-rendi szerzetes. Földműves család gyermeke, 1912. augusztus 20-án lépett be a rendbe, 1917. április 29-én tett ünnepélyes fogadalmat. Teológiai tanulmányait a rend vajdahunyadi Hittudományi Főiskoláján végezte, 1918. június 11-én szentelte pappá gróf Mailáth Károly. 1922-ben a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán doktorátust szerez. A székelyudvarhelyi ferences főiskola, a Collegium Seraphicum tanára, tanulmányi felügyelője, majd a rend kolozsvári nyomdájának igazgatója, rendi lapok szerkesztője, újságíró, sajtóapostol, házfőnök, történész. 1942-1948 között az erdélyi

rendtartomány főnöke, utána brassói házfőnök. 1951. augusztus 20-án éjjel letartóztatták és minden ítélet nélkül a Duna-csatornához vitték kényszermunkára. Cukorbetegsége a gyógyszerhiány miatt egyre súlyosbodik, éhezik, a kegyetlen kényszermunka a zord időjárású Capul Midia táborában 1953. március 18-án kioltja életét, sírja ismeretlen.

Fekete János (Bélafalva, 1885. szeptember 30., Kovászna vm) – főesperes-plébános. Elemi iskoláit szülőfalujában, a gimnáziumot Kézdivásárhelyen, teológiai tanulmányait Gyulafehérváron végezte. 1908. február 8-án szentelték pappá. Káplán volt Petrosényben, a Zsil-völgyében, ezt követően plébános Vulkánban, Sepsikőröspatakon, 1936-tól Gelencén, 1938-tól kézdi-orbai főesperes. Lelkiismeretes, rendtartó, hűséges plébános és főesperes. 1950-ben házkutatást tartanak nála, 1951-ben letartóztatják, mert nem ismerte el a Márton Áron letartóztatása után államilag állított egyházmegyei vezetőket. Fél évig Brassóban a politikai rendőrség földalatti, fénytelen, levegőtlen celláiban tartják, sorozatos éjszakai kihallgatásokon kínozzák, amikor augusztusban a Bukarest melletti Ghencea-ra kényszermunkára viszik, testsúlya 92-ről 38-ra fogyott. A Târgu-Jiu-i kényszermunkatáborban halt meg 1952. március 25-én. A gelencei templomkertben temették el.

Gajdátsy Béla (Bécs, 1887. január 16, Ausztria) – teológiai tanár. Jezsuita növendék volt, aki Mailáth püspök hívására jött Erdélybe. 1918. szeptember 22-én szentelték pappá. Az egyházmegyei központban szolgált: püspöki titkár, irodaigazgató, teológiai tanár, 1946-tól a teológia rektora. Nagy tudás, szorgalmas munka, az egyházhoz való hűség jellemezte, e szellemben nevelte a kispapokat is. Ordinárius-jelölt volt, de nem került rá a sor, ugyanis 1951. március 10-én letartóztatták mivel nem ismerte el a Márton Áron letartóztatása után államilag állított egyházmegyei vezetőket, hazaárulás vádjával 25 év börtönre ítélték. A nagyenyedi börtönben halt meg 1953. szeptember 14-én. A titkos rendőrség megakadályozta, hogy holttestét kihantolják, a börtöntemető fölé tömbházakat építettek, így sírja elveszett.

Györgypál Albert (Melence, 1914. június 28. (Torontál megye) – Nagyvárad, 1947. július 19.) – hittanár. A középiskola (Békéscsaba, 1924-1932) elvégzése után a nagyváradi római katolikus egyházmegye szemináriumába jelentkezett, teológiai tanulmányait Nagyváradon és

Szegeden végezte. Glattfelder Gyula püspök 1937. május 2-án szentelte pappá. Oroszabán segédlelkész és hitoktató, 1941-ben megyéspüspöke Nagyváradra helyezi, a kisszeminarium lelkiigazgatója, egyben hittanára.

Ebben az időben jelenik meg *A dicséret áldozata*, (Elmélkedő megfontolások a papi breviárium felett) című könyve. 1942-ben behívják katonai szolgálatra, tábori lelkész. A keleti frontról Kijevből kísérté Magyarországra a sebesülteket szállító vonatokat. 1943-ban leszerelt. Nagyváradon a Szent László Menedékház papja és a kisszeminarium tanulmányi felügyelője, gimnáziumi hittantanár. Hittant tanít a Szent Orsolya zárda tanítóképző részlegén is. Az ifjúság vallási nevelésében eredményesen munkálkodik, ezért 1945 januárjában letartóztatják, formális okként egy 1944-ben oroszországi élményeiről írt cikkére hivatkoznak. Közel kilenc hónapig kínozzák a nagyváradai várbörtönben, végül súlyos betegen kiengedik, Nagyváradon a Szent József Kórházba kerül, rövidesen meghal. Életrajzának hírére a hívek halála óta vallják.

Hajdu Gabriella (Csíkmadaras, 1915. január 8. Hargita vm) – orsolyita nővér, tanárnő. Középiskolai tanulmányait Nagyváradon az orsolyita nővérek gimnáziumában, egyetemi tanulmányait Budapesten végezte. Az orsolyiták nagyváradai leánygimnáziumában tanított az 1948-as államosításig, ezt követően, illetőleg a szerzetesrendek feloszlása után szüleihez költözött Marosvásárhelyre. Magánórákat adott, azzal a feltétellel, hogy a szülők engedélyével hittant is taníthat. Ezért tartóztatták le 1961. december 1-jén, öt évre ítélték. A nagyváradai börtönben halt meg 1963. április 20-án délben. A Rulikovszky temetőbe temették. Az 1970-es években exhumálták és a váradoszi katolikus temető nővér-parcellájában temették újra.

Macalik Győző (Nagyszeben, 1890. március 1., Szeben vm) – tanár, spirituális, titkos püspök. Rómában a Collegium Germanicum et Hungaricum növendéke, tanulmányait a Gergely-egyetemen végezte és filozófiából doktorált. A világháború kitörése miatt teológiai tanulmányait 1915-től Innsbruckban folytatta, ahol 1916. június 15-én pappá szentelték, 1917-ben pedig teológiai doktorátust szerzett. Segédlelkész Kolozsváron és hittantanár 1922-ig, ekkor Gyulafehérváron teológiai tanár és a szeminarium spirituális, 1940-ben a szeminarium rektora lesz. 1941-ben a megyéspüspök kanonokká nevezi ki, a püspöki iroda

vezetője lesz. Nagy tudású, az órákra és az elmélkedésekre pontosan készül, tanítványaival és önmagával egyaránt igényes; példás életű pap. A pápa 1951-ben titokban püspöknek nevezi ki, így szenteli fel Alexander Teodor Cisar bukaresti érsek. 1951 augusztusában letartóztatták és minden bírói ítélet nélkül Jilava börtönébe vitték. 1953-ban súlyos betegen a Ghencea-i börtönbe szállították és megoperálták, augusztus 19-én (vagy 17-én) meghalt. Földi maradványait családja 1966-ban kiásathatta, Márton Áron püspök 1966. december 8-án szűk segédlettel újratemette a gyulafehérvári székesegyház kriptájába.

Pálfy János (Máréfalva, 1874. május 15., Udvarhely [ma: Hargita] vm) – jobbágyfalvi plébános. Elemi iskolai tanulmányait szülőfalujában, a középiskolát Székelyudvarhelyen, a teológiai tanulmányait 1894-1899 között Gyulafehérváron végezte. Mailáth püspök 1899. július 6-án szentelte pappá. Több helyen segédlelkész, Brassóban hittantanár. 1916-tól a Maros-Torda megyei Jobbágyfalva plébánosa. Tiltakozott a kommunizmus igazságtalanságai és kegyetlenségei ellen, ezért 1958 nyarán letartóztatták. A hadbíróóság a szocialista rend megdöntésére irányuló tevékenység címén 5 évre ítélte. [Az ítélet elleni fellebbezését halála után „távollétében” tárgyalták, helyben hagyták.] A halálra buzgón felkészülve a marosvásárhelyi börtönben halt meg 1958. november 6-án. Sírja ismeretlen.

Sándor Imre (Csíkverebes 1893. augusztus 23, Hargita vm) – általános helynök, ordinarius substitutus. Teológiai tanulmányait Gyulafehérváron és Budapesten végezte. Mailáth püspök 1916. július 3-án szentelte pappá Gyulafehérváron. Életpályája szabályosan ível: káplán, 10 évig hittantanár, 1934-ben Székelyudvarhelyen főesperes-plébános. 1939-ben Gyulafehérváron általános helynök, 1940-ben, a II. Bécsi Döntés után az egyházmegye Magyarországhoz csatolt részeinek általános helynöke Kolozsváron. 1945-ben megyéspüspöke kanonokká nevezi ki, majd provicarius generalis. 1950. május 10-étől, dr. Boga Lajos ordinárius letartóztatása után ő az ordinarius substitutus 1951. március 10-ig, letartóztatásáig. Moldvában, Râmnicul Sărat börtönében (mindig fűtetlen cellában) tartják, 1956. február 29-én halt meg, megfagyott. Sírja ismeretlen.

GONDOLATOK HÁM JÁNOS SZEMÉLYISÉGÉRŐL, TÖRTÉNELMI SZEREPÉRŐL, EMLÉKEZETE ŐRZÉSÉRŐL

HÁM JÁNOS közel harminc évig – egy évnyi megszakítással, amíg az esztergomi érseki széket töltötte be – a Szatmári Római Katolikus Egyházmegye püspöke volt. A magyar egyháztörténelem neves személyisége, de hercegprímásként 1848-1849-ben az egyetemes magyar történelem fontos személyisége is.¹

Nemzeti történelmünk felelős személyiségeként az 1848-49-es közéleti tevékenysége váltott ki indulatokat, a debreceni magyar kormány elmarasztalta, császárpártinak, árulónak bélyegezte, ezt vitte a köztudatba a negyvenes évek kommunista történelemírása is.²

A múlt század utolsó évtizedében a szatmári egyházmegye püspöke, Meszlényi Gyula, kezdeményezte boldoggá avatási eljárása megindítását,³ a tanúkihallgatások befejezése⁴ után az ügyiratcsomót 1898 januárjában adták át Rómában a Szentté Avatási Kongregáció prefektusának.

Püspöki széke elfoglalásának 100. évfordulóján a szatmári püspökség megemlékező ünnepséget szervezett, dr. Boromissza Tibor megyéspüspök pedig megbízta dr. Scheffler János szatmári teológiai tanárt, nézzen utána a Vatikánban, hogyan áll Hám János boldoggá avatásának

¹ Életrajzírói: Irsik Ferenc: *Boldog emlékü HÁM JÁNOS szatmári püspök ÉLETE*. Szatmárt, 1894.

Keszler Ferenc: *Memoria Servi Dei Joannis Hám, episcopi olim Szathmariensis*. Szathmárin, 1893. 16 oldal.

Bodnár Gáspár: *HÁM JÁNOS a szent emlékü szatmári püspök ÉLETE*. (Írta néhai Irsik Ferenc, átdolgozta és újabb adatokkal bővítette Bodnár Gáspár) Pázmány-Sajtó, Szatmár-Németi, 1903. 169.

² Andics Erzsébet: *Hám János bázárulónvá nyilvánításának előzményei*. Századok, 1948. 1–4. sz. Andics Erzsébet: *Az egyházi reakció 1848–49-ben*. Bp. 1949.

³A Religio c. folyóirat 1893. IX. 20-i számában ad róla hírt Breznay Béla: *Isten Szolgája Hám János néhai szatmári püspök remélhető kanonizációja* című cikkében.

⁴A tanúkihallgatásokat 1896. november 11-én kezdték meg és 1898. januárban fejezték be, összesen 31 tanút hallgattak ki, 14 egyházi személyt, 1 szerzetest, 13 világi férfit és 3 nőt.

ügye. Megtudta: a boldoggá avatási ügyiratokkal⁵ a Szentté Avatási Kongregáció utoljára 1904-ben foglalkozott.

Dr. Scheffler János ezt követően kiadta Hám János kéziratban (latin eredetiben a püspöki levéltárban) őrzött emlékiratait,⁶ a latin szöveggel párhuzamosan közölte magyar fordítását is.

1949-ben dr. Scheffler János szatmári püspök a Hám János emlékezetét folyamatosan őrző és közbenjárását imáikban kérő szatmári irgalmas nővéreknek ezt mondta: „Úgy látszik, hogy boldog emlékű Hám János püspök boldoggá avatása nem fog sikerülni, talán a mostani időknél vértanúkra van szüksége.”⁷

A szatmári egyházmegye megyéspüspöke, Reizer Pál utánajárása nyomán a Szenttéavatási Kongregáció azt közölte, hogy a világháborúk idején megrekedt ügy folytatásának nincs akadály. 1998-ban P. Szőke Jánost kinevezték Hám János kanonizációs ügye posztulátorává.

A halála óta eltelt mintegy másfélszáz esztendő a történelem távlatában nem nagy idő. Számunkra talán mégis elégséges ahhoz, hogy a korszak egészére immár 150 év távlatából tekintve, s a kor egészét, folyamatait, eszmetörténetét kritikai szemmel, minden politikai szenvedélytől mentesen, a legteljesebb tárgyilagossággal vizsgáljuk/vizsgálhasuk. A leírt tények vizsgálatakor éppen ezért óvatosan figyelniünk kell arra, hogy valóban megtörténtek-e, és úgy történtek-e, ahogy egy-egy forrás állítja, vigyáznunk kell ugyanakkor arra, nehogy mai nézeteink szemléltető példájává alakítsuk őket. Arról sem feledkezhetünk meg, hogy az Egyház élő organizmusában egyszerre van jelen isteni és emberi, ezért az adott történelmi korszakot vizsgálva, meg kell próbálnunk ráérezni a Gondviselés keze nyomára a történelemben, s amikor egy konkrét személyiséget és cselekedeteit vizsgáljuk, nem mellőzhetjük a benne megnyilvánuló, mintegy testet öltő eszme megvizsgálását sem. Így talán jobban érzékelhetjük az egyénnek az isteni Gondviselésben betöltött eszközszerepét (is).

⁵ A Vatikáni Titkos Levéltárban: Decr. s. script. 11. iul. 1898. Arch.I. 18., 4770–4772 szám alatt.

⁶ Scheffler János: *HÁM JÁNOS szatmári püspök és kinevezett prímás EMLÉKIRATAI 1848/49-ből.* Bp. 1928.

⁷ Vö.: Szatmári Püspöki Levéltár, Scheffler Gyűjtemény 11/8 : 28.

A XIX. század középső harmadára visszatekintve kijelenthetjük: a korszak embereinél ma sem vagyunk bölcsebbek, legfeljebb tapasztaltabbak. Tapasztalatunk azt tanúsítja, hogy az embert körülvevő világ (a termelési mód, a technika, az anyagi világ meghódítása) ugyan megváltozott, hihetetlenül sokat fejlődött, s ma is egyre gyorsuló mértékben fejlődik tovább, de az ember, az egyén belső (lelki) világa, tulajdonságai, törekvései lényegében nem változtak. Ebben a vonatkozásban a vizsgált korszak óta eltelt 150 év történelmünkben csak múló pillanat.

Hám János személyiségére és cselekedeteire vonatkozó vizsgálódásunk három évtizednyi időt, a püspökök rendjében eltöltött életét öleli fel. Életrajzírói szerint püspökké szentelése, püspöki beiktatása után is ugyanaz maradt, aki volt, tulajdonságai nem változtak, szokásai élete addigi tapasztalataira alapozódtak.

Vázoljuk fel tehát a püspöksége előtti élete lényeges tényeit, jellemzőit:

Vallásos szellemű iparos család gyermeke. (Született: 1781. január 5., Gyöngyös, Heves megye). Szülővárosában, majd Rozsnyón és Egerben tanul. Mindig nagyon alapos, rendszeres, pontos. Tehetségére tanárai felfigyelnek, jó tulajdonságait megjegyzik, értékelik. Lelki élete alakulására jelentős hatással van Szent Ferenc-rendi lelki vezetője. (Talán tőle is eredeztethető fokozott érdeklődése azok iránt, akik önmagukon nem tudnak maguktól segíteni, a szegényeken és a betegeken segíteni akaró tevékenysége, a mindenkivel (még a gonosz emberrel) szemben is tanúsított felebaráti szeretete.) Lelkiségének jellemzője a Szűzanya tisztelete, 14 évesen pártfogójául és védelmezőjéül választja, a „Boldogságos Szűz Mária társulata” nevű ifjúsági egyesület tagjaként megfogadja: egész életében híven akarja szolgálni.

1804-ben történt felszentelése után hamarosan az egri szeminárium tanulmányi felügyelője, lelkiismeretes és pontos munkája alapján 1818-ban az egri főszékesegyház kanonokává nevezik ki.

Negyvenhét éves, amikor Ferdinánd császár 1827. május 25-én kinevezi az öt politikai megyére kiterjedő Szatmári Római Katolikus Egyházmegye püspökévé. XIII. Leó pápa jóváhagyását követően 1828. március 16-án püspökké szentelik, átveheti az egyházmegyét. Feladata: a rá bízott 71 plébánia (ekkor) mintegy 60.000 hívője, s az őket szolgáló papság körében kell őriznie az apostoli hagyományt, olyan korban, amelyben a liberalizmus filozófiája, életfelfogása és támadó vallástalan-

sága az uralkodó, az államigazgatásban, de még az egyházban is él és hat a jozefinizmus szelleme. Ebben a világban kell mindenkinek szólóan hirdetnie az evangéliumot.

Hám János három évtizedes püspöki, egy évnyi hercegprímási működésének helyes megértése érdekében szükségét érezzük annak, hogy fentebbi megállapításunkat (legalább néhány utalás erejéig) bővítsük, részletezzük. Mindenekelőtt rá kell mutatnunk a XIX. század első évtizedeiben élő és működő egyház és a vallási élet néhány magyarországi sajátosságára. A Habsburg uralkodók által kiépített és fenntartott államegyházi rendszerben az állam annyira befolyásolta az egyház működését, hogy még a mindennapi vallásgyakorlatot, a tömegek hitéletét is igyekezett részletesen, racionalista szellemben szabályozni.⁸ Még a század negyvenes éveiben is számos püspöki és érseki hely (szándékosan) betöltetlen volt. A nunciusi jelentések minősítése szerint a (kinevezett, működő) püspökök (sokan) nem igazi lelkipásztorok, a papság elhanyagolja egyházi kötelességeit, életmódja kifogásolható, sok a panasz a kolostorokra, meglazult a szerzetesek fegyelme, megromlott az előjárók és a szerzetesek viszonya.⁹

A jozefinista kor végén, 1852-ben Michele Viale Prelá nuncius így vélekedett a magyar püspökökről: „1848 előtt a magyar klérus igen messze volt attól, aminek lennie kellett volna. A püspökök püspökségük gazdag jövedelmeivel foglalkoztak, s minthogy a felső tábla tagjaként részt kellett venniük az országgyűlésen, sokszor két-három éven át távol voltak egyházmegyéjüktől, s politikai ügyekkel voltak elfoglalva, elfeledkezve arról, hogy apostoli küldetésük a hívek lelki gondozása. A régi rendszerben a püspökök túlságosan el voltak foglalva politikai ügyekkel, s egyházmegyéjük igazgatását többnyire helynökeikre hagyták, akik nem mindig voltak alkalmasak arra, hogy eleget tegyenek azoknak a feladatoknak, amelyek egy püspökre hárulnak. Ennek eredménye volt a papság hanyagsága és a nép hitéletének megromlása. Magyarországon nagyon sokat kell tenni a hőn áhított vallási újjászületés érdekében, s el

⁸ Katus László: *A magyar katolicizmus a XVIII–XIX. században (Jozefinizmus, liberalizmus és katolikus megújulás)*. = Somorjai Ádám és Zombori István (szerk.): *A katolikus egyház Magyarországon*. Bp. 1991. 64.

⁹ Katus: i. m. 64.

kell ismerni, hogy egy ilyen vállalkozás nem napok, hanem hosszú évek munkája lesz.”¹⁰

Ebbe a világba kell elhelyeznünk és a fenti állapotokhoz kell viszonyítanunk a XIX. század harmadik-hatodik évtizedbeli szatmári egyházmegyét, Hám János püspöki tevékenységét, hogy megállapíthassuk, mennyire más volt, mint számos kortársa, és valós értékében értékelhessük az életét, munkásságát, megvalósításait.

A püspöki székhely, Szatmárnémeti, ekkor 10-11.000 lakosú, földművesek és kisiparosok lakta város, belterületén mocsarak, a Szamos holt medrei. Rendezetlen, járda nélküli utcák, alacsony házakban kisigényű emberek, a természeti csapások, a gazdasági élet pangása folytán szegénységre kárhóztatott nép. Kölcsey Ferenc az országgyűlésen (1832-ben) a várost így jellemzi: „lutum super lutum et dicitur töltség”. Lakossága lelkén nyomasztólag ült a vallásháborúk korából eredő türelmetlenség.

Hám János bizonyosan mérlegelte egyházmegyéje helyzetét, és felismerte az adott történelmi és társadalmi helyzetből származó feladatokat. Helyesen állapította meg, hogy a szatmári egyházmegye lényegében missziós terület, s azt, hogy a számban és kiterjedésben fejlődni, növekedni akaró Egyháznak (lelkileg és szellemileg képzett) missziós lelkületű papokra, szerzetesekre és sok (hasonló) világi hívőre van szüksége.

Jól látta, hogy mindehhez ilyen szelleművé kell nevelnie egyházmegyéje papjait, s meg kell teremtenie a világiak megfelelő keresztény képzésére/nevelésére szolgáló intézményeket, s gyarapítania kell (az új nemzedék felnevelésével párhuzamosan) a keresztény életű és magatartású világiak számát, elsősorban a vallástalanok és a közömbösek köréből.

Hám János személyes példája, életmódja, az egyházmegye kormányzásában kifejtett tevékenysége tanúskodik arról, hogy ő komolyan vette a szeretet parancsát, s azt is tudta, hogy a legerősebb missziós erő a szeretet tanúsága. Érezte a lényegét: az Egyház küldetése: szolgálnia kell Isten népét, s szolgálatának tettekben kell megnyilvánulnia.

Tett az életmód is, a személyes példa. Példát mutatott beszédével és viselkedésével, szeretete megannyi megnyilvánulásával, meggyanúsíthatatlan tisztaságával. Hám János püspöksége első huszonhárom évében a

¹⁰ Tanulmányában idézi Katus László, vö.: Katus: i.m. 65.

régi püspöki épületben, a jezsuiták egykori házában lakott, ahol nagyon egyszerűen élt, fényűzés nélkül, szigorú életrendet kialakítva. Egyszerűen étkezett, sohasem reggelizett, ritkán és keveset vacsorázott, bort, fekete-kávét sohasem ivott, nem dohányzott; öltözéke is egészen egyszerű volt. Nagyon takarékos volt, (a püspöki háztartás költségeit ő maga ellenőrizte), hogy minél több rászoruló segíthessen.

Sok időt töltött el imával és (már kora hajnalban is) elmélkedéssel; mindez bizonyosan edzette higgadt természetét.

Szórákoztató játékban nem vett részt, pihenésként székháza kertjében magányosan sétált. Minden kedden meglátogatta a kórház betegeit, csütörtökön pedig az irgalmas nővérek rendházát (a neveléssel foglalkozókat).

Hám János tudta, hogy a keresztény küldetés lényege: vállalni kell a szenvedést is. Személyes az ember életében minden betegeskedés. Egészségi állapotáról, betegségéről vagy gyengélkedéséről azonban sohasem nyilatkozott. Környezete egyetlen súlyosabb esetről tud: 1855-ben Szatmárnémetiben kolerajárvány pusztított, s miután az orvosok már lemondtak a kolerában megbetegedett titkáráról, a püspök bement a beteghez,¹¹ ágyánál térdelve imádkozott érte. A beteg titkár megkönnyebült, rövidesen meggyógyult, ezt a püspök imájának tulajdonították.

Ezt követően viszont a fertőzés jelei/tünetei a püspökön is megjelentek, de rövidesen elmúltak, meggyógyult.

A kortársak a püspök imája meghallgatásának tulajdonították a szatmári irgalmas nővérek haldokló főnöknője meggyógyulását is.¹²

Kortársai nem tudtak önként vállalt szenvedéséről, a nyilván engesztelésül hordott ciliciumról, szöges vezeklő övről.

Püspöki hatalmának meg kellett nyilvánulnia tanításaiban. Hám János tanította a rá bízott híveket is és az egyházmegye papjait is. Sok szentbeszédet tartott a Székesegyházban, ezekben, a Szentírást és a szenthagyományt hitelesen őrző forrásokból merített szentbeszédeiben,

¹¹ A betegen már a haldoklás jeleit észlelték. (Irsik 1894: 68.)

¹² Az idős *Strasser Xavéria* nővérről az orvosok lemondtak, már eszméletét veszítve feküdt, amikor Hám János betegágyánál térdelve imádkozott érte. Amikor felállt, keresztel jelölte meg a beteg homlokát, majd kisvártatva a csendben ott álló nővéreknek ezt mondta: „Főnöknőtök nem fog meghalni.” És távozott. Xavéria nővér meggyógyult és még több évig kormányozta a szerzetesrendet. (Irsik 1894: 68.)

gondosan kidolgozott¹³ egyházi beszédeiben mindenkihez szólóan hirdette az evangéliumot.¹⁴

Az első főpásztori levelében¹⁵ lényegében már benne van Hám János egész lelkiisége, főpásztori levele tulajdonképpen már egész későbbi munkásságának tervezete. Papjait már ekkor figyelmeztette: papi hivatásukat jól csak akkor tölthetik be, ha buzgók, szent életűek, s ugyanakkor képzetek, a jó tudományok kedvelői. Kimondja: a tudatlan pap a nép vesztét okozza, s szájalomra méltó az a nép, amelyet tudatlan pap vezet. Nem érdemli meg a lelkipásztor nevet az a pap, aki nem tudja tanítani is a rábízottakat.¹⁶

Természetesen – mondja – mindenkinek elsősorban azt a tudományágot kell művelnie, amely a társadalomban elfoglalt állásának leginkább megfelel, de arra is törekednie kell, hogy általában olyan ismereteket is szerezzon, amelyek lelki élete és majdan örök élete és boldogsága számára is szükségesek. (Papjaitól alapos teológiai képzést s tudást várt el.) Arra is figyelmeztetett, hogy az igazi tudományosság sohasem lehet önelégült, mert minél többet tanulunk, annál inkább érezhetjük, hogy milyen keveset tudunk.

Hám János megérezte a lényegét, nem a címeket és a külső látszatot kedvelte, nem a felfuvalkodottakat, hanem azt a tudományosságot, amely a szeretettel és az alázatossággal karöltve jár. Szent Bernátot idézi: „Vannak, akik tudományra tesznek szert csupán azért, hogy tudjanak. Ez csúnya kívánság. Aztán vannak olyanok is, akik tudományosságra azért törekszenek, hogy kitűnjenek, hogy az emberek figyelmét magukra vonják és tiszteletben részesüljenek; ez undok hiúság. Mások szerzett ismereteiket, tudományukat eladóvá teszik. Ez förtelmes kapzsiság, üzérkedés, nyereszkedés. Némelyek végül azért törekednek tudományos-

¹³ Forrásaira mindig pontosan hivatkozik.

¹⁴ Szentbeszédeiből háromkötetes válogatás készült: *Boldog emlékü Hám János szatmári püspök egyházi szentbeszédei*. Közrebocsátja Mészlényi Gyula szatmári püspök.. Szatmár 1903–1904.

Meg kell említenünk azt is, hogy püspöksége első évében sokáig ő látta el a szatmárnémeti plébános tisztségét is; minden vasárnap reggel 6 órakor szentmisét mutatott be a városban alkalmazott cseléd lányok számára, s célirányos lelki nevelésben részesítette őket.

¹⁵ Szatmár, 1828. április 19.

¹⁶ Irsik 1894: 73.

ságra, hogy kötelmeiket megismerjék s azok ismeretére másokat is oktassanak. És ez a Szentlélek ajándéka.¹⁷

Tudjuk, hogy a szellem területén minden megismerés titokzatos és felfoghatatlan, ezért minden igyekezetünk hasztalan, ha az isteni kegyelem nem támogat bennünket, ha nem készíti elő az isteni ige befogadására az emberek szívét. A papoknak azonban az evangélium hirdetésekor törekedniük kell, hogy az isteni kinyilatkoztatást olyan épségben és tisztaságban adják át, ahogyan azt az anyaszentegyház megőrizte és őrzi, ugyanakkor – erre figyelmezteti őket – mindezt egyszerű, könnyen érthető módon közöljék, kerüljék a hangzatos szólamokat, a sallangos mondatok nem hatnak a szív mélyére.¹⁸

A püspök nagyon jól látja, hogy az emberek mindegyikére ugyanazzal a beszéddel egyformán hatni nem lehet, ezért az emberekkel való egyéni (alkalmi) foglalkozás fontosságát hangsúlyozza.

Figyelmeztet: minden ember törekszik a jó hírnévre. A papoknak is, a püspöknek főleg, tanításuk és személyes példájuk révén ki kell vívniuk mind a híveik, mind a mások megbecsülését, bizalmát, csak így hallgatnak tanácsaikra, csak így követik példájukat.¹⁹

Hám János jól tudta, hogy egyházmegyéjében sok a német anyanyelvű hívő, ezért papnövendékeit mindig buzdította: tanuljanak németül, hogy a német híveknek saját nyelvükön hirdethessék az igét. Ebben is példát mutatott, egyrészt azáltal, hogy németből tökéletesen fordított, németül társalgott, másrészt azáltal, hogy szükség szerint prédikált is németül.²⁰

A hívekhez szóló tanításában a keresztény erények megvalósítására való törekvést szorgalmazta, különösen a felebaráti szeretet gyakorlását. Arra is rámutatott, hogy a keresztény emberek egyben jó hazafiak is, minél keresztényebbek, annál jobb hazafiak. A keresztény hit és erkölcs tan ugyanis az Isten törvényeinek megtartása mellett a polgári kötelességei teljesítésére (is) neveli az embereket, azaz megtanítja őket, hogy elkerüljék mindazt, ami hazájuk kárára van; a közjóért való munkálko-

¹⁷ Irsik 1894: 75–76.

¹⁸ Irsik 1894: 49–50.

¹⁹ Irsik 1894: 50–51.

²⁰ Amikor 1855-ben a bécsi minisztérium Hám Jánost a szatmári püspökségtől is megakartá fosztani, az őt védelmébe vevő politikusnak a miniszter azt mondta „De hiszen nem tud németül.” (Irsik 1894: 106.)

dásra ösztönözte őket, felebaráti szeretetre és az igazságosság megtartására kérte őket.

A lelki megújulás szorgalmazása külső reformokat igényelt, a tovább építendő egyház számára intézmények teremtését. A püspök ezekben a maga lehetőségei szerint vett részt. Sokan ma is a várost építő, a modern városképet kialakító püspökként tartják számon. Kétségtelenül ő alakította ki Szatmárnémeti arculatát, de nem ez a cél vezette. Építményeinek egy része az egyházmegye központjának kialakítása, az egyházmegyében kifejtendő, a lelki gondozást, a hit ápolását célzó tevékenység megszervezése, elősegítése érdekében létesült. Ilyen a szatmárnémeti Székesegyház (befejezése, bővítése), ilyen a püspöki palota megépíttetése, másrészt az Irgalmas Szent Jánosról nevezett Irgalmasrendi Szerzetesek szerzetesei házának (és kórházának), a Páli Szent Vincéről nevezett Szatmári Irgalmas Nővérek kolostorának, templomának (és iskolájának) épülete, a Szent Ferenc-rendi szerzetesek tervezett betelepítése céljából épült kolostor (és dolgozó ház), a Kálvária templom, a temetőben épített kápolna. Ide kell sorolnunk természetesen az egyházmegye egész területén kezdeményezett építkezéseket is, 13 templom, 19 plébániaépület és ugyanannyi iskola felépítését, építtetését.

Hám János helyesen látta, hogy az egyház nem statikus intézmény, fejlődnie kell, mégpedig a lényeg megőrzésével, azt is látta – az előbbiekben már utaltunk rá – hogy egyházmegyéje missziós terület. Egyházmegyéje megerősödését, növekedését azonban Hám János nem a más vallásúak áttérítése révén akarta elérni, hanem a katolikusnak keresztelt közömbös (akár vallástalan) rétegek szellemiségének alakítása, a hitüket megvalló, vallásukat gyakorló hívek számának növelése révén. Nem a hódítás, hanem a szolgálat szellemét szorgalmazta.

A püspökségébe magával hozott jellemvonásainak egyike szociális érzékenysége. Azonnal észrevette a sok beteget, szegényt, koldust és a hajléktalant. Ezért kezdeményezte és valósította meg az „aggápoló intézetet”, a *Szatmárnémeti városi szegények intézete* néven létesített menedékházat, a mizrikordiánusok kórházát, ezért is telepítette Szatmárnémetibe a betegápoló szerzetesrendeket, ezt a célt szolgálta a téglagyári (cigány) munkások gyermekeinek nevelését és iskolázását/ képzését célzó „dolgozó ház” építése. (Célja: létbiztonságot teremteni a cigány családok gyermekei számára.) A szegények ügye számára a mindenkori

legfontosabb ügy volt. Szociális szemléletének és segíteni akarásának lényeges sajátossága, hogy a szegényeket és rászorulókat vallási (és etnikai) különbség nélkül szolgálta, elsősorban az embert tartotta szem előtt, mert benne az Isten képmását kereste és védte.

Szociális vonatkozású tevékenységének számbavételekor a konkrét intézmények létrehozásának, megvalósításának gyakorlati kivitelezése kapcsán felfigyelhetünk Hám János körültekintő okosságára. Kezdeményezte és mindig megtalálta a módját, hogy a társadalom e kérdéseinek megoldásában együttműködjen azokkal az intézményekkel és személyekkel, akik hasonlóképp a társadalom jólétének építésén munkálkodnak. Így például a szegények menedékházának, az aggápoló intézetnek a megvalósításakor megnyerte (az eleinte sokat akadékoskodó) városi tanácsot, megépítésekor katolikus és református polgárokat is tevékeny közreműködésre bírt, a mizerikodiánusok kórházának és gyógyszerárának létesítésekor hasonlóképp. Az emberi személy tiszteletén alapuló kapcsolatok megteremtése tehát gyümölcsöző (anyagi hozzájárulásokban megnyilvánuló) eredményeket is hozott. Az együttműködés az egyház és a város/megye polgári hatalmi intézményei közti helyes viszony megteremtésében segített, annak a felfogásnak a terjesztésében/terjedésében, hogy mind az egyház, mind az állam (a közhatalom) az emberért létezik, kapcsolatuknak az emberi személy tiszteletén és szolgálatán kell alapulnia.

Mind a társadalom, mind az egyház fejlődése szempontjából nagyon fontosnak, szükségesnek tekintette a neveléssel foglalkozók megfelelő képzését, iskolák létesítését. Ezért létesítette az irgalmas nővérek kongregációjára bízott tanítónőképzőt, (a Nagykarolyból Szatmárnémetibe áthozott mesterképző átalakításával) a fiú tanítóképzőt, a fiaik tovább taníttatásához elégséges anyagiakkal nem rendelkező szegény falusi családok tehetséges gyermekei számára a diákotthont, a püspöki konviktus intézményét.

(Másfél évszázad távlatából visszatekintve bizonyítható, felmérhető és reálisan értékelhető ezeknek az intézményeknek a jelentősége és hatása a város, a megye, illetőleg az egyházmegye alakulása/fejlődése szempontjából.)²¹

²¹ Komoly szaktanulmány megírására méltó téma.

A XIX. század első felének (az előzőekben már említett) magyar törvényhozási rendje értelmében püspökként Hám János is hivatalból a főrendi ház, következőképp az ország törvényhozó testületének tagjává lett. Más püspököktől azonban különbözött, ugyanis – emlékirataiban megírta – nem szívesen ment el az országgyűlés ülésszakaira, nem volt politikus alkat. Tény, hogy 1830-tól többször is részt vett az országgyűlés munkálatain, de az aktív munkából igyekezett kivonni magát, okát is említi: elvei nem egyeztek a nemesi országgyűlés felfogásával.²²

Amint az egyéniségéről az előzőekben elmondottakból megállapíthatjuk, szelíd lelkű, csendes, imádkozó-elmélkedő életet élő, a rábizottak (papok és világiak) lelki életével törődő ember volt. Emlékirataiból azt is megállapíthatjuk, hogy nem kedvelte a gyors változásokat, ilyen értelemben konzervatív (de nem maradi) volt. Mindezek alapján érthető, hogy nem találta helyét a negvenes évek politikai küzdelmeiben, s akaratlannal sodródott a számára idegen közéleti eseményekbe.

1847-ben meghalt a király „helyetese”, a nádor. Ősszel az országgyűlés nádorrá választotta István főherceget, aki hivatalba lépését megelőzően megválasztása érdekében körbejárta az országot. Szatmárban is járt. Hám János emlékirataiban említi, hogy (noha nem egykönnyen alkotott ítéletet az emberekről, főként nem első látásra) István főherceg nem nyerte meg a tetszését. A főherceg útjának szerencsés kimenetelért (Nagykárolyban) pénteki napon bemutatott szentmisén ugyanis éppen ő nem jelent meg, távolmaradásával megbotránkozttatta a sokaságot, az ebédnél pedig csupán hústeleket fogyasztott (holott Károlyi gróf hajlandó volt böjtös ételeket készíttetni).

Hám János neveltetéséből eredően feltétlenül tisztelte a törvényes apostoli királyt, ezért az sem tetszett neki, hogy a főherceg monarchia- és vallásellenes elemekkel szövetkezik. Rosszallotta a tisztújításoknál immár kialakult szokást: a nagy ivászatokat, perlekedéseket, veszeke-
déseket, verekedéseket, mi több: gyilkosságokat. Mindez – állapítja meg – a nép erkölcsi romlásához vezet.

²² A magyar nemzeti reformmozgalomban és liberális nacionalizmusban a protestáns nemesség és értelmiség játszott vezető szerepet, a katolicizmussal egyik réteg sem rokonszenvezett. A társadalom gondolkodásában egyébként is a politika dominált, háttérbe szorítva minden egyéb világnézeti vagy vallási érdeklődést. Ez alól a katolikus főpapság sem volt kivétel. (Katus: i.m. = : *A katolikus egyház Magyarországon*: 67.)

Az országgyűlésen – a bevett szokás szerint – a megválasztott nádort a legmagasabb egyházi méltóságnak kellett köszöntenie. A hercegprímás meghalt, az egi és a kalocsai érsek beteg, így a püspöki kar legöregebb jelenlevő tagjaként őt bízták meg a köszöntésével.

Emlékirataiban megírta, hogy az 1848-as márciusi forradalmat megelőző időszakban az országgyűlés ellenzéki tagjai titkos gyűléseken (amelyen kiválóbb konzervatívok is részt vehettek) a szabadság és egyenlőség elvei alapján megfogalmaztak egy, a forradalmat előkészítő, az uralkodónak benyújtandó alkotmánymódosító szöveget, amelyet március elején a rendek nyilvános ülésén el is fogadtak. Ezt a főrendi ház nyilvános ülésén is elfogadták, s maga a nádor vállalta, hogy küldöttség élén Bécsbe viszi. A nádornak a rendek azt ígérték, hogy ha Ferdinánd vonakodnék elfogadni, őt kiáltják ki Magyarország királyává.

A forradalom március 15-én győzött. Négy nap múlva, vasárnap, a nemzeti öröm jeléül az országgyűlés mindkét háza hálaadó ünnepélyes nagymisén vett részt. Rangidős püspökként Hám Jánosnak kellett elmondania a *Te Deumot*. Vitathatatlan, hogy az egyházat ért támadások sokasága miatt sok mindenben nem értett/érthetett egyet a politikusokkal. Mégis, Hám János püspök, aki immár közel két évtizede tanúja a magyar társadalmat (is) erjesztő európai áramlatoknak/reformfolyamatoknak, úgy érzi, örvidenünk kell annak, hogy ezek Magyarországon békésen, alkotmányos úton értek célt. Az ünnepélyes hálaadással kapcsolatosan fel is jegyzi: „Istennek mindenért hálát kell adnunk, ami velünk történik, jóért és rosszért egyaránt – mert a bajok is, amelyek sújtanak, Isten szándékaiban jók a mi számunkra, bennünket Istenhez térítenek és javulásunkra szolgálnak; úgyszintén, hogy jelen esetben meg kell köszönni Istennek, hogy ami más nemzeteknél vérontással ment végbe, az itt anélkül folyt le.”²³

A forradalmi események megzavarták a nyugodt, higgadt gondolkodású és természetű Hám Jánost. Minthogy nem akart cselekvően beavatkozni a közéleti/politikai eseményekbe, nem várta meg az országgyűlés berekesztését, hazatért Szatmárnémetibe. Az eseményeket és az emberi cselekedeteket azonban mindvégig az isteni törvény szellemében

²³ Dr. Scheffler János: *Hám János szatmári püspök és kinevezett prímás emlékiratai 1848–49-ből*. Bp. 1928.

és zsinórmértéke szerint szemlélte, fogta fel és ítélte meg. Tanúsítják feljegyzései, emlékiratai, amelyekben éles és kritikus szemmel tárja őket elénk. Felismeri a jót, ami népe javát szolgálja, de észreveszi a káros jelenségeket is.

A magyar országgyűlés egymásután tárgyalta a törvényjavaslatokat, hogy április 11-ére a királyi szentesítésre készen legyenek (ami meg is történt). A főpásztorok ünnepélyes hangú körlevelekben úgy írtak ekkor a magyar szabadságról, mint a magyar katolikus Egyház közkincséről.²⁴ A papság (ezekre is alapuló) magatartása az állami konszolidáció számára óriási erőt jelentett. Az egyház ugyanis (helyesen) látta, hogy a lényeges értékek biztosítására (alkotmányos) rendnek kell lennie, a rend teremti meg a keretet, a rend megteremtése pedig a világi társadalom joga és kötelessége. Eszköze a jogi szervezet, a törvények alkotása és végrehajtása. A bölcs törvénykezés alkotja a társadalom szervező erejét.²⁵

A gyorsan készülő törvények joghézagjait közben sok demagóg rendbontásokra használta, a demokratikus irányzatú törvényeket, a szabadságot szabadossággal cserélték fel.²⁶ Hám János felfigyel a jelenségre és híveihez intézett körlevelében²⁷ figyelmeztet: „Őrizkedjete azoktól, akik azon szín alatt, hogy javatokat akarják, saját hasznukat keresik... Ne higgyetek minden léleknek, mert sok hamis tanítók járnak körül arra törekedvén, hogy a jámbor lelkeket is elcsábítsák, s midőn ezeket tévútra vezetik, tulajdon hasznukat munkálják: meg ne csalatkozzatok, ne engedjétek magatokat mások szemtelen céljainak eszközévé lealacsonyíttatni.” Kéri: „figyeljete a lelkipásztorokra, akik szívből kívánják javatokat előmozdítani.”

Az egri főkáptalani helynök a papsághoz írt körlevelében a felelős nemzeti kormány munkájának gyámolítására szólít. Kijelenti: a szabadság, egyenlőség és testvériség a legszebb eszméket tartalmazzák, ha e

²⁴ Meszlényi Antal dr.: *A magyar katolikus egyház és az állam 1848/49-ben*. Bp. 1928. 36–8.

²⁵ Órsy László: *Az egyház küldetése és az világi társadalom*. = Békés Gellért és Endreffy Zoltán (szerk.): *Szegénység, gazdagság, gazdálkodás*. Katolikus Szemle. Pannonhalma, 1994. 84.

²⁶ Meszlényi : i.m. 40–1.

²⁷ Szatmári püspökként 1848. július 7-én kiadott körlevele. (Az eredeti kézíratos példány a szatmári püspöki levéltárban őrzött, a püspökök XIX. századi körleveleit tartalmazó iktatókönyvben.)

szavakkal nem élnek vissza. De figyelmeztet is: a szabadság megszgyéje csak addig terjedhet, ahol a másiké kezdődik. Ezen túlmenni már szabaddosság. Továbbá: a rend fönntartása nélkül a szabadság sem létezhet. Meg kell szilárdítani a rendet és a békét, tovább kell fejleszteni alkotmányos életünket, a társadalmat meg kell óvni az anarchiától és a fejtelenségétől.²⁸

A püspökök testülete húsvétkor (1848. április 23.) közös pásztorlevélben fordul a papsághoz és a hívőkhöz: békére, egyetértésre, a szabadság kincseinek megbecsülésére buzdította őket. Megállapítja, hogy a valódi szabadság az igazságon, törvényen, renden alapul. A kormány hatóságai iránti bizalmat kér tőlük.²⁹

A reformtörekvések a korszellem hatásaként az (alsó)papság körében is jelentkeznek.³⁰ Az esztergomi és az egri érseki szék, a győri, szepesi, székesfehérvári és váci püspöki szék azonban üres, a kalocsai érsek öreg, a többi püspök pedig vagy elmulasztotta vagy nem merte kézbe venni a papság reformkívánságait.³¹ A kultuszminiszter az alsó papság mozgolódása folytán támadt kérdések megbeszélésére Pestre hívja a püspököket. Így júniusban Hám János is visszatér az országgyűlésre (s mint mindig, a szerviták rendházában száll meg). A püspökök testülete ekkor megvizsgálta és mérlegelte azokat a kérdéseket, amelyek kihatással voltak az egyházmegyék, illetőleg az egész magyar katolikus egyház életére, s – tudván, hogy az egyháznak lehetnek sebei, de orvoslásuk mindenképp a lelki gyarapodáshoz vezet – több kérdésben intézkedtek is, így hozzájárultak az alsópapság anyagi javadalmazásának jobbításához, de megoldatlan maradt az egyházi fegyelem több kérdése, a cölibátus törvénye, a kánoni engedelmesség, a szerzetesrendek megreformálása. Mindezek megfelelő formában való megvitatására és megoldására a hierarchia minden szintjén jelentkező közös igény alapján a püspöki kar elhatározta nemzeti zsinat összehívását.

²⁸ Meszlényi: i.m. 42.

²⁹ Meszlényi: i.m. 45–6.

³⁰ Budapesten az alsópapság egy része 12 pontban foglalta össze követeléseit. Ezek némelyike ma már a II. Vatikáni Zsinat állásfoglalásait ismerve helytálló. Ugyanakkor szélsőséges nézeteknek is hangot adtak. Hangvételük, stílusuk, s főként az, ahogyan ezt a sajtóban közzétették mindenképp kifogásolható.

³¹ Meszlényi: i.m. 57–8.

Mínthogy azonban Hám János primási megerősítése késett, a vatikáni nuncius kieszközölte egy pápai brevét, amely felhatalmazta mint szatmári püspököt, hogy apostoli követi minőségben nemzeti zsinatot hívjon össze és azon elnököljön.³²

Hám János nem akart élni a kapott felhatalmazással, de kinevezte a zsinatot előkészítő bizottságot: Lonovics érseket, Szcitovszky, Rudnyánszky és Ocskay püspököket, valamint az egyetlen tényleges érseket, a kalocsai gróf Nádassyt, aki augusztus 1-jén össze is hívta a zsinatot Esztergomba, időpontjául szeptember 24-ét jelölve.³³

Hám János a zsinat céljául tűzte, hogy őszintén és kendőzés nélkül megtárgyalja a magyar egyház minden kérdését, nemcsak azt, ami fényt és derűt jelent; hanem ami borút és árnyat is. Azt akarta, hogy a (konkrét) élet **alapos** ismeretére alapozzon, a **megváltozott** jelenre és a kétes jövőre nézve **határozott programmal**.

A későbbiekben több egyházmegyében előkészületül egyházmegyei zsinatot tartottak. Az országos zsinat azonban elmaradt. Az országgyűlés ugyanis nem oszlott szét, megtartása később pedig már sem okos, sem tanácsos nem volt.

A kilengések, az újítások szelleme (átmeneti jelenségként) a szerzetesrendekbe (piaristák, bencések, ciszterciták) is eljutott. Hám János ezekkel a későbbiekben, primás korában szembesült. A ciszterciták ugyanis kérelmeik orvoslásáért a kultuszminiszterhez folyamodtak. Eötvös József azonban érezte, hogy ő nem illetékes, és az ügyet áttette Hám Jánoshoz. Ő két püspököt (a csanádit és rozsnyóit) bízott meg az ügy megvizsgálásával, s általuk sikerült is (egy időre) rendet teremteni.³⁴

Hám János érseki kinevezése.

Pestről távozása előtt Hám Jánost megkérdezte a minisztérium egyházügyi előadója: hajlandó volna-e elfogadni a megüresedett egri érsekséget (nyolc püspöki és érseki szék volt üres). Hám János válasza rövid és tömör: „A személyemet illető ügyekben nem szükséges engem megkérdezni, ki sohasem válogattam életemben, hanem mindig feljebbvalóim

³² A kalocsai érsek jogait sértve érezte, és ezért tiltakozó levelet írt Rómába is, Hám Jánosnak is.

³³ Meszlényi: i.m. 124–5.

³⁴ Meszlényi: i.m. 58–9. Hivatkozik a Primási Levéltárban található *Hám Akiákera* (38., 102. sz.)

rendelkezését követtem.” (Emlékirataiban erre vonatkozóan megjegyzi: Az egész dolog nem látszott nekem valami figyelemre méltónak, mert alig hihettem, hogy a minisztérium, mely jól tudja, hogy a legújabb események legtöbbször elveimmel megegyeztetni képes nem vagyok, engem előmozdítani hajlandó legyen.)³⁵

A meglepetés június utolsó napjaiban érte, amikor is a 48 éve üresen álló esztergomi érseki székre, hercegprímássá nevezték ki.³⁶ Első kérdése az volt: Vajon nem lehetne-e a dolgon változtatni.

A XIX. századi magyarországi egyházi viszonyok megértéséhez tudnunk kell, hogy a Habsburg birodalomban a katolikus egyház állammivallás volt. Ez képezte a jogi alapját annak, hogy az uralkodó, illetőleg illetékes minisztériuma beleavatkozzék az egyház belügyeibe, a kinevezésekbe, a püspöki és káptalani, a primási birtokok, javadalmak át/eltételébe, át nem adásába. Már a XVIII. század második felétől jelentkezett az a törekvés, hogy a felvilágosult abszolutizmus szellemében uralkodó császár a katolikus egyházat teljesen az állam felügyelete és irányítása alá vonja, s ezáltal valódi államegyházzá tegye. Mária Terézia ugyanis 1758-ban felvette az „apostoli király” címet, s ezzel igényt támasztott az egyház ügyeibe való egyre közvetlenebb beavatkozásra. Felújította a királyi tetsvényjog (placetum regium) gyakorlását és udvari történéssével, Kollár Ádámmal könyvet íratott (1764) előbb Magyarország apostoli királyainak főkegyúri jogáról, majd a vallási ügyekben (circa sacra) őket megillető szinte korlátlan hatalomról. Az államegyházi politikát radikális formában II. József császár valósította meg, s – bár rendelkezéseit halála előtt visszavonta – a gyakorlatban a jozefinizmus a Habsburg Monarchiában a XIX. század közepéig uralkodó rendszer maradt. A király nevezte ki az érsekeket, püspököket (előzően megkérdezte az államtanácsot, a rendőrminisztert, esetleg a primást (ha volt), s csak ezután terjesztették fel pápai megerősítés végett. A káptalani stallumok betöltését is magának tartotta fenn. A püspökségeket nem töltötték be, mert ilyenkor jövedelmük az államkasszáat illette.

³⁵ Irsik 1894: 191.

³⁶ Kinevezésében talán az is közrejátszott, hogy Karolina Augustza anyakirálynő igen érdeklődött az irgalmas nővérek Szatmárnémetibe telepített rendje iránt.

Hám János mindezt tudta, ezért mondta a megváltoztathatatlan tényre: „Uram, fölemelvén levetettél engem, legyen meg a Te akaratod.”

Vívódásainak tanúsága saját kezű emlékirata is: „Én, aki teljes életben meditációim alatt mindenbe, ami velem történt belenyugodtam: ez esetben erős elvemtől eltérni készültem. És mindent elkövetni, hogy ezen kinevezés ne történjék meg.”³⁷ Úgy érezte, hogy életébe nem illik a rang, a bíbor, a kitüntetés.

A magyar kormány nem örült kinevezésének, bizonyosága, hogy állandó rendőri megfigyelés alatt tartották. Kinevezésekor a minisztérium (az állami joggyakorlat szellemében) azonnal átvette viszont a szatmári püspökség javadalmait. Püspöki kinevezésének római jóváhagyása azonban késett, de mindaddig amíg a pápa nem erősítette meg Hám János primási kinevezését, törvényesen nem foglalhatta el az esztergomi érseki széket, következésképp nem vehette át az esztergomi érsekség birtokait (jövedelmét) sem. Hám János tehát Pesten maradt, itt várakozott az eskütételre.

A politikai események sodrában 1848 júliusának végén az országgyűlés elhatározta, hogy küldöttséget küld Innsbruckba, hogy az uralkodót hívja meg Pestre. A küldöttségbe egyetlen papot jelöltek, az újonnan kinevezett esztergomi primást. A küldöttség tagságán túl abban semmilyen szerepet nem kapott, sem egyházi méltóságára, sem a bevett szokásokra nem voltak többé tekintettel, nem ő szólhatott a küldöttség nevében. Hám János emlékirataiban megállapítja, hogy a politikusok – s természetesen a zajongó tömeg – nem kedvelte a papokat.

Lamberg meggyilkolása (1848. IX. 28.) után a király feloszlatta az országgyűlést, ezt azonban a felsőházban nem hirdették ki, egyébként ekkor már minden hatalom a rendi országgyűlés, Kossuthék kezébe került.

Az Egyház – mint a történelem folyamán mindig – most is ki volt téve a történeti erők játékának és ostromának. És mint általában, a világ hatalmasaival szemben mindig hátrányos helyzetben.

Az 1848-as forradalom eseményei sodrában a katolikus egyház is autonómiát kért a maga számára. Ugyanazokat a jogokat, amelyeket minden protestáns egyház zavartalanul élvez.³⁸ Augusztusra az autonó-

³⁷ Emlékiratai

³⁸ Szemecz Emil: *Katolikus Autonómia*. Bp. 1897: 18. (Idézi Meszlényi: i.m. 83.)

mia kérdését megtárgyaló kongresszus összehívását tervezték, amelyen tisztázni kívánták az állam és az egyház viszonyát, az egyházi vagyon feletti rendelkezés jogát, az egyházi iskolák szerepét, a világi befolyás módját és kereteit is.³⁹ A katolikus egyház ugyanis a jozefinizmus következményeként továbbra is az államnak kiszolgáltatót. Kossuth Lajost (sem miniszterként, sem a Honvédelmi Bizottmány elnökeként, sem ideiglenes államfőként, kormányzó-elnökként) nem illette meg sem az apostoli királyi cím, sem azok a klauzulák, amelyeket e címen használt az uralkodó. Kossuth Lajos viszont ezeket (jogtalanul) használva adta ki rendelkezéseit. A katolikus egyház mindezt jogosan sérelmezte.

Hám János prímási kinevezésére utalva már említettük az emlékirataiban (is) megírt megállapítását: a legújabb események legtöbbjét elveivel nem tartotta összeegyeztethetőnek. Így tehát még csak püspökként is, később hercegprímásként is számos kérdésben szembe került a magyar kormánnyal és a törvényhozással. Nem csodálkozhatunk ezen, ugyanis a törvényhozás tevékenységében erős egyházellenes szellem és magatartás munkálkodott, erre éppen a kassai és a szatmári követ adta meg a jelt. A kifogásolt szándékok közé kell sorolnunk a papok harcoló egységekre való besorozását is. (Hám János magától értetődően ellenzi: a papok öldöklésben nem vehetnek részt.). Szembenállást okozott az országgyűlésnek ama határozata, hogy az iskolákat megszabadítja az egyházi befolyás alól, kiveszi az egyház kezéből és államivá teszi őket. A lelkiismereti szabadság megóvása címén/érdekében a vallásoktatás eltörlését javasolták, hogy helyet adjon az „állampolgári” nevelésnek.

A katolikus egyház iskolaalapítási jogát elutasították, megszüntettek 10 katolikus középiskolát és minden katolikus diákokthont (konviktust), elvették az egyháztól a közalapítványok saját kezelése jogát, beavatkoztak a szerzetesrendek belügyeibe, az egyháziak minden politikai jogának megvonására törekedtek, az országgyűlés rendelkezni akart az egyházi vagyonnal (valójában meg akarta szerezni).⁴⁰

Említettük, az egyház autonómiát kért, de nem kapott. Nem volt patronátusi joga, nem küldhetett diákot külföldi alapítványokra. Minden

³⁹ Sarnyai Csaba Máté: *Horváth Mihály kultuszminiszter felbírása az 1849. augusztus 20-án tartandó katolikus autonómia kongresszus megtartására.* = Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 1997./1-2:147.

⁴⁰ Meszlényi: i.m. 126–39.

ítéletében továbbra is a kormánytól kellett jóváhagyást kérnie/ kapnia. Az országgyűlésben pedig az egyházzal szemben ellenszenv uralkodott, a legjogosabb kérdésekben is elgáncsolták.

Az Egyház nyilvánvalóan nem térhetett ki a küzdelmek elől, ugyanis Krisztus Egyháza nemcsak a földön tovább élő, hanem a földön szenvedő Krisztus. Az Egyház szenvedése Krisztus szenvedése is, értékes, mert áldást hoz a világ számára. Semmi kétség: a magyar katolikus egyház, illetőleg az őt képviselő püspökök és a primás érsek semmiképp sem marasztalható el amiatt, amiért nem értett egyet az egyházellenes politikai áramlat szellemével és intézkedéseivel.

Október végén a folyamatosan ülésező országgyűlésen felülkerekedett az a felfogás, hogy keresni kell a kormány és az uralkodó család közti kibékülést, felszólították a Pesten tartózkodó püspököket, hogy közbenjáróként szerkesszenek egy ilyen értelmű folyamodványt és vigyék el Olmützbe. Hám János lényegében annyit tett ebben az ügyben, hogy a folyamodvány⁴¹ szövegét megtisztította az általa keserűnek és szemrehányónak tartott kifejezésektől, viszont ennyi közreműködése miatt is kegyvesztett lett a bécsi udvarnál.

Decemberben lemondott Ferdinánd király, trónra lépett a 19 éves Ferenc József. A bécsi lázadás leverése után pedig Windischgrätz és Jellasics serege betört Magyarország területére, s 1849. január 5-én bevonult Budapestre. A püspöki kar, hogy jóvátegye „hibáját”, a magyar kormány megbízásából írt folyamodványt, most uralkodói kihallgatásért folyamodik, de Windischgrätz közli: „ha e dologban valami hibát követtek el, az kegyesen megbocsáttatik, az Olmützbe való utazás kötelessége alól azonban felmentetnek, mert jelenleg otthon hasznosabban működhetnek.” A püspöki kar ezután a budavári templomban ünnepi szentmisét mutatott be, majd minden egyházmegyebeli hívőhöz közös pásztorlevelet küldött. Ebben a népet hűsége intették Ferenc József, mint törvényes apostoli király iránt, s arra is figyelmeztették, hogy a császári sereget ne mint ellenséget, hanem mint jó barátot tekintsék, amely avégbé jött be, hogy a békét és a rendet helyreállítsa. A pásztor-

⁴¹ *Püspökkari levél Őfelségéhez*. Pesten 1848. október 28-án. (Aláírása: Magyarország katolikus püspöki kara). Szövege = *Keresztény Szó*, IX. (1998) 4: 12–3. (Marton József kommentárjával, uo. 13–4.)

levél aláírása: a püspöki kar. Windisgrätz tábornoknak nem tetszett az aláírás és kötelezte Hám Jánost, hogy az általánosan megnevezett „püspöki kar” helyett a pásztorlevél aláírása a prímás neve legyen. Ő úgy érezte, hogy nem vonakodhat, megérezte, hogy ez bajt hoz rá, de aláírta. Valóban súlyos következményekkel járt. A (tulajdonképpen csak az osztrák csapatoktól megszállt területen ismert) pásztorlevél néhány példánya a magyarok kezébe került, a magyar kormány Hám Jánost hazaárulónak nyilvánította, vagyonát azonnal elkobozta.⁴²

Windischgrätz tábornok ezután a magyar püspököktől egymillió forint támogatást kért, ők azonban Hám Jánosra hárították a döntést. A hercegprímás nem vállalta a támogatás megadását, a döntést sem vállalta egyedül magára, kijelentette: a kívánságot majd a legközelebb tartandó nemzeti zsinat elé terjesztik.

A magyar csapatok Pesthez közeledtek (április 21-én) azt tanácsolták neki: késedelem nélkül meneküljön. Hám János előbb Sopronba, majd a bécsi kapucinusok kolostorába ment.

Az Olmützben tartózkodó császári család kérte, hogy ajánljon fel seregtoborzás céljára egymillió forintot. A prímás nem teljesítette a kérést. Emlékirataiban megírta: katonaság kiállítására nem tudta magát elszánni. Ezáltal viszont teljesen elvesztette az uralkodóház kegyét, s elkezdődtek a Hám János letételére irányuló mesterkedések. Még hozzá két irányból. Egyrészt a bécsi minisztérium törekedett arra, hogy minden Ferdinánd király uralkodása alatt történt magyarországi egyházi kinevezést semmissé tegyen, másrészt működni kezdett a Scitovszky János pécsi püspök hercegprímássá kinevezése érdekében dolgozó párt. Schwartzberg Frigyes bíboros salzburgi érsek,⁴³ e párt vezető személyisége megkérdezte Hám Jánost, nem akar-e lemondani, nem akar-e az esztergomi érsekségtől s a nehéz és veszedelmes prímási tisztségtől megszabadulni, békésen élhetne szatmári vagy más egyházmegyei püspökként, esetleg egri érsekként.

Hám János válaszában közölte: nem óhajtotta a prímási méltóságot és nem járt utána, de még csak nem is gondolt rá. Kinevezésekor nem öröm, de félelem és szorongás fogta el. Azért fogadta el, mert azt hitte,

⁴² Irsik 1894: i. m. 200–1.

⁴³ Testvére, Schwartzberg Felix az osztrák kormány miniszterelnöke volt.

hogy ez az intézkedés Istentől jön, s akkor meg kell hajolnia előtte. Meghátrálni a fenyegető veszélyek elől vagy a megapadt primási jövedelem miatt nem érdem, hanem gyarlóság.⁴⁴

Ha Isten az uralkodó és a minisztérium útján most másként rendelkezik, panasz nélkül belenyugszik. Schwartzenberg önkéntes lemondásra akarta rábírní, sőt Altieri Lajos pápai nunciust is kérte: ajánlja ezt Hám Jánosnak. A nuncius azonban elutasította a közreműködést, mert semmi okát nem látta a kifogástalan primás eltávolításának. A kultuszminisztérium tanácsosa is lemondását tanácsolta.

Hám János közölte: ha lemondását akarják, mentsek fel, nehogy úgy tűnjék, mintha pozitív cselekedetével akarna Isten szándékával ellenkezésbe kerülni, és az Isten előtti felelősséget és a tévedés ódiúmat vonja magára.

1849. július 14-én felkereste a minisztérium tanácsosa és hivatalosan közölte: a minisztérium üresedésben levőnek jelentette ki az esztergomi érseki széket, felszólította Hám Jánost, írja meg lemondását, amelyért egy óra múlva elküldi szolgáját. Hám János szövege azonban nem tetszett a minisztériumnak, újat írtak vele. Az átírt szöveg: „Alulírt, ő Felségének a magas minisztérium útján mai napon közölt parancsa következtében, melynélfogva nekem meghagyatík, miszerint írásbeli nyilatkozatot adjak, ezennel készséges engedelmességgel kijelentem, hogy az esztergomi érseki székre vonatkozólag semmi jogom, sem érdemem nincsen; a netalán való jogokról pedig önként lemondok.”⁴⁵

(Néhány nap múlva kinevezték Scitovszky Jánost.)

Lemondatása okát nem közölték vele. Értésére adták azonban, hogy Bécsből távoznia kell. Nemsokára még bírói eljárással is megfenyegették, amiért március 15-e után a pesti országgyűlésen jelen maradt. Ügye tisztázása céljából Magyarország királyi biztosa, Geringer javaslatára Bach belügyminiszterhez fordult, aki válaszában közölte: megpróbáltatásai közepette a vallásban keressen vigasztalást.

Visszakérték primási és esztergomi érseki kinevezését, és megengedték, hogy hazatérjen Szatmárra.

⁴⁴ Vö.: Emlékirataí, 207.

⁴⁵ Az okiratot a bécsi császári és királyi levéltár másolatban őrzi 5369. M.I./849. számmal. Az eredeti latin nyelvű okirat sorsa ismeretlen.

Hazafelé utaztában Pesten eljut hozzá a bebörtönzött, halálraítélt papja, Gonczeczky János segélykérése. A püspök személyesen megy el Haynau tábornokhoz, hogy kegyelmet kérjen papja számára. A tábornok megígéri: hogyha nem bűnös, nem lesz bántódása. Másnap viszont kivégezteti Gonczetzkyt.

Hám János visszatért egyházmegyéjébe. Szatmárnémetiben püspöki pásztorlevelet írt, szükségét érezte, hogy „a lelki gondviselésére bízott keresztény híveihez, amint az ő javuk és szükségük megkívánja, a szeretet és igazság szavaival szóljon.”⁴⁶

Az eltelt évről megállapítja: „...ínség, éhség, betegség, mindenféle nyomor tódulva terjedt földünkön, falvaink leégtek, elpusztultak, szép városaink megrongálódtak, rokonaink, testvéreink, honfitársaink elvérzettek vagy gyászos bénaságra jutottak, sokan tulajdon helyekből, házakból kiűzve mindenektől megfosztva másutt menedékhelyet keresni, irgalom kenyérért esedezni kénytelenítették.” Kijelenti: „Csak az Úrnak nagy irgalma mentett meg, hogy egészen el nem vesztünk.”

Vizsgáljuk meg ezek okát és keressük orvoslásának módját – írja, s megállapítja: „Eláradt a gonoszság, hatalmasan elterjedt a vallástalanság. Elhagytuk Istenünket, de az Isten is elhagyott bennünket azon mértékben, ahogyan eltávoztunk tőle, távolította el szent kegyelmét, önmagunkra hagyott minket, és ez elég büntetésünkre.

Ő, ha a tékozló fiúval hozzá visszatérünk, fiúi bizalommal neki könyörgünk, el nem taszít magától, könyörül rajtunk.” Hám János tehát bűnbánatra szólította híveit.

A forradalom és a szabadságharc idején tanúsított magatartása kapcsán azt állapíthatjuk meg, hogy a 67 éven át a királyhűség, a törvényesnek tartott rend tiszteletére nevelt, a politikai életben járatlan, naivnak bizonyuló, a világot csakis lelki dimenzióiból látni képes öregember az események hatására két malomkő közé került, őrlődött: forradalmár szellemű testvérei kedvéért nem tudta feláldozni királyhűségét, amelynek szellemében nevelték, de magyarságát sem tudta megtagadni uralkodója kedvéért.

⁴⁶ Az 1849. július havának végén írt (kéziratos) pásztorlevelét a Szatmári Római Katolikus Püspökség levéltára őrzi.

Emlékirataiban feljegyzí: „mindig egyenes úton járva, életemben senkinek sem kívántam ártani, Istent szüntelenül kérve a király és az uralkodóház jólétéért színtúgy, mint a haza békéje – és üdvéért, – mindkét részről szorongattattam, lesújtattam.” Majd folytatja: „Nem vádol a lelkiismeretem, hogy akár királyom, akár hazám ellen gondolattal is vétettem volna.”⁴⁷

Az 1857. december 30-án meghalt Hám János személye immár történelmi atmoszférába került. Halhatatlan lett erényeiben, alkotásai-ban, az emberek emlékezetében.

Püspöki feladatait maradéktalanul, tudatosan, tervszerűen, következetesen teljesítette. Egyházmegyéjét mindvégig maga vezette (kivéve egy évnvi prímási tevékenységét), politikai tevékenységekért, világi méltóságért, pályafutásért nem hagyta helyettesekre. Anyagiakkal csak azért foglalkozott, hogy minél többet építhessen egyházmegyéje területén egyháza és a köz számára.

Külső nyugalma és fegyelmezettsége mögött nagyon érzékeny lélek rejtőzött. Püspöki szolgálata gyakorlását imával és szenvedéssel végezte. Szigorúan megtartott böjtos életmóddal és (mások tudtán kívül) vezeklő övvel vállalt fizikai szenvedést, engesztelést a korszellem elmételyesedése, a társadalom bűnei miatt, esztergomi érsekként, hercegprímásként, illetőleg lemondása után a szatmári püspökként pedig nagyon sok lelki fájdalmat, számos megalázást, megszegyenítést, rágalmat kellett elszenvednie. Mindezt szelíd lélekkel, békességben, felháborodás nélkül elviselve a bántalmazásokat, és mindet Isten akarata-ként, intézkedéseiként elfogadva. Abban a tudatban, hogy a földi útját járó Egyháznak is, az apostolutódoknak is krisztusi feladata, keresztény küldetésének lényege a szenvedések vállalása.⁴⁸

Szenvedései idején is mindig vallotta: legyünk odaadóak a jó Isten jövendő tervei iránt.

A történelem eseményeit másfél évszázad távlatából tekintve a mai ember fejcsóválva olvassa feltétlen királyhűsége megnyilatkozásait, de feltétlenül meghajol következetesen becsületes jelleme előtt. Egyénisége,

⁴⁷Vö.: Irsik 1894: 217–218.

⁴⁸ Dr. Szántó Konrád: *Egyháztörténelem* (Katolikus teológiai főiskolai jegyzetek. Gloria Könyvkiadó, Kolozsvár, é.n.), I: 13–9.

valamint a forradalom és a szabadságharc eseményeinek és körülményeinek tárgyilagos mérlegelése és ismerete alapján prímási tevékenysége (vitatható kérdései, esetleg rossz döntései) sem homályosítja el, csak igazabbá teszik személyisége elénk táruló képét, amelyet boldoggá avatási eljárása megindításakor kora, kortársai tanúsítottak: feddhetetlen életet élt, önmegtagadásokban, lemondásokban, az alázatosság és bűnbánat szellemében, mindvégig tevékenyen a szegények, betegek megsegítésében, mindvégig tevékenyen a társadalom lelki-erkölcsi felemelkedéséért. És egy pillanatra sem hagyta el bizalma a Gondviselésben.

Életének, életművének tanulmányozása gondolkodtassa el és munkás, alkotó életre ösztönözze korunk emberét!

Emlékének tiszteletben tartása önmagunk megbecsülésének kérdése.

1849-ES VÉRTANÚNK: GONZECZKY JÁNOS

MÁRAMAROSSZIGETEN SZÜLETETT 1803. november 24-én, katonacsaládból. Szatmárnémetihez sok szállal kötődik, hiszen tanulmányai egy részét itt végezte, pályakezdése is a városhoz köti, később ismét itt működik, a Nagyobb Királyi Gimnázium tanára, majd városunk ma is álló épülete, a Szatmári Irgalmas Nővérek (egykori) anyaháza építésének vezetője. Haynau osztrák tábornok felségárulásért agyonlövötte.

Emlékezzünk meg róla és elevenítsük fel életútját!

Az akkori hat osztályos középiskolát követő két éves fiú ún. filozófiai tanfolyamot Máramarosszigeten végezte, egyházi pályára jelentkezett, s a Szatmári Római Katolikus Teológián elvégzett tanulmányok után 1828-ban Hám János püspök szentelte pappá. (A püspök első papszentelése volt.) Gonzecky János anyanyelvén kívül ugyanilyen szinten beszélt németül és románul.

Életpályája első állomásaként Szatmárnémetiben káplán, de egy év múlva már Bécsben a 39. gyalogezred táborig káplánja. (Csak feltételezhetjük, hogy katona családból való származása vonzotta a katonasághoz, s ha áthelyezéséhez egyházi intézkedés vezetett, ugyanez lehetett a szatmári egyházmegye főhatóságának az indítéka.) Bécsben szerzett tudomást Leonhardt Mihály táborig püspök szándékáról: alapítványt létesít, nevelőintézetet a katonacsaládok (elsősorban altisztek) lányai számára. (Abban az időben az altisztek családjukkal együtt a kaszárnyákban laktak, s ez a serdülő lányok számára nem igen volt nevelő hatású.)

Gonzecky János két irányban kezdeményez: értesíti Hám János püspököt az alapítványról, ugyanakkor Bécsből memorandumot küld a Szatmárnémeti városi tanácshoz katonacsaládok lányai számára létesítendő nevelőintézet tárgyában. Sikerül összehoznia az alapítót és a szatmári egyházmegye püspökét, ugyanakkor rábeszéli az osztrák és a német püspököket és a bécsi illetékeseket, hogy az egész monarchiára szóló intézetet Szatmárnémetiben létesítsék, magyar tanítási nyelvvel. Az ügy támogatója lett Karolina Auguszta anyacsászárné is.

Hám János püspök hazahívta Bécsből Gonczeky Jánost, a szatmári katolikus gimnázium tanárává nevezte ki (itt tanított 1837–1842 között), egyben megbízta a zárda építésének vezetésével. Az épület elkészült, Gonczeky visszament (visszavágyott?) a katonasághoz, a 2. császári és királyi dragonyosezreddel Páduába, Milánóba kerül, 1847-ben a Csanád megyei Mezőhegyesre. A magyar, német és cseh lakosságú falu a bécsi hadügyminisztérium főhatósága alá tartozott, Gonzecky odakerülésekor 3378 lakosú, és ehhez adódott a hadsereg ménését ellátó 668 katona. Neki kellett ellátnia mind a falu lakosait, mind a katonaságot, ő felügyelte az iskolát (ahol a tanító egy őrmester volt).

Az 1848-as forradalom előtt Temesvár katonai parancsnoka Haynau volt. Ismerte, sőt kedvelte Gonczeky. Ez lett a veszte. (A forradalomban és a szabadságharcban való részvétel vagy akárcsak rokonszenvezés miatt ugyanis 229 pap ellen indult bírósági eljárás – mégennyit csak „közjogi büntetetre” hivatkozva marasztaltak el –, végrehajtott halálos ítélet azonban kevés volt.)

A mezőhegyesi katonai ménest a császári és királyi hadseregtől átvette a nemzeti kormány, a katonai alakulat parancsnokának egy huszárkapitányt neveztek ki. És elkezdődtek Gonczeky János vétkei. A vádirat szerint: a császárért való imát március közepétől fogva egy forradalmi, hazafias imával helyettesítette, melyben a hazáért és a magyarok győzelméért esedezett. Prédikációjában sértően nyilatkozott az uralkodóházról, felolvasta a szószekről Kossuth 1848. december 22-i kiáltványát, 1849 április végén felolvasta a szószekről a debreceni trónfosztó nyilatkozatot, és azt magyarázatokkal kísérte. Felolvasta a szószekről a kultuszminiszter kiáltványát a népfelkelés megszervezéséről.

A tábori lelkész-plébános kiállt tehát a szabadságharc ügye mellett.

A szabadságharc leverése után elfogták, hadbíróság elé állították, felségárulás címén október 5-én Pesten halálra ítélték. Hám János püspök (az éppen lemondott hercegprímás) a börtönből hozzá kijuttatott cédulából értesült volt papja bebörtönzéséről, és Bíró László kanonokkal (a későbbi püspökkel) együtt Haynau tábornoktól személyesen átadott írásbeli beadvánnyal kért kegyelmet Gonczeky János számára. A tábornok kegyelme: Gonczeky másnap az akasztás helyett agyonlövötte.

A szatmári Zárda építésének száz éves jubileuma alkalmából emlékszobor állítást terveztek, a világháború eseményei a szándékot elsodorták.

DR. SCHEFFLER JÁNOS SZATMÁR VÉRTANÚ PÜSPÖKE

ÖTVENNÉGY ÉVVEL ezelőtt kényszerlakhelyre internálták Körös-bánya Szent Ferenc-rendi kolostorába, két év múlva letartóztatták, Zsiláva (Jilava) földalatti börtönének lakója lett. Innét vitték mindig kihallgatásra Bukarestbe, a belügyminisztériumba, ahol koncepciók perét tervezték-készítették.

1952. december 6-a reggelén bekövetkezett halála hírért cellatársak vitték el a Ghencea-i gyűjtőtáborba. Utolsó óráinak történetét a 90-es évek elején egykori cellatársától, az akkor még élő (neves zeneszerző) Dan Myzrahi tanúvallomásából ismerjük, amelyet megerősített (a cella akkori két legfiatalabb rabja, a 90-es évek végén felfedezett, még élő) cellabeli szomszédja, Máté Antal és Traiszta György.

Dan Myzrahit, kérésére, észgyakorlatul, az együtt töltött hónapok alatt latin szövegekre (is) tanította, s ezeket értelmezte, magyarázta. Amint erre Dan Myzrahi visszaemlékezett, a haldokló püspök csendes nyugalommal kiejtett utolsó szavai ezek voltak: „Dan úr! Ibi vacabimus...”. A zeneszerző négy évtized eltelte után is pontosan idézte Szent Ágoston sorait, dr. Scheffler János kedvelt gondolatát: „Ibi vacabimus et videbimus/Videbimus et amabimus/Amabimus et laudabimus/Ecce quod erit in fine ...sine fine.” [Amit hittem és hirdettem, azt látni fogom. Amit látok, azt örökké imádom, ez lesz a vég nélküli vég.]

A szatmári egyházmegye csak 1953-ban tudta meg püspöke halálát, s titokban gyászolta, mert beszélni sem volt szabad róla. Szenvedését és halálát vértelen vértanúságnak tekintették, ugyanis bizonyíthatóan tudták, hogy csak a hitéért, az egyházhoz és Krisztus helytartójához, a pápához való hűségéért börtönözték be. Az egyházmegyében többen is gondoltak arra, hogy egykor sor kerülhet kanonizálása hivatalos kérelmére. A köztudatba először az egyházmegye Magyarországon maradt részében került, amikor László (Franzen) Károly egyházmegyes pap a debreceni nyomdában könyomatos Scheffler-képet nyomtattatott, hátlapján a közbenjárását kérő (akkor még egyházi jóváhagyás nélküli) imával.

A szatmári egyházmegye 1990-ben beiktatott megyéspüspöke, Reizer Pál, 1994-ben hivatalosan is kezdeményezte dr. Scheffler János boldoggá avatása eljárásának megindítását. Az ügy teljes dokumentációja azóta elkészült, eljutott a Szentté Avatási Kongregációhoz, vértanúként tisztelt püspökét ma már az Isten Szolgája megkülönböztető címmel különlegesen is tisztelik, elsősorban (de nemcsak) az egyházmegyéje területén.

Dr. Scheffler János életrajzi adatainak részletes bemutatása a lexikonok feladata. Életpályájáról most elégséges azt megállapítanunk, hogy teológiai tanulmányai befejezte után három évtizednyi ideig munkálkodott különféle beosztásokban, volt segédlelkész, plébános, hittanár, teológiai tanár, a szemináriumban tanulmányi felügyelő, lelkiigazgató, majd másfél évig egyetemi tanár a kolozsvári egyetem jogi karán. Itt érte püspökké való kinevezése. A II. világháború utolsó két és fél évében, s a kommunista hatalom idején öt évig kormányozta egyházmegyéjét. A püspöki hivatás már önmagában is fordulatot jelentett az életvitelében, hiszen az egyházmegye kormányzása az eddigiektől jelentősen különböző feladatok elé állította, olyan viszonyok közt, amelyek erőteljesen megszorították cselekvési lehetőségeit.

A püspöki funkciót megelőző három évtizednyi munkássága önmagában is eseményekben, küzdelmekben és eredményekben olyannyira bővelkedő időszak, hogy érdemi bemutatására, értékelésre jelen tanulmányban nem vállalkozhatunk. Sok könyve, szaktanulmányainak, cikkeinek sokasága, terjedelmes kéziratos hagyatéka, tehát teljes művének igényes tudományos számbavétele, tárgyilagos, egyértelmű, világos, nemcsak a katolikusoknak szóló bemutatása alapos munkát, időt, s természetesen kiadói teret igényel. Ezt csak tetézi a püspökké szentelését követő évtized, amelynek súlyát az egyházkormányzási és szervezési feladatok, apostoli hivatását teljesítve pedig hitbéli kérdések megvilágítása, papjainak s híveinek tanítása töltötte ki. Már a háború utolsó időszakában, majd a kommunista hatalom idején fel kellett őket készítenie a várható eseményekre és következményeikre, később pedig szembe kellett néznie az egyház Rómától való elszakítását tervező, azon munkálkodó hatalommal.

Mindenképpen szükségét érezzük azonban, hogy dr. Scheffler János-sal, munkásságával és szellemiségével foglalkozzunk, viszont a fentebb elmondottak alapján csak arra vállalkozhatunk, hogy a teljesség igénye nélkül mutassunk rá egyénisége néhány jellemvonására, amely befolyá-

solta, meghatározta egész életpályáját, szellemiségét, képessé tette a tekintélyes számú és terjedelmű, nyomtatásban megjelent (és kéziratos) lelkiségi, szaktudományos munka és más irodalmi mű megalkotására, egyben utalunk a katolikus és nem-katolikus társadalom életére, emberi világára gyakorolt lelki és szellemi hatására.

Tulajdonképpen arra kellene választ keresnünk, hogy egész munkássága, küzdelmei és áldozata hogyan szolgálták kora egyházi közösségét, tágabban az egyházmegye területén élő egész társadalmat, illetőleg mindennek mi a jelenben is hasznosítható üzenete.

Mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy egyénisége, személyisége fejlődésére kétségkívül jelentősen hatott a származása. Kálmánd sváb ősoktól származó lakosait ugyanis buzgó vallásosság jellemezte, a szellemi életben élő tízgyermekes családban szüleitől megtanulta a kemény fizikai munka becsülését.

Életpályája, életműve ismeretében tudjuk, hogy kimagasló szellemi képességekkel rendelkezett, alapjában intellektuális alkatú egyéniség volt. Ha plébánosa nem figyelt volna fel a kisiskolás szokatlanul alapos meglátásaira, nem rendezte és támogatta volna gimnáziumba jutását, vajon hogyan fejlődhetett volna ki a célirányos munkát végző, minden tanulmányát kitűnő minősítéssel végző tanuló? Hogyan lehetett volna a hittudomány, majd az egyházjog (ún. királygyűrűs) doktora?

Szellemi képességét és rendszerező egyéniségét bizonyította nyolcadikos gimnazista korában az érettségire készülő osztálya számára maga írta-szerkesztette latin nyelvtankönyve. Nem volt mindennapi az idegen nyelv ismerete sem. Beszélte a német nyelv sváb nyelvjárását, tökéletesen a német irodalmi nyelvet, tudott latinul, szeminarista korában megtanult franciául és angolul, Rómában olaszul, a világháborút követően románul, kényszerlakhelyén pedig szlovák nyelvismeretét tökéletesítette (az egyházmegyében szlovák hívek is éltek).

Szatmár társadalmában Prohászka Ottokár Szatmárnémetiben tartott szociális konferenciái kapcsán tűnt fel 1918-ban, amikor is többször felszólalt és hozzászólt. Dr. Serédi Jusztinián hercegprímás az esztergomi szabadegyetemen figyelt fel jogtudományi ismereteire, hajlamára.

Egymásután írta kánonjogi tanulmányait, foglalkozott az egyházi autonómia kérdésével, az egyház és az állam viszonyának jogi vonatkozásaival. Ő készítette el (korszerűsítette) a *Szatmári Irgalmas Nővérek*

Szerzete Szabályait. Több évig készült *A szatmári egyházmegye Statutumai* című munkája, 1939-ben ő készítette el az egyházmegyei zsinat összefoglaló munkáját, a *Zsinati Határozatokat*.

Dr. Scheffler János képességeit megyéspüspöke elsősorban a középiskolai oktatásban, majd a kispapok szemináriumi képzésében, teológiai felkészítésében akarta gyümölcsöztetni. Amikor a román hatóságok megszüntették az addig működő (királyi) katolikus főgimnáziumot, elvették az épületét, püspöke rábízta az új katolikus gimnázium megszervezését, igazgatását. Ennek megszüntetését követően lett tanulmányi felügyelő a szemináriumban, tanár a teológián. Ekkor sem feledkezett meg a középiskolásokról, egymás után írta számukra (és olvasmányul a művelt katolikusok számára) hittankönyveit: *Katolikus hittan (Dogmatika)*, *Katolikus szertartástan*, *Katolikus egyháztörténelem*. Valamennyi több kiadást ért meg, s ami lényeges: az újabb (s bővített) kiadásokhoz figyelembe vette a tankönyvvel kapcsolatos gyakorló tanári véleményeket, javított nyelvezetükön, az újszövetségi idézetekhez a legújabb fordítások szövegét használta fel.

Dr. Scheffler János élethivatásának tekintette a papnevelést, a szerzetesek lelki nevelését. Ezt a munkát végezte/végezhette a (szatmári, majd a nagyvárad) szeminárium lelkiigazgatójaként, a szatmári irgalmas nővérek és a nagyvárad Jézus Szíve Társaság szociális nővéreinek gyóntatójaként, és sok-sok – papoknak és szerzeteseknek tartott – lelki gyakorlata során.

Szentbeszédek alkalmával és lelkigyakorlatokon történő felhasználás céljára írta meg (kéziratban maradt, négykötetes) *Elmélkedések az evangéliumról* című munkáját, ugyancsak kéziratban maradt könyve a *Lelki gyakorlatok ferenceseknek*. A szerzetesnők számára öt éven át tartott heti konferenciái (szövegük kéziratban) alapján könyvet is írt: *A szerzetesi élet katekizmus*. Éveken át írta a papjainak szánt (halála után kéziratban terjesztett) lelkigyakorlatos könyvét (*Atyám, szenteld meg őket*), amely [1998-ben] *A pap* címen jelent meg. A papi hivatások ápolására létrehozta az *Opus vocationum ecclesiasticum* szervezetét, püspökként az egyházmegye három városában kisszemináriumot létesített.

A felnőttek világnézeti és lelki nevelése is foglalkoztatta. Ezért fordította magyarra Spirago: *Felnőttek katekizmus* III. kötetét, a *Kegyelem-tant*, Eymard P. Iulian: *Az isteni nagy Szentség. Jézus valóságos jelenléte*,

valamint Eymard: *Szentáldozás – Életforrás* című munkáját. A hívek számára szerkesztett ima- és énekeskönyve a *Jézus, Neked élek*. Az egyházzal szülő terjedelmes munkája (*Hol az igaz gyűrtű?*) kéziratban maradt.

Foglalkoztatta egyházmegyéje történelme is, kiváltképp az egyházmegye második megalapítójaként emlegetett Hám János püspök (*Hám János szatmári püspök és kinevezett prímás emlékiratai 1848-49-ből*). Példamutató elődökről szól több (kéziratban maradt) tanulmánya is.

Lelki naplójából tudjuk, hogy méreteiben kiterjedt szellemi tevékenységében három jelszó irányította: tudatosan, keményen és következetesen végezni a mindig célirányos munkát.

Dr. Scheffler János tudatában volt annak, hogy ő alapvetően intellektuális természetű, természetét öröklötten ridegnek, merevnek tartotta. A családban, az iskolában arra nevelték, hogy minél többet tanuljon és dolgozzon. Tudta, hogy tehetsége folytán mindig küzdenie kell a gőg, az elbizakodottság ellen, ugyanakkor az alázatosság szelleméért.

Kemény neveltetéséből és öröklött természetéből adódóan életének másik – naplójában állandóan megjelenő fő gondja – az embertársak szeretete, az igazi felebaráti szeretet megvalósítása. Naplójában (még 1935-ben) megállapítja: „Régen a szeretetről nem volt tiszta és lélektanilag helytálló fogalmam: azt tartottam, hogy elég a jót tenni és használni, nem baj, ha a szeretetet nem is látják az emberek. Most már tudom: látniuk és érezniük kell.” Évek múltán pedig így ír: „Nem a tanulás, olvasás, könyvírás, nem a profán karrier és hatalom... A lényeg: az emberek szeretete. A szeretet próbája, mértéke, fokozója pedig az áldozat. A másokért hozott áldozat.” Ezért akar vezeklő, engesztelő lélekké válni. [Napi küzdelme az emberek szeretetéért nem volt eredménytelen, visszaemlékező kortársak tanúsították, hogy a ridegnek, komolynak, mindig szigorúnak látszó emberben a valóságban nagyon sok gyöngédség és jóság rejtőzött.]

Dr. Scheffler Jánost egész életútján végigkísérte szociális érzékenysége, ehhez kapcsolódóan az elnyomottak, üldözöttek védelmezése.

A nagyobb gimnáziumi tanuló Scheffler János segít a nehéz földmunkát végző édesapjának, segít a mezei munkában. Becsüli az egyszerű embereket, Olaszországban, nyári nevelősködése idején ezért talál jó embereket, testvéreket a szolgák között. Útban Amerikába, az Eucharisztikus Kongresszusra, szomorúan tapasztalja, hogy a hajó fűtői

rabszolgaként dolgoznak – „páriák a nagytőke szolgálatában” írja élményeiről a *Szatmártól Chicagóig* című útirajzában –, jól látja, hogy Amerikában nagyobb teljesítményűvé akarják ugyan tenni az embereket, de a cél valójában a fogyasztói tábor növelése. Szociális látásmódja indítja arra, hogy az egyházmegyei Karitás keretében tervszerűen foglalkozzék a szatmári munkások életével, kiművelésükkel, püspökként pedig a Katolikus Akció megszervezésével a társadalom elesettjeinek, a szegényeknek a rendszeres támogatásával.

A magyar kormány dr. Scheffler János közbenjárására szüntette meg Alexandru Rusu nagybányai román görög katolikus püspök kényszerlakhelyre internálását. Szatmárnémeti tekintélyes számú zsidósága 1943-ban az ő segítségét kéri felekezeti (zsidó) kereskedelmi középiskola létesítéséhez. Az ügyben közbenjár a kormánynál, ezért magára vonja a minisztérium neheztelését. Gyűjtőtáborba hurcoltakon, főként zsidókon próbál segíteni. 1944-ben kinyomtatja a magyar püspöki kar (általa is aláírt) körlevelét a zsidók védelmében. [A püspöki palotát ért telitalálat megsemmisítette.] Nyílt kiállásáért a hatóságok megfenyegették: ha védelmüket nem hagyja abba, őt is elviszik. Kimentette az SS-be erőszakkal elhurcolt papjait is. 1945 januárjában személyesen járt közbe a szovjet hatóságoknál német (sváb) származású híveinek deportálását megakadályozandó, orosz nyelvű beadványában tiltakozott a kollektív bűnösség elve ellen.

Dr. Scheffler János püspökké szentelésekor egyházkormányzása céljaul tűzte ki, hogy egységet vigyen papjai közé, hívei közé, s azt, hogy a hívek más nemzet gyűlölése nélkül tudják egymást szeretni. Kijelentette: „nem méltóságban és kényelemben akarok előljáró lenni, hanem munkában akarok előljáró, élmunkás lenni.”

Pásztorleveleiben kifejtett tanításából ki kell emelnünk a lelkipásztori célkitűzést: a népet visszavezetni az áldozati oltárhoz és tevékenyen belevonni az áldozati cselekménybe, a szentáldozat bemutatásába. Mindig központi gondolata az Oltáriszentség, többször fejtegeti a mariológia mindjobban kidomborodó igazságait.

Dr. Scheffler János megérezte és előre látta az elkövetkező, egyházmegyéjére (és hazájára) nagy megpróbáltatást hozó eseményeket, ezért már 1943-ban figyelmeztette papjait és híveit a háború és az esetleges ateista-kommunista uralom lehetséges következményeire, a papságot a

rá háruló feladatokra. Elmondta: az Egyház örökre szóló küldetése alapján a történelem folyamán Istentől nyert vitalitással tudott beilleszkedni minden új történelmi keretbe; a most várható események azonban – ő úgy látja – egyelőre inkább üldöztetést, szenvedéseket fognak hozni. Ezért most áldozatvállalásra, engesztelésre és vezeklésre van szükség; erre szólít fel, egyben figyelmeztet: az Atyához az út a Boldogságos Szűz Mária által vezet. A rendkívüli megpróbáltatásoknak kitett közösséget az Isteni Gondviselés tanával vigasztalja: „A helyes kiindulás: Minden, ami velem és szent Egyházzal történik, Isten akaratából, legalább megengedő akaratából történik. A világtörténelem eseményeit láthatatlanul a hatalmas Isten irányítja, igaz, másodlagos okok által, de a fő irányító, az első és legvégső ok maga az Isten.”

Papjait arra is figyelmezteti, hogy a jó pásztor nem futamodik meg. Ő is elmenekülhetett volna. Felajánlották neki a vértanúhalált halt Apor Vilmos győri püspök helyét. Megírta Rómába: ő eljegyezte magát a szatmári egyházmegyével, kinevezését nem kéri, csak akkor megy el, ha ezt a Szentanya kifejezetten óhajtja.

Papjait figyelmezteti: gondosan tartózkodjanak mindennemű pártpolitikától. Az állammal való szembekerülést azonban sem az egyház, sem ő nem kerülhette el. A román kormány nyílt támadássorozata az egyház ellen a konkordátum 1948. július 19-i felmondásával kezdődött, ezt követően egymást követték az egyház működését korlátozó intézkedések, megindult a papság és a hívek Rómától való elszakításának, nemzeti egyház alapításának a kísérlete. A kormány egyik minisztere éppen Szatmárnémetiben jelentette ki: „A kormány el van határozva, hogy a katolikus püspökökkel szemben feladja a békés megegyezés politikáját. Lehetőséget adunk, hogy a római katolikus egyház nemzeti egyházzá alakuljon, és ne legyen kénytelen külföldi irányításra hallgatni.”

Az állam törekvése 1950-ben tetőzött a Marosvásárhelyen megindított ún. „békepapi” mozgalomban. A szándékot jól szemléltette a megyeszékhelyek rendőrhatalóságaihoz érkezett távirat: „Megalakult a pápa nélküli katolikus egyház. A milícia gondoskodik, hogy ne beszéljen senki ellene.”

A (keleti szertartású és a római) katolikus egyház püspökei közül már csak dr. Scheffler János maradt szabadon, de rövidesen őt is (a másokkal való érintkezéstől megfosztottan) kényszerlakhelyre vitték.

Egyre közelebbinek érezte régi vágya teljesülésének lehetőségét: a legteljesebb áldozat, a vértanúság kegyelmét.

A román kommunista hatalom az ő személyét nézte ki a szakadár egyház erdélyi vezetőjének, az Erdélyben egyedülnek elismert egyházmegye székhelyére, Gyulafehérvárra, a letartóztatott Márton Áron helyére. Cellatársai elmondták, hogy a belügyminisztériumi kihallgatásokról mindig kimerülten, többször átizzadtan tért vissza, látszott rajta, hogy a szívét megviselték. Ilyenkor szomorú volt, fel-alá sétált a cella ágyai közti keskeny részen. Az egyik alkalommal cellatársainak is elmondta, hogy magas rangú állami vezetők azonnali felmentését ígérték, ha elvállalja, hogy olyan egyházat vezet, amelyet ők akarnak. Nem vállalta a neki szánt szerepet. Megjegyezte: egy katolikus papnak nem szégyen kommunista börtönben meghalni, hiszen a kötelesség teljesítése, a hitéhez való hűség juttatta oda.

Dr. Scheffler János hősöknek való történelmi időben szolgált, hű maradt hitéhez, egyházához, Krisztus földi helytartójához. Áldozatát az új világot termékenyítő áldozatnak hisszük. Cellatársaira gyakorolt mély hatásának tanúsága az az Ave Maria, amelyet halála reggelén, annak hatására Dan Myzrahi zeneszerző komponált.

AVE MARIA IN MEMORIAM DR. SCHEFFLER JÁNOS

A II. VILÁGHÁBORÚ utáni években Romániában is, mint a többi „szocialista” országban a kommunista hatalom lényegében azonos receptre készült szervezett támadásokat intézett a katolikus egyház ellen. A támadások az egyház elszigetelésére, a hívek elszakítására törekedtek, de lényeges célkitűzés volt a független nemzeti egyházak megalakítása is. Ennek egyik eszköze az egyház törvényes vezetőinek, a püspököknek a letartóztatása, számos papjának, sok hívének a bebörtönzése volt.

Ennek eszközéül szolgáltak a (néhány megalkuvásra kész, karrier-vágyó pap bevonásával kezdeményezett ún.) békepapi mozgalmak, amelyeknek propagandisztikus alapját a Béke Világtanács stockholmi felhívása (1950) képezte. Romániában a Marosvásárhelyen megszervezett békepapi gyűléssel kezdődött.

A romániai katolikus püspöki karból ekkor már csak dr. Scheffler János szatmári megyéspüspök volt szabadlábban. Minthogy nem volt hajlandó a marosvásárhelyi mozgalom élére állni, előbb Körösbányára kényszerlakhelyre internálták, majd 1952 tavaszán letartóztatták és a belügyminisztérium pincefogdájában tartották, kihallgatták, előkészítették koncepció perét. 1952. szeptember 12-én a Bukaresttől mintegy 12 km-re levő Jilava hírhedt földalatti börtönébe szállították. Ez volt az a „lerakat”, ahol a bebörtönzötteket a törvényszéki tárgyalásig tartották, illetőleg ahonnan az elítélteket a különböző ítéletvégrehajtási helyekre vagy munkatáborokba vitték.

Dr. Scheffler János teológiai és egyházi jogi doktor is volt, püspökké szentelése előtt ez utóbbi tantárgy egyetemi tanára a kolozsvári egyetemen. Jogi felkészültsége segítette, hogy olyasmit ne cselekedjék, aminek következményeképp a kommunista államhatalom polgári jogilag elmarasztalhatta. Minden bizonnyal ennek is köszönhető, hogy nem sikerült kellően elkészíteni az elítéléséhez szükséges dossziét, nem tudták igazolni a szokásos vádak: valutázás, hazaárulás, imperialista hatalmakkal (Vatikán) való szövetkezés.

Ma már tudjuk róla, hogy rövid püspöksége (1942 – internálása: 1950. május 23.) alatt védelmébe vette az üldözötteket, 1940 után kieszközölte a nagybányai román görög katolikus püspök kényszer-lakhelyre küldésének feloldását, közbenjárt deportáltak ügyében, kiállt a zsidóság mellett, 1945 januárjában pedig a Szovjetunióba hurcolt (sváb származású) hívei mellett, 1948 után a hatalom által felszámolt keleti szertartású (= görög) katolikus papság és hívek egyházi ellátását segítette.

Nyilvánvaló, hogy félre kellett állítani.

A szomorú tény: a román görög katolikus papságból is akadtak feljelentői. (El akarja magyarosítani a románokat! – Állították ezt arról a püspökről, aki – naplója, cselekedetei, munkatársai tanúsága szerint – bármilyen anyanyelvű hívének anyanyelvén való lelki gondozására törekedett, körleveleit németül és szlovákul is kiadta, egyházmegyéje (egyetlen) román anyanyelvű plébániáján a hívekkel románul beszélt.

Dr. Scheffler János 1952. december 6-án meghalt a jilvai börtönben, a rabtemetőbe temették el. 1965 őszén (a börtönből kiszabadult) dr. Czumbel Lajos szatmári apostoli kormányzó megtudta, hogy van olyan rendelkezés, amely szerint a temetés után 6-7 esztendővel halottat engedély nélkül is szabad exhumálni és szállítani, ezért elküldte Galambos Ferenc szatmári kisegítő lelkészt Jilavára (olv.: Zsilava), akinek sikerült exhumáltatnia, s csontjait hazaszállítania. Koporsóját a szatmárnémeti Székesegyház kriptájában helyezték el.

Az 1989-es változásokig beszélni is csak titokban, nagyon bizalmasan mertek róla, utána immár szabadon. Beliczay János nyugdíjas plébános említette, hogy a Ghencea-i gyűjtőtáborban elsőik között értesült a püspök haláláról volt cellatársától, Weiner Gusztávtól. A marxista újságíró, Weiner, elmondta, hogy igen mély hatással volt rá a bebörtönzött püspök, aki a cellában azt mondta: „Egy katolikus papnak nem szégyen kommunista börtönben meghalni, hiszen kötelessége teljesítése, a hitéhez, elveihez való hűsége juttatta oda.” Tőle hallott arról is, hogy közvetlen a püspök halála után, az ugyancsak velük együtt raboskodó (szintén zsidó) zeneszerző, Dan Mizrahy egy Ave Maria-t komponált a püspök emlékére.

Örömmel állapíthatom meg, hogy sikerült megtalálnunk a püspök élete utolsó három hónapjának ma már egyetlen élő tanúját, (az 1926. február 28-án született), ma Bukarestben élő zeneszerzőt. Levelekben és személyesen emlékezett vissza a zsilavai börtöncellában eltöltött időre.

Megírta és elmondta, hogy dr. Scheffler János rendkívül mély hatással volt cellatársaira. Sohasem panaszkodott, sem fizikai, sem lelki természetű szenvedéseit nem emlegette. Érezte, hogy sorsával megbékéltnek érzi magát. Mindig udvarias volt, cellatársaival is, a hatóságokkal is. Szerény volt, sohasem dicsekedett semmilyen egyéni megvalósításával, műveltségével sem. Soha semmilyen kedvezményt nem kért. Adakozó ember volt. Abból a kicsiből (ennivalóból) is adott, amit ott kapott. Politikáról sohasem beszélt. Sohasem tanúsított valamilyen sovinizta vagy rasszista felfogást, sem társaival való kapcsolatában, sem személyes felfogásában. A vallásról csak akkor beszélt, ha megkérdték. Naponta órákat töltött elmélkedéssel vagy imádkozással, mindezt maximális diszkrécióval, sohasem tüntetően.

Ő, Dan Mizrahy kérte, egyrészt megismerési vágyból, másrészt észgyakorlatul, hogy tanítsa meg latin szövegekre. Így tanulta meg a Pater noster-t, az Ave Maria-t, illetőleg Szent Ágoston-i szövegeket.

Pontosan emlékezett dr. Scheffler János utolsó napjára, halálára is.

1952. december 5-én vacsora után (ez a börtönben délután 14,30-15,00 között volt), a püspök fel akart mászni fekhelyére, emeleti ágyon volt a helye. Arra figyeltek fel, hogy nem tud felszállni, hörgésfélét hallatott, félig öntudatlan állapotban az alsó priccsre helyezkedett. Dörömböltek az ajtón, hívták az őrt, kérték, hívjon orvost. Ekkor azonban a börtönben orvos már nem tartózkodott, az egészségügyis, aki odajött, valamilyen injekciót adott neki. Megnyugodott, öntudata visszatért.

Hogy minden erőfeszítéstől megkíméljék, (beleegyezésével) az ablak és a WC-s hordó közötti (egyedüli nem emeletes) priccsre helyezték. Betakarózott, közölte, jobban érzi magát.

1952. december 6-án reggel: a cellában nagy hideg, kint hóvihar.

A püspök leszállt szükségletét elvégezni, majd visszabújt a takaró alá. Jól érzi magát, mondta.

Dan Mizrahy vele szemben az emeleti priccsen feküdt. A püspök a takaró alól ránézett, hozzá intézte utolsó szavait:

„Dan úr¹, Ibi vacabimus ...”

Derűs tekintettel nézett rá, néhányat hörgött és meghalt.

¹ Dr. Scheffler János mindig így szólította.

Dan Mizrahy ma is emlékezett a Szent Ágoston-i idézetre, amelyet Isten Szolgájától tanult, s amelyet neki – kérésére – értelmezett és magyarázott:

„Ibi vacabimus et videbimus

Videbimus et amabimus

Amabimus et laudabimus

Ecce quod erit in fine ... sine fine.”

Dan Mizrahyt igen mélyen meghatotta a püspök halála, erre 1991. november 14-én írt levelében (miután felfedeztük) így emlékezik vissza: „Én először láttam életemben embert meghalni. Ez a pillanat egész további életemre meghatározóvá vált. Kicsinynek és tehetetlennek éreztem magam... Azon a decemberi reggelen Scheffler atya emlékére fejben megalkottam az Ave Maria-t.”

Kiszabadulása után Dan Mizrahy lekottázta az Ave Maria-ja dallamát, két szólamra. Az egyik dallam G dúr-ban, szoprán és zongora (vagy orgona) számára, a másik Esz dúr-ban, mélyebb hang (esetleg mezzoszoprán) számára.

(Dan Mizrahy dallamát² (Szatmárnémetiben) Fejér Kálmán (zeneszerző) dolgozta át kórus számára, ősbemutatója 1992-ben, Isten Szolgája³, dr. Scheffler János halálának 40. évfordulója alkalmából tartott szentmise végén hangzott el.)

² Dan Mizrahy mindig Scheffler atyaként emlegeti, de keresztnéve emlékezetében Joseph-ként maradt meg.

³A szatmári római katolikus egyházmegye 1990-ben felszentelt új püspöke, Ft. Reizer Pál kezdeményezésére azóta megindult a vértanú püspök boldoggá avatási eljárása.

DR. SCHEFFLER JÁNOS ÉS A ZSIDÓSÁG

MAJDNEM KÉT ÉVET (1940 októberétől 1942 áprilisáig) a kolozsvári egyetem egyházi tanszékének tanára, szatmári megyéspüspökké és nagyváradi apostoli kormányzóvá történő kinevezése és beiktatása (1942. május) után a világháború súlyos megpróbáltatásai idején kellett vezetnie a katolikus egyház rábízott híveit.

A két egyházmegye vezetését olyan korszakban kellett átvennie, amelynek már súlyos tehertétele volt a nemzetiszocializmus antiszemita politikája.

A Főpásztor élete egyik fő elvének, gondjának tartotta a felebaráti szeretet megvalósítását, s ez alól nem tett kivételt, tehát azokat is segítette, akik nem tartoztak katolikus hívei táborába. Felfogása – naplója vallomása szerint – „A lényeg: az emberek szeretete. A szeretet próbája, mértéke, fokozója pedig az áldozat. A másokért hozott áldozat.”

Egyetemi tanárként is, megyéspüspökként is ez jellemezte a személyes kapcsolatát nem egy zsidó vallású személlyel, avagy zsidó hitközség képviselőjével. Tanúságot idézhetjük a Magyar Zsidók Lapja (a neológ hitközségek szócsöve) korabeli (1943) véleményét, amely szerint a püspök megnyilatkozásai a keresztény egyházak magatartásának példaképe lehet; de erre utal annak a Kolozsváron internált, bizonyára Auschwitzba vitt ismerősének a segélykérése is, amellyel a szatmárnémeti állomáson kidobott, neki címzett levelében hozzá fordul. (Persze az események utólagos ismeretében tudjuk: eleve reménytelenül, hiszen amikor a vasutas kézbesítette a levelet, a vonat az áldozatokkal már messze robogott.)

Püspöki székhelyén, Szatmárnémetiben két zsidó hitközség (ortodox és neológ) képviselte az igen jelentős számú zsidóságot. Számos zsidó fiatal járt a város katolikus fiú-, illetve leánygimnáziumába, sokan a református gimnáziumba, de mindegyiknél számosabban az állami polgári iskolába, 1941-től a neológ hitközség által alapított (koedukációs) zsidó polgári iskolába. A hitközségnek természetesen nagy gondja volt az ifjúság nevelése, kordában tartása, s e cél érdekében kívánta volna folytatni a gimnáziumi oktatást nem vállalók, az ifjúság nagyobb részét képező réteg iskolai nevelését, hogy megóvják őket a lezülléstől.

Nem tudjuk, hogyan kérték meg dr. Scheffler Jánost az ügy párto-
lására, de tudjuk, hogy a kultuszminiszternél személyesen járt közbe az
ügy érdekében. És tette ezt akkor, amikor már nagyon szorongattak a
zsidótörvények, vállalta az ezért kijáró rosszallást. (A minisztérium el-
utasító válasza mellett az egyik osztályvezető külön levélben érzékelteti.)
A hitközség (248/1943. iktatószámú) levelében a zsidóság vezetői (az
elnök, főtitkár, főgondnok, polgári iskolai igazgató, iskolaszéki elnök,
iskolaszéki jegyző aláírásával) megköszöni és igen nagyra becsüli a
katolikus püspök értük tett közbenjárását, amely „oly cselekedet, amely
dicső fényt áraszt egyéniségére. A mi hálánk örök, és annak erősségét
egyáltalán nem befolyásolja és nem csökkenti az a tény, hogy Nagyméltó-
ságodnak síkraszállása egy igazságos ügyért nem talált megfelelő fülekre.”

1944-ben körlevélben tájékoztatja a papságot a zsidókérdésről, és
arra figyelmeztet, hogy „Mint minden más kérdésben, úgy ebben is a
katolikus Egyház vezetői az Isten örök érvényű törvényei: a természeti
törvény és az evangéliumi törvény elvei szerint gondolkoznak és cselek-
szenek.”

Arról is tájékoztatta a papságot, hogy Serédi Jusztinián hercegprímás
a maga és a püspöki kar nevében a zsidókra vonatkozó rendelkezések
tárgyában ismételten fordult a magyar királyi kormányhoz és ily irányú
tárgyalásait tovább is folytatja.

Alláspontját 1944 őszén körlevélben kívánja hívei tudomására hozni,
amelyhez mellékeli azt a közös főpásztori körlevelet, amelyet Serédi
Jusztinián írt alá 1944. június 29-én a magyar püspöki kar nevében. A
kinyomtatott körlevelek templomi szószékről való felolvasása a kijelölt
szeptemberi vasárnap nem történhetett meg: a szovjet bombatámadás-
kor a püspökség épülete telitalálatot kapott, a körleveleket (is) eltemette
a rom.

DR. CZUMBEL LAJOS

SZATMÁR MEGYE egyik nagyközségében¹, Szaniszlón² született. A község etnikailag is, a lakosság vallása szempontjából is vegyes. A római katolikusok sváb származásúak. A sváb lakosság ősei többnyire a Nagykároly környéki XVIII. században történt sváb telepítés során más falvakban megtelepedők közül átköltözők³, de több család érkezett a XIX. század fordulóján és első negyedében közvetlenül a német anyaországból is.⁴

A falu sváb származású családjai népi, etnikai identitásukat megőrizték, de a lakosság többségének magyar anyanyelve, illetőleg a község földrajzi helyzete (az akkor megyeközpont Nagykároly közelsége, több magyar lakosságú és anyanyelvű falu szomszédsága) hatására a sváb lakosság fokozatosan kétnyelvűvé vált. A sváb családok tehetséges gyermekei közép- vagy felsőfokú tanulmányaikat magyar tannyelvű iskolákban végezték, ami kétnyelvűségükben a magyar nyelvkészségüket, nyelvi- és művelődési ismereteiket erősítette, ugyanakkor azonban a magyar művelődés és kereszténység hagyományosan erős német gyökerei és irányultsága folytán a sváb származású értelmiség így kialakuló rétege jól elsajátította a német irodalmi nyelvet, felkészülésében majd munkakörében eredményesen használta a német forrásokat, eredményeket.

Ebbe a világba született 1891. augusztus 12-én Szaniszlón Czumbel Lajos és Láng Mária gyermeke: Lajos. A szülőfalujában elvégzett elemi

¹ A község területe 8628 Ha a XX. század elején közel ötezer lakosa volt, közülük római katolikus a lakosok mintegy egyharmada. A reformáció után megszűnt katolikus plébániáját 1800-ban állították vissza. A Szent György tiszteletére 1816–1824 között épült temploma az 1834-es földrengés során súlyosan megrongálódott, felújítását 1841-ben fejezték be. A templomot 1925-ben megnagyobbították.

² A ma Romániához tartozó község román közigazgatási neve: *Sanislaŭ*; a sváb nyelvhasználatban *Stanislaŭ*.

³ 1786–1791 között 60 sváb család telepedett át a községbe főként Mezőpetriből, de Nagykárolyból, Mezőfényről, Csanálosról és Krasznasándorfaluból is.

⁴ 1828-ban Szaniszlón 57 sváb család élt, társadalmi helyzetüket tekintve: 29 gazda (közülük 18 régebben megtelepedett) és 28 zsellér.

iskola, a szatmárnémeti Királyi Katolikus Főgimnáziumban folytatott középiskolai tanulmányok, illetőleg az érettségi után felvételét kérte a szatmári egyházmegye papnevelő intézetébe. Megyéspüspöke, dr. Boromissza Tibor a bölcséleti és teológiai tanulmányok elvégzésére a Gregoriana Egyetemre küldi Rómába. A világháború eseményei következtében haza kellett térnie. Két nap különbséggel szentelik diakonussá és pappá (1915. június 11-én, illetőleg 13-án). Mindössze négy hónapot működött a mezőpetri plébánia káplánjaként, amikor püspöke teológiai tanulmányai folytatására Innsbruckba küldte. 1915 októbere és 1916 júliusa között Innsbruckban folytatott tanulmányai végeztével (1916. július 22-én) megszerzi – *summa cum laude* – a bölcsészdoktori és a teológia doktora minősítést. Az egyházmegyébe való hazatérése után egy évig Nagybányán segédlelkész, ezt követően a megyéspüspök kinevezi a Szatmárnémetiben működő Papnevelő Intézet tanulmányi felügyelőjévé, illetőleg filozófia tanárává. A következő tanévben (1918 ősztől) hittanári elfoglaltsága mennyiségileg jelentősen megnő. Ő tanítja a hittant a Római Katolikus Tanítóképzőben, ugyanakkor a Szatmárnémeti Királyi Katolikus Főgimnáziumban (a már ott tanító dr. Scheffler János mellett) kiegészítő hittanárként tanít, de rá hárul a Római Katolikus Elemi Fiúiskola hittanóráinak az ellátása is. A következő (1918/1919-es) tanévben már a katolikus gimnázium teljes jogú hittanáraként működik.

Az irodalomban 1918-ban jelentkezik, ugyanebben az évben átveszi a *Szatmári Hírlap*⁵ szerkesztését.⁶ A háború utolsó éveiben, majd a forradalmak idején jelentkező és kiéleződő világnézeti kérdések őt is hozzászólásra készítetik, 1919-ben két, a keresztény társadalmi eszme mellett kiálló tanulmányt ír: *Éljen a munka*, illetőleg *Kell-e nekünk szociáldemokrácia?*⁷

Megyéspüspöke 1920-ban püspöki tanácsossá nevezte ki, ezt rövidesen – képességei, szaktudása és hozzáértése alapján – a megbízatások sora követi: zsinati vizsgáló, az egyházmegyei bíróság tagja, a középiskolai hitoktatók vizsgabiztosa.

⁵ A *Heti Szemle*, a Szatmár Egyházmegyei Irodalmi Kör lapja 1917-től *Szatmári Hírlap* címen jelent meg, szerkesztője 1918-ig dr. Uhl Károly volt. Dr. Czumbel Lajos 1918. január 31 – 1918. szeptember 12-e között szerkesztette a lapot (társszerkesztő: dr. Scheffler Ferenc).

⁶ A lapot a forradalmi kormány megszüntette.

⁷ Tanulmányai a Szatmárnémetiben megjelenő *Világnézeti kérdések* sorozat III., illetőleg V. füzeteként jelentek meg.

Az egyházmegye papnevelő intézetében végzett, az iskolai hitoktatásban kifejtett tevékenysége és az egyházmegyei megbízások mellett igen sokszínű az egyházi-lelkiségi irodalom művelése, a publicisztika, valamint a lapszerkesztés területén végzett munkája.

Az egyházmegye jelentős részének a román államba történt bekebelezése nyomán nagyon hamar felismeri, hogy ilyen körülmények között, s rövidesen a magyar nyelvű oktatás megszüntetése folytán milyen jelentős, hogy a magyar és sváb tanulóifjúság megtanuljon románul, ezért megírja *Román nyelvtan gyakorlatokkal és olvasmányokkal* című nyelvkönyvét.⁹

A középiskolai hitoktatás tankönyvvél való ellátása céljából írja meg a *Katolikus hitvédelem a középiskolák számára és művelt köröknek magánhasználatra*,¹⁰ illetőleg a *Katolikus erkölcsstan középiskolák számára és a művelt közönségnek magánhasználatra*¹¹ című hittankönyveket.

A lelkiségi irodalom művelése nagybőjti elmékedéseinek könyvben való megjelentetése: *A keresztt útján*.¹² Dr. Scheffler Ferencsel és dr. Scheffler Jánossal együtt a X. német kiadás után lefordították és átdolgozták Franz Spirago *Felnöttek katekizmus*a című könyvét, a második kötet fordítása és átdolgozása a dr. Czumbel Lajos munkája: *Felnöttek katekizmus*a. Erkölcsstan.¹³

1925-től szerkesztője (dr. Scheffler Ferencsel), 1929-től belső munkatársa, 1931 januárjától december 2-ig főszerkesztője a *Katolikus Élet* című, tudományos, irodalmi és művészeti élettel foglalkozó, valamint kritikai írásokat közlő, vasárnaponként megjelenő társadalmi és politikai hetilapnak. A hetilap hasábjain nagyon sok hitbeli és erkölcsi kérdéseket

⁸ A közoktatásügyi államtitkárság által engedélyezett tankönyv kétnyelvű címlapja: ROMÁN NYELVTAN *gyakorlatokkal és olvasmányokkal a magyar tannyelvű középiskolák I–II. osztálya számára*. Írta: Dr. Czumbel Lajos tanár. – GRAMATICA limbii române pentru uzul școlilor secundare cu limba de propunere maghiară cl. I–II. de Dr. Ludovic Czumbel profesor. Cluj–Kolozsvar, 1921.

⁹ A nyelvkönyv kiváló nyelvkészségét is tanúsítja, egyben azt is tanúsítja, hogy ő maga jól beszélt románul.

¹⁰ Megjelenési helye és ideje: Kolozsvar, 1923., II. kiadás: uo. 1938.

¹¹ ~ írta Dr. Czumbel Lajos, a bölcsélet és a hittudomány doktora. Kolozsvar 1923. II. kiadás: uo. 1930.

¹² *A keresztt útján*. Nagybőjti elmékedések. Satu Mare – Szatmárnémeti 1926.

¹³ *Felnöttek katekizmus*a. Erkölcsstan. A X. német kiadás után fordította, átdolgozta és sajtó alá rendezte ~. Szatmár 1928. [Terjedelme: 446 oldal]

tárgyaló írása és ízes elbeszélő stílusú publicisztikája jelent meg. Igen jelentős számú hasonló tárgykörű cikket közölt a *Szabad Szó*¹⁴ és a *Rendkívüli Újság*¹⁵ hasábjain.

Dr. Czumbel Lajos a katolikus közélet mozgalmaiban tevékeny szerepet vállalt, így vett részt 1926-ban a csíki katolikus nagygyűlésen is.

A karácsonyi betlehemezők számára írja *Betlehem* című karácsonyi pásztorjátékát.¹⁶

Közszereplése, közéleti írásainak tartalma nem tetszett a román hatóságoknak. Az állam nyomására az egyházmegye püspöke 1931-ben felmentette tanári állásából és Felsőbányára helyezte plébánosnak. Felsőbányai plébánosi működése mellett tovább folytatja irodalmi munkásságát, német és francia szakirodalmat fordít a Katolikus Lexikon számára, *A tökéletes élet*¹⁷ címen lefordítja Adolphe Tanquerey *Aszkétika és misztika* című könyvét, Szűz Máriáról szóló elmélkedéseit pedig *Május királynője*¹⁸ címen foglalja könyvbe.

Felsőbányai híveinek jelentős száma bányamunkás, kapcsolatuk nagyon meghitt, osztozik gondjaikban. A bányászcsaládok életét mutatja be *A bányamunkás* című munkája¹⁹, ércbányász hívei számára írta meg a *Bányászhimnusz* egyházi változatát.²⁰

Érdemei elismerésül megyéspüspöke 1937-ben kinevezte kanonoknak.

Életpályájában, működésében a Kapnikbányán eltöltött 10 esztendőt követő három év mindegyikéhez valamilyen jelentős esemény fűződik: 1941. január 1-jétől máramarosszigeti plébános és az egyházkerület főesperese lett, 1942-ben a megyéspüspök kinevezte az egyházmegyei

¹⁴ A politikai és társadalmi hetilap első négy évfolyama Nagykárolyban jelent meg, 1926-tól [Scheffler Ferenc szerkesztésében] Szatmárnémetiben. 1926-ban végleg betiltották.

¹⁵ A társadalmi és közgazdasági hetilap 1922–1925. augusztus 2-a között jelent meg Szatmárnémetiben.

¹⁶ *Betlehem. Karácsonyi pásztorjáték.* Szatmárnémeti, 1928.

¹⁷ Tanquerey, Adolphe: *Aszkétika és misztika.* Belgium 1932. [A fordítás megjelenési helye: Párizs – Róma, 1932.]

¹⁸ *Május királynője. Elmélkedések Szűz Máriáról.* Baia Mare – Nagybánya, 1934.

¹⁹ Aradon a Vasárnap Könyvkiadó gondozásában jelent meg 1938-ban.

²⁰ A vallásos bányászhimnusz 1938-ban, Nagyboldogasszony ünnepén énekelték először Felsőbánya plébániatemplomában. Szövegét közli a *Felsőbányai kalauz.* (EMKE Füzetek 15–16.) Nagybánya 1998.: 73.

káptalan tagjává, 1943-ban pedig a szatmári Székesegyház plébánosává.²¹ Plébánosként megszervezte az egyháztanácsot, számos családot együtt látogatott meg dr. Scheffler János megyéspüspökkel, tervszerűen látogatta/ellenőrizte mind az elemi, mind a középiskolai hittanórákat. Dokumentumokkal is bizonyítható, hogy a világháború idején részt vállalt az üldözött zsidók megmentéséért szervezett akciókban.²²

A második világháborút követően a román kommunista hatóságok rövidebb időre kétszer is letartóztatták, 1945-ben és 1949-ben.

Minthogy a román állam 1948 szeptemberében megszüntette az egyesített szatmári-nagyváradai püspökséget²³ (is), s azt ezután a gyulafehérvári egyházmegye esperesi kerületként kezelte, a megyéspüspök rendelkezéseit Pakocs Károly, a vikáriusa írta alá. Az ő letartóztatása után többször dr. Czumbel Lajos.

A püspökség megszüntetésével párhuzamosan az állam bezárta a szatmárnémeti szemináriumot is. A titkos szeminárium megszervezésében, a szeminaristák elhelyezésében, oktatásában és vizsgáztatásában dr. Czumbel Lajos (is) jelentős szerepet vállalt.²⁴

Dr. Scheffler János megyéspüspököt a román hatóságok Körösbányára kényszerlakhelyre vitték. Az elvitelét megelőzően a megyéspüspök a Szentszék 1948. július 29-én kiadott *Nominatio substitutorum* dekrétuma alapján intézkedett az egyházmegye kormányzásáról, dr. Czumbel Lajost kinevezte²⁵ az egyházmegye titkos ordináriusává²⁶. Dr. Czumbel

²¹ 1943. március 1-jétől volt a Székesegyház plébánosa.

²² Nemcsak (nyilvánvalóan érdekből történő) keresztelesek igazolásával, hanem többeknek a deportálástól való megmentésén munkálkodva.

²³ A Szentszék 1948. április 9-én kelt dekrétuma újra egyesítette a szatmári és a nagyváradai püspökséget. A dekrétumot azonban nem követte pápai bulla, így a szatmári püspök Nagyváradon továbbra is apostoli kormányzó maradt.

²⁴ Titokban a püspöki palotában helyeznek el 9 szeminaristát, hármat Felsőbányán, egyet Színérváralján. A vidéken elhelyezettek tanulását Szatmárról irányítják, vizsgáztatásukra odautazik.

²⁵ A kormányzást közvetlenül a megyéspüspöktől vette át 1950. május 22-én este.

²⁶ A román állam 1948. július 22-én felmondta a Szentszékkel kötött konkordátumot, ugyanezen a napon Szentszék várható eseményeket mérlegelve intézkedett az egyházmegyék kormányzására vonatkozóan. A Szentszék dekrétuma utasításai értelmében a megyéspüspökök akadályoztatásuk, száműzetésük, letartóztatásuk esetére maguk helyett teljes jogú (titkos) ordináriusokat kellett hogy kinevezzenek. A rendelkezés alapján a titkos ordinárius letartóztatása stb. esetén joghatósága azonnal megszűnik,

Lajos tehát ordináriusi megbízását, joghatóságát titokban gyakorolta, két-három nagyon megbízható papján keresztül. A kialakult helyzetről bizonyosan sikerült a Szentszéket is tájékoztatni, ugyanis 1950. augusztus 3-án megérkezett a Szentszéktől a nagyváradi egyházmegye élére való kinevezése is.

Az állam által 1948-ban elindított, a nemzeti egyház megteremtésére irányuló ún. „békepapi” mozgalom 1950-ben tetőződött. A Szentszék 1950. május 2-án kiközösítette mindazokat, akik csatlakoztak a törvényes egyházzal szakítani akarókhöz. Ingadozók a szatmári egyházmegyében is voltak. Dr. Czumbel Lajos zseniális módon hozta az ingadozó papok tudomására az egyház álláspontját. Az egyház álláspontját úgy fejtette ki, a mozgalom törvénytenséget úgy magyarázta meg a hozzá elküldött párt-embernek, hogy közben a szomszéd szobában ültek az ingadozók²⁷, akik így hallhatták/ismerhették meg a Szentszék álláspontját és dekrétumát.

A bebörtönzést nem kerülhette el, 1951. március 11-én letartóztatták és négy nap múlva elítélték. Három évet töltött magánzárkában Máramarossziget börtönében, onnét Zsilavára²⁸ vitték. Hosszabb kórházi kezelés után (cukorbetegsége mind súlyosabbá vált, ehhez járult a börtönben szerzett, mind győtrőbb reuma) került a dél-romániai Bărăgani puszta²⁹ egyik, kényszerlakhelyre száműzöttek számára létesített településre, ahonnét egy fél év múltán hazaengedték³⁰. A falu, *Bumbacari* lakosainak többsége a Bánságból négy évvel azelőtt kitelepített sváb.³¹

s az őt követő titkos ordinárius-jelöltre száll, akinek azonnal át kell vennie az egyházmegye kormányzását.

²⁷ A szatmári egyházmegyében is voltak többen, akik hajlamosak lettek volna a békepapi mozgalomhoz csatlakozni. Dr. Czumbel Lajos tudta, hogy kik azok, ezeket a párt-emberrel kitűzött megbeszélés napjára meghívta a plébániára s a megbeszéléssel szomszédos szobában ülve „véletlenül” végighallgathatták okfejtését és a rendelkezések ismertetését.

²⁸ Románul: *Jilava*, Bukarest hírhedt földalatti börtöne. Itt őrizték-tartották azokat, akiket a Belügyminisztériumban (is) kihallgattak/vizsgáltak, illetőleg itt őrizték azokat, akiket aztán kényszermunka-táborokba vittek, (esetenként) kényszerlakhelyre száműztek.

²⁹ A végtelenben sehol egy fa, sehol egy torony.

³⁰ 1956. február 8-án szabadult.

³¹ A faluban valamikor korábban tatárok lakhattak, neve előzően *Tătarul Nou* „Újtatárfalu” volt, a *Bumbacari* (jelentése: gyapottermelők) nevet arról a közeli állami gyapottermelő gazdaságról kapta, ahol a letelepítetteket dolgoztatták. A falu sváb lakosait a bánsági *Gottlob* faluból telepítették ki. A testvéreinek 1955. október 11-én írt levelében

Az egyik bánsági sváb házában a jó sváb asszonyok lakhelyet³² készítettek számára. Szobája egyben a falu „templomává”³³ vált, vasárnaponként a svábok ide jártak szentmisére, hallgatták német nyelvű szentbeszédeit, németül énekelték az egyház énekeit. A telep sváb lakosai plébánosuknak tekintették.³⁴

Kiszabadulása után az őt követő titkos ordinárius, Szvoboda Ferenc magas életkorára (75 éves) hivatkozva az egyházmegye kormányzásának joghatóságát visszaadta dr. Czumbel Lajosnak, aki azután 1967. február 27-én bekövetkezett haláláig vezette az egyházmegyét.

részletesen bemutatja a kitelepített svábok által felépített szalmafedeles (néhány esetben kátránypapírfedeles) falut, számos, a svábok ottani életére vonatkozó adatot közöl.

³² Gyakorlatilag: ágy, asztalka és két szék. Minden holmija pedig 3 kofferben.

³³ Az egyik falra feszületet és két szentképet szereznek, elé kicsi asztalt helyeznek, csipketakaróval borítva, virággal. Ez az oltár.

³⁴ Minden nap más család gondoskodik az étellemezéséről, egy-egy család háromhavonként kerül sorra. Vasárnaponként a telepesek többnyire szabadok, tudna velük foglalkozni (vannak megkereszteletlen gyermekek, esküvő nélküli párok, az ifjúság hitoktatását végezhetné), de a hatóságok nem járultak hozzá.

PAKOC (PAKOTS¹) KÁROLY

AZ ÍRÓI ÉLETMŰ ÉS AZ ALKOTÓ SZEMÉLYISÉGE KUTATÁSÁNAK ÉS
ÉRTÉKELÉSÉNEK NÉHÁNY KÉRDÉSE ÉS SZEMPONTJA

ÉLETPÁLYÁJA, ÉLETMŰVE négy évtizede lezárult,² írói/költői alkotásai immár irodalomtörténet. A két világháború közötti erdélyi magyar irodalmat, illetőleg ennek történetét teljességében, immár kellő távlatból és tárgyilagosan feltáró kutatók az ő személyét és munkásságát ma már világnézeti-politikai megfontolások mellőzésével vehetik számba és értékelhetik. Írói-költői munkássága, közéleti-irodalomszervezői tevékenysége a korabeli erdélyi valóság tényei.

A 74 éves korában elhunyt író/költőt Szatmár megyéhez köti születési helye (Nagykároly), valamint a szatmári római katolikus egyházmegyében kifejtett három és fél évtizedes lelkészi tevékenysége. Hivatása, foglalkozása ihlette írói munkásságát is.

Írói munkásságában – ez minden területére vonatkozik: a szépírói, világnézeti, lelki irodalmi stb. írásaira egyaránt vonatkozóan – korszakhatárt jelent a II. világháború befejezése utáni magyarországi tartózkodása, illetőleg Romániába való visszatérése.

Az első időszak alkotásainak ihletői a szülőföldjéhez, tanulmányai színteréhez való kötődés, a papi pályafutása és közéleti szereplése élményei és állomásai. Papi pályájának első negyedszázadnyi idejéből egy évtizedet meghaladó idejében különböző irodalmi beosztásokban

¹ Családnévét a régies Pakots formában is említik/írják (vö.: *Magyar Katolikus Lexikon* X. Bp. 2005. 430.). A családnév szlovák nyelvi eredete (Vö.: *Magyar Nyelvőr*, LVIII. (1929) 156., LXI. (1932) 112.) valószínűleg valamelyik felmenő ősenek etnikumára utal. [A szl. *pokusť* 'ingerel, bosszant; a bibliai nyelvhasználatban: kísért, kísértésbe visz (rosszra gerjeszt)' – Vö.: *Szlovák–magyar kéziszótár*. Szerk.: Stelcer Árpád és Vendég Imre. Bp. 1973. 442. Hasonló jelentésű a lengyelben is (Varsányi István: *Lengyel–magyar szótár*. 1966. 385.)

² Életpályáját, megjelent műveit és a vele foglalkozó irodalmat közli a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* 4. Kvár 2002. 360–1., Bura László: *A második évszázad 1904–2004. A szatmári római katolikus egyházmegye kislexikona*. Csíkszereda 2003. 182–3., a *Magyar Katolikus Lexikon* X., Bp. 2005. 430–1.

dolgozott, majd vidéken plébános (de egy ideig még püspöki irodaigazgató is). Az irodalmi-közélet tevékeny résztvevője, szervezője.³

1939-ben Magyarországra szökött, ugyanis attól félt, hogy letartóztatják. 1940 szeptemberében tért vissza, októbertől behívott országgyűlési képviselő. 1941. október 1-jétől a szatmári egyházmegye kormányzásával megbízott erdélyi egyházmegye püspökének, Márton Áronnak helynöke, ugyanezt a tisztséget tölti be dr. Scheffler János püspöksége idején is.

Az első, nyomtatásban megjelent munkája világnézeti kérdésekkel foglalkozott, az utolsó, 1946-ban megjelent munkája drámai költemény.⁴

Szépirodalmi munkássága, költői, írói alkotásai – legalábbis a nyomtatásban megjelent művek szintjén – gyakorlatilag lényegében két évtizednyi időszak termékei. A két világháború közötti két évtizedben termékeny, műfajilag sokoldalú alkotónak bizonyult, hét verskötete⁵, három kötet elbeszélése⁶, két regénye⁷ jelent meg, kísérletezett színművel⁸ is. Saját költői alkotásait műfordítással is megtoldotta, az olasz Savonarola verseit⁹ fordította magyarra.

A szépirodalmi munkássága mellett háromkötetnyi konferenciabeszédet, elmélkedést és szentbeszédet¹⁰ is megjelentetett, egyháztörténeti tanulmányt is írt.¹¹

A könyvekben megjelent munkái nem merítik ki írói-költői tevékenységét, elbeszéléseket és verseket írt az *Erdélyi Szent Család Naptár* több évfolyamába,¹² számos versét, novelláját, vallásos elmélkedését az

³ Az Erdélyi Irodalmi Társaság tagja (1926), az Erdélyi Katolikus Akadémia egyik alapítója (1929), a Szent István Akadémia (III. osztályának) tagjává választják (1933); az Erdélyi Katolikus Nagygyűlések résztvevője, előadója.

⁴ *A teremtés éneke*. Budapest, 1946.

⁵ *Forró szavak*.. Szatmár 1924., *Lélekország*. Szatmár 1927., *Jöttem Isten városából*. Szatmár 1929., *Istent kiált a tenger*. Nagyvárad 1934., *Költemények*, Actio Catholica 1941., *A lélek indul*. Bp. 1941.

⁶ *Hazafelé*. Nagyvárad 1926., *A lélek visszatér*. Bp. 1940., *Különös emberek*. Bp. 1943.

⁷ *Lélek-zuhanás*. Budapest 1928., *Édua áldozata*. Budapest 1934.

⁸ *Judás misztérium*. Kvár 1938., *A tékozló fiú*. Nagybánya 1939.,

⁹ *Savonarola versei*. Kvár 1939.

¹⁰ *Örömet akartok? Nagyböjti konferencia*. Bp. 1932.,

¹¹ *A szatmári egyházmegye története*. = *Az erdélyi katolicizmus múltja és jelene*. Dicsőszentmárton 1925. 425–76.

¹² Erdélyi Szent Család Naptár V. (1930), VIII. (1932) évf.

Erdélyi Helikon, az *Erdélyi Irodalmi Szemle*, a *Hírnök*, a *Keleti Újság*, a *Pásztortűz*, a *Vasárnap* hasábjain is megjelentette, a *Hozsánna* című énekeskönyv hat énekének is szövegszerzője. Írói munkásságához hozzátartozik lapszerkesztői tevékenysége: 1929-1930-ban a Szatmárnémetiben megjelenő *Katolikus Élet* belső szerkesztője, 1942-1943-ban felelős szerkesztőként jegyezte a *Katolikus Élet*, 1944 elején a *Nagybánya és Vidéke* című lapot szerkesztette. Ez utóbbiakkal párhuzamosan (1942-től) belső munkatársa a *Lélek Szava* című budapesti lapnak.

A II. világháború befejeződését Szatmárnémetiben éli át, majd 1945 nyarától és 1946-ban (tizenöt hónapot) Magyarországon, Budapesten tartózkodott. Romániába való visszatérését megelőzően még verse jelent meg a *Novemberi Mécsvilág*¹³ című lapban, hazatérését költői-írói életpályája első korszakát lezáró időhatárnak tekinthetjük.

A Szatmárnémetibe való visszatérését követő időszakban a romániai társadalmi-politikai viszonyok nem ösztönözték a költői-szépírói alkotó munkát, gyakorlatilag korlátozták a szépírói munkák megjelentetését, vallásos tárgyú munkák közlése pedig egyáltalán nem volt/lett volna lehetséges. Pakocs Károly életpályájának alakulása is valószínűleg visszahúzó hatású volt.

1946-tól továbbra is püspöki helynökként működött, dr. Scheffler János püspök állami felfüggesztését követően ő írta alá a püspök intézkedéseit. 1949. december 17-én letartóztatták, 1950 októberének közepéig börtönben volt,¹⁴ az október 15-e előtti héten szabadult¹⁵. Kiszabadulása után az állammal való kiegyezés szorgalmazója lett, szembekerült egyházmegyéje törvényes vezetőivel. A román kormány 1951 őszén teológiai tanárnak nevezte ki az állam által egyedülinek elismert római katolikus egyházmegye székhelyén, Gyulafehérváron államilag létesített teológiára, e teológia dékánja volt Márton Áron kiszabadulásáig. 1956

¹³ A betiltott *Lélek Szava* című lap helyett 1946. november elején megjelent kiadvány.

¹⁴ Az ókirályságbeli Pitești börtönében volt, ebben az időszakban ez volt az értelmiségiek testi – lelki megtörésének a helye, itt folyt 1949–1952 között az „átnevelés” kísérlete. (Vö.: *Fenomenul Pitești*. București 1990.)

¹⁵ *Küzdelem a lelki vakság ellen* című kéziratában közli. A Tempfli Imre – Sípos Ferenc: *A szatmári római katolikus egyházmegye író papjai* (Otthonom Szatmár megye sorozat 10., Szatmárnémeti 2000.) című könyvben közölt időpont – 1951. október 17. – téves.

novemberétől a Iași-i teológián tanított, de 1957-ben letartóztatták¹⁶, elítélték, 1963-ban szabadult ki, utána a Bukarest melletti Popești-Leordeni-i apácakolostor lelkésze volt 1966-ban bekövetkezett haláláig.

Az első alkotói korszakában oly termékeny Pakocs Károlyt életének a második világháborút követő időszakában az események, a megváltozott társadalmi-politikai helyzet, a bebörtönzések, egyházpolitikai küzdelmek, eltéríthették a költői/írói alkotómunkától, esetleges alkotásait a rendőrhatalóságok elkobozhatták.¹⁷

A világháború utáni időszak írói terméke az 1950-1955 közötti egyházi tevékenységét indokló-magyarázó, tulajdonképpen ellenfeleivel csatázó (1953-1955 között megírt) terjedelmes emlékirata/vitairata, a *Küzdelem a lelki vakság ellen*. A kézirat egyik (gépírásos) példánya¹⁸ a szatmári római katolikus egyházmegye püspöki levéltárában található.

Ugyanebben a korszakban – a világháború végén (1945-ben), illetőleg az 1950-es években, majd 1964-ben – a politikai közélet hazai és külföldi vezető beosztásban működő személyiségeihez, illetőleg a vatikáni diplomácia vezető személyiségeihez, sőt magához a pápához címzetten – több (magyar és latin nyelvű) levelet írt, ezek politikai-közéleti, illetőleg egyházi vonatkozásúak, számbavételük, értékelésük szerzőjük személyiségéről és törekvéseiről tájékoztat.

¹⁶ A magyarországi események ürügyén Romániában is megindult leszámolási hullámnak áldozatául is eshetett, ugyanis ekkor több, az 1940-es években politikai szerepet vállalt személyt (papot is) bebörtönöztek, indíték lehetett külföldi követséggel tartott kapcsolata, akár a magyar forradalommal kapcsolatos költői megnyilatkozása, a (csak szóbeli utalásból ismert) *Dávid és Góliát* című verse.

¹⁷ Iași-ban történt letartóztatásakor elkoboztak minden, a szobájában található könyvet, dokumentumot.

¹⁸ Az önigazolásul írt (több példányban legépelte) munkát Pakocs Károly mind a szatmári, mind a nagyváradai egyházmegye több személyiségének eljuttatta. A legtöbben elégették. A püspöki levéltárban megtalálható példányon Révész Gábor kézírásos megjegyzései olvashatók.

ALKOTÁSAINAK ELEMZÉSEKOR MEGVÁLASZOLÁSRA VÁRÓ KÉRDÉSEK ÉS SZEMPONTOK

A félévszázada lezárult, s az idő múlásával egyre növekvő távlatból tekintett életpályája és a közéleti-politikai megnyilvánulásai történeti háttérben írói-költői munkásságának elemzésére vállalkozó irodalomtörténésznek/kritikusnak két kérdésre kell majd választ keresnie:

1.) Hol a költő/író, illetőleg írói-költői munkájának helye a magyar irodalomban, ezen belül az ún. katolikus irodalomban;

2.) Emlékiratának, leveleinek forrásértéke. (A kutatónak nagyon bonyolult személyiség-lélektani jelenséggel kell szembesülnie.)

Az írói-költői alkotásaiban megnyilatkozó szemléletmódjáról, a költő/író nyelvi eszközeiről az 1920-as években több kortársa is írt. Lírája kialakulásáról magát a költőt idézik. Ő azt vallotta, hogy ez Rabindranath Tagore hatása alatt alakult ki.¹⁹ A Pásztortűzben megjelent méltatás²⁰ Mécs Lászlóval hasonlítja össze, de nála zártabbnak találja, papköltő társánál nyelvi eszközeiben is szegényesebbnek, s idegen tőle annak metafizikai játéka is. Legszebbik költői tulajdonságának a hitet találja. Prózáját méltatva úgy érzi, hogy elbeszélései, regényei vallásos moralitását követve nemegyszer vész el alakjainak realitása. Lélektanilag nem hitelesek, indoklásai a romantika kódéba vesznek – állapítják meg a szemlélő kritikusok.²¹

A Pakocs Károly irodalmi alkotásainak elemzésére, újraértelmezésére költői fejlődésének értékelésére vállalkozó irodalomtörténésznek, irodalomkritikusnak több, a költő korában még háttérbe szoruló irodalomelméleti és esztétikai, alkotás-lélektani kérdésre és szempontokra is figyelemmel kellene lennie. Egyrészt nem kerülhető ki azt a tény, hogy az 1920-1940-es években magyar katolikus irodalomnak minősített alkotások tekintélyes részét konzervativizmus jellemezte, pasztorációs irodalom volt, papi célzattal. Ez rányomta a bélyegét ennek az irodalomnak a recepciójára is. A kutatónak arra is választ kellene adnia, hogy Pakocs Károly az ún. katolikus irodalom melyik áramlatához tartozott. A

¹⁹ Vajon mi hatott rá? A Brahma Szamádzs függetlenségi mozgalmat támogató Nobel díjas értelmiségi? Tagore sokműfajúsága? Hindu misztikája és filozófiája? Regényeinek, drámáinak moralizáló szentimentalizmusa?

²⁰ Molter Károly: *P.K.: Jöttem Isten városából*. Erdélyi Helikon, 1929/7.; Uő.: Pásztortűz, 1929/9.

²¹ A vele foglalkozó írásokat lásd: *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* 4: 361.

népi vallásosság hagyományos érzéseit, ünnepeit, a szociális igazság-érzését öntötte versbe/írta meg prózájában? Igen fontos szempont annak a feltárása, hogy a költő/író életében milyen konfliktusok, belső lelki problémák késztették alkotásai megformálásába. Nem kerülheti ki a kutató azt sem, hogy a költő/író egyházszemléletére a II. Vatikáni Zsinat szellemiségében is (fel)figyeljen.

A költészetben/szép prózában való helyének megállapításakor a katolikus költő/író fogalom pontatlansága miatt kerülni kellene ezt a minősítést. A költészetben (szépirodalomban) ugyanis nem katolikus költő/író van, hanem költő/író, aki katolikus: életében és hivatásában egyaránt, olyan, aki alkotásaiban a szépség eszközeivel munkálkodik. A katolikus művészet (költészet) forrása, kritériuma és belső törvénye nem a sajátos tárgyválasztás, hanem a katolikus megélés: természetnek és embernek, életnek és problémáknak az a látása, megszenvedése, alakítása, amelyet csak a katolikum ad hittételeiben és liturgiájában, Eukarisztiajában, szentségi életében és egyházában. A katolikus megélés alapja pedig: hit és kegyelem, mégpedig Krisztus titokzatos testével való közösségből. A költőnek/írónak, aki katolikus, túl kell lépnie a vizenyősség és problémátlanság jellemezte sekrestyeirodalmon, ugyanakkor az olvasóival szemben érzett erkölcsi felelősség tudatában kell alkotnia.

A költészetét/prózáját tanulmányozó kutatónak arra is figyelnie kell, hogy korábbi alkotásaiban felfedezhető-e valamilyen sajátos lelki/lélektani előzmény, amely összefüggésbe hozható életpályájának több, 1939 ősze - 1946 ősze közötti eseményével/élményével,²² illetőleg ha

²² A konkrét események: 1939. X.14-én Magyarországra szökik, mert úgy érzi, letartóztatás fenyegeti. 1940. X.10.: a Romániától visszacsatolt területek országgyűlési képviselőit a magyar kormány jelöli ki; őt hívják be Szatmár képviselőjéül. 1941-ben a Nemzetvédelmi Kereszt kitüntetést kapja. 1942-ben a magyar kormány püspökjelöltje a szatmári egyházmegye számára. (Tudott róla és konkrétan készült a püspöki kinevezésre.) 1945 januárjában Debrecenben személyesen keresi meg a magyar kormány miniszterelnökét, majd több levélben tájékoztatja Erdei Ferenc belügyminisztert, egyúttal az egyházmegye Magyarországon maradó részének vezetőjéül jelentkezik. A megyéspüspök nem küldte, saját kezdeményezése volt Magyarországra távozása. A püspök (Pásztor Ferenc nagyszöllősi esperesnek, 1945. április 4-én írt levelében) közli: magánemberként él Magyarországon. 1946. márciusban Szegváron a csöcselék megtámadta a szociális nővérek otthonát, a kápolnába menekülve szemtanúja az eseménynek. Miután téves hírek bizonyult, hogy ő a megüresedett győri püspökség várományosa, 1946. december 15-én hazatért Szatmárnémetibe.

igen, akkor a későbbiekben ezek milyen módon függ(het)nek össze szemlélete alakulásával, alkotásaival.

KÉZIRATOS HAGYATÉKA ÉS FORRÁSÉRTÉKE, LEVELEI

1. Kéziratban fennmaradt emlékirata, a 160 gépelt oldal terjedelmű *Küzdélem a lelki vakság ellen* a szerző egyházpolitikai felfogását és törekvéseit tárja elénk, megírásának valószínű szándéka a másként vélekedők meggyőzése volt, ugyanis írógéppel írottan többeknek elküldte.²³

A Pakocs Károlyra jellemző olvasmányos stílusban megírt emlékirat (egészében és nemcsak kiszakított mondatokban történő) elolvasása a fentebbi vonatkozások (felfogása, törekvései) tényeinek megismerése mellett több szaktudomány művelői számára érdekes, a nyelvtudomány, s ezen belül a stílusztika és a szövegnyelvészet számára, a kommunikációelmélet szakembere, valamint a pszichológia (hangsúlyozottan a személyiséglélektan) művelői számára tanulmányok kiváló anyagául szolgálhat.

Az emlékiratát olvasták kortársai (lelkészek), akik személyesen ismerték a szerzőt, s akik szintén átélték a tárgyát képező időszakot,²⁴ néhány éve külföldön élő szerző²⁵ felhasználta a korról írott munka háttéréül,²⁶ ez felkeltette erdélyi és magyarországi (világi) szakemberek érdeklődését is.

Az emlékiratból kitűnik, hogy Pakocs Károly cselekedeteit – amint ezt emlékiratában meg is fogalmazza – történelmi küldetésstudata mozgatja. Meggyőződése, írja, hogy az ő történelmi küldetése az erdélyi római katolikus egyház megmentése, ugyanis, gyakorlatilag minden kortárs erdélyi vezető egyházi személyiségre – különböző mértékben ugyan – de a „lelki vakság”²⁷ és a „tehetetlenség” jellemző. Ehhez kapcsolódóan

²³ Egyházjogi vitájának felelevenítése ma teljességgel idejétmúlt jelenség.

²⁴ Egyet nem érve a benne foglaltakkal többnyire elégették, hagyatékban – mind Szatmárban, mind Biharban – megőrződött egy-egy példány.

²⁵ Dr. Tempfli Imre: *Sárból és napsugárból. Pakocs Károly püspöki helynök élete és kora. 1892–1966.* Bp. 2002.

²⁶ Ugyanakkor Pakocs Károly több levelét is közli, amelyeket különböző (külföldi) egyházi tisztségviselőkhöz, illetőleg magához a pápához írt.

²⁷ Ezt megelőzően az emlékirat első részében a „lelki vakság” fogalmáról és történeti példáiról értekezik.

leírja, hogy milyenek látta a római katolikus egyház helyzetét Romániában, (Bukarestben), a börtönből való kiszabadulásakor, 1950-ben az október 15-e előtti héten.

A kutató azonban a helyzetismeret forrására való utalás hiánya miatt, jogosan feltételezheti, hogy a külvilágtól tízhónapnyi letartóztatása folyamán teljesen elzárt Pakocs Károly aligha rendelkezhetett valós helyzetképpel. Kitől értesült, ki tájékoztathatta a (részletes, valós) helyzetről? Sem a letartóztatásáról, fogsága körülményeiről,²⁸ a börtön(ök)ben eltöltött időszakról, sehol semmilyen említést nem tesz.

Az emlékirat szövege kapcsán pontosítást igényel az oly sokszor hivatkozott „egyház” fogalom tartalma is. Mit jelent ez a szerző számára? Az egyházmegyék vezetőit, tisztségviselőit? Milyen helye/szerepe van a híveknek Pakocs Károly egyház fogalmában?

Az emlékiratból megtudjuk, hogy hazatért Szatmárnémetibe, az egyházi illetékessége szerinti egyházmegyéjébe, s a bebörtönözött püspök által kinevezett ordináriustól át akarja venni az egyházmegye vezetését, olyan címen, hogy ő a püspök helynöke. Lényeges az állásfoglalása, ugyanis kijelenti, hogy a kormány nem akar nemzeti egyházat, az állammal meg kell egyezni, másként az egyházat pusztulás fenyegeti.

Pakocs Károlyt azelőtt más gondolkodásúnak ismerték, ezért megváltozott gondolkodásmódja alapján a szatmári egyházmegyében azt

²⁸ A letartóztatása okát, célját, az ellene felhozott vádpontokat, a politikai rendőrség róla készített lélektani fényképét, a vele folytatott beszélgetéseket, az alkalmazott konkrét pszichikai-pszichológiai lépéseket, csakis a vizsgálati dossziék teljes ismerete alapján körvonalazhatnók. Tény: a hatalom ismerte az 1944 ősze előtti politikai-közéleti szereplését, tudtak az 1945 elején a debreceni kormányhoz küldött leveleiről. Zsarolásra kiválóan alkalmas adatokat/tényeket összegyűjthettek a püspökség 1948 utáni tevékenysége alapján is, ugyanis a római katolikus egyház hivatalosan ekkor már „megtúrt” státusban szerepelt, az erdélyi egyházmegyéket pedig (államilag) egyetlen közös egyházi kormányzat, a gyulafehérvári püspökség alárendeltségébe utalták, az államilag felfüggesztett dr. Scheffler János helyett egy ideig helynökeként ő írta alá/továbbította a rendelkezéseket, stb. – A dr. Scheffler János püspöknek felrótt tények között szerepelt „Pakocs Károly kémtevékenysége”. – Meg kell jegyeznünk, hogy a Pakocs Károly külföldet tudósító leveleiben leírt helyzetkép valós tényeken alapszik, javaslatai azonban, s az, hogy mindezt írásban küldte meg a debreceni magyar kormánynak, a politikai realitás/tisztánlátás teljes hiányáról tanúskodnak. Mindez a román állam szemszögéből nézve egyértelmű: „hazaárulás”. – A levelek másik tanúsága: törtetésének, hatalomvágyának írásos bizonytsága.

feltételezték róla, hogy a bebörtönzése idején „megdolgozták”.²⁹

A kutató számára azért érthetetlen az álláspontja, mert már a letartóztatása előtt ismernie kellett az állam és a párt felfogását, hiszen Gheorghiu Dej, az RKP főtitkára 1948 februárjában jelentette ki: „A katolikus egyház az egyedüli szervezett akadály Romániában a népi demokrácia végleges megvalósításának útjában.” Ugyanekkor a klerust a Vatikán bérencének nevezte.³⁰ Jóval letartóztatása előtt Takács Lajos nemzetiségi miniszter pedig éppen Szatmárnémetiben jelentette be, hogy „A kormány el van határozva, hogy a katolikus püspökökkel szemben feladja a békés megegyezés álláspontját. Lehetőséget adunk, hogy a római katolikus egyház nemzeti egyházzá alakuljon és ne legyen kénytelen a külföldi irányításra hallgatni.” (Beszédét a lapok teljes terjedelemben közölték.)³¹

Az emlékiratból megtudjuk: többször hívatják Bukarestbe, ahol Stanciu Stoian és Pogăcianu kultuszminiszterrel, dr. Ghertel János és Nistor Ioan miniszterhelyetessel, Visán László minisztériumi kultusz-megbízottal tárgyal. A kommunista oktatásügyi miniszterhelyettes (később egyetemi rektor) Bányai László, s Groza Péter miniszterelnök is vele beszél meg az egyházpolitika kérdéseit. Megtudjuk, hogy az Elnöki Tanács terve az volt, hogy a közismerten együttműködő Pop Iosif nagyváradi kanonokra bízva a Kárpátokon túli, Pakocs Károlyra az erdélyi egyházmegye kormányzását. Az állam békepapi kezdeményezésének emberei (dr. Fery Vilmos, Török László, Hutás Pongrác) az ő támogatásával próbálkoznak érvényesülni Szatmárnémetiben. Őt keresik fel a minisztérium és a rendőrség (névtelenül említett) emberei.

Csodálkozhatunk-e azon (a fentebbiek ismeretében), hogy féltek tőle, nem közöltek vele olyan dolgokat, amelyekről a különböző hatóságoknak nem kellett tudniuk? Az emlékiratban a szatmári papságnak ezt a magatartását, hasonlóképp az ún. békepapok elmarasztalását is Pakocs Károly „szeretlenség”-nek minősíti.

²⁹ Az állammal való tárgyalásaiban persze közrejárhatott a magaféltése is, ugyanis amikor (még letartóztatása előtt) a Statutum ügyében folytatott tárgyalásokra utazott volna, dr. Czumbel Lajos ordináriusnak kijelentette: „Agetur de pele nostra”, vagyis: (ez) a mi bőrünkre megy.

³⁰ Vö.: *Biserica și poporul*. 1948. III.28.

³¹ Szatmárnémetiben a helyi lap, a *Szabad Élet* 1948. július 19-i száma közölte.

A kor viszonyait ismerve a kutató (olvasó) jogosan kérdezi meg: Miközben az erdélyi egyházmegyéek püspökeit, törvényesen kinevezett utódait sorra bebörtönzik, miért ő a vezető egyházi tisztségre alkalmas választott személy? Miért őt keresik és hívják, s ő a tárgyalópartner? A választ találóan fogalmazza meg Tempfli Imre³² a Pakocs Károlyról és koráról írt könyvében: „Miközben az állam állandóan tárgyalási készségét hangoztatta, amellyel az egyházi ügyeket építő párbeszéd formájában meg lehetne oldani, éppen az egyenlő tárgyaló felektől akart megszabadulni, „alkalmazkodóbb, az idők jeleit jobban megértő” személyeket akart magának kreálni, akikkel tető alá hozhatja az állam és az egyház szája íze szerinti megegyezését.”

Az emlékirat sajátossága, hogy a múltját értelmező és magyarázó Pakocs Károly olyan tényeket (is) közöl, amelyek – a tényekről akkor, történelmük korában tudomást szerzőkben – a vele kapcsolatos gyanú, illetőleg alapját képezhették. Ilyenek: a kultuszminiszter 1951. március 7-ére hívhatja, s Nistor Ioan miniszterhelyetessel tárgyal, Bányai László közoktatási miniszterrel ebédel.

Négy nap múlva, március 11-én letartóztatták dr. Czumbel Lajost, aki nem adta át neki az egyházkormányzást. (Ugyanekkor eszközöltek letartóztatásokat az erdélyi egyházmegyében is.)

A kormány az egykori egyházmegyéek központjait olyan módon számolta fel, hogy a feltételezett vagy ismert vezetőket, befolyásos tisztségviselőket az egyedül elismert gyulafehérvári egyházkormányzat hivatalos átíratával távoli helységekbe, más megyékbe helyezte, esetenként kényszerlakhelyre. Szatmárról 1951. november 15-én kényszerlakhelyre helyezték Szvoboda Ferenc ordináriust, utódjelöltjét, Dobos Jánost Máramaroszigetre, Capdebo Lajost Brassó megyébe, Kőrösi Károlyt Biharba helyezték. Ugyanakkor viszont Pakocs Károlyt a kormány a Gyulafehérváron megalakuló teológia tanárává nevezte ki, dékáná választották. Gyulafehérvárra érkezte után – mint írja – megbeszélést folytatott Adorján Károly kanonokkal, a gyulafehérvári egyházmegye államilag elismert vezetőjével, majd november 19-én kényszerlakhelyén, Körösbányán meglátogatta dr. Scheffler János püspököt.

³² Tempfli Imre: i.m. 184.

Az emlékiratban leírt események, tények, párbeszéddek megjelenítési módja a teljesség hiányát, megítélésük akaratlan vagy szándékos elbizonytalanítását eredményezi.

Az említett elhelyezéseket például olyan módon mondta el a kényszer-lakhelyen tartózkodó püspöknek, mintha az ő kinevezése is a szétszórátás céljával való áthelyezés része lenne, holott az ő kinevezését már november 10-én jóváhagyták, és ő tudott is róla, ezt viszont nem említette.

A körösbányai látogatás leírása más források kontrollját is igényli, illetőleg a szöveg nyelvészeti és pszichológiai, valamint kommunikációelméleti elemzését is. Az emlékirat szerint János püspök „meglepődött” s „elkomorodott.” Ezt az emlékirat írója az általa közöltekkel való azonosulásnak vélte, holott ezt az egész kialakult szomorú helyzet is okozhatta. A püspök jó emberismerő volt – több korábbi (1945 elején írt) levele tanúsítja –, hogy érzekelte és ismerte mind Pakocs Károly félelmeit, mind hatalmi törekvéseit³³. Az adott helyzetben tehát a világtól elzárt ember örülhetett is a találkozásnak, de kétségei is támadhattak, bár korábbi belső munkatársa céljára, szerepére, személyisége jellemvonásainak a hatalom általi kiaknázására csak később, a belügyminisztériumi kihallgatások/beszélgetések során ébredt rá.

Pakocs Károly emlékirata szerint a püspök kijelentette, hogy visszaveszi az egyházmegye kormányzását és őt kinevezi helynökének. Állítását azonban soha sem tudta bebizonyítani, a püspök Szatmárnémetibe eljuttatott levelei ezt megcáfolják.

Az emlékiratban Pakocs Károly (szándékán kívül) szemléletesen tanúsítja, hogy útvjáról nemcsak a gyulafehérvári egyházi központ, hanem az államvédelmi hatóságok is tudtak.

Mindszenty József hercegprímás törvényszéki tárgyalásáról leírja, hogy mesének, propaganda híresztelésnek tartja azt, hogy a bíboros akaratát a börtönben injekciókkal megbénították, s a tárgyalásán való teljes lelki letörését, ott elhangzott vallomását így befolyásolták. Szerinte egyszerű lélektani folyamat okán tűnt fel olyan megtörtnek, mert a volt

³³ Pásztor Ferenc nagyszöllősi esperesnek írt leveleiben utal arra, hogy tud a Magyarországra, „helyezkedése” szándékáról, de ő nem küldi, 1945. április 15-i levelében pedig megírja, hogy elment, de egyházi megbízatása nincsen. (A levelek a püspöki levéltár Scheffler gyűjteményében.)

magyar közjog első méltóságának roppant nagy lelki megrázkódtatást jelentett a bíbor magasából olyan politikai tényekért a börtönbe zuhanni, amelyekre meggyőződésből, de talán meggondolatlanul, vállalkozott.

Groza Péternek (1953-ban) elhiszi, hogy Pacha Ágoston és Boros Béla temesvári püspökök kémkedtek.

A papságban is egyedülálló ez a naiv hiszékenység, ahogyan elfogadja a korabeli sajtó (és a koncepcióos pereket megfogalmazó politikai rendőrség) állításait, torzító, történelmietlen beállításait.

Esemény: 1952. március 10-én Szatmárnémetiben tartózkodik, nem engedik misézni a Kálvária templomban, elutazik.

Az esemény nyilvánvalóan nem függ össze azzal, hogy Körösbányán éppen másnap, 1952. március 11-én letartóztatják dr. Scheffler Jánost és Bukarestbe viszik. Ezzel kapcsolatosan azonban (minden megjegyzés nélkül) megírja: ő már 13-án tudta, hogy a püspököt kémkedéssel vádolják.

A kutató/ olvasó/ kérdése. Kitől értesült?

1952. szeptember 22-én, négy órán át tárgyalt a kultuszminiszterrel. Erről írja: „Odaadó figyelemmel hallgatta az egyházkormányzat ügyeibe hívatlanul beleavatkozó néhány szerzetes tevékenységéről szóló jelentésemet. Föltártam előtte azt az anarchiát, amely belső nyugtalanságot idéz elő a papság és a hívek egy részében, és napról-napra nehezíti a kormányzatot. Őszintén föltártam előtte, hogy a lelki, illetve vallási nyugtalanság előbb-utóbb kihat az állami életre is. A lelkében megbolygatott tömeg, a vajúdo világváltozás nehézségeit nem bírja ki s könnyen kapható zendülésre, ezért állami érdek is, hogy az egyházkormányzat nyugodtan működhessék. ...A sugdosás, rágalmazás ellen, a titokzatoság és csodaváró beállítottság ellen a józan szónak nincs hatalma.”

– „Ez nagyon igaz! – szólt közbe a miniszter.”

Ugyanezeket még aznap a kultuszminisztériumon keresztül Rómába címzett levélben is leírta, latinra is lefordították.

Ez, a kommunista miniszternek elmondottak bizony egyenlő P. Godó Mihály jezsuita, a ferences szerzetesek és mások nyílt feljelentése tényével.³⁴

³⁴ Dr. Tempfli Imre könyvében /korrajzában erről (az emlékirat szövegének ismeretében!) viszont így ír: „Pakocs Károly paptestvéreit nem denúciálta, őket és a híveket

(Esemény: 1952. november 15-én letartóztatták P. Godó Mihály és P. Fahrenkopf Ottó Canisius jezsuita szerzeteseket. 1953. július 7-én Szatmárnémetiben letartóztatták Rényi Ferencet, Talmácsi Erzsébet M. Agathónia irgalmas nővért, aki egy évvel azelőtt bezárta Pakocs Károly előtt a Kálvária templomot, Ormai (Obert) Annuntiata és Zagyva Aranka (Mirjam) nővért, akik élelmiszert és híreket vittek a Szamosújvárra internált jezsuitáknak.)

Az emlékiratban leírja a Groza Péter miniszterelnökkel 1954. január 11-én folytatott háromórás tárgyalását, amikor neki is elmondja a szerzetesek és szerzetesnők által támasztott „anarchiát”.

Érdekes (nevet nem említő) feljegyzését olvashatjuk az 1954. május 10-i gyulafehérvári gyűlésük utóhangjai kapcsán. Megállapítja, hogy van közöttük olyan besúgó pap, aki a kultuszminiszternek is és a belügyi hatóságoknak is mindenről jelentést küld.

Érdekes kérdés: ez eddig nem fordult meg a fejében?

Az emlékirat Márton Áron kiszabadulásának hírével zárul.

2. Levelei

1956-1966 között – vezető egyházi személyiségeknek (latinul, németül) írt levelei nagy része nem irodalmi, irodalomtörténeti vonatkozású. A szerzőjük személyiségével, közéleti és egyházi szemléletmódjával foglalkozó kutató számára nyújtanak támpontokat.

Kortörténeti vonatkozásaik miatt sem elhanyagolhatók.

Megértésükhöz nem mellőzhetjük a fenti időszak bizonyos eseményeinek/tényének ismeretét. Így Márton Áron püspök kiszabadulása után nem titkolta véleményét: az ellenálló papság bátor magatartása és hűsége volt szabadulásának záloga. Ha ők is Adorján Károly és Kovács Béla intézkedései szerint cselekedtek volna, még mindig börtönben volna.³⁵ Hangsúlyozta: Nem a jogi kánonok szószerinti előírása, hanem a szelleme az irányadó. A világi hatóságok pedig az egyház ügyeibe ne avatkozzanak be.³⁶

egyéni ambíciói oltárán soha nem áldozta fel.” (Tempfli Imre: i.m. 945.)

³⁵ Idézi Simonfi Andor, az ún. jurisdikciós perben (1956-ban) elítélt apostoli delegátus. (Tempfli Imre: i.m. 764.)

³⁶ Tempfli Imre: i.m. 787.

A keresztény megbocsátás szellemében járt el az államot kiszolgálókkal szemben, de környezetéből fokozatosan eltávolította őket. Pakocs Károly 1956 októberétől a Iași-i teológián tanít.³⁷

Pakocs Károly nem tudott belenyugodni abba, hogy nem kapott és nem fog kapni joghatóságot. Tempfli Imre megállapítja: „Pakocsban egy jogi légvár omolhatott össze.”³⁸ Leveleket írt Rómába, személyi megoldásokat ajánlott a romániai püspöki székek betöltésére³⁹, jelentést írt Domenico Tardini államtitkárhelyettesnek és magának a Szentatyának. Rögeszméje lett, hogy hívni fogják Rómába jelentéstételre.

Dr. Czumbel Lajos ordináriusnak több levelet ír, megállapítja, hogy a szatmári egyházmegye az utolsó Európában, s hiszi, hogy „ő hivatott arra, hogy megváltsa és megreformálja”.

Újabb leveleket ír Rómába: intsék meg a szerzeteseket, nem tartható a helyettes ordináriusok intézménye, idilli helyzetet fest a romániai viszonyokról.

A II. Vatikáni Zsinat utolsó napjaiban Augustin bukaresti ordináriussal (valószínűleg tapogatózni küldték) kijutott Rómába. Később újabb jelentést ír⁴⁰, nem helyesli Márton Áron magatartását.⁴¹

Ellentmondásos⁴², mindenképp tragikus eseményt követően (néhány kórházban eltöltött nap után) 1966. október 20-án halt meg.

³⁷ 1957. március 19-én letartóztatták, 7 évre elítélték, 1963-ban szabadult.

³⁸ Tempfli Imre: i.m. 786.

³⁹ Tempfli Imre: i.m. 806.

⁴⁰ Tempfli Imre: i.m. 901.

⁴¹ Magatartását Márton Áron egyetlen szóval jellemezte: megszállottság.

⁴² 1966-ban turistaútra mehetett Magyarországra, életrajzírója – aki láthatóan nem ismeri a korabeli körülményeket – azt írja, hogy az autóbusz a kitűzött idő előtt két órával hamarabb hazaindult. Ilyen nem fordulhatott elő, ui. abban az időben minden turistajárat az esetleges lemaradó utasa miatt akár órákat is várt, mert az utasokat számon kérték a (többnyire belügyi alkalmazott) utaskísérőtől. Állítását a román követségen nem hitték el, s – életrajzírója szerint – három napig ott tartották, a Securitate emberei verték, az egyik szemére megvakult, így hozták haza. – Sokkal valószínűbb, hogy a magyar határrendészeti hatóságok kiutasították, s a magyar-román határon átadták a román határrendőrségnek. Az ügyintézés menete szerint ezután a Securitate vehette át – emberei bántalmazhatták, a fejét is verhették –, majd szállította bejelentett lakhelyére, Popești-Leordenibe.

SZELLEMI MUNKAKÖZÖSSÉGEK A HITBELI, ERKÖLCSI ÉS TÁRSADALMI MEGERŐSÖDÉS SZOLGÁLATÁBAN

HÁM JÁNOS püspök halála után a századfordulóig négy megyés-püspöke volt az egyházmegyének, *Haas Mihály* (1866-ig), *Bíró László* (1872-ig), *dr. Schlauch Lőrinc* (1877-ig) és *Meszlényi Gyula* (1905-ig).

A közel félévszázadnyi idő alatt az (öt politikai-közigazgatási megyét felölelő) egyházmegye területén tovább erősödött, növekedett a katolikus hívek közössége. Ehhez – az egyházmegyei papság és az egyházmegye férfi- és női szerzeteseinek lelkeket gondozó, a templomokban kifejtett tevékenysége mellett – érdemben hozzájárult az egyház szociális tevékenysége és az oktatási intézményekben végzett nevelő munkája is.

Haas Mihály beteggondozót és árvaházat létesített (a Ferenc-rend számára épült s még el nem foglalt kolostor épületébe, Hildegárda néven vált ismertté), melynek vezetését a szatmári irgalmas nővérekre bízta. A nővérek sorra bekapcsolódtak a szatmárnémeti, munkácsi, ungvári, beregszászi kórházak betegápoló (később orvosi asszisztensi) munkájába. Hám János egykori közeli munkatársa, Bíró Lajos az ő szellemiségét folytatva különös gonddal figyelt a szegényekre, árvákra, öregekre valamint a tanuló ifjúságra. Szatmárnémetiben megalapította a Szent József árvaházat, az árva lányok intézetét, ösztöndíjat alapított 69 tanuló taníttatása céljára. Haas Mihály püspök eszközölte ki a kormánynál, hogy Szatmárnémeti katolikus gimnáziuma (1863-ban) nyilvános rendes gimnáziummá lett, tovább gyarapodtak a katolikus elemi iskolák (a Szatmári Irgalmas Nővérek szerzetesrendje ebben az időszakban az egyházmegyében 6 óvodát és 8 elemi iskolát létesít és működtet). Fejlesztik, korszerűsítik a XIX. században még elég fogyatékos tanítóképzést, Szatmárnémetiben a tanítóképzőkben az elemi iskolák számára folyó tanítóképzés mellett ún. Polgári Iskolai Tanítóképzőt létesítenek (1894-ben). (Ez felsőbb fokú intézet, mai értelmezéssel általános iskolai tanárokat képző intézmény volt.)

Mint minden történelmi korszakban, az egyháznak a XIX. század második felében is a hitélet ébrentartása mellett (a hitüket gyakorló hí-

vek erősítése, buzdítása révén, a közömbösöket cselekvőkkel alakítására törekedve) figyelnie kellett a hívei vallásos meggyőződését támadó, veszélyeztető eszmékre (ebben az időszakban elsősorban a szabadkőműves, liberális és ateista szellemre). Ez egyrészt elméleti kérdések kimunkálását is jelentette, másrészt a katolikus-ellenes támadások, téves/félrevezető közlések helyreigazításának szükségességét.

Egyházmegyei szinten ez elsősorban a tanítással és neveléssel foglalkozó papságra és szerzetesekre, illetőleg az iskolákban (elsősorban a gimnáziumban és a tanítóképzőkben működő tanárookra) hárult. A katolikus értelmiség e rétegének – állásbeli kötelességeinek teljesítése mellett – a fentiekből eredően elméleti szaktudományos kérdésekkel és a közélet szellemében erkölcsi károkat okozó romboló szellemű irodalmi alkotásokat ellensúlyozó, józan és a katolikus szellemisséggel egyező világfelfogást sugalló/terjesztő cikkek, tanulmányok, irodalmi művek alkotására is kellett törekednie.

E szellemi tevékenység egyesületi-szervezeti alapjául az 1856. febr.. 22-én *Mária Irodalmi Társulat* néven kezdeményezett (12 tagú, önképzőkörként alakult csoportosulás) *Szent Alajos Társulat* néven vált (alapszabállyal rendelkező) a püspöktől elismert irodalmi csoportosulássá. A társulat tevékenysége bensőleg az 1870-es évektől (főként *dr. Buzsa Sándor* szervező-ösztönző munkája folytán az önképzést, önművelést célzó eszmecserék, viták révén) vált eredményesebbé, aminek külső megnyilvánulása a tagok fordítói tevékenysége, számos egyházi és világi szerkesztésű folyóiratban (*Religió, Katolikus Néplap, Nevelés, Idők Tanúja, Új Magyar Sion, Hölgyfutár*) megjelent írása.

Az Egyházra háruló, fentebb említett feladatok megoldása hangsúlyozottan szükségessé vált a század utolsó negyedében. Ez készítette *dr. Mészlényi Gyula* püspököt, hogy kezdeményezze (1889. II. 27-én) a *Szatmáregyházmegyei Irodalmi Kör* létrehozását. Tagjai (megalakulásakor 11-en) önképzésüket évente egy-egy kötelező szakdolgozattal is előmozdították, szépírói, közírói munkásságot, de számottevő szaktudományos (főként történelmi és jogi tárgyú) tevékenységet is kifejtettek.

Terjedelmi okokból nem foglalkozhatunk az említett területeken végzett munkásság egészének bemutatásával, csupán szemléltetésül említünk a jelentősebbekből:

Irodalmi munkásságával kitűnt BODNÁR GÁSPÁR (*Elbeszélések*. Szatmár 1892, *A stiglincek*. (Négy felvonásos színmű), Szatmár 1893, *Elbeszél-*

lések, Szatmár 1895), PÁLY EDE *költeményei* 1878-1881 (Sárköz 1882.), (BEREGI) BUZA SÁNDOR: (*A vén lantos. Versek.* Eger 1883.), PERÉNYI (PINTYE) JÁNOS: (*Frater Efremlé emlékeztető naplója.* Szatmár 1888.).

Igen sok nevelési-pedagógiai tárgyú munkát alkottak: BUZA SÁNDOR (*A keresztyén családok teológiája.* (Fordítás németből. Pest 1872), Uő.: *Legfontosabb illemszabályok, különösen pappjelöltek számára* (Németből fordította Bp. 1873.), SARMASÁGH GÉZA (*Szűz tanács ezer bajra. A szülőknek és nevelőknek.* Szatmár 1885.), Uő.: (*A család, egyház, állam jogai és kötelességei a tanítás és nevelés terén.* I-II. Szatmár 1904), BODNÁR GÁSPÁR (*A Mesterlegények vándorkönyve az élet útjára.* Szatmár 1892), HAUGG LEÓ (*A házasság hármasság adatai. Kézikönyv jegyesek előkészítésére és házasok számára.* (Német szerzők nyomán.) Szatmár 1892), Uő.: *Szülők és nevelők könyve. Kalauz a gyermek nevelésére.* Szatmár 1894.), DR. STEINBERGER FERENC (*Jézus Krisztus a nevelő-tanítók eszményképe.* Szatmár 1898).

Számos tankönyv szerzője DR. GRYNÆUS ALAJOS: (*Tankönyv elemi és reáliskolások számára.* Pest 1851.; *Paedagogia sublimior, theoretica et applicat.* Pest 1851), *Rövid népszerű algebra vagy betűszámítás elemei. Kisebbségi iskolák, magántanulók és kezdők számára.* Pest 1852.; *Egyházi történelem a katolikus gimnáziumok felolvasmányaira.* I-IV. Pest 1853.; *ABC és olvasókönyv képekkel.* Pest 1853.; *Kis képes biblia, vagy az ó- és újszövetség főábrázolatai kisebb gyermekek számára.* Pest 1853. (Németül, románul, szlovákul, horvátul, ruténül 1854-ben). DIER LAJOS reál tárgyú tankönyveket írt: (*Az algimnázium mértana; Die Gesetze der Electrodynamik; Mértani feladatgyűjtemény az algimnázium és a reáliskolák számára Hillard után;*) TÓTH JÓZSEF szertartástant: (*Római katolikus szertartás.* Szatmár 1894.)

Vallási tárgyú egyházi irodalmi alkotások: PÁSKUJ LAJOS (*Nagybőjti elmélkedések.* Ungvár 1874.; Uő.: *Alkalmi beszédek.* Szatmár 1875.); SARMASÁGH GÉZA (fordításában): *Lacordaire egyházi beszédei.* I-II. Szatmár 1880-1882.; AIBEN MÁTYÁS (lefordította dr. Morgott Ferenc: *Aquinoi Szent Tamás Mariológiája.* Szatmár 1881.); DR. LESSENYEY FERENC (*Májusi ájtatosság. elmélkedések Szűz Mária élete fölött.* Fordítás németből. Szatmár 1883.; Uő.: *Jézus szentséges Szívének tisztelte* (Fordítás németből. Szatmár 1884.; PATAKI LAJOS (*Az ábítatnak szent magánya.* Szatmár 1892.; SZALAY SÁNDOR (*Egyházi szentbeszédgyűjtemény Bourdaloue és Massilon nyomán.* I-V. Szatmár 1892-1895.); ILOSVAY LAJOS (*Katolikus hitigazságok. Prédikációk.* Szatmár 1897.); AIBEN MÁTYÁS (*A szent ereklyék tisztelte a katolikus egyházban.* Szatmár 1897.)

Az egyházmegyei papság hitbuzgalmi munkássága imakönyvek megszerkesztésében és megírásában (is) megnyilvánult. A XIX. század második felében az egyházmegyében a következők írtak imakönyveket: GRZYNEUS ALAJOS (*Közönséges keresztény imakönyv műveltek számára*. Pest 1851), RÁCZ PÁL (csomaközi plébános) német-magyar nyelvű imakönyvet (1863), a *felsővisói plébánia* német nyelvűt, HAMPEL JÁNOS (Énekfűzér. Ungvár 1876), RAGÁNY KÁROLY (*Ájtatosság könyve*. Szatmár 1881), JORDÁN KÁROLY (*Márciusi ibolyák*. 1893.), TÓTH JÓZSEF (*Kilenc keddi ájtatosság Pádulai Szent Antal tiszteletére*. Szatmár 1899).

Az irodalmi és kiadói tevékenység elősegítését célozta a papi részvényesek filléreiből létesített *Pázmány-Sajtó* nyomda. Az *Egyházmegyei Irodalmi Iskola* tagjai katolikus irányú, független társadalmi hetilap alapítását kezdeményezik. A *Heti Szemle* (majd *Keleti Szemle*) 1891-től jelent meg (dr. Buza Sándor szerkeszti).

A tudományokkal foglalkozók számára elengedhetetlen a dokumentumforrások létezése, nélküle nem alkothat a tanuló, művelődő, kutató ember. A XIX. században nagyobb vidéki városokban a püspökségek alapította könyvtár válhatott ilyenné. Ilyen könyvtár megalapozására vásárolta meg (1887-ben) SCHLAUCH LŐRINC püspök (és adományozta a püspökségnek) Török János hírlapíró könyvtárát (a *Bibliotheca Laurenziana* nevet kapta). Ugyanő az irodalom, a tudomány és a művészet szolgálata céljára megalapítja a *Szatmár megyei Széchenyi Társulatot*.

Az egyházmegyei papság (elsősorban az oktató munkában működők) lapokat, folyóiratokat is alapítottak. A *Népiskolai Lapok* (1870-1871), a *Népiskola* (1871-1877) ZAFFÉRI KÁROLY alapítása, a *Téli Esték* (1886), a *Katolikus Család* (1897), a *Magyar földművelő* (1898) BODNÁR KÁROLY alapítása (szerkeszti is őket).

Az oktatásban működő paptanárok más közérdekű lapok alapításában és szerkesztésében is részt vettek, ilyen a *Szatmár* (1882, SARMASÁGH GÉZA és HOFFBAUER IGNÁC), a *Szatmár és Vidéke* (1884, BODNÁR GÁSPÁR, SARMASÁGH GÉZA és FEJES ISTVÁN ügyvéd).

A XX. század elejétől a századforduló után fokozottabban kiéleződő társadalmi ellentmondások, a szatmári egyházmegyét is érintő kivándorlási hullám, az egyházellenes politikai és szellemi áramlatok, az Európát is (világ)háborúba sodró politikai folyamatok a szatmári római katolikus egyházmegyét is új és nehéz kérdések, feladatok és gondok elé állítják.

KÖZÖSSÉGI ÖSSZEFOGÁS AZ EGYÜVÉ TARTOZÁS ÁPOLÁSÁRA A SZATMÁRNÉMETI CARITAS ELŐZMÉNYEI

MIND AZ ÍROTT forrásokból, mind a keresztény hagyományból tudjuk, hogy a keresztény közösségek tudatosan gondoskodtak a szegényekről, rászorulókról, az özvegyekről és árvákról, betegekről. Arról ismerték fel őket, hogy mennyire szeretik egymást.

Szatmár vonatkozásában okiratos forrásaink a XIV. századtól említenek szerzetesközösségeket, amelyek a szegényekről (anyagi segítséggel is) gondoskodtak, illetőleg a betegek gyógyításával foglalkoztak, kolostoraikban szegény sorsú gyermekeket (a kor viszonyainak megfelelő ismeretekre) tanítottak.

Szatmáron 1316-tól, Németiben 1335-től volt – a betegek gyógyításával is foglalkozó – Ferenc-rendieknek kolostora, Németiben 1339-től Domonkos-rendi női szerzetesház. Említik (1349-től) a Ferenc-rendiek aranyosmeggyesi kolostorát is, amelynek ugyancsak volt betegápoló tevékenysége.

Az 1639-től működő – Pázmány alapította – jezsuita kollégiumban számos szegény sorsú tanulót helyeztek el és oktattak, ugyanakkor hagyománnyá tették – ez a XIX. században létesült püspöki konviktusban is megmaradt – hogy naponta 15 szegény városi diáknak (juzskulistáknak nevezték őket) ingyen ebédet adtak.

Az 1816-1817-es árvíz idején feljegyezték, hogy az akkori szatmári püspök, Klobusiczky Péter saját költségén gondoskodott a tekintélyes számú éhező élelmiszerral való ellátásáról.

A karitatív tevékenység intézményes alapjait a XIX. századi Szatmárban az egyházmegye körültekintő és apostoli lelkületű vezetői teremtették meg. Hám János püspök az előregedett szegények részére aggmeházat alapított, a szegény diákok ingyenes elhelyezésére ő létesítette (1842-ben) a püspöki konviktust.

Szatmárnémetiben a XIX. század elején (1802-től) volt már egy ún. „ispotály” (Markovits Mátyás házában), valódi kórházat azonban Hám János püspök építtetett (s az Istenes Jánosról nevezett Irgalmas Rend

szerzeteseinek vezetésére bízta). Az épület 1834-1838 között épült fel. A kórház mellett gyógyszerárat is létesítettek. A továbbiakban a kórház működtetésére sokan alapítványokkal járultak hozzá, betegágyak fenntartását (később az orvosok alkalmazását is) vállalták.

Szatmárnémetiben a Karitás – mint intézmény – egyik elődjének tekinthetjük az 1850-ben létesült Szatmári Jótékony Nőegyletet, amelybe olyan hölgyek tömörültek, akik az aggmenház (*Aggápoló Intézet*) tisztaságát és az aggok ápolását ellenőrizték, illetőleg számukra és a kórház szegény betegei számára fehéreneműt biztosítottak. Az egyesületbe tömörült nők az otthonukban nélkülözők és betegeskedők megsegítésével is foglalkoztak. (Működésüket 1931-ig dr. Láng Ferenc *A Nőegylet története* című munkájában írta meg.)

Hám János segítője és utóda, Bíró László létesítette (az akkor kiskonviktusnak nevezett) Szent József árvaházat (a Rákóczy – ma Mihai Viteazul – utcán, valamint az árva lányok intézetét. Kortársai feljegyezték, hogy nagyon sok (hogy mások ne tudják) személyesen átadott adománnyal segítette a szegényeket és az öregeket. Konkrét ismeretünk csak arról van, amit a rászorultak segélyezésére irodaigazgatójának 1871-ben átadott (12.238 Ft), illetőleg az évi 3070 Ft ösztöndíj, amellyel 69 tanuló neveltetését segítette. A szegény ifjak neveltetésére aztán ('egyházmegyei előtöké'-nek nevezett) alapítványt is létesített. (Felfogását és életvitelét végrendeletének egy mondata szemlélteti: „Semmi nélkül jöttem a világra, úgy megyek ki a világból.”)

A szegény diákok felkarolása a XIX. század utolsó negyedében már többeket is foglalkoztatott, így Novák Antal gimnáziumi igazgató, Kádár Ambrus és Ratkovszky Pál (kanonokok) 10- 12 szegény tanuló ellátását segítették, 1884-ben 15 szegény tanuló elhelyezésére alkalmas épületet is szereztek.

Az 1888-as árvíz teljesen elöntötte az akkori várost. Meszlényi Gyula (a várost akkor még nem is ismerő későbbi püspök) csendben, keresztényi szeretetből, a világ zaját kerülve, Esztergomból a város vízkárosultjai számára (kiosztásra) 800 Ft-t küldött.

Az első világháború okozta szenvedések fokozottan igényelték a társadalom rászorulóinak a megsegítését. Szatmárnémetiben is megérlelődött az intézményes, szervezett tevékenység szükségességének a gondolata. A kezdeményezők és szervezők már a világháború negyedik

éve, tehát 1917 elején munkálkodtak, sőt az egyesület alapszabályzatát is elkészítették.

A ma működő egyházmegyei Caritas (nevét ma a nemzetközileg használatos latin névformában írja, ezzel is kifejezve egyetemes célkitűzéseit) néhány korabeli dokumentum alapján úgy vélte, hogy az intézmény 1917 decemberének utolsó napjaiban létesült, működését 1918. január 1-jén kezdte. Való igaz, hogy a megyéspüspök, dr. Boromissza Tibort akkor kérték fel a védnökség elvállalására, de gyakorlatilag akkor már hónapok óta, közel egy éve alakultatott / működött.

A szervezőbizottság még 1917 elején kidolgozta *A szatmárnémeti „KATHOLIKUS KARITÁSZ” ALAPSZABÁLYAI* című dokumentumot, s ezt a bizottság nevében Benkő József apátkanonok-plébános kinyomatta, s megkezdték a tagok toborzását. Az alapszabályok értelmében az egyesület neve „*Katolikus Karitás*”, székhelye Szatmárnémeti szabad királyi város, bélyegzőjén: a kereszt és „*Katolikus Karitás Szatmár-Németi, 1917*” körirat. Az alapszabályokban megfogalmazták az egyesület célkitűzéseit: célja az együvértartozás érzetét a keresztény kultúra terjesztésével fenntartani és fejleszteni; jótékonyt gyakorolni, a jótékonyt iránt való áldozatkészséget ébren tartani és nevelni. [A templomokban található Szent Antal-perselyek bevételét is e célra kívánták fordítani.] Jól látták, hogy a társadalom szétforgácsolt adományai hatékonyságát fokozhatja az egyesítésük, s ezáltal létesíthetnek és tarthatnak fenn hatékonyan működő szociális intézményeket. Az alapszabályban megfogalmazták, hogy az egyesület elfogad meghatározott célú adományokat és alapítványokat, s ezeket oly módon kívánja felhasználni és a rendeltetési helyére eljuttatni, hogy róluk nyilvánosan elszámol. Már akkor szükségesnek találták a valóban szegények felkutatását, és azok viszonyainak állandó nyilvántartását. Az alapszabály azt is előírta, hogy ezek segítése vallási hovatartozásukra való tekintet nélkül történjen. Megfogalmazták, hogy a rászoruló szegényeket ingyenes tanácsadással is segíteni kell.

Amit lényegesnek tartunk: a szervezők azt várták el a társadalomtól, hogy tudatosan segítsen az erre rászorulókon, az alapító- és a rendes tagok tagdíjat fizettek, sokan önkéntes adományokat juttattak el az egyesületbe, a Katolikus Karitás ugyanakkor a társadalom nevelésére is gondolt, s ennek érdekében – amint a későbbiekben rámutatunk – előadások szervezésével megcélózta a társadalom különböző rétegeit.

Az alapszabályok értelmében az egyesületnek alapító és rendes tagjai vannak, tagja lehetett minden 16 éves életkort betöltött katolikus vallású férfi vagy nő. A tagfelvételt írásban kellett kérni, a kérelmekről a választmány döntött. Az egyesületbe belépő tagok évi tagdíjat fizettek, belépésükkor maguk határozták meg, hogy ennek melyik formáját választják. Az egyesület tagjai a közgyűléseken szavazattal rendelkeztek, látogathatták az egyesület helyiségeit, javaslatokat tehettek a tevékenységi formákra.

Az egyesület ügyeit a közgyűlés, a választmány és az elnök vezeti. Véleményező testületek voltak a szakosztályok: a kulturális, a jótékony-sági és a szociális ügyek osztálya. Az alapszabályban rögzítették: az egyesület fővédője mindenkor a szatmári megyéspüspök.

Amint az eddigiekből is kitűnik, az egyesületbe belépők különféle területeken működhettek az egyesület céljainak megvalósítása érdekében. Így a kulturális ügyosztályra hárult az összejövetelek, ünnepek felolvasások megszervezése, a sajtó és a jó olvasmányok terjesztése, mindazoknak a javaslatoknak a megtervezése, amelyek a keresztény kultúra és a társadalom összetartozását megteremtik, fejleszthetik. Az ún. jótékony-sági ügyosztály kutatta fel a szegényeket, puhatolta ki viszonyait, rá hárult a helyes segélyezési rendszer és gyakorlása módjának a kidolgozása, felügyelete. A szociális ügyosztályra a szociális intézmények felállítása, megszervezése, fenntartása hárult. Figyelemmel kísérte az árvák (akkor a hadi árvák), az özvegyek, rokkantak sorsát, de ez az ügyosztály volt hivatott az elhagyott gyermekekre, a cselédekre és a munkásügyekre is figyelni.

1917-ben 21 alapító tag hozta létre a Katolikus Karitászi egyesületét: Antal Sándor, Bohus János, Göbl Alajosné, Haraszthy Béla, Hazay Mariska, Hehelein Károly, Horváth Bertalan, Jékey István, Berenczei Kovács Sándor, Kricsfalussy Lajosné, Lehotzky Jánosné, Lengyel Alajos, Pemp Antal, Stranzl Imre, Szabó István, Szabó Norbert, Vajay Károlyné, Vécsey Eszter, Vécsey László, Zlinszky János.

Az alapító tagok, a szervezőbizottság tagtoborzása eredményeképp az 1917-es év nyarán-őszén az egyesületbe 575-en iratkoztak be, közülük 228-an vállalták 12 Korona, 238-an pedig 4 Korona évi tagdíj fizetését, néhányan 50 Koronát is fizettek. Az intézőbizottság megállapíthatta: a tagságot vállalók 7974 Korona összeget (ebből az alapító tagok 4400 Koronát) befizettek, az összeget kamatozó hadikölcsönbe fektették.

1917 telén a (még nem hivatalos) Karitászi éllelemmel segített sok szegényt, karácsonykor megszervezte a városba érkezett csángó gyermekek ünnepét. (A korabeli lapok megírták, milyen csillogó szemmel fogadták a gyermekek a 7256 Korona értékű ajándékot.) Ugyanezen a télen nagyon sok szegényt tűzifával segített, 1500 méter tűzifát osztottak szét a rászorulóknak.

Az előkészítő bizottság 1917. december 19-én tájékoztatta a megyéspüspököt az egyesületről, szándékairól, tagságáról, kérték, fogadja el a fővédnökséget. Válaszában december 28-án közölte: elfogadja, a maga és utódai nevében. Ugyanakkor felhívta a szervezők figyelmét arra, hogy a polgármesteri hivatalt kérjék meg az egyesület alapszabályainak a belügyminisztériumba való pártoló felterjesztésével, ami meg is történt. Arra is felhívta a figyelmet, hogy az országban már 1908 óta működik az Országos Katolikus Szövetség, amely magába foglalja a hasonló egyesületeket, kívánatos, hogy felvegyék a kapcsolatot. (Az elkövetkezőkben a közgyűlések színhelye esetenként változott: a tanácsterem, a Pannónia nagyterme, a Katolikus Legényegylet nagyterme stb.)

A városháza nagytanácstermében megtartott közgyűlésen négyszázan vettek részt (többen nem értek be), megválasztották az intézmény vezetőit, jegyzőit, jogtanácsosát, pénztárosát, ellenőreit, számvizsgálóit, megalakították a szakosztályokat.

Az 1918. január 1-jétől immár hivatalos egyesületként működő szatmárnémeti Katolikus Karitászi irodája (két szoba) a Deák téren (a mai Libertáji tér) volt (a Székesegyház szomszédságában levő épületben). Az irodában persze csak a nyilvántartásokat tartották, illetőleg a szociális és a szervező tevékenység irodai vonatkozásainak volt helye. A nagyobb embercsoportokat megmozgató akcióknak megfelelő helyiséget kellett keresniük. Így például a háború negyedik évében, 1918 tavaszán, húsvétkor, a megsegített 140 szegény család részére megszervezett segélyakció színhelye az Árpád utcai vasúti internátus (a mai CFR iskola épülete) volt, húst osztottak a családoknak (a családtagok létszámának függvényében 0,5-1,5 kg-ot). (A szemtanú újságíró megilletődve szemlélte, hogy a szegény, nyomorgó emberek milyen remegve, megilletődötten, könnyes szemekkel nyúltak az adományok után.) Amint már említettem, az egyesület tagjai maguk tagdíjat fizettek, pénzbeli adományokat is gyűjtöttek. Azonban azt is tudták, hogy a jelentősebb

szociális segélyek társadalmi összefogást igényelnek. Arra törekedtek tehát, hogy ilyen célból megmozgassák a társadalom szélesebb rétegeit is. Így történt ez a fentebbi segélyakció alkalmával is, Szatmárnémeti polgárai 450 személy számára elégséges szalonnát adományoztak, 800 kalácsot, 800 kenyeret, 500 tál süteményt és 840 diós/mákos kiflit, 450 főtt tojást, 4000 db cigarettát, 2 hektoliter bort, temérdek gyümölcsöt. És jöttek a németi görög katolikus egyházközséghez tartozók is, az önkéntesek három szekér élelmiszert gyűjtöttek és hoztak.

Megismételték a tűzifaosztást is, 1449 szegény kapott tüzelőt.

Az egyesület a szegények számbavételét, segélyezését a háborút követő években is folytatta. Feltétlenül megemlítésre méltónak tartjuk: a szegények és rászorultak segélyezését mindenkor vallási és faji megkülönböztetés nélkül végezték.

A Katolikus Karitásznak eredményes működéséhez (a tagok évi tagdíján kívül) anyagi forrásokat is kellett keresnie. Ebből a célból létesítették az egyesület könyvesboltját (a főtéri épületben). A könyvesboltban írószereket, kegytárgyakat is árultak. Kifejezett cél volt, hogy a mérsékelt ár vonzza a vásárlókat, de azt is köztudottá tették, hogy a bolt jövedelmét a szegények megsegítésére fordítják. A korabeli sajtó karácsony előtti reklámversei közt olvashatjuk: „Hátra van még a Karitász:/ Boltok között ő a tromf-ász./Ki itt vesz írószereket,/Pártolja a szegényeket.”

Az anyagi alapokhoz való hozzájárulást biztosítandó, ugyanakkor a társadalom különböző rétegeivel való kapcsolat elmélyítése céljából szükségesnek látták a napi sajtóval való közvetlenebb és hatékonyabb kapcsolatot. Ezért még 1918 áprilisában megalapították a Központi Sajtóvállalat Részvénytársaságot. A részvénytársaságba 2000 részvény közvetlenül elkelt, vidékiek is sokan – 4215 részvényt – vásároltak. (Kiemelkedően sokan Kálmándróól.)

Az 1919. március 13-án megtartott évi beszámoló alkalmával Benkő József elnök közölhette: az évi jövedelemből 263.000 Koronát költöttek a szegényekre, megmaradt 43.000 Korona. Egy hét múlva a proletárdiktatúra hatóságai mindent lefoglaltak. A székhelyet is.

Említésre méltó, hogy az egyesület azonnal reagált az eseményekre, március 23-án Pakocs Károly előadást tartott *A kommunizmusról* címen.

A következő hónapokban nagyon kis cselekvési lehetőség maradt. Igazi és készített virágok eladásából gyűjtöttek össze segélyezésre felhasználható pénzt.

1920-ban említésre méltó: diákmenzát létesítettek, amely 120 szegény diák étkeztetését biztosította.

Anyagi forrást képeztek az egyesület (minden évben többször szervezett) műsoros előadásai, amelyekben nem volt belépti díj, a közönség önkéntes adományai képezték a bevételt. A jótékony célú (többnyire havonta szervezett) műsoros előadások igen változatosak voltak. Tematikájuk alkalmazkodott az egyházi évhez is, olyan értelemben, hogy más-más típusú előadásokat szerveztek a farsangi időben, a nagyböjt idején, húsvét után adventig, s a karácsonyi időben. A színhelyük olykor a zárda nagyterme, máskor a Cecil-egylet nagyterme, avagy a katolikus főgimnázium díszterme volt.

1918 áprilisában a zárda nagytermében például a Hoffmann Ferenc karnagy vezette 35 tagú, négyzólamú énekkar szerepelt. Műsoros-irodalmi előadásaikon rendszeresen szerepeltek zenei előadók, szépirodalmi alkotások, népdalok, tréfás daljátékok. 1925 tavaszán a *Magdolna* című bibliai színművet mutatták be, ugyanabban az évben a húsvét elmúltán az *Iglói diákok*at. Pakocs Károly újabb verseit Dsida Aladár szavalta. A Karitás szervezte teaestélyén fellépett Sík Sándor és Dsida Jenő is.

A helyi közélet kiválóságai (szakemberei) közül előadásokat tartottak: Lőrincz Lajos (a leánygimnázium igazgatója), dr. Göbl Alajos (orvos), dr. Schöber Emil (főgimnáziumi tanár, természettudós), Bakkay Béla (lelkész, író), dr. Scheffler János (középiszkolai-, majd teológiai tanár), Gönczy Pál, Prohászka Ottokár (székesfehérvári püspök), dr. Czumbel Lajos (hittanár), dr. Lengyel Alajos, Pakocs Károly (papköltő), Bodnár Gáspár (papköltő), dr. Nyisztor Zoltán (író, szerkesztő), Teibert József (előadóművész), Valkovics János, Schlachta Margit (a Szociális Testvérek Társasága alapító főnöknője), P. Olasz Péter S.J. (jezsuita szerzetes).

A Karitás vezetői szükségesnek látták, hogy az összejöveteleiken, előadásaikon szó essék a kor társadalmát foglalkoztató társadalmi kérdésekről is. A háború éveiben felerősödött a nők társadalmi helyzetével foglalkozó, akkor feminizmus néven ismert mozgalom. A kérdés elméleti oldalait és gyakorlati vetületét tárgyalta dr. Scheffler János az 1918. február 10-i gyűlésen. Állást foglalt a férfiak és a nők egyenjogúsága mellett, megállapítva, hogy „Nem a férfi a teremtés koronája és a nő a csillogó ékszer rajta, hanem az ember, a férfi és a nő együtt a teremtés koronája.” A legújabb kor gazdasági és erkölcsi viszonyai viszont

olyan állapotokat teremtettek a nők számára, amelyek a legkevésbé sem felelnek meg e változhatatlan, örök igazságnak. Érthető tehát a nők törekvése, hogy érvényt szerezzenek ennek az alapigazságnak, s hogy ők is szabadon akarják érvényesíteni erőiket. A társadalomnak meg kell becsülnie a női munkát, hogy tisztességgel kereshesse meg kenyérét. Rámutatott azonban arra is, hogy nem a nőt kell a férfi mintájára átformálni, hanem a közfelfogásba belecsontosodott helytelen érték-elméletet kell megváltoztatni. Ugyanezen alkalommal hangzott el Schlachta Margit előadása is a feminizmus kérdéséről. Ő rámutatott: a feminista törekvések kérdése már eldőlt, nélkülünk. A modern gazdasági viszonyok és az ipari fejlődés kiragadták a nőt tulajdonképpeni helyéről, a családból, és beledobták a kenyérkereső élet tülekedései közé. És vállára tették az új terheket, anélkül, hogy a régít levették volna. A jelen kenyérkereső asszonya hármas, négyes terhet visel: háziasszony és cseléd, feleség, anya, és hivatalnok vagy munkásnő. (Az előadó a karitatív munka mellett a jó törvényeket kiharcoló sikeres nőmozgalmi törekvésekre ösztönzött.)

A szatmárnémeti Katolikus Karitásztörténetében nevezetes esemény volt Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök előadása a Karitásztörténet napján 1918. május 15-én. Előadásában szólott a felekezeti békességről és az emberi szenvedésekről. A gyakorlati szeretet szükségességét hangsúlyozta. Nincsen kenyér, ruha, hajlék, megnyugvás, béke, hit, lelki boldogság. Sok ember azért hűtlen, mert föllázad benne az emberi érték a világ kegyetlenségével szemben. A gyakorlati szeretet cselekedeteivel segíteni kell a hiányt szenvedő embereken, aztán foglalkozhatnak a lelkekkel. A Karitásztörténet Egyesület a szeretetet ültette el, e szeretet műve lesz majd a kultúra is.

Az előadás után megszólaló zenemű kapcsán kijelentette: a zene – az emberi szellem küzdelme az anyaggal.

A szatmárnémeti Katolikus Karitásztörténetéből nem mellőzhetjük a kiállítását Prohászka Ottokár mellett. Amikor ugyanis a püspököt megfélemlítéssel el akarták hallgattatni, a szatmárnémeti Katolikus Karitásztörténet nyíltan mellé állt, állásfoglalásait, elképzeléseit támogatta. A sajtóban megjelent kiállást Prohászka Ottokár levélben köszönte meg.

A szociális kérdés gondoljai minden évben napirenden voltak. Dr. Nyisztor Zoltán 1919. március 16-i előadásában rámutatott: „Nem a gyomorba, a szívekbe kell elvetni a magvakat, ha sikert akarok aratni.”

Tapasztalata – mondta –, hogy a legmódosabbak a legfukarabbak és a szegénységüket legjobban kihasználók a leghálátlanabbak.

1921. február 14-én az egyesület választmánya közölte dr. Scheffler Jánossal, hogy megválasztották az egyesület elnökévé és jogtanácsosává, egyben kérték: működjék hathatósan közre az egyesület működésének kibontakoztatásában.

Az egyesület kulturális szakosztályának működése jelentősen fokozódott 1925 őszétől. Előadásait ezután hetente szervezte. Vetített képes előadásokat tartottak, dr. Göbl Alajos *A csoda* kérdéséről értekezett, dr. Schőber Emil *Az otthon művészete* címen tartott előadást, sok volt az irodalmi meglepetés (Bodnár Gáspár, dr. Nyisztor Zoltán, Pakocs Károly). A katolikus gimnázium bentlakó diákjai szeretetadományok gyűjtése céljából (a Püspöki Konviktusban) előadták *A castiglionei várkastély ifjú ura* című három felvonásos darabot.

1926-ban az egyesület kulturális osztályának vezetője dr. Scheffler János lett. Amikor novemberben a Karitás nagyválasztmánya a téli előadások programjával foglalkozott, dr. Scheffler János rámutatott a szatmári katolikus mozgalmak három hibájára: 1. A különböző szervek és egyetek között hiányzik a célirányos együttműködés. Mindegyik csak a maga részfeladataival törődik, a maga kicsi körében mozog, nem veszi észre a nagy közös célokat. Közös célkitűzésre van szükség, egyesült erővel, centripetálisan működve. 2. Számbelileg állandóan nő, tömeget képez a munkásosztály, ezt a réteget azonban teljesen elhanyagolják. Pedig éppen ennek a nehéz életet élő, kiszípolyozott osztálynak volna nagy szüksége az evangélium erősítő, reménysugaras levegőjére és szociális gondozásra. Így rengeteg hasznos energia vész el. A kulturális program második nagy célja: a munkásosztály bekapcsolása. 3. Ehhez viszont létesíteni kell egy katolikus munkásotthont. (A munkások pihenésére, tanítására.) Ezt össze kell kapcsolni a régi óhajjal: a Cecilyelet felhasználásával egy katolikus kultúrpalotát kell létesíteni.

Az 1926-os előadássorozat és irodalmi estélyek célja – dr. Scheffler János, a kulturális szakosztály vezetője megfogalmazásában –, hogy a keresztény lelkeket összeolvassza az igazi művelődéssel, művészettel és a tudománnyal. Ebben a szellemben fellépett az egy évvel azelőtt érettségizett Dsida Jenő, a fiatal (művelődéspolitikus, néprajzkutató) Ortutay Gyula.

1926 márciusában lányok és asszonyok részére 3 napos szociális tanfolyamot szerveztek, a szociális nővérek előadásain hatszáznál többen vettek részt.

A következő évtized karitatív tevékenysége (elvégzendő feladat) elsősorban a korabeli sajtóból való dokumentálódással tárható fel. Dr. Scheffler János munkaköri feladatainak módosulása, majd Nagyváradra történt áthelyezése folytán nem foglalkozhatott a Szatmárnémetiben működő egyesülettel, de ennek működését minden bizonnyal korlátozóan befolyásolták az egyházmegyét (is) érintő társadalmi-politikai események.

1942-ben a szatmári egyházmegye dr. Scheffler János személyében új püspököt kapott. Ő a Karitászműködésének újjászervezését tervezte, 1946-ban egyházmegyei Karitászműködés Központ felállítását tervezte, s ennek igazgatójául dr. Czumbel Lajost nevezte ki. (A nagyváradai egyházmegye számára Wallner Győzött.)

A római katolikus egyház püspökei Országos Katolikus Karitászműködés Központ megszervezését is tervezték, s 1947. március 19-én bukaresti székhellyel (Berthelot utca 9.) létre is hozták. Az ismert történelmi-társadalmi viszonyok viszont az egyházi kötődésű karitatív intézmények működését sem tették lehetővé.

Az 1989 után bekövetkezett változások eredményeképp az 1990-es év első felében Szatmárnémetiben újra megkezdhette működését a Szatmár Egyházmegyei Caritas, folytatva a világháborúk előtti elődjének jótékony tevékenységét, egyre korszerűbben, egyre hatékonyabban.

FELEKEZETI OKTATÁSUNK ERDÉLYBEN (1918 – 2001)

A Z ÉVSZÁZADOK hagyományainak ismeretében tudjuk, hogy a Kárpát-medencében a XIX. század harmadik negyedéig – a magyar tannyelvű oktatás vonatkozásában is – főként az egyházak tartották fenn az iskolákat, majd a század utolsó negyedében megindult az állam, a városok, a községek által alapított/szervezett oktatási intézmények megjelenése is.

Az egyházak a XX. században továbbra is a nevelés egyik legfontosabb eszközének tekintették az iskolát, következőképp az állami oktatási intézmények számbeli gyarapodásával párhuzamosan tovább működtették addigi iskoláikat, illetőleg újabb intézményeket is alapítottak.

Tanulmányunkban a XX. század húszas éveitől sajátos sorsú tájegység, Erdély¹ felekezeti oktatásának alakulását vizsgáljuk. Az 1919-től román közigazgatás alá került terület akkori lakossága meghaladta az 5 milliót, ebből – a román népszámlálások² szerint is – 1.881.890 magyar, 523.794 német, 181.340 zsidó, 170.466 más nemzetiségű.

Felekezeti elemi- és középiskolákat Erdélyben tulajdonképpen csak a katolikus, református, unitárius és evangélikus egyház működtetett, híveiket a lakosság magyar és német (kisebb lélekszámban más³) nemzetiségű rétege alkotta. Felekezeti (főként elemi, néhány középfokú) iskolát tartottak fenn még a keleti (bizánci) szertartású (túlnyomó többségükben román, mintegy húszszernyien magyar anyanyelvű) katoliku-

¹ Az Erdély megnevezés e tanulmányban nem a történelmi Erdélyt jelenti, hanem azt a 102. 200 km² területet, amelyet a Trianoni Békeszerződés 1919-ben a történelmi Magyarország területéből Romániához csatolt, amely tehát magában foglalja a történelmi Erdélyt, a Bánságot, az egykori Partiumot, valamint a királyság északkeleti részéből odacsatolt területeket.

² Mind a Párizsi békekonferencia elé terjesztett román memorandum, mind az Erdélyi Kormányzótanács összeírása, mind az 1920-as népszámlálás adatai manipuláltak, ezért adataik közt esetenként akár két-háromszázszáz különbségek találhatók. Tanulmányunk számára csupán valamelyes viszonyítás céljából szükségesek.

³ Szlovák, horvát (ún. krasován).

sok is⁴, a román ortodox egyház elemi iskolákat működtetett, a középfokú oktatás iránti érdeklődése minimális volt.⁵

Tanulmányunkban a katolikus, református, unitárius és evangélikus felekezeti oktatás számbavételét és elemzését végezzük el.

Erdélyben az iskolahálózat és az oktatás folyamatának alakulását a vizsgált (bő) nyolc évtized alatt politikai és ideológiai események és irányzatok többször is lényegesen módosították. A Trianoni Békeszerződés szövege szerint az államnak biztosítania kellett a nemzetiségek anyanyelvi oktatását, ezt egyébként az 1918. évi Gyulafehérvári Határozat is szavatolta. Az 1923-as román alkotmány azonban Romániát nemzetállammá nyilvánította és visszavonta a gyulafehérvári határozat ígéreteit. 1940 szeptemberében Hitler döntése⁶ eredményeképp Erdély északi és keleti részét (43.492 km²) Magyarországhoz csatolták (1,3 millió magyar, 1,02 millió román és 80 ezer német lakosával). Ez a terület 1944 őszén ismét román közigazgatás alá került, Románia 1947-től ún. népköztársaság lett, amelyben 1948-ban államosítottak minden felekezeti iskolát, majd az 1950-es évek végétől az 1989-es változásokig az egész iskolai oktatás is a nemzetiségeket tervszerűen elnyomó politika áldozata.

Erdély oktatási intézményei az első világháború befejezésekor azonos felépítésűek voltak a korabeli magyar állam iskolarendszerével, amelynek alapját az 1868-as népoktatási törvény meghozatalától a négyosztályos (bizonyos mértékig hatosztályos) elemi népiskolák elterjedtsége képezte, főként a 10-14 éves városi tanulók számára létesültek a polgári iskolák, (javarészt) az egyetemen is tovább tanulni szándékozók számára a (nyolcosztályos) gimnáziumok.

AZ OKTATÁSI INTÉZMÉNYEK SZÁMADATAI

Az iskolahálózat adatainak áttekintéséből kitűnik, hogy az egyházak – hagyományukat folytatva – Erdély területén igen tekintélyes számú iskolát működtettek. Az elemi oktatásban az Erdély területén 1919-ben működő

⁴ A magyar anyanyelvű görög katolikusok főként Szatmár, Bihar, Máramaros megye területén éltek, kisebb lélekszámban a Székelyföldön is.

⁵ Három tanítóképzőt működtetett, egy reáliskolát és egy kereskedelmi iskolát.

⁶ A román kormány kérésére Hitler 1940. augusztus 27-én döntött (az ún. II. Bécsi Döntés).

5038 iskolából 3719-et (73,8 százalék) az egyházak működtettek. A 2129 magyar tannyelvű elemi iskolából a katolikus, református, evangélikus és unitárius egyház 701-et, a magyar görög katolikusok 74-et működtettek (a magyar iskolák 36,4%-át). A felekezeti oktatási rendszerben működő népiskolák közül 251 volt német (a német elemi iskolák 98,8%-a) és 1024 román tannyelvű görög katolikus (a román tannyelvű iskolák 43%-a).

A városokon működő 105 polgári iskolából 26 (24,8%) volt felekezeti, melyből 21 magyar, 4 német és egy román nyelven működött. A katolikus egyház 18, a református és a luteránus egyház 1-1 magyar nyelvű, utóbbi 4 német nyelvű polgárit működtetett.

Erdély 50 hagyományos főgimnáziumából⁷ 36 (72%) volt felekezeti iskola. A 39 magyar tannyelvű gimnáziumból 25 volt felekezeti (14 római katolikus, 9 református, 2 unitárius), németül tanítottak a 7 evangélikus gimnáziumban, románul 4 (2 görög katolikus és 2 görög keleti) gimnáziumban.

A 8 nem teljes gimnáziumból kettő volt (magyar tannyelvű) állami, hat volt felekezeti. A felekezetiak közül magyarul működött 3 (római katolikus 2 és 1 unitárius), németül 2, románul 1 görög keleti.

Erdély 9 reáliskolájából⁸ 3 volt felekezeti: a 2 német tannyelvű evangélikus és a román tannyelvű görög keleti.

Az Erdélyben működő 10 leányközépiskola közül 4 (36,7%) volt felekezeti (2 római katolikus, 1 református és 1 német tannyelvű evangélikus).

A 17 tanítóképző közül 11 (64,7%) volt felekezeti, közülük magyar tannyelvű 4 (3 római katolikus és egy református), német tannyelvű 1 (evangélikus), román tannyelvű 6 (3 görög katolikus és 3 görög keleti). A 12 tanítónőképző közül felekezeti volt 10, közülük magyarul tanítottak 7-ben (3 római katolikus, 4 református), németül egyben, románul a 2 görög katolikus tanítóképzőben. A 4 óvónőképző közül 3 volt felekezeti, mindkét magyar tannyelvű római katolikus és az egyik német nyelvű (evangélikus).⁹

⁷ Valamennyi fiúgimnázium volt.

⁸ Kimondottan reáltagozatos és tananyagú középiskolák.

⁹ A középiskolákra (líceumok, tanítóképzők) az 1921/1922-es tanévre vonatkozó adatokat az *Universul* (1922. VII. 3. – 146. sz.) közölte. Vö.: Dr. Jakabffy Elemér: *Erdély statisztikája*. Lugos 1923. 18–22.

Az öt, leányok számára létesített ipari iskolából egy (református) volt felekezeti. A 12 felsőkereskedelmi iskolából 2 volt felekezeti, egy római katolikus, és az egyetlen román tannyelvű (görög keleti).

A fentebbiekben említett tanítónőképzők mellett Erdélyben még működött 4 ún. polgári iskolai tanítónőképző. Ez az oktatási intézmény tkp. felsőfokú volt, ugyanis tanulói (hallgatói) középiskolai végzettséggel¹⁰ iratkozhattak be a polgári iskolák számára tanítókat (mai értelemben általános iskolai tanárokat) képező iskolába. A hároméves polgári iskolai tanítóképzők általában két tagozattal működtek: nyelv- és történelemtudomány, mennyiségtan – természettudomány.¹¹

Összesítve minden oktatási intézmény adatait megállapíthatjuk, hogy az (óvodai-elemi-középiskolai) oktatási intézmények száma 1919-ben Erdélyben 5547 volt, ebből felekezeti 3454 (62,26%). A római katolikus egyház 410, a magyar görög katolikus 74, a református 360, az evangélikus egyház 10, az unitárius egyház 29, az izraelita 36 magyar nyelvű intézményt tartott fenn. Az evangélikusok 270 német nyelvű intézményt tartottak fenn, a román görög katolikusok 1029, a görög keletiek 1214 oktatási intézményt.

A számbeli adatok tükrözik az egyházak tekintélyes feladatvállalását az iskoláztatásban. A számarányok (általában az egyházi oktatás javára) módosulnak, ha vizsgálódásunk a városi polgári iskolákra, illetőleg (a tanítóképzőket is közéjük számítva) a középiskolákra terjed ki.

A polgári iskolák működtetésében az egyházak az államnál kisebb szerepet vállaltak – a katolikus egyház 18, a református 1, az evangélikus egyház 5 polgári iskolát működtetett –, viszont a középiskolai (gimnázium, tanítóképző) oktatás háromötöde egyházi intézményekben folyt, 16 római katolikus, 10 református, 2 unitárius, 10 (német) evangélikus, 3 (román) görög katolikus gimnáziumban, 8 római katolikus, 3 (román) görög katolikus, 5 református, 3 (német nyelvű) evangélikus, 3 (román) görög keleti tanítóképzőben.

¹⁰ Vagy tanítóképzői végzettséggel kellett rendelkezniük, vagy érettségivel.

¹¹ A két tagozaton belül a szak egészétől eltérő szakosítás is történhetett: csak nyelvtudomány (ezen belül francia, német) és csak történelemtudomány, illetőleg csak mennyiségtan vagy csak természettudomány (ezen belül földrajz, természetrajz, vegytan). Szatmárnémetiben zene és kézimunka (1910-től) tagozat is működött. Vö.: Bura László: *Iskolavárosunk Szatmárnémeti*. Státus Könyvkiadó, Csíkszereda 1999. 202.

Az adatokból kitűnik, hogy a magasabb fokú iskoláztatás elsősorban a katolikus, a református és az evangélikus egyház törekvése volt. A román anyanyelvű lakosság iskoláztatása a román egyházakat jóval kisebb mértékben foglalkoztatta, a görög katolikusokat csaknem kétszer akkora mértékben, mint a görög keletieket.

Az iskola típusa	Római kat.	Görög kat.	Református
Polgári (fiú) magyar			
német			
Polgári (leány) m.	18		
német			
román			
Gimnázium – magyar	14		9
német			
román			
Reáliskola – magyar			
német			
román			
Leányközépiskola – magyar	2		1
német			
Tanítóképző – magyar	3		1
német			
román		3	
Tanítónőképző – magyar	3		4
német			
román		2	
Óvónőképző – magyar	2		
német			
Női pariskola – magyar			1
Felsőkereskedelmi – magyar	1		
román			
Óvoda – magyar	18		2
német			
román			
Elemi iskola – magyar	341	74	322
német			
román		1024	
Kisegítőiskola – magyar			

Az iskola típusa	Evangélikus	Unitárius	Görögkeleti	Izraelita	Állami, községi
Polgári (fiú) magyar				1	36
német	2				
Polgári (leány) magyar	1			1	27
német	4				
román			1		1
Gimnázium – magyar		2			12
német	7				
román			2		1
Reáliskola – magyar					6
német	2				
román			1		
Leányközépiskola magyar					5
német	1				
Tanítóképző – magyar					6
német	1				
román			3		
Tanítónőképző magyar					2
német	1				
román					
Óvónőképző – magyar					
német	1				
Nőiipariskola – magyar					
Felsőkereskedelmi magyar					1
román			1		
Óvoda – magyar				1	370
német	16			1	
román			3		
Elemi iskola – magyar	9	29	3	32	1319
német	251				
román			1203		
Kisegítőiskola – magyar					2

AZ OKTATÁSI INTÉZMÉNYEK HÁLÓZATÁNAK ALAKULÁSA 1919-TŐL, ERDÉLY ROMÁNIÁHOZ CSATOLÁSA UTÁN

A román Kormányzó Tanács már az 1919-1920-as tanévtől megkezdte a magyar tannyelvű oktatási intézmények tevékenységének korlátozását, esetenként egyes intézmények felszámolását. Mindenekelőtt (gyakorlatilag szinte teljesen) megszüntették a magyar tannyelvű állami oktatást, ugyanakkor – minthogy továbbra is biztosították az anyanyelvű oktatást – a román kormányzat minden eszközzel az egyházi iskolák megnyomorítására törekedett. Így azonnal elvették Szatmárnémetiben az ún. királyi katolikus gimnázium épületét¹², benne román gimnáziumot létesítettek¹³. Rövidesen hasonlóan járt több más erdélyi magyar középiskola.

A magyar és a többi kisebbség anyanyelvi oktatásának háttérbe szorítása a békeszerződések ratifikálását (1921. júl. 26.) követően bontakozott ki. Anghelescu közoktatási miniszter vezetésével megkezdik a kisebbségi oktatás fokozatos visszaszorítását. Felszámolták a Közoktatási Minisztérium kolozsvári vezérigazgatóságát, elrendelték az ún. „nemzeti tantárgyaknak”, a történelemnek, földrajznak valamint az alkotmánytannak román nyelven való tanítását.¹⁴

A tankötelezettség a román oktatási rendszerben 7 éves kortól kezdődött, így 1919-1939 között, Erdély Romániában maradt területein 1940 után is a tanulók 7 éves korukban kezdték meg elemi iskolai tanulmányaikat, míg a Magyarországhoz visszakerült területeken élők 1940-1944 között 6 éves korukban.

Az 1921/1922-es tanévben Erdély és kapcsolt részeiben 4401 elemi iskola működött, amelyből 2603 felekezeti, 1838 állami vagy községi¹⁵ volt. A 2603 felekezeti népiskolából a római katolikus egyház 276 magyar, 53 német, 6 horvát és 1 szlovák nyelvű, a református egyház 446, az

¹² Ez az állam által (az egykori vallási alap terhére) fenntartott katolikus főgimnázium volt.

¹³ A katolikus főgimnáziumot a következő tanévre a Református Főgimnázium fogadta be az épületébe.

¹⁴ Tanárok hiányában csak 1924 januárjában lépett életbe, betanító tanárokkal. Az intézkedést 1925-ben a közoktatási törvény törvényerőre emelte, 1928-ban a középfokú oktatási törvény megismételte.

¹⁵ Magyar tannyelvű 296 + 38, német 54 + 32, szláv (horvát, ruszin, szlovák) 6 + 17.

unitárius egyház 30 magyar nyelvű, az evangélikus egyház 9 magyar, 258 német és egy szlovák nyelvű elemi működtetett, a görög katolikusoknak 984 román, 11 ruszin és 1 szlovák nyelvű elemi iskolájuk volt.¹⁶

A megszorító intézkedések következtében a magyar tannyelvű felekezeti iskolák száma az elemi oktatásban is egyre fogyott: az 1930/31-es tanévben az egyházak államsegély nélkül tartottak fenn 826 önálló elemi iskolát (483 református, 297 katolikus, 36 unitárius, 6 evangélikus), ez az 1921/1922-es állapothoz képest 34 százalékos fogyást jelentett.

A katolikus elemi iskolák a következő években tovább fogytak, az erdélyi egyházmegye esetében számuk 1935-re 218-ról 169-re csökkent,¹⁷ viszont a következő három évben valamelyest megnövekedett, 1938-1939-ben az egyházmegye területén a püspökség fennhatósága alatt 180 katolikus elemi (6 fiú-, 9 leány-, 165 vegyes) iskola működött.¹⁸

A román iskolaszervezet 1921 és 2000 között többször is megváltozott.

A kötelező elemi iskolai oktatást (I-IV. osztály) 1945 után (elméletileg 1958-tól kötelezően) a hétosztályos (később nyolcosztályos) általános iskola váltotta fel. A középiskola (liceum) tanulmányi éveinek időtartama 1921-1940 között kétszer is megváltozott, hétosztályossá¹⁹, majd később ismét nyolcosztályossá²⁰ lett. Újból megváltozott az 1948-as tanügyi reform után, amikor a liceum ismét 3+4 osztályos²¹, majd 1952-től 3+3²² osztályos lett. Három év után aztán megint 11, majd rövidesen ismét 12 osztályossá²³ lett.

Az első világháborút követően a román iskolarendszer szerkezetéhez igazodó erdélyi oktatási rendszer új gimnáziumi/középiskolai

¹⁶ A Dicționarul Transilvaniei 94. oldalán közölt hivatalos adatokat átvette dr. Jakabffy Elemér: *Erdély statisztikája* című könyve (vö.: 27. l.)

¹⁷ Az apadás mértéke a tanulók számában is megmutatkozott, 1921: 26 619 < 1935: 16 648. Vö.: Ozsváth Judit: *Katolikus iskolaiügy egy hírvonat tükrében. Szemlézés az Erdélyi Iskola 1933 és 1940 közötti hírnagyából.* = Keresztény Szó, XIV (2003). 1. 25–30.

¹⁸ Ebben a tanévben az egyházmegye területén élő 51 367 tankötelezett közül 14 897 járt katolikus iskolába. Ozsváth Judit: i. m. 26.

¹⁹ Az alsó tagozata három (V–VII.), felső tagozata négy (VIII–XI.) osztályos volt.

²⁰ Az alsó tagozat is (V–VIII.), a felső tagozat is (IX–XII.) négy-négy osztályos.

²¹ Az általános iskola V–VII. osztályát követte a középiskola VIII–XI. osztálya.

²² Az általános iskola V–VII. osztályát követte a középiskola VIII–X. osztálya.

²³ Az általános iskola négy (V–VIII.) osztályát követte a középiskola négy (IX–XII.) osztálya.

tanterv kidolgozását kívánta, ezért valamennyi romániai felekezet már az 1921/22-es tanévre ennek megfelelő új tanterveket dolgozott ki.²⁴

1922-ben a román kormány kimutatása szerint²⁵ még 79 felekezeti polgári iskola működött: 42 római katolikus, 19 református, 2 unitárius, 2 evangélikus magyar tanítási nyelven; 6 római katolikus és 8 evangélikus német nyelven; illetőleg 3 jiddis nyelvű zsidó polgári. A polgári iskolákat azonban fokozatosan megszüntették, 1926-ban több polgári iskola főgimnáziumokba olvadt be, s néhány évig gimnáziumi alsó tagozatként (a meglevő osztályok algimnáziumi tanulmányainak befejezéséig) magyar nyelven működött. Számos polgári iskola viszont – 1930/31-ben még 23 magyar tannyelvű katolikus és református polgári iskola – nyilvánossági jog nélkül is tovább működött.

Az 1921/1922-es tanévben még megmaradt a felekezeti főgimnáziumok többsége, katolikus: Brassó, Csíkszereda, Gyulafehérvár, Kézdivásárhely, Kolozsvár (piarista gimnázium) és a Marianum (leánygimnázium), Székelyudvarhely, valamint a 7 osztályos katolikus leánygimnázium Brassóban, és (az előző évben alakult leánygimnázium) Szatmárnémetiben, megmaradt Kolozsváron a református, az unitárius, az izraelita fiú + izraelita leánygimnázium, a német nyelvű felekezeti iskolák közül Brassóban az evangélikus gimnázium, a német gimnázium Szászmedgyesen, Nagyszebenben a négyosztályos reálgimnázium és a hétosztályos leánygimnázium, valamint Segesváron és Szászsebesen a négyosztályos gimnázium.

A hivatalos kimutatás szerint Erdélyben 1922-ben 52 felekezeti líceum volt: román tannyelvű 6 (görög katolikus 4 + görög keleti 2), magyar tannyelvű római katolikus 17, református 11, unitárius 3, német tannyelvű evangélikus (lutheránus) 11, izraelita 4 (zsidó).²⁶ Ugyanebben az évben a román kormány kimutatása szerint 27 kereskedelmi iskola működött, közülük állami 15, felekezeti 4 magyar nyelvű római katolikus, 4 református, 3 (német tannyelvű) evangélikus és 1 zsidó.

²⁴ Az alsó tagozatot az I–IV. a felső tagozatot az V–VIII. osztály képezte. Az alsó tagozaton egybeolvasztották a gimnáziumi és a polgári iskolai tantervet (A román iskolarendszer nem ismerte a polgári iskola típusát.)

²⁵ 12234/1923. III. 4. – Jakabffy: i.m. 25.

²⁶ Dr. Jakabffy Elemér: *Erdély statisztikája*. Lugos 1923. 21.

Még 1922-ben megvonták a nyilvánossági jogot Arad és Déva katolikus, Dés református fiú- és leány-, valamint Torda unitárius gimnáziumától, majd a következő évben a Szatmárnémeti katolikus fiú- és leány-Nagyvárad premontrei- és Szilágysomlyó minorita gimnáziumától, a nagykárolyi piarista gimnáziumot pedig 1923-ban államosították. Nyilvánossági jog nélkül is tovább működött még 17 liceum²⁷, 7 tanítóképző, 4 felsőkereskedelmi és 4 gazdasági téli iskola.²⁸ A nyilvánossági jogot Szatmárnémetiben a Szent Erzsébet Leánygimnázium alsó tagozata 1931-ben, felső tagozata 1932-ben visszanyerte, de csak román nyelven működhetett.²⁹

Az 1925-ös és 1928-as újabb tanügyi rendelkezések előírták, hogy az érettségit minden középiskola diákjai államilag kinevezett bizottság előtt és csak románul tehetik le.³⁰ 1924-ben a diákok még helyben érettségizhettek, 1925-től viszont más (kijelölt) városba kellett menniük.³¹ Az érettségi vizsgákon a magyar középiskolák tanulóit általában 20-40 százalékban engedték át. A megszorító intézkedések következtében kevés, állandóan csökkenő számú magyar hallgató jutott be a román egyetemekre, elapadt az értelmiség utánpótlása.³²

Erdélyben a katolikusok lelkészutánpótlását a négy egyházmegye főiskolái biztosították: Gyulafehérváron, Nagyváradon, Szatmárnémetiben és Temesváron, a reformátusokét és az unitáriusokét kolozsvári teológiáik, a Theológiai Fakultás, illetőleg a Theológiai Akadémia.³³ Az 1928-ban megkötött konkordátumot követően a Szentszék egyesítette a szatmári és a nagyváradai egyházmegyét, ennek következményeképp az

²⁷ A román oktatási rendszerben a főgimnáziumnak megfelelő középiskola.

²⁸ A nyilvánossági jog nélkül működő iskolák tanulói vizsgadíj ellenében 3 tagú állami bizottság előtt vizsgázhattak. – Ozsváth Judit: i. m. 26.

²⁹ Bura László: *Iskolavárosunk Szatmárnémeti*. Csíkszereda 1999. 149.

³⁰ Tantárgyai: román nyelv és irodalom, Románia történelme és földrajza, alkotmánytan, francia nyelv és irodalom, természettudományok, valamint a minisztérium által kijelölt két tantárgyból. A magyar oktatásban részesült tanulók a magyarul nem tudó bizottság előtt tolmács segítségével vizsgáztak. A felekezeti iskolák növendékeinek nagy többsége megbukott a vizsgán.

³¹ Segesvárra, majd Brassóba, Észak-Erdélyből a diákok a gyulafehérvári Majláth Károly Gimnázium diákjaival érettségiztek.

³² Tíz év alatt 304-en végeztek, az összes hallgatók 6–7 százaléka.

³³ A magyar evangélikusok a református Theológiai Fakultáson tanultak.

1930-ban kinevezett megyéspüspök úgy intézkedett, hogy az egyház-megye teológiájának bölcseleti kurzusait Szatmárnémetibe, a hittudományokat Nagyváradra helyezte. A ferencesek két szerzetesi felsőoktatási intézménye Székelyudvarhelyen (Collegium Seraficum) és Vajdahunyadon (Hittudományi Főiskola) működött.

1940 ősztől a Magyarországhoz visszacsatolt területen majdnem teljesen³⁴ visszaállt a magyar iskolahálózat, újjáéledtek felekezeti óvodák, elemi iskolák, Szatmárnémetiben ismét működött a királyi katolikus főgimnázium, Nagykárolyban és Máramarosszigeten a piaristák főgimnáziuma, Nagyváradon a premonstreieké; az erdélyi Római Katolikus Státus középiskolái – Csíkszereda, Kézdivásárhely, Kolozsvár, Marosvásárhely, Székelyudvarhely –, a református egyház gimnáziumai – Kolozsvár, Máramarossziget, Marosvásárhely, Sepsiszentgyörgy, Szatmárnémeti, Székelyudvarhely, Zilah – a lutheránusok (német nyelvű) gimnáziuma Besztercén, az unitáriusoké Kolozsváron, illetőleg a nem teljes gimnáziumok, katolikusok: Szilágysomlyón (püspöki), Kolozsváron (egyházközségi és a leánygimnázium), Székelykeresztúron (unitárius), felsőbb református leányiskola Szatmárnémetiben.

A papnevelés és a teológiai képzés intézményei változatlanul működtek.

A FELEKEZETI OKTATÁS ALAKULÁSA A II. VILÁGHÁBORÚ UTÁN

A második világháborút követően Erdély egész területe ismét a román államhatalom keretébe került, az észak-erdélyi felekezeti iskolák épületeinek nagy része a román államigazgatás visszatérése, 1945. március közepe után ismételten visszakerült a románok kezébe. Ezzel a felekezeti oktatás helyenként ellehetetlenült, ideig-óráig alkalmi épületekben folyt az oktatás, vagy végleg megszűnt az intézmény.³⁵ A tanulólétszám viszont azt tanúsította, hogy a felekezeti iskolákra nagy szükség van, (az államosítást megelőző utolsó tanévben) 1947-ben a romániai magyar tan nyelvű elemi iskolák tanulóinak 45 százaléka, a főgimnáziumok tanulóí-

³⁴ A szatmárnémeti római katolikus tanítóképző 1943-ban indult újra.

³⁵ Például a máramarosszigeti és a nagykárolyi katolikus főgimnáziumok.

nak 75 százaléka, a tanító- és óvónőképzők tanulóinak 56 százaléka járt az egyházak tulajdonában levő intézményekbe.³⁶

A negyvenes évek elején újjáalakult felekezeti elemi- és középiskolai hálózatnak az egyre fokozódó állami fenyegetettséggel, anyagi gondokkal és tanerőhiánnyal kellett küszködnie.³⁷ A fogyatkozás mellett a felekezeti iskolahálózatban csekély bővülés is történt. Márton Áron püspök jól látta, hogy a megváltozott körülmények között változatosabb szakmai képzésre is szükség lesz, ezért a katolikus egyház Székelyudvarhelyen a római katolikus gimnázium épületében kétéves kereskedelmi tanfolyamot indított, amely 1946 őszétől Római Katolikus Felső Kereskedelmi Iskolává, 1947-től Római Katolikus Kereskedelmi Leány Líceummá alakult.

1945-1948 között a felekezeti elemi- és középiskolák sok nehézség közepette, de többé-kevésbé szabadon folytathatták oktató-nevelő tevékenységüket. A papképzés, illetőleg a teológiai főiskolai oktatás is folyamatosan működhetett a katolikus papnevelő intézetekben, szemináriumokban, Nagyváradon és Szatmárnémetiben, Temesváron, Gyulafehérváron a Hittudományi Főiskolán³⁸, a ferencesek két szerzetesi felsőoktatási intézményében, Székelyudvarhelyen (Collegium Seraficum) és Vajdahunyadon (Hittudományi Főiskola), valamint a református és unitárius teológiákon Kolozsváron.

A FELEKEZETI OKTATÁS FELSZÁMOLÁSA A KOMMUNISTA HATALOM ÉVEIBEN

Romániában az 1948. augusztus 3-án életbe lépett „tanügyi reform” megszüntette az egyházi kézben levő elemi- és középfokú iskolákat. A tanügyi reform intézkedései során a római katolikus egyházmegyék 468, a két református egyházkerület 531, az unitárius egyház 34, a magyar evangélikus egyház 8 magyar tannyelvű oktatási intézményét államosították. Természetesen államosították a katolikus és az evangélikus

³⁶ Vincze Gábor: *Illúziók és csalódások*. Csíkszereda 1999. 312.

³⁷ Az állam késleltette, s csak 1946 őszén vállalta magára az egyházi iskolák tanszemélyzetének fizetését.

³⁸ Neve: A Megtestesült Bölcsességről nevezett Hittudományi Főiskola.

egyház német nyelvű tanintézményeit is.³⁹ Államosították és felszámolták, a papképzés szemináriumait, illetőleg megszüntették az egyház felsőfokú tanintézményeit. Az államosítást követően a vajdahunyadi ferences Hittudományi Főiskola azonban (engedély nélkül) még tovább működött 1949-ig, amikor is az állami hatóságok véglegesen felszámolták.

1948-ban hivatalosan megszüntették és felszámolták a görög katolikus egyházat, a többi egyháztól pedig államilag elismert működési szabályzat készítését kérték. A protestáns egyházak statútumai sorra elkészültek, a katolikus egyház tervezetét az állam nem hagyta jóvá, ennek útjában állt a romániai katolikus egyház Rómával, a pápával való kapcsolata. Az állam által elismert működési szabályzat hiányában ezért a római katolikus egyház államilag hivatalosan el nem ismert, csak ún. „megtúrt” egyház volt.

Az egyházak működését szabályozó, 1948-ban hozott „kultusz-törvény”⁴⁰ a lelkészképzés központi ellenőrzése hatékonyságának fokozása céljából szabályozta a teológiai főiskolák működését is. Ennek eredményeképp (a bukaresti hatóságok nyomására) „egyesült” az unitárius Theológiai Akadémia és a református Theológiai Fakultás és megalakult az Egyetemi Fokú Egységes Protestáns Teológiai Intézet. A kultusz-törvény a római katolikusok bukaresti és Iași-i szemináriumait is megszüntette és egész Románia számára egyetlen (6 éves) katolikus papnevelő intézetet engedélyezett, Gyulafehérváron.

A „megtúrt” minőségű római katolikus egyház számára egy kántorképző iskola működését is engedélyezték. Az egyház által középiskolának tekintett gyulafehérvári (kisszemináriumként is kezelt) kántorképző végzősei felvételizhettek a szemináriumba, az állami nézőpontból szakiskola végzősei állami főiskolán nem folytathatták tanulmányaikat.

A szerzetesrendek feloszlását követően 1951-ben az összes ferencendi szerzetest a máriaradnai ferences kolostorba internálták. Az egyetlen helyre összpontosított szerzetesrend itt „szabadegyetemet”

³⁹ Vincze Gábor: i. m. 169.

⁴⁰ Az egyházmegyék létét a hívek számától tette függővé, katolikus vonatkozásban ez a négy erdélyi egyházmegye egyetlen egyházmegyébe – Gyulafehérvár – tömörítését jelentette, a Kárpátokon túli területek képezték a másik, Bukarest központú egyházmegyéét.

létesített, megszervezték Máriaradnán a ferences főiskola folytatását. Az internált szerzeteseket később három másik kolostorba helyezték át: Désre, Esztelnekre és Kőrösbányára. A rendi főiskola tanári kara és a csíksomlyói rendi kormányzat tagjai a dési kolostorba kerültek, ahol megszervezték a titkos ferences teológiát, a „dési szabadegyetemet”, amely folyamatosan működött a kommunista hatalom megbukásáig.⁴¹

A KOMMUNISTA HATALOM BUKÁSA UTÁN

Az 1989-es decemberi fordulatot követően a román kormány elismerte a vallásszabadságot, engedélyezte az egyházak szabad működését. Ennek következményeként 1990-ben a gyulafehérvári kántoriskolát ún. líceumi szeminárium szakosítású középiskolának ismerték el. A következő tanévtől engedélyezték⁴², hogy minden egyházmegye „a vallásfelekezetek személyzetének utánpótlására” szolgáló tanügyi intézmény (líceumi szeminárium) létesítését kérelmezze. Ennek eredményeként Erdély területén 1991 őszén 25 ún. líceumi szeminárium /szemináriumi líceum létesült, 10 római katolikus⁴³, 5 görög katolikus⁴⁴, 9 református, 1 unitárius és 1 baptista. A római katolikusok közül 9 magyar tannyelvű⁴⁵, 1 román és magyar tagozatos, a református líceumi szemináriumok és az unitárius magyar tannyelvű, a görög katolikusok és a baptista román tannyelvűek.

A líceumi szemináriumok/szemináriumi líceumok létesítésekor egyházi épületben, a katolikus teológia épületében működött a gyulafehérvári líceumi szeminárium, minden más szemináriumi líceumot állami líceumok épületébe (lakóként) fogadtak be. Az 1991-ben létesült

⁴¹ Vezetője P. Gurzó Anaklét egyházjogász lett.

⁴² A vonatkozó kormányhatározatok: 521/1990, 461/1991, 345/1992; a minisztériumok által megkötött protokollok: Vallásügyi Államtűkarság, 4529/1990. VI. 5., Oktatásügyi Minisztérium 10.480/1990.VI.5., 1859/1993.III.16., és 9484/1993. III. 16.

⁴³ Nagykárolyban és Gyimesfelsőlokon egy év múlva, 1992-ben létesült szemináriumi líceum.

⁴⁴ Román görög katolikus líceumokat indítottak Balázsfalván, Nagyváradon, Kolozsváron, Lugoson és Nagybányán. Később Szatmárnémetiben, a Ioan Slavici Elméleti Líceumban tagozatos osztályként görög katolikus szemináriumi líceumi osztályt indítottak.

⁴⁵ Gyulafehérvár, Csíkszereda, Kolozsvár, Sepsiszentgyörgy, Kézdivásárhely, Székelyudvarhely, Gyimesközéplek, Szatmárnémeti, Nagyvárad, Temesvár.

szemináriumi líceumok egy része önálló jogi személyiségként létesült, mások csak az adott helységben működő állami líceum tagozataként. Önálló jogi személyiségű római katolikus iskolák voltak Gyulafehérvár, Szatmárnémeti, Nagyvárad, Temesvár, Kolozsvár, [Nagykároly⁴⁶], Csikszereda, Székelyudvarhely líceumai, a protestánsok közül Nagyvárad, Szatmárnémeti, Zilah, Kolozsvár református, Kolozsvár unitárius líceuma. Tagozatként működtek Kézdivásárhely, Sepsiszentgyörgy, Gyimesközéplak katolikus, Kézdivásárhely, Marosvásárhely, Nagyenyed, Székelyudvarhely református iskolái.

Ezek a líceumok – akár önálló jogi személyiségként, akár tagozatként működtek/működnek – valamennyien állami intézmények, s csupán félhivatalosan egyházi oktatási formák, az 1995-ben elfogadott tanügyi törvény ugyanis Romániában csak kétféle oktatási formát ismer el: állami oktatást és magánoktatást. A törvény nem ismeri a felekezeti oktatás fogalmát.

Az ún. líceumi szemináriumok többnyire az állami líceumok ún. filológiai osztályaiéhoz hasonló tanterv (tantárgybeosztás) szerint működtek/működnek, a tantervi rendelkezések szerint azonban a tantárgyak egynegyedét sajátos egyházi jellegű tantárgyaknak kellett képezniük. A katolikus, református és unitárius iskolákban ezt gyakorlatilag úgy oldották meg, hogy a tantervbe heti 2 hittanórát iktattak be, a 2 zeneórát egyházi zenének minősítették, a líceumok tantervébe pedig (ortodox mintára) 1+2 óra ún. lelki gondozást vezettek be (1 órarendi óra⁴⁷ + 2 óra lelki beszélgetés/nevelés). Következésképp Erdélyben gyakorlatilag (lényegében) humán profilú magyar tannyelvű középiskolák létesültek.

Szatmárnémetiben már 1992-től a filológiai osztállyal párhuzamosan reál (matematika-fizika) tagozatos osztályt is indítottak, az 1992-ben létesített nagykárolyi szemináriumi líceum pedig egyetlen matematika-fizika tagozatos osztállyal indult. A református líceumi szemináriumok közül a szatmárnémeti a második tanévben indított három párhuzamos osztályából egyet filológia, kettőt reátagozatosként indított. Időközben egy-egy reátagozatos osztályt indított a nagyváradai és a csikszeredai

⁴⁶ 1992-ben létesült.

⁴⁷ Az órarendi óra az egyik hétköznapi szentmisehallgatása lett, a protestáns líceumokban valamilyen templomi ájtatosság/igemagyarázat.

katolikus szemináriumi líceum is. Szatmárnémetiben a katolikus szemináriumi líceum reáltagozatos osztálya, hasonlóképp a református szemináriumi líceum egyik reáltagozatos osztálya 1993-tól kémia-biológia szakosítású lett.⁴⁸

A Tanügyi Törvény megjelenésekor (1995) rögzítette, hogy a hivatásos (felekezeti) iskolák elnevezése: teológiai líceum. [A teológiai líceumok közé tartozó középiskola lehet ún. líceumi szeminárium/szemináriumi líceum is. Ilyen, kizárólagosan a papképzést szolgálók az ortodox líceumi szemináriumok.] A törvény előírásai alapján a teológiai líceumok csak teológiai profilú osztályt indíthatnak, párhuzamos osztály létezése esetén ez lehet ún. filológiai (nyelv tagozatos) osztály. Mindenképp akadályozták/megakadályozták matematika-fizika vagy kémia-biológia tagozatos osztály működését.

Az iskolák diáksága (az állami rendelkezés értelmében) csak az adott felekezethez tartozó lehetett/lehet⁴⁹, több esetben a katolikus, illetőleg a református líceumban az osztály tanulói létszámának biztosítása érdekében hallgatólagosan felvettek a másik felekezethez tartozó tanulót is.⁵⁰

Az 1995-ben immár teljes (IX-XII. osztályos) teológiai líceumokba Erdélyben a magyarul tanuló 30.055 középiskolás közül 2.331 (21,07%) járt.⁵¹ Az engedélyezett tanulói létszám⁵² alapján a teológiai líceumok tanulóinak száma alig módosult. Ennyi tehát a (katolikus, református, unitárius) egyház tanítását/szellemiségét közvetítő oktatásban részesülő középiskolás.

A római katolikus teológiai líceumokba 1999-ben járó 1.382 diák az azonos korosztályú diákság 1,40%-át, a magyarul tanuló katolikus diákoknak pedig 0,98%-át jelentette.

⁴⁸ Mindezt a helyi tanfelügyelőség engedélyével, közreműködésével.

⁴⁹ Bukarestben egyetlen ortodox tanuló beiskolázása a román nyelvű katolikus teológiai líceumban a miniszterig kerülő ügy lett, veszélyeztetetté vált az igazgató beosztása.

⁵⁰ Ez azonban problémákat okozott a vallásoktatásban, illetőleg a felekezet vallási szertartásain való részvétel vonatkozásában.

⁵¹ Murvai László: *Fekete fehérek könyve*. Kolozsvár 1996. 116.

⁵² Az engedélyezett osztálylétszám maximum 25, így Erdély teológiai líceumainak tanulói létszáma azóta is 2300–2400 között mozog.

Az állami középiskolába járó többi tanuló 1998-tól – kifejezett kérésre – iskolai hitoktatásban részesülhet, fakultatív hittanórán vehet részt.⁵³

Az ún. felekezeti oktatás szűkkörű szakosítása (az iskolaszervezet remélhető változásának időben belátható esélye nélkül) mindenképp káros hatású, gyakorlatilag a felekezeti nevezett oktatás fokozott sorvadásához vezet, hiszen a keresztény szellemiséget igénylő családok gyermekei közül is mind kevesebben fogják igényelni az engedélyezett teológiai szakot. A megváltozott korviszonyok szükségleteinek megfelelően más iskolatípusok működtetésére viszont egyik felekezetnek sincs módja – törvényes engedélyeztetése esetén sem – a magyar anyanyelvű tanulók létszámának folyamatos fogyása következtében. Más iskolatípus legfeljebb a tömbmagyarság lakta területen működhetne, s valószínűleg csak ökumenikus jelleggel, a közös keresztény jelzővel, nem kizárólagosan egyetlen felekezethez tartozó diáksággal.

Az egyházi iskolák létesítésén, a felekezeti oktatás működtetésén és a XXI. századi erdélyi oktatási stratégia kialakításán gondolkodónak ma feltétlenül számolnia kell az Erdélyben élő magyarság⁵⁴ demográfiai helyzetével, illetőleg a következő évtizedekre már többé-kevésbé kikövetkeztethető alakulásával.⁵⁵

A román oktatási rendszerben az óvodában, az elemi- és az általános iskolai oktatásban csak állami vagy magánoktatási intézmény működhet, a törvény a felekezeti oktatásnak semmilyen formáját nem ismeri. A magánoktatásra vonatkozó rendelkezések alapján katolikus magánóvodát létesítettek és működtetnek ferences szerzetesnővérek Székelyudvarhelyen, román nyelven Gyulafehérváron, elemi iskola pedig magyarul

⁵³ Ezt gyakorlatilag csupán néhány állami líceum vezette be, viszont 2000-től kezdődően minden líceumban kötelező módon bevezették a *vallás* elnevezésű tantárgyat. Minden felekezet maga kell biztosítsa a szakképzett előadókat, a tanulókat osztályozzák, az osztályzat beszámít az átlageredménybe.

⁵⁴ A nem magyar nyelvű felekezeti oktatás kérdésével írásunkban nem foglalkozunk, ámbar a Temesváron működő Gerhardinumban (teológiai líceum) már kezdettől román és magyar tagozat működik, a román nyelvű római katolikusok számának Erdély-szerte való növekedése előbb-utóbb ezt a kérdést is fel fogja vetni.

⁵⁵ A 2002-es népszámlálás adatai a magyar anyanyelvű lakosság tekintélyes számbeli fogyását bizonyítják, a társadalomtudományokkal foglalkozó szakemberek a folyamatot (egyelőre) megállíthatatlannak tartják.

Déván (Magyarok Nagyasszonya Római Katolikus Magániskola), románul Gyulafehérváron működik.

Több városban – a helyi tanügyi hatóságok hallgatólagos beleegyezésével – az állami rendszerben és tanterv szerint működő óvoda (a köztudatban) „katolikus”, „magyar görög katolikus”, „református” olykor „karitás”⁵⁶ óvodaként működik.⁵⁷ Az elemi iskola alsó tagozatán (I-IV. osztály) 1996-tól kezdődően egyetlen állami iskolában⁵⁸ egy osztályosor létezik, amelyben gyakorlatilag a „katolikus óvodások” folytatják elemi iskolai tanulmányaikat (a köztudatban, hallgatólagosan) „katolikus osztály”.

A FELEKEZETI ISKOLÁK VEZETÉSE, VALAMINT A JELEN KÉRDÉSEI

1919-1944 között a felekezeti iskolák igazgatóit az egyházak főhatóságai nevezték ki, a katolikus középiskolák esetében ezek általában egyházi emberek (egyházmegyes papok, szerzetesek) voltak, a többi felekezet esetében többnyire világi tanárok. A tantestület tagjai (kevés kivétellel) az adott felekezethez tartozók voltak. A felekezeti iskolák szellemisége igazodott az iskolát fenntartó egyház világszemléletéhez.

Az 1944/1945-ös tanévtől kezdődően az 1948-ban bekövetkezett államosításig a felekezeti iskolák igazgatását világi tanárok látták el, tanári karuk vallási összetétele a korábbiakhoz viszonyítva szinte minden iskolában módosult, javarészükből felbomlott a korábbi felekezeti kötődés. Visszafogottabbá vált a vallási kötődés megkövetelése/hangoztatása.

Az 1991-től létesült líceumi szemináriumok/teológiai líceumok vezetését a katolikus egyház (kezdetben) javarészt (tanári képzéssel

⁵⁶ A Katolikus Caritas több (magyar tannyelvű) cigány óvodát létesített, illetőleg óvodákat utcagyerekek, sérült gyermekek számára.

⁵⁷ Gyakorlatilag ez azt jelenti, hogy az illető egyház által biztosított épületben, a nevelést az állami normák megtartásával, (általában) egyházi ajánlással alkalmazott óvónők végzik, az óvoda működtetését, az óvónők fizetését az állami költségvetésből fedezik, tanszerekkel való ellátásukat jelentős mértékben az egyházak oldják meg; a gyermekeket keresztény szellemben nevelik.

⁵⁸ Szatmárnémetiben, a 10-es számú Általános Iskolában. A tanítók az állami tanterv megtartása mellett hangsúlyozottan katolikus/keresztény szellemiséget képviselnek.

nem rendelkező) egyházmegyes papokra bízta⁵⁹, később az iskolák vezetésében megnövekedett a szakképzett világi igazgatók részaránya, a protestáns iskolák némelyikében pap, többségében világi tanár igazgattott.

A Tanügyi Törvény előírásainak általános alkalmazása következtében 1997-től a teológiai líceumok igazgatóinak is meg kell felelnie a törvény szakmai-didaktikai követelményeinek⁶⁰, az igazgatók az állást versenyvizsgálással⁶¹ nyerik el, a megyei tanfelügyelőségek által kinevezetten működnek.

Erdélyben az 1933-1940 között megjelent *Erdélyi Iskola*⁶² című katolikus nevelésügyi folyóirat, rendszeresen foglalkozott a katolikus pedagógia feladataival, nevelési elveivel és a kérdések elméleti taglalása mellett megszívlelésre méltó gyakorlati szempontokat is adott. Márton Áron ugyanakkor (1936/1937-ben) kifogásolta, hogy valójában még akkor sem fogalmazták meg, hogy mit várnak el a felekezeti iskoláktól, milyen eredményt, és azt milyen szempontok alapján: „Az erdélyi magyar hitvallásos iskola sajátos szempontjai azonban még nincsenek megfogalmazva. A vezérelveket és azok tartalmát, ami iskoláink hitvallásos és nemzeti jellegét kidomborítaná, helyzetünkhöz alkalmazott feladatát meghatározná, még nem tisztáztuk és nem adtuk a tanárok és a tanítók kezébe.”⁶³ A nevelésügyet olyan életkérdésnek tekintette, amelyben nem lehet csak az egyéni ösztönökre és jóakaratra hagyatkozni, pontosan meg kell határozni tehát az egyházi iskolák szerepét és a feladatát. Rámutatott arra, hogy nem tisztázták a nevelés és a tanítás feladatainak összefüggését sem, egyúttal arra is, hogy az iskolák hitvallásos

⁵⁹ Világi tanár töltötte be az igazgatói tisztséget Nagyváradon, Nagykárolyban, Szatmárnémetiben.

⁶⁰ Akár egyházi emberek, papok, akár világiak, tanári képesítéssel, következésképp az egyetem megfelelő pedagógiai, didaktikai, pszichológiai vizsgáival kell rendelkezniük. Az igazgatói vizsgára I. didaktikai fokozattal (rendhagyó módon II. didaktikai fokozattal) rendelkező pedagógus jelentkezhet.

⁶¹ Az egyházakkal megkötött protokoll értelmében a versenyvizsgán való részvételhez szükséges az egyházi főhatóság ajánlása.

⁶² A katolikus nevelésügyi folyóirat 1933 szeptembere és 1940 áprilisa között jelent meg Kolozsváron. Évenként 8 számban, negyedévenként 8 ív terjedelemben jelent meg. Szerkesztette György Lajos, Márton Áron, Veress Ernő. Felelő szerkesztő: Sándor Imre és Márton Áron.

⁶³ P. Szőke János: *Márton Áron*. Bp. 1990. 276.

jellege sok esetben csak a címben és az egyházi főhatósághoz való tartozás tényében jut kifejezésre. Sürgette, hogy az egyház(ak) a korszerű neveléstudományt sajátos (erdélyi) körülményekre vonatkoztatva mind elvi, mind gyakorlati tartalmában tisztázzák, keressék meg a végrehajtás módzatait is, és „a kisebbségi életformára való nevelés” pontos utasításait tartalmazó kódexet adják végre a nevelők kezébe.⁶⁴

Az 1990 után kialakult időszakban létesített (katolikus, református, unitárius) „szemináriumi/teológiai líceumok” mindegyikét olyan városban alapították, ahol egykor (katolikus, református, unitárius) (fő)gimnázium működött, feltehetően azért, hogy jogutóda, szellemiségének folytatója legyen. A líceumok elindításakor viszont nem tudatosították, hogy a jelen kihívásai nem azonosak a fél évszázaddal korábbiakkal. Gyakorlatilag egy-egy (több városban két: egy katolikus és egy református, Kolozsváron 3: katolikus, református, unitárius) magyar tannyelvű líceum létesült olyan helyen, ahol a negyvenéves kommunista uralom idején az egykori (katolikus, református, unitárius) felekezeti főgimnázium helyén az államosítást követően egy másik (nyilvánvalóan nem egyházi szellemiségű) középiskola létesült és működött, illetőleg működik.

Nagyon lényeges gyakorlati kérdés: a tanulók egyre fogyatkozó létszáma, valamint a román oktatási rendszer jelenlegi iskolaszervezete, szakosítása folytán életképesek lesznek-e ezek az iskolák? Márton Áron 65 évvel ezelőtti figyelmeztetése ma fokozottan időszerű: nagyon alaposan mérlegelni kellene a felekezeti iskolák létesítésének lehetőségeit/módzatait, az egyházak oktatási stratégiáját⁶⁵, amelynek során feltétlenül számolni kell az Erdélyben élő magyarság⁶⁶ demográfiai helyzetével/valóságával.

⁶⁴ P. Szóke János: i. m. 276–278.

⁶⁵ Az egyházak, Erdélyben a katolikus, református és unitárius egyház nyilvánvalóan elvitathatatlan joga a felekezeti oktatás elismertetése, amelyért immár 13. éve folyamatosan küzdenek. Át kellene azonban ezt gondolni a konkrét erdélyi valóság és a XXI. század folyamatai által kialakított valóság viszonyainak függvényében.

⁶⁶ Számolni kell a katolikus egyház más nyelvű tanintézményeivel is. Temesváron a Gerhardinumnak (teológiai líceum) román nyelvű tagozata is működik, Gyulafehérváron missziós női szerzetesrend vezetésével román nyelvű római katolikus óvoda, elemi iskola működik. A román görög katolikusok pasztorációjában részt vevő külföldről érkezett szerzetesnők hasonlóképp óvodák/elemi létesítésére törekednek.

A FELSŐFOKÚ OKTATÁS MEGSZERVEZÉSE 1990 UTÁN

Az egyház személyzetének utánpótlására vonatkozó (az előzőkben idézett) rendelkezésekre alapozva a református egyház szervezésében középiskolát végzettek számára Marosvásárhelyen posztliceális⁶⁷ kántortanító-képző iskolát létesítettek (Református Kántortanító-képző Főiskola). Az iskolában elsősorban református, de más felekezetű tanulók is tanulhatnak, elsősorban kántor képesítést szereznek, minthogy az állam a magániskolák kategóriájába tartozónak tekinti, tanítói képesítésüket nem ismeri el.⁶⁸

Ugyancsak az említett rendeletre alapozva a katolikus egyház egészségügyi posztliceális asszisztensképző iskola létesítését kérte és kezdeményezte. Szatmárnémetiben és Székelyudvarhelyen alakult hároméves általános orvosi asszisztensképző. Az önálló jogi személyiséggel rendelkező asszisztensképzők a hasonló állami asszisztensképzőkkel párhuzamosan működtek/működnek.⁶⁹ A nem orvosi egyetemek mellett működő posztliceális asszisztensképző iskolák működését az Oktatásügyi Minisztérium 2000-ben rendeletileg megszüntette.⁷⁰

A római katolikus főiskolai, illetőleg egyetemi oktatás/képzés az 1990-es években a már működő intézményekben – a Gyulafehérvári Római Katolikus Teológián (A Megtestesült Bölcsességről Nevezett

⁶⁷ A román oktatási rendszerben az érettségivel rendelkező tanulók 2 vagy 3 éves szakmai/technikai képzést nyújtó (a magyarországi terminológiában: posztsekundér megnevezésű) iskolában magasabb szintű ismereteket szerezhettek. Beiskolázási tervük évfolyamonként 25, gyakorlatilag a két asszisztensképző tanévenként 3x50 asszisztent képzett.

⁶⁸ Az állami elemi iskolai oktatásban nem alkalmazhatók.

⁶⁹ Szatmárnémetiben a Római Katolikus Egészségügyi Asszisztensképző 1995-ben a Hám János Római Katolikus Teológiai Líceummal együtt – a törvényes rendelkezések alapján – átalakult Római Katolikus Teológiai Iskolaközponttá. Székelyudvarhelyen a Római Katolikus Líceumi Szeminárium és a Páli Szent Vince posztliceális Egészségügyi Nővédképző két év múlva követte a közös igazgatás szatmárnémeti példáját.

⁷⁰ A rendelet értelmében az asszisztensképzésnek az orvosi egyetemek mellett kell folynia, a már felvett osztályok azonban tanulmányaikat befejezhetik. A román oktatási rendszer bizonytalanságára jellemzően egy év szünet után a vidéki állami és magániskolák megtalálták a „törvényes” kikaput, formailag valamelyik orvosi egyetemhez kapcsolódtak. A katolikus egészségügyi iskolák az asszisztensképzést nővédképzésre változtatták.

Hittudományi Főiskola) és a Kolozsvári Protestáns Teológián (Egyetemi Fokú Egységes Protestáns Teológiai Intézet)⁷¹ – folytatódott. A Gyulafehérvári Római Katolikus Hittudományi Főiskola működésében változást eredményezett az, hogy 1996-ban a Római Lateráni Egyetem Teológiai Kara affiliálta a főiskola utolsó nyolc szemeszterét (az ún. négy teológiai évet).⁷²

A Gyulafehérvári Hittudományi Főiskola az 1990/91-es tanévben (hároméves) Levelező Tagozatot, teológiai előadás-sorozatot indított Erdély nagyobb katolikus városaiban⁷³ a civil érdeklődők részére, a levelező tagozat 1993-ban ötéves magánegyetemmé alakult át.⁷⁴ A Levelező Tagozat működése 1997-ben megszűnt. A Gyulafehérvári Római Katolikus érsekség 1999-ben a világi hívek részére (csak teológiai/hittudományi önképzésük céljából) létrehozta a Márton Áron Teológiai Képző intézményét.⁷⁵

A Királyhágó-melléki Református Egyházkerület a hittanárképzés céljára 1990-ben új főiskolát létesített Nagyváradon, a Sulyok István Református Tanárképző Főiskolát⁷⁶. A főiskola 1991-től két nappali tagozatos kart indított: hittanár-szociális munkás, hittanár-idegen (angol, német) nyelv, később közgazdasági és jogi⁷⁷ kart, valamint tanítóképző főiskolai kart.

A főiskola 1999-ben átalakult Partiumi Keresztény Egyetemmé, amely továbbra is magánegyetem, okleveleit az állam nem ismeri el, a tanári

⁷¹ A katolikus didaktikai karhoz hasonlóan ugyancsak kétszakos képzést nyújt.

⁷² Marton József: *A Gyulafehérvári Római Katolikus Teológia helyzetének alakulása 1990 után. = Tízennégy év. Összefoglaló tanulmányok az erdélyi magyar tudományos kutatások 1990–2001 közötti eredményeiről.* I. Kvár, 2002. 269–279.

⁷³ Szatmárnémetiben, Nagyváradon, Marosvásárhelyen, Déván, Csíkszeredában, Sepsiszentgyörgyön, Székelyudvarhelyen, Kolozsváron, majd 1991-től Temesváron és Gyergyószentmiklóson.

⁷⁴ A Levelező Tagozat működését a Vallásügyi Államtitkárság tudomásul vette, a Teológia Rektorátusa és az Oktatásügyi Minisztérium akkreditálási kérését azonban az akkreditáló bizottság 1995-ben elutasította.

⁷⁵ Az újjászervezett teológiai képzés (az 1999. április 29-i 792. számú érseki jóváhagyással) az egyházmegye több nagyobb városában/központjában működik.

⁷⁶ A román állam magánoktatási intézménynek tekintette.

⁷⁷ A jogi képzést meg kellett szüntetnie, mert nem akkreditálták.

vagy tanítói végzettségűeket az állami iskolákban nem alkalmazhatják.⁷⁸

A hittanárképzés előmozdítására a Kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetemen 1995-ben létrehozták az önálló Protestáns Teológiai Didaktikai Kart⁷⁹, 1996-ban pedig az önálló Római Katolikus Teológiai Kart.⁸⁰

A 90-es évek második felében mind a református, mind a katolikus teológiai karon megindult a magiszteri képzés is.⁸¹

A TÁVLATOK

A ki nem forrott újrakezdés lehetőségeit semmiképp sem szabad elsza-
lasztani, az egyházaknak ki kell dolgozniuk a konkrét erdélyi helyzetre
alkalmazható oktatási stratégiájukat, ez pedig nem kerülheti el az iskolák
működtetésének számos szervezési kérdését (az intézmény vezetése,
tanári kara, diákjai) sem, valamint az oktatás tartalmi kérdéseinek (az állami
tantervekhez való viszony, tankönyvek, tananyag) kivitelezési módjainak
körvonalazását sem.

⁷⁸ Folyamatosan küzdenek, hogy állami egyetemen (is) államvizsgázhassanak, oklevelü-
ket elismerjék, az iskolákban alkalmazhatók legyenek.

⁷⁹ A hallgatók kétszakos képzésben részesülnek: a vallás tanári képesítést nyújtó teológiai
tanulmányokat folytatnak, második szakként történelmet, világnyelvet (angol, fran-
cia, német) választhatnak, illetőleg a szociális munkásképzést. A hallgatói létszám
kezdetben 15 volt, ma 30.

⁸⁰ A hallgatók a katolikus didaktikai karon is kétszakos képzésben részesülnek: hitoktatói
szakképesítést szolgáló teológiai képzésben, második szakként pedig választhatják a
magyar nyelv- és irodalmat vagy valamelyik világnyelvet (angol, német, francia). A
hallgatói létszám kezdetben 15 volt, az utóbbi években 30.

A teológiai didaktikai karon létrehozása lehetővé tette, hogy a lelkészek különbözeti vizs-
gákat tegyenek és államilag is elismert hittanári képesítést szerezzenek, ugyancsak
különbözeti vizsgát tehetnek és államvizsgázhattak a Levelező Tagozat végzősei is.

⁸¹ Veress Károly: *Magyar tagozatépítés a Babeş-Bolyai Tudományegyetemen. = Romániai Magyar
Évkönyv 2001.* Szerkesztette: Bodó Barna. Temesvár – Kolozsvár. 149–58.

KERESZTÉNY/KATOLIKUS NEVELÉS AZ EZREDFORDULÓN ROMÁNIÁBAN, ERDÉLYBEN

A Z 1992-BEN VÉGZETT romániai népszámlálás számba vette, rögzítette lakosainak vallási hovatartozását is, s az adatok szerint az ország lakosságának többsége – viszonylag kevés kivétellel – valamilyen vallásfelekezethez tartozónak vallotta magát. A számadatok szerint a lakosság több mint 90 százaléka a történelmi keresztény egyházakhoz tartozó: ortodox (a lakosság 86,81%-a), római katolikus (5,09%), bizánci szertartású (görög) katolikus (0,98%), református (3,74%), unitárius (0,19%) és evangélikus (0,08%).¹

A kereszténység, a keresztény egyház(ak) mindig fontosnak tartották a fiatalság nevelését, maga a keresztény nevelés elméletileg ugyanazokra a közös értékekre való törekvést kellene hogy jelentse, azonban a keleti és a nyugati szertartású (illetőleg eredetű) egyházak eltérő történelmi gyakorlata, valamint a hívők etnikai különbözősége folytán a nevelési törekvések kérdésében – a kérdés összetett volta miatt is – vizsgálódásunkat szűkíteniük kell.

Nem foglalkozunk az ortodox keresztények nevelési törekvéseivel, ugyanis a román ortodox egyház egész történelme folyamán mindig az állammal szorosan összefonódott, s ez a jellegzetesség alakította az iskolapolitikáját is. Ennek tudható be, hogy az ortodox egyház a klerikusok képzésére szolgáló intézményein kívül igen kevés iskola működtetését vállalta magára.²

A katolikus egyház Románia történelmi alakulásából eredően más-más súllyal van jelen az egykori Ókirályságban (Munténiában és Olténiában, illetőleg Moldovában) és Erdélyben.

¹ A számok és az arányok az elmúlt 10 évben egyrészt a népszaporulat, másrészt a kivándorlás következtében módosultak, ezt azonban csak a következő népszámlálás adatainak tükrében lehet értékelni.

² Elemi iskolákat és elenyésző számú középfokú oktatási intézményt (elsősorban tanítóképzőt) Erdélyben működtetett.

Az országban élő római katolikusok 26,48%-a él az Ókirályságban, a görög katolikusok száma ugyanitt egészen elenyésző (az országos lélekszámuk 0,73%-a).

Ma már a hagyományosan Közép-Európához tartozó Erdélyben is a lakosság többsége ortodox ($7.723.313 \div 5.360.102 = 69,40\%$), ugyanakkor Erdélyben a katolikusok száma az országos részaránynak több mint kétszerese (római katolikus $854.935 = 11,07\%$, görög katolikus $206.833 = 2,67\%$). Ezt tovább színezi, hogy az Erdélyben³ élő római katolikusok túlnyomó többsége magyar anyanyelvű, az egykor (túlnyomó többségében) német nyelvű temesvári egyházmegye híveinek ma már csak mintegy harmada német, a megnövekedett arányú magyar hívek mellett bolgár, cseh, horvát, szlovák, katolikusok alkotják. A szatmári egyházmegyében a megmaradt sváb származású katolikusok közül pedig sváb anyanyelvüket csupán százak ismerik. Román anyanyelvű római katolikusokról Erdélyben lényegében csak a görög katolikus egyház 1948-ban történt állami felszámolása óta beszélhetünk, mégpedig annak eredményeként, hogy számos görög katolikus hívő gyermekét római katolikus pappal kereszteltette meg, római katolikus szentmisére küldte, római katolikus hittanra járatta. Ilyen, létszámában gyermekei, a második nemzedék révén folyamatosan gyarapodó réteg minden egyházmegyében megtalálható. A román nyelvű római katolikusok számát – főképp a gyulafehérvári és a temesvári egyházmegyében – tovább gyarapítják a Moldovából áttelepült, (többségükben) román nyelvet beszélő, de mindenképpen román szertartási nyelvhez szoktatott csángók is.

Az Ókirályságban élő mintegy 307.000 római katolikus túlnyomó többsége (mintegy 230.000) a Iași-i egyházmegyében él, a fővárosban és a bukaresti főegyházmegyében mintegy 70.000. A Moldovában élők közül mintegy kétszázezernyi az etnikailag magyar eredetű – anyanyelvét (zömében a XIX. század végétől, a XX. században) fokozatosan elvesztett – csángó. Magyarul ma még mintegy hatvankétezen⁴ beszélnek.

³ Erdély fogalmán tanulmányunkban az első világháború után Magyarországtól Romániához csatolt földrajzi téjegységek egészét értjük, tehát a történelmi Erdélyen kívül a Bánságot, a Partiumot, valamint az újabban e fogalomhoz csatoltan emlegetett, de történelmileg nem a Partium részét képező területeket is.

⁴ Tánzos Vilmos: *A moldvai csángók lélekszámáról. = Csángósors. Moldvai csángók a változó időkben.* Bp. (é.n.) [1999]. 7 – 32.

A bizánci szertartású katolikus egyház híveinek többsége román anyanyelvű (84%), Erdélyben azonban magyar anyanyelvű és szertartási nyelvű görög katolikusok is élnek (16%).

2. Az ezredfordulón végbemenő folyamatok és törekvések megértése érdekében nem mellőzhetjük a történelmi előzményekre való kitekintést.

Az állami és az egyházi iskolák XX. századi számadatainak összehasonlítása önmagában is érzékelteti, hogy az egyház minden időben mekkora fontosságot tulajdonított a keresztény nevelésnek, a vallási és erkölcsi elvek átadásának, ugyanis lehetőségei és a szükségletek függvényében mindenkor – ahol csak tudott – iskolákat, főiskolákat, egyetemeket alapított és tartott fenn.

Álljon itt szemléltetésül az erdélyi középfokú iskolák első világháború végi (1918) statisztikája⁵:

Iskolatípus	Állami	Köz-ségi	Kir. kat.	Szerzetesi	Róm. kat. ^o	Gör. kat. *
Főgimnázium			2	4	7	2
Algimnázium					2	
Felsőbb lányiskola					1	
Polgári iskola (fiú)	26	9				
Polg. iskola (lány)	24	10			21	2
Tanítóképző	7		2	1		3
Tanítónőképző	2			4		1
Óvónőképző					3	
Felsőkereskedelmi (fiú)	3	6				
Felsőkeresk.(lány)	1	3			2	
Polgári iskolai képző (= főiskola)				4		

⁵ A táblázatban a kir. kat.: királyi katolikus (= állami katolikus) jelentésű, a Szerzetesi rovatban a szerzetesrendek, a ^o jel a Római Katolikus Státus által fenntartott iskolákra vonatkozik, a csillaggal * jelzett rovat iskolái román tannyelvűek, a német tannyelvűt **n** betű jelzi.

Iskolatípus	Gör. kat *	Gör. kel.*	Ref.	Uni-tárius	Lute-ránus	Izr.
Főgimnázium	2	1	9	1	4+1 n	
Algimnázium		1		1	2	
Felsőbb lányiskola			1			
Polgári iskola (fiú)					2	1
Polg. iskola (lány)	2	1	1		5	1
Tanítóképző	3	3	1		1	
Tanítónőképző	1		3		1 n	
Óvónőképző					1 n	
Felsőkereskedelmi (fiú)		1				
Felsőkeresk.(lány)			1		1 n.	
Polgári iskolai képző (= főiskola)						

A román állam 1923. évi iskolareformja a magyar nyelvű állami középiskolákat megszüntette⁶. Természetesen megszüntették a magyar nyelvű elemi oktatást is, így Erdélyben 276 római katolikus elemi iskolát is bezártak. Nem zárták be a Bánságban működő német nyelvű katolikus elemi iskolákat.

Az iskolareform nem érintette a román görög katolikus egyházat (megmaradt a 4 egyházi tanítóképző és a 984 görög katolikus elemi iskola), sem az ortodox egyházat (megmaradt 2 gimnáziuma, 3 tanítóképzője és 1203 elemi iskolája).

Ismét magyar tannyelvű oktatás folyt Erdélyben az 1940–1944 között Magyarországhoz visszacsatolt területeken⁷:

⁶ Több szerzetesi iskola megmaradt, de csak román tanítási nyelvvel működhetett tovább. Egyetlen államilag elismert római katolikus középiskola a gyulafehérvári gróf Majláth Károly Főgimnázium maradt.

⁷ Újabb zsidó polgári iskola létesült Szatmárnémetiben; nem indították újra az ún. polgári iskolai tanítóképzőket, ugyanis időközben a polgári iskolai tanárok képzését illetően átszerveződött a magyar oktatási rendszer.

Iskolatípus	Állami	Köz- ségi	Kir. kat. ^o	Szerze- tesí	Róm. kat. ^o
Főgimnázium			1	3	7
Algimnázium					2
Polgári (fiú)	26	9			
Polgári (lány)	24	10			21
Tanítóképző	7		2	1	
Tanítónőképző	2			4	
Óvónőképző					
Felsőkereskedelmi		3			2

Iskolatípus	Gör. kat.*	Gör. kel.*	Ref.	Unit.	Lut.	Izr.
Főgimnázium	2	1	9	1	4+1 n	
Algimnázium		1		1	2	
Polgári (fiú)					2	2
Polgári (lány)	2	1	1		5	1
Tanítóképző	3	3	1		1	
Tanítónőképző	1		3		1 n	
Óvónőképző					1 n	
Felsőkereskedelmi			2		1 n	

A középfokú oktatás helyzetét szemléltető adatainkból megállapítható, hogy a középiskolás korúak iskoláztatásában jelentős volt az egyházak szerepe, a főgimnáziumi oktatás lényegében teljesen, s a tanítóképzők nagyobbik fele egyházi irányítású volt.

A második világháború befejezését követően Erdély egésze ismét a hamarosan teljesen kommunista vezetésűvé váló román állam része. Az 1948 nyarán bekövetkezett államosítás mindennemű felekezeti oktatást megszüntetett, a nevelést kizárólagosan az állam hatáskörébe utalták, megszüntették az iskolai hitoktatást is, ezt követően – az új Alkotmány szerint – az iskolák feladata az ateista nevelés. Mindezt megfogalmazta az 1948. augusztus 3-án megjelent új közoktatási törvény is.

Ismeretesk az 1948 ősze és 1990 januárja közötti időszak jellemzői: a marxista tantervek szerint működő iskolákból teljesen kiszorult minden vallásra, hitre, keresztény erkölcsre vonatkozó valós ismeret. Ennek következménye az is, hogy a kommunista korszak utolsó évtizedében tanító tanárok többsége e korszak neveltje, világfelfogásában ateista

vagy vallásilag közömbös, az egyházhoz ragaszkodó keveseknek gyakorlatilag rejtőzniük kellett.

Az állami hatóságok minden erejükkel még a templomok sekrestyéjébe szorult hitoktatásnak is korlátozására, csökkentésére, távlatilag a teljes megszüntetésére törekedtek, ennek érdekében közigazgatási és politikai nyomást gyakoroltak az iskolákban működő tanerőkre, igyekeztek az egyházra, a papságra is. Különösen azokat a papokat üldözték, akik tevékenyebben foglalkoztak a tanulókkal, az ifjúsággal.

A Ceaușescu-diktatúra bukása után bekövetkezett társadalmi változások folyamán megjelent a keresztény/egyházi nevelés (bonyolultan értelmezett) lehetősége. Ezt mindenekelőtt az egyházmegyék korábban államilag megszüntetett szerkezetének visszaállítása, elismerése, az államilag el nem ismert/felszámolt görög katolikus egyház újbóli elismerése, egyházi hierarchiájának helyreállítása tette lehetővé. A Szenszék 1990 tavaszán államilag is elismert püspököket nevezhetett/nevezett ki mind a római katolikus, mind a görög katolikus egyházmegyék élére.

Az egyházi oktatás (a római katolikus egyházra szűkítve) 1990 előtt két (középiskola) kántoriskola működését jelentette, Gyulafehérváron és Iași-ban. Az egyházi (magán jellegűnek tekintett) kántoriskola végzősei kántor szakképesítést szereztek, s minthogy az egyház szempontjából középiskola minőségük volt, a papi pályát választó végzősök főiskolai, kizárólagosan teológiai tanulmányokat folytathattak.

Az új állami hatalom 1990-ben a két kántoriskolát államilag is elismert ún. líceumi szemináriumi rangra emelte, a líceumi szemináriumok tantervét az állami középiskolákéhoz, közelítően a filológiai tagozatú osztályokéhoz igazította, a tanulmányokat befejező vizsgát állami érettséginek ismerte el.⁸

3. Az 1990-es évben a román oktatási rendszer egészében jelentős szerkezeti változás történt, elindult az előző korszak ipari jellegűvé szűkített oktatását módosító folyamat, újból megjelentek, feléledtek az elméleti líceumok. (Rövidesen túlsúlyba jutottak, az ezredfordulóra a tanulók szakközépiskolák iránti érdeklődése szorult háttérbe.)

⁸ A végzősök azonban továbbra is csak teológiai főiskolán folytatható tanulmányokra voltak jogosultak.

Az állammal mind jobban összefonódó ortodox egyház 1991-ben kezdeményezte a líceumi szemináriumok⁹ számának gyarapítását. A Vallásügyi Államtitkárság és az Oktatásügyi Minisztérium rendelkezése ekkor minden felekezet (egyházmegye) számára lehetővé tette, hogy „a vallásfelekezet személyzetének utánpótlására” szolgáló oktatási intézmény, hivatalos nevén líceumi szeminárium létesítését kérje.

A lehetőséget kihasználta a katolikus egyház is, a protestáns történelmi egyházak is, de a többi felekezetek is (a baptisták, pünkösdisták)¹⁰. A kérelmezett líceumi szemináriumok 1991 őszén indultak, egy részük önálló intézményként, másik részük állami líceumhoz kapcsolódó tagozatként.¹¹

Líceumi szemináriumot indított a bukaresti római katolikus főegyházmegye Bukarestben, a Iași-i egyházmegye líceumi szemináriumot Bacău-ban, szerzetesi szemináriumi líceumot Romanban (minorita), Onești-en (kapucinus), a gyulafehérvári főegyházmegye a már létező gyulafehérvári líceumi szeminárium mellett Csíkszeredában, Kolozsváron, Gyimesfelsőlokon,¹² állami iskolához kapcsolódó tagozatként Székelyudvarhelyen, Sepsiszentgyörgyön, Kézdivásárhelyen, a nagyváradi egyházmegye Nagyváradon, a szatmári egyházmegye Szatmárnémetiben, Nagykarolyban¹³, a temesvári egyházmegye Temesváron.

A Kárpátokon túli líceumok mind román tannyelvűek, az erdélyiek magyar nyelvűek, kivétel a temesvári, amelyben román és magyar tagozat létesült.

A görög katolikus egyházmegyék Bukarestben, Balázsfalván és Nagyváradon létesítettek önálló líceumi szemináriumot, Szatmárnémetiben és Nagybányán állami líceum keretében működő tagozatot.

⁹ A líceumi szeminárium tulajdonképpen ortodox kezdeményezésű iskolatípus. Ezekben az iskolákban (az ortodoxoknál) a tanulmányi idő öt év, a líceumi szemináriumok célja tulajdonképpen az egyházi pályán működők gyarapítása, (főként) fálvakon működő papok képzése.

¹⁰ Az Erdélyi Református Egyházkerület Kolozsváron, a Tiszántúli Református Egyházkerület Nagyváradon, Szatmárnémetiben és Zilahon indított magyar tannyelvű líceumot. A baptisták román nyelvű líceumot Erdélyben Nagyváradon, valamint Olténiában.

¹¹ Az iskolákat vegyes fogadtatásban részesítették, a helyi hatóságok a legtöbb helyen működésüket akadályozni, gátolni igyekeztek.

¹² Ez egy évvel később indult.

¹³ Egy évvel később, 1992-ben létesült.

A kilencvenes évek első felében az alakuló, kiforratlan romániai tanügyi oktatási rendszerben az új hatalom (és minisztériumai) a szemináriumi líceumokra vonatkozó rendelkezésekben többnyire általánosságban, az egyházakkal kötött protokollum alapján, nem mindig következetesen rendelkeztek. A szemináriumi líceumok hivatalos státusukat, az ország közvéleményében való elismertségüket voltaképpen csak a Tanügyi Törvény megjelenésekor nyerték el.

Az egyházmegyék vezetőinek felfogásában sem tisztázódott eléggé az induló líceumi szemináriumok (vagy az ilyen jellegű osztályok) szerepe, hivatása. Az első tanévben csak fiúkat vettek fel, ez fedte az állami szándékot, a papi utánpótlás nevelését. Ugyanakkor az egyházi körökben (de a hívek felé is) a katolikus gimnáziumok/líceumok megnevezést (is) használták. A második tanévben – Gyulafehérvárt és Temesvárt kivéve (ők megmaradtak a papi utánpótlás nevelése kizárólagos szándékánál) – már lányokat is felvettek, ugyanis addig nyilvánvalóvá vált, hogy a katolikus (egyházi iskola) középiskola feladata nem korlátozódhat csak papi pályára felkészítésre/nevelésre, hiszen az egyházban női szerzetesrendek és kongregációk is működnek, következésképp jogos követelmény a lányok iskolázásának az igénye is, s az is, hogy nemcsak a papi/szerzetesi pályára készülő fiatalok nevelésével kell(ene) foglalkozni, hiszen minden más életpályára készülő fiatalnak igénye (s természetesen joga) lehet, hogy tanulmányai során a keresztény nevelés alternatíváját (is) kínáló iskolába járhasson.

Az egyház(ak), esetünkben minden egyházmegye¹⁴ természetesen sajátjának tekintette a líceumi szemináriumokat, viszont a kettős alárendeltség, vagyis a megyei tanfelügyelőségektől (a tagozatos osztály esetében az adott állami líceum adminisztrációjától) és az egyháztól (egyházmegye, plébánia) való függés ellentmondásokat is eredményezett. Az iskola és tevékenysége megítélésében – ezt általánosítva értjük és nemcsak a szemináriumi líceumokra vonatkoztatva – a gondot az okozta/okozza, hogy a hivatalos egyházi személyiségek tulajdonképpen nem ismerték/ismerik, értették/értik az oktatási intézmények működésének törvényszerűségeit, hiszen korábban az iskola közelébe sem mehettek. Kiala-

¹⁴ A továbbiakban csak a római katolikus egyházmegyékre vonatkoztatjuk.

kult gyakorlat hiányában nem volt/nincs (esetleg elenyésző) eligazító példa arra, hogy mennyiben nem szabad, szabad, kell vagy kötelező az egyházi vezetők beavatkozása a katolikus iskola ügyeibe és mikor.

A (helyenként és alkalmakként változóan) szemináriumi líceum ~ líceumi szeminárium néven emlegetett iskolák (lényegében humán profilú) tantervét a Vallásügyi Államtitkárság (évenként) hagyatta jóvá a Köznevelési Minisztériummal, következésképp a tantárgyelosztásban, a tantárgyak óraszámában többször módosítások történtek. A szatmárnémeti líceum kihasználta a körülményeket és (az országos általánostól eltérően) a (humán) filológia tagozatos osztály mellett (reál) előbb matematika-fizika, majd átalakítva kémia-biológia tagozatos osztályt indított.¹⁵

A 84. sz. *Tanügyi Törvény* megjelenését követően a szemináriumi líceumok hivatalos megnevezése Teológiai Líceum, kötelezően teológiai profilú osztállyal, a párhuzamos osztály lehet filológia tagozatos. A törvény rendelkezéseit később a kormány *Sürgősségi Rendelete* módosította. Ez lehetőséget teremtett az általános szabály alóli kivételre, amit gyakorolt is a szatmárnémeti római katolikus teológiai líceum (és a református líceumok), viszont ez az állapot (általában) évenként ismétlődő helyi (megyei) és minisztériumi szintű beavatkozásokat eredményezett.¹⁶

Az iskolai törvénykezés (maig) utolsó állomása a törvényhozás által 1999-ben megszavazott, a 84. számú Tanügyi Törvényt módosító *151. számú Törvény*. Időközben elkészült az oktatásban dolgozók működését szabályozó rendelkezés, *A tanügyi személyzet szabályzata* (128. sz./1997) is.

A román törvényhozás nem fogadta el a felekezeti iskola fogalmát, intézményét, Romániában tehát kétféle oktatási intézmény működhet: állami és magánoktatás.

A román oktatási rendszer – a folyamatban levő tanügyi reformban kialakított szerkezet szerint – a líceumok három alaptípusát különbözteti meg: az elméleti (ezen belül: filológia – nyelvek, matematika –

¹⁵ Ezt indokolta, hogy Szatmárnémetiben a püspökség ugyancsak a Vallásügyi Államtitkárság révén (hároméves tanulmányi időtartamú) Római Katolikus Posztliceális Egészségügyi Iskolát létesített.

¹⁶ Az iskoláknak a minisztériumi rendelkezések érvényesítésére törekvő megyei tanfelügyelőségekkel kell csatározniuk, újabban az RMDSz parlamenti képviselőinek országos szintű közbenjárását is igénybe kell venniük.

informatika, természettudományok, társadalomtudományok tagozat), a technikai (tucatnyi tagozattal) és az ún. elhivatottsági líceumok (művészeti, sport, katonai és teológiai tagozattal) típusait.

Az egyház ma is a felekezeti oktatás (iskolák) elismertetéséért küzd, a román állam iskolapolitikája ezt az iskolatípust nem ismeri, következőképp az ellentmondás folyamatosan megmarad.

Az 1999. évi 151. sz. Törvény 9. § /3./ bekezdése világosan megfogalmazza: Az államilag hivatalosan elismert vallások kérhetik a Nemzeti Nevelési Minisztériumtól *a kultusz személyzete képzésére és társadalmi – missziós tevékenysége számára* szükséges teológiai oktatás szervezését, esetenként, *csak gimnáziumot vagy líceumot végzettek számára, az illető kultusznak az ország vallási alakzatában, megfelelő részaránya függvényében, az időszzerű népszámlálási adatoknak megfelelően.* Az ilyen oktatási forma létesítése és működése a törvénynek megfelelően történik. (Kiemelések tőlem – B.L.)

A törvény idézett cikkelye a továbbiakban közli: „A kultuszok sajátos társadalmi-missziós tevékenysége alapján, a helyi igények, a sajátos anyagi alapok, a létező szakemberek függvényében és a minisztérium által megállapított szakosítások jegyzéke szerint, az államilag hivatalosan elismert egyházak kérhetik, hogy az egyetem előtti teológiai líceumi és szakoktatás teológiai profilú osztállyal, valamint más profilú és szakosítású – az elméleti és technikai vonalban megszabott – osztállyal is működjenek.”

Az első évtized kiforratlan gyakorlatában (eleinte) évenként is módosulhatott – amint említettem: módosult is – a tantárgyszerkezet és a tárgyak óraszám, megvénként változott az állami tanfelügyelőségek és a felekezetek (esetünkben az egyházmegye vezetése, a megyéspüspökök), elsősorban az igazgatók, illetőleg a tanárok kiválasztását illető kapcsolata.

Ma az iskolák működését illetően mindenütt a tanügyi törvényben megfogalmazott irányelvek és módszerek érvényesülnek. (A gyakorlatban persze nem idegen a román törvényhozás jellegzetességéből eredően a lehetséges kikapuk léte/keresése.)

Az állam álláspontja (és szándéka) világos: az egyház kérheti a hivatásos líceumok kategóriájába tartozó, a típusmegnevezés szerint: teológiai líceum létesítését. A teológiai líceumok létesítése tehát az egyház(ak) kérelmére történik (a törvényben megszabott feltételek mellett), de valamennyi állami intézmény.

Az eltelt évtizedben Erdélyben kialakult helyzethez, a felekezeti iskolák elismertetéséért harcoló egyházak követeléseire (is) igazodva a kiegészített tanügyi törvény megállapítja: a teológiai líceumban a teológiai osztály mellett *kérésre*, és persze a szokásosan sokféle (tehát manipulálható) *feltétel teljesülése* esetén elvileg más szakosítású osztály is működhet. (A régebbi rendelkezés szerint a teológiai líceumban kötelező a *teológiai profilú* osztály működése, mellette elvileg eddig is működhetett volna *teológiai jellegű művészeti – képzőművészeti, zenei – az újabb elképzelések szerint működhetne pedagógiai-könyvtáros, iskolai nevelő* szakosítású osztály is.)

Érdeemes számba venni a megkívánt feltételeket: a helyi szükségletek igazolása, az ország vallási összetételében való részarány, a helyi tanügyi és állami hatóságok támogató jóváhagyása, az évenként jóváhagyandó költségvetés stb. És még valami: az ilyen, kérésre létesített más szakosítású osztályokat az egyháznak kell fenntartania, illetve részben (de milyen részben?) hozzájárul az állam is.

4. Az elvek részletezése helyett – említettük már, hogy az egyház mindig szükségesnek és fontos feladatának tekintette a (keresztény) nevelést – most csupán emlékeztessünk a legfontosabb dokumentumokra: az első mindenekelőtt *Az egyházi törvénykönyv* (796-806 kánon), ezt követően pedig a folytonosság és a megújulás jegyében a II. Vatikáni Zsinat több dokumentuma: a *Lumen Gentium* (Az egyházról), a *Nyilatkozat a keresztény nevelésről* (Gravissimum educationis momentum), a *Határozat a világi hívek apostolkodásáról* (Apostolicam actuositatem), *Az egyház a mai világban* (Gaudium et spes), és nem hagyhatók figyelmen kívül a kérdést (némely vonatkozásban) érintő pápai enciklikák: a *Pacem in terris* (1963), a *Populorum progressio* (1967), illetőleg a világi hívőknek az egyházban és a világban betöltött hivatásáról és küldetéséről szóló *Christifideles laici* (1990).

Mindezek fényében körültekintően és megalapozottan kell megvizsgálunk a keresztény/katolikus nevelés kérdését az ezredfordulón – 1990-2002 között – Romániában végbement folyamat és az Erdélyben kialakult helyzet kapcsán, az elvi törekvéseket és a gyakorlat valóságát, a tényeket (a látszólagos és a valós eredményeket, a kudarcokat), tárgyilagosan számba kell vennünk a lehetséges erőforrásokat, hogy célszerűen és hatékonyan cselekedhessünk. Elemzésünknek és értékelésünknek kerülnie kell a leegyszerűsített, fekete-fehér látásmódot, a

dolgok sommás elintézését, minden kérdés megítélésében a lehetőség szerinti legnagyobb fokú árnyaltsággal kell eljárjunk.¹⁷

A távlatokban való gondolkodásunk megköveteli, hogy a tények felsorakoztatásakor, a vélemények (a papságé, ezen belül a kérdéseket vezetőiktől eltérően megítélőké; az oktatást végző világiaké, esetenként kívülállóké) minél árnyaltabb megvilágításban való bemutatására törekedve érzékeltessük az erdélyi egyházmegyék területén tapasztalható különbözőségeket is, a tömbben és a szórványban élő katolikusság sajátos helyzetét és gondjait, erőforrásait. Összességében: minél tisztább képet alkothassunk a kialakult állapotokról, igyekezzünk az eszményibb állapot felé való elmozdulást segíteni.

Nagyon fontos szempontunk: sem a különböző forrásokból merített, sem a jelen írás tényeket, jelenségeket bemutató, értékelő megállapításait sohasem tekintjük egyes emberek megítéléseinek, de igenis a tettekének, a tényekének. Hangsúlyoznunk kell: a tanulmány a kereszteny/katolikus közösségért, az Egyházért készült és nem ellene.

5. Korábban már utaltunk arra, hogy az államilag elismert katolikus középiskolai oktatás tulajdonképpeni kezdetét a gyulafehérvári és a Iași-i kántoriskola líceumi rangjának elismerése jelentette, ez folytatódott/bővült az 1991-es tanév őszétől meginduló líceumi szemináriumokkal (iskolákkal, tagozatokkal).

A romániai társadalom viszonyaiból következően a szemináriumi líceumoknak nevezett iskolák indítása aztán számos felfogásbeli és kivitelezési zavart okozott. Az állami szándék és elképzelés a társadalom számára nem volt kellően tisztázott, s a marxista társadalomban nevelkedett tanügyiek is, a közélet tisztségviselői is többnyire tartózkodóan fogadták. Sokukban (akarva-akaratlanul) tovább hatott a kommunista rendszer által a vallással kapcsolatosan beléjük oltott idegenkedés, jobbik esetben csak óvatos távolságtartás, közömbösség.

¹⁷ Az iskolák és a katolikus nevelés kérdéseinek bemutatásában felhasználjuk *Az egyházak kutatása Kelet- és Közép Európában* című kutatási tervet keretében készült, a *Vallásos oktatás* témakörben Erdélyt és Romániát bemutató tanulmány adatait és megállapításait, amely a témakört érintő szám szerint több mint ötven cikk, tanulmány megállapításait, véleményét is számba veszi, valamint a kérdéskörben végzett (papok, tanárok, szülők és diákok közt végzett) felmérések adatait és következtetéseit is felhasználja.

Mindenki egyetért ma abban, hogy az újrakezdés lehetősége 1990-ben váratlanul érkezett, teljesen felkészületlenül érte az egyházat is. Természetes tehát, hogy hiányzott a cselekvés jól átgondolt elvi, stratégiai elképzelése, ezért kézenfekvőek a gyakorlati kivitelezés bizonytalanságai, ellentmondásai.

Az egyházi vezetés magától értetődően örömmel fogadta a kezdeményezés lehetőségét és azonnal cselekedett, az egykori jelentős katolikus iskolák működési helyén új iskola (vagy tagozat/osztály) létesítését kérte. Az újraindulás sikere nyilvánvalóan az adott helységek (vidék) katolikus családjainak támogatását is megkívánta.¹⁸

A klérus szemléletében is felemás módon jelentek meg az induló líceumi szemináriumok. Egyrészt az egykori felekezeti iskolák utódainak tekintették őket, elvárva, hogy azok szerepét folytassák, másrészt a valóban kisszeminárium jelleg érvényesülését is elvárták.

Mínt hogy Erdélyben a líceumi szemináriumok (Temesvár kétnyelvű iskolája kivételével) magyar tanítási nyelvűek voltak, felekezeti jellegük mellett nemzetiségi vonzatúak is voltak, működésük számottevően befolyásolta/keresztelte az anyanyelvi oktatás addig kialakult iskolarendszerét.

Az egyházi vezetés az iskolák megszervezését (az esetek többségében) plébánosokra¹⁹ bízta, a gyulafehérvári főegyházmegye vezetése a gyulafehérvári szemináriumi líceum (lelkész) igazgatóját pedig megbízta a líceumi szemináriumok minisztériumi (a Vallásügyi Államtitkárságon történő) képviseletével, ő képviselte aztán a nagyváradi és a szatmári egyházmegye területén létesített líceumokat is, a bukaresti érsekségnek alárendelt temesvári egyházmegye képviseletét a temesvári líceum igazgatója látta el.

A gyulafehérvári líceum kivételével saját épülettel, adminisztrációval nem rendelkező iskolák elhelyezése, pénzügyeinek (a tanárok fizetése, stb.) intézése egy-egy, az adott helységben működő (többnyire negyven évet meghaladó múltú) állami líceum szervezésében történt. Ma már önálló (állami) épületben működik a szatmárnémeti líceum, egyházi tulajdonú épületben a gyulafehérvári, a csíkszeredai, a gyimesfelsőlöki. Egyházi, de nem önálló épületben a nagyváradi, újabban a temesvári líceum. A székely-

¹⁸ A családok/tanulók mozgósítását mindenütt az egyházmegyés papság végezte el.

¹⁹ Nem plébános lelkész vezette a gyulafehérvári és a temesvári, világi a nagyváradi és a szatmárnémeti líceumot.

udvarhelyi, kolozsvári, nagykárolyi, sepsiszentgyörgyi iskolák állami líceumok épületében kaptak több-kevesebb helyet (tantermet).

A beosztás/tisztség hagyományos értelmében az egyházmegyék által kinevezett szeminárium líceumi igazgatók (Gyulafehérvár és Temesvár kivételével) tulajdonképpen csak az egyház felé voltak elismertek/ működők, az iskolák életével kapcsolatos anyagi és állami igazgatási kérdések valójában az épület-tulajdonos/patronáló, illetőleg a tagozatot működtető állami líceum igazgatója hatásköre maradtak.

A szeminárium líceumok kezdeti gyakorlata azt érezte, hogy a papság többsége számára a katolikus iskola (és működése, élete) fogalmát a gyulafehérvári (egykori) kántoriskola (a kisszeminárium) jelentette/jelenti. A klérus számos idősebb tagja pedig nosztalgikusan emlékezett a XX. század első évtizedeinek felekezeti/szerzetesi iskoláira, mások előtt pedig követendő példaként a Magyarországon a kommunista korszakban is működő egyházi iskolák képe lebegett.

A korábbi kántoriskola/kisszeminárium tanulmányi és fegyelmi rendjét a „prefektus” felügyelte, a tanulók lelki nevelésével a „spirituális” foglalkozott. Az 1991 őszén létesített líceumi szemináriumok többségében is a kisszeminárium rendjének jelentős mértékű lemásolására törekedtek. Ezek a papi szemináriumokban meglévő (de többnyire már ott is magyarul megnevezett) tisztségek nyilvánvalóan szükségesek a ténylegesen kisszeminárium jellegű líceumokban, viszont ilyenek nem működtek a XX. századi felekezeti iskolákban sem. A felekezeti iskolák mellett működő bentlakásokban volt (általában magyarul megnevezett) tanulmányi/ fegyelmi felügyelő, a lelki nevelést pedig a katolikus gimnáziumokban a hittanár(ok) irányította (irányították).

Az államosítást követő (közel) félévszázadban a diákotthonok tanulmányi/ fegyelmi felügyelői tisztségét nevelőnek (pedagógusnak) nevezték. (Ezek azonban csak a diákotthon belső életéért, fegyelméért, tanulmányi rendjéért feleltek, a bentlakók tanulmányi eredményeiről tájékozódtak.)

Nyilvánvalóan kivitelezhetetlen – és még a külföldi felekezeti iskolák gyakorlatában sem létező – végletes elképzelés is akadt: minden osztály számára (az iskolában nem is tanító) pap osztályfőnököt biztosítani.

A kezdeti korszak másik problémáját, ellentmondását az alig megindult középiskolákkal szemben támasztott megalapozatlan, megvalósíthatatlan igények jelentették. Már a második-harmadik évben egyre-másra

kérdezték: Miért gyengék/gyengébbek a katolikus iskolák tanulói? Miért érnek el jobb eredményt a helység állami líceumában? Miért nem vesznek részt (és nyernek) tanulmányi versenyeken? A tanulók miért nem járnak naponta szentmisére?²⁰

A tanulmányi eredmények minőségét ért kifogások a valóság nem ismeréséből fakadtak. Ugyanis mindenekelőtt azt kellett volna megvizsgálni, hogy kik és miért jelentkeztek a katolikus középiskolákba, milyen környezetből jöttek, családi viszonyaik mellett előző iskolájukra is figyelni kellett volna.

Más diákanyag érhető el a katolikus tömböt alkotó, más a szórvány vidéken működő líceumban. Felmérések adataiból megállapítható, hogy sok tanuló indítéka a kilencvenes évek elején csupán az (elméletinek tekintett) középiskolába való biztos bejutás volt, gyenge felkészültségük miatt ugyanis az adott helységben működő állami líceum felvételi vizsgáján kiestek volna. Sokan olyan általános iskolából jöttek a líceumi szemináriumokba, amelyben az elemi alsó osztályokban sem/alig volt szakképesített tanító, mások a gimnáziumi osztályokban (V-VIII.) sem találtak képzett szaktanárokkal (legalább számtantanárral, magyartanárral, román-tanárral). Ilyeneknek tanítsa meg a tanár a líceumi tananyagot!

Nyilvánvalóan a líceumi szemináriumoknak sem lehetett kezdetben saját (állandó) tantestületük.²¹ Később a már teljes osztálysorral (IX-XII.) működő líceumban (tagozaton) a nagyobb óraszámú tanított tantárgyakból (román, magyar, matematika stb.) kialakíthattak 3-4, párhuzamos osztályok esetén 6-8 katedrát. A többi tantárgy tanítása továbbra is óraadók, esetenként más líceumban és a teológiai líceumban fél-fél katedrával alkalmazott tanárookra maradt. A párhuzamos osztálysorral működő teológiai líceumokban az óraadók száma akár 10-16 is lehet.

A líceumi szemináriumok tanárai tehát az első években a városban működő (állami) líceum (ritkán általános iskola) tanáraiból verbuválódtak. Lényegében általános jelenség volt, hogy a katolikus líceumok tanári kara nem csak katolikus vallású tanárokból alakult. Ennek fő oka:

²⁰ A gyulafehérvári kisszeminariumban a tanulók naponta szentmisén vettek részt, a többi líceumban változóan, a vasárnapi közös szentmisén kívül többnyire még egy hétköznapon.

²¹ Kezdetben minden tantárgyat óraadó tanárok tanítottak, többnyire a „befogadó” líceum tanárai közül, esetenként (Gyulafehérváron) más városból ingázók is.

nem voltak katolikus tanárok. Arra is volt példa, hogy a (létező) katolikus tanerők nem vállalták a katolikus iskolában való tanítást,²² végül pedig (főként az évtized második felében) gátló tényezővé vált a tanügyi áthelyezés, alkalmazás rendszere is.²³

A római katolikus teológiai líceumokban²⁴ mindebből következően a tanári kar ma is csak részben katolikus, sok a protestáns, van ortodox, neoprotestáns, sőt vallástalan tanár is. A katolikusok között pedig különbözőek, a teológiai líceumot/katolikus iskolát csupán a kenyérkereseti forrást biztosító munkahelynek tekintők is vannak.

A líceumi szemináriumokban kezdetben nem szakképzett tanerők is tanítottak. Hiányuk főként az idegen nyelvek és a latin tanításában jelentkezett, gondot okozott azonban a történelem, lélektan, logika, filozófia szakos tanár hiánya is.²⁵

A 10 katolikus szemináriumi líceum közötti összhang, a közös gondok egységes megoldása, az egybehangolt cselekvés kivitelezése céljából a líceumok igazgatói évente kétszer megszervezendő találkozózt, munkautalást terveztek, amelynek helyszínéül sorra vették az egyes iskolák működése helyszínét.²⁶

Az igazgatói munkamegbeszélések során (a fentebb már említett tények megállapítása mellett) felmerült az a kérdés, hogy a katolikus szemináriumi líceumok felvehetnek-e református (protestáns) tanulót.

Igény jelentkezett erre Nagyváradon,²⁷ többeket felvettek Nagyváradon, Kolozsváron pedig nélkülük nem alakult volna meg az osztály.

²² Bizonytalannak érezték az iskola jövőjét, nem akarták biztos katedrájukat kockáztatni. Mások kényelmesebbnek tartották az általános iskolai oktatást/katedrát.

²³ A teológiai líceumok állásait is a tanfelügyelőségek által tanügyi törvény követelményei alapján szervezett versenyvizsgálással lehet elfoglalni.

²⁴ Ez alól kivétel lehetne Csíkszereda; a katolikus tömbben működő líceum.

²⁵ A szakképzetlenek helyenként papok voltak, alkalmasságuk indoka: „tanulták a teológián”.

²⁶ Az első munkautalás színhelye, házigazdája a szatmárnémeti líceum volt, ezenkívül még hatszor találkoztak.

²⁷ Arra hivatkoztak, hogy egykor a város protestáns családjainak gyermekei is a piarista gimnáziumba jártak. A teológiai líceum viszont nem azonos az egykori felekezeti gimnáziummal, másrészt a megyében van református líceumi szeminárium, tehát az egyházi nevelést igénylő református tanulónak az állami elképzelés szellemében oda kell(ene) mennie.

Ellentmondásos helyzet teremtődött, ugyanis ez az állam nézőpontjából prozelitizmus,²⁸ ezért tiltják.

A líceumi szemináriumok tantárgybeosztása és óraelosztása alapjaiban megegyezett az állami középiskolai oktatásával, az eltérést a teológiai tantárgyak²⁹ jelentették. Az oktatási terv szabályos megtartását azonban (egyes helyeken) számos (kötelező és tanácsolt) egyházi ünnep munkaszüneti napként való megtartása befolyásolta, a tanév során egy hetet is meghaladó (hatékonyan nem pótolható) tanítási nap maradt el.

Az igazgatói tanácskozások megállapították, hogy a líceumokban használt tankönyvek kivitelezésükben változtak ugyan,³⁰ szellemiségük, szemléletük azonban számos tantárgy esetében (filozófia, történelem, irodalom, biológia) távol áll a keresztény (katolikus) felfogástól. Szükség lenne megfelelő alternatív tankönyvekre,³¹ ezek hiányában legalább egyes részeknek a keresztény/katolikus álláspontot bemutató (alternatívaként kínáló) átdolgozására, bemutatására. Kivitelezésére a tankönyvek egyháziasságával foglalkozó szaktanári munkacsoportok kellene létesüljenek.³²

Az igazgatók tanácskozásán a lelkész-igazgatók arra is rámutattak, hogy a líceumi szemináriumokban a hitoktatás is hiányos. A püspökök döntöttek arról, hogy a középiskolások hitoktatásának mivel kell foglalkoznia,³³ viszont a plébániákon (heti egy órában) folyó hitoktatás nem hasonlítható össze a líceumi szemináriumokban tantárgyként szereplő heti két hittanórával. A líceumokban hivatalosan külföldről átvett (a minisztérium által engedélyezett) tankönyveket használtak, minőségükkel a hittanárok nem voltak elégedettek.

²⁸ Az ortodoxok következetesen harcoltak/harcolnak azért, hogy más felekezet teológiai líceuma ne iskolázzon be ortodox tanulót. A bukaresti római katolikus líceum igazgatóját egyetlen ortodox beiskolázása miatt akarta leváltani a Közoktatásügyi Minisztérium. (Jelentős számú ortodox tanuló beiskolázása történt neoprotesztáns líceumokban.)

²⁹ Gyakorlatilag ez heti két hittanórát jelent, ide sorolják a „lelki élet órát”, és az egyházinak nevezett zenét.

³⁰ Nem található bennük a kommunista vezetők képe, kimaradt a sok propagandaanyag.

³¹ Ennek azonban a jelenlegi oktatási rendszerben számos fel nem oldható (szellemi és anyagi) akadálya van.

³² Az igazgatói munkamegbeszélések beszámolóját és a javaslatokat minden megyéspüspöknek továbbították. A tankönyvek egyháziasságának kérdését Krauter Sebestyén temesvári püspök igen pártolta, de a kezdeményezés megoldatlan maradt.

³³ A középiskolákban ekkor még nem tanítottak hittant, a líceumokba járók plébániai hitoktatáson vehettek részt.

A teológiai líceumban a hittant szakszerűen elkészített tantervek nélkül tanították, alkalomszerűen foglalkoztak a kérdésekkel. Javasolták: kívánatos volna két-két lelkészből álló munkaközösségek létrehozása, amelyek az egyes osztályok számára megfelelő, korszerű tankönyveket írnának.

A romániai katolikus oktatás kérdéseivel az állami vezetés is foglalkozott.

1995-ben az Oktatásügyi Minisztérium nemzetközi tanácskozást szervezett a romániai katolikus oktatásról. A Buşteniben-Sinaian tartott tanácskozáson 16 ország bukaresti diplomáciai képvisellete képviseltette magát. A tanácskozásnak láthatóan propaganda célzata volt, a Romániában folyó katolikus nevelés kérdéseit semmilyen lényeges kérdésben nem mozdította elő.

1996-ban és 1997-ben – ugyancsak az Oktatásügyi Minisztérium kezdeményezésére³⁴ – sor került a katolikus oktatási intézmények vezetőinek továbbképzésére, tanácskozására.

A külföldiek előadásaiból³⁵ a romániai katolikus oktatás képviselői hasznosítható, a hazai katolikus oktatás előmozdítását segítő gyakorlati ötleteket nem kaptak. Az előadók – Andres Delgado Hernandez,³⁶ Angel Astorgano Ruiz³⁷ – teljesen tájékozatlanok voltak a romániai viszonyokról, nem hallottak arról, hogy Romániában magyarok is élnek, meglepődve hallották, hogy a romániai katolikusok nagy többsége magyar anyanyelvű, elcsodálkoztak a magyar tannyelvű líceumi hálózaton.

6. A keresztény/katolikus iskolai nevelés kérdései kapcsán szólnunk kell az óvodákról és az elemi iskolák kérdéséről, illetőleg a középfokú iskolára épülő képzési formákról is.

A román törvények felekezeti (esetünkben katolikus) óvodát, elemi iskolát nem ismernek el, de magánóvoda, elemi létesíthető. Az eltelt évtizedben lényegében szinte mindegyik egyházmegyében létesült egy-két magánóvoda³⁸ jellegű katolikus óvoda, Bukarestben elemi iskola³⁹.

³⁴ A Nemzetközi Katolikus Oktatás Szervezete küldötteinek részvételével, előadásaival.

³⁵ A fő előadás témája: A katolikus iskola igazgatója és nevelői terve. Az 1997-es, Temesváron megrendezett tanácskozás is gyakorlatilag propaganda ízű volt.

³⁶ A NKOSz főtitkára Bruxelles-ből.

³⁷ Spanyol jezsuita Madridból.

³⁸ Az ilyen intézmények költségeit a püspökség viseli.

Marosvásárhelyen Ferenc-rendi szerzetesrend működtet óvodát. Szatmárnémetiben oly módon sikerült két óvodát indítani, hogy hivatalosan állami óvodaként⁴⁰ működik az egyház által biztosított épületben, hallgatólagosan római katolikus óvodának tekintik.⁴¹

A katolikus óvodából kikerült iskolások együtt maradvá az elemi iskolában lényegében (egyedi esetként) katolikus osztályt alkottak⁴², az iskola és a tanfelügyelőség hallgatólagos hozzájárulásával így létrejött osztálysor (nem hivatalosan) katolikus elemi alkot.

(Hasonló módon alakítottak ki katolikus vonalat a Iași-i egyházmegyében a (középfokú) tanítóképzőben.)

A Közoktatásügyi Minisztérium, a Vallásügyi Államtitkárság és az Egészségügyi Minisztérium lehetővé tette, hogy a felekezetek (kérésre) posztliceális egészségügyi iskolát⁴³ is indítsanak. Ezt kihasználva létesült önálló római katolikus posztliceális egészségügyi iskola Szatmárnémetiben, Székelyudvarhelyen pedig tagozatként a posztliceális állami iskolában.⁴⁴

Amikor a Tanügyi- és az Egészségügyi Minisztérium rendelkezései folytán a Római Katolikus Posztliceális Egészségügyi Iskola a hasonló jellegű állami iskola részévé kellett volna váljon, az iskola szervezetileg egyesült a Hám János Római Katolikus Teológiai Líceummal, a továbbiakban együttesen Hám János Római Katolikus Iskolacsoport néven működött. A kilencvenes évek második felében ennek mintájára alakult meg⁴⁵ Székelyudvarhelyen az addig tagozatként működő líceumi osztályokból és a posztliceális egészségügyből a Római Katolikus Iskolacsoport.

A politikai rendszer átalakulása lehetővé tette, hogy a teológiai kérdések iránt érdeklődő hívek ismereteket szerezzenek, ezt célozta az 1990 őszétől minden egyházmegyében meginduló 3 éves tanfolyam. A

³⁹ Elemi iskolaként az állami hatóságok több év után elismerték.

⁴⁰ Az állami tanterv szerint, a tanfelügyelőségek szakmai ellenőrzésével, ugyanakkor az óvónő, esetenként lelkész biztosította vallási többletet.

⁴¹ A megkötött protokoll szerint az állam viseli az épület költségeit, az (állami szabályok szerint alkalmazott) óvónő kiválasztásában figyelembe veszik az egyház javaslatát is.

⁴² Ezekben az osztályokban jól képzett hívő katolikus tanítónők tanítanak, az oktatás minősége folytán az általános iskola hírnevét öregbítik.

⁴³ A hároméves képzésű intézmény általános orvosi asszisztenseket képez.

⁴⁴ Az egészségügyi iskolákban az orvosi asszisztensképzés mellett hitoktatás is volt a Fel-nőttek katekizmusa alapján.

⁴⁵ A főegyházmegye kérelmére alakult.

püspökségek székhelyén és a több vidéki városban indult tanfolyamra Erdélyszerte többszáz hallgató iratkozott be. A tanfolyam hallgatói később átiratkozhattak a Gyulafehérvári Hittudományi Intézet 5 éves (kihelyezett) Hittanári Tagozatára.⁴⁶

Az általános iskola V-VIII. osztályába is bevezetett hitoktatást javarészt a lelkészek végezték, a teológiai líceumokban a hittant nyilvánvalóan csak lelkészek taníthatták. A tanügyben ellentmondásos helyzet alakult ki, ugyanis az állami oktatási rendszer értelmében a tanári minőség didaktikai képesítést kívánt. A Gyulafehérvári Hittudományi Intézet viszont lelkészeket képzett, s 1996-ig nem tartozott az elismert (akkreditált) főiskolák közé.

Az állami rendelkezések szerint a törvényben szabályozott megfelelő működési idővel rendelkező, Gyulafehérváron végzett papokat az iskolák a véglegesített tanárok fizetésével alkalmazhatták, de 3 éven belül kötelezően tanügyi véglegesítő vizsgát kellett tenniük. Az egyelőre feloldhatatlan ellentmondást az okozta, hogy a Gyulafehérvári Hittudományi Intézet teológus/lelkész szakképesítést adott, nem tanárit. Didaktikai képzés hiányában viszont a lelkészek nem jelentkezhettek véglegesítő vizsgára, ráadásul nem létezett a vizsgáztatásra jogosult intézmény sem.

Mindebből gyakorlatilag az következett, hogy az időközben kialakult, az iskolák által kötelezően meghirdetett hittan katedrákra egyetlen lelkész sem jelentkezhetett, lehetetlen volt a katedrákra tanárt kinevezni.

Előrelépést jelentett e téren a Babeş-Bolyai Tudományegyetemen 1997-ben létesített (kétszakos⁴⁷) Katolikus Didaktikai Kar, amely az oktatók didaktikai vizsgáinak (véglegesítő, második valamint első didaktikai fokozat) megszervezésére jogosult.

A Gyulafehérvári Hittudományi Intézetben végzett lelkészek számára pedig lehetővé tették, hogy a BBTE Pedagógiai Karán vizsgázzanak az ún. „pedagógiai modul” megszerzése céljából, hogy azután a Katolikus Didaktikai Karon véglegesítő vizsgát tehessenek.⁴⁸

⁴⁶ Létesítésének célja katekéták képzése a bővülő egyházmegyei hitoktatás számára. A hittanári tagozat végzőseit az egyház felhasználta az állam által bevezetett elemi iskolai hitoktatásban.

⁴⁷ A hallgatók a katolikus teológia mellett második szakként különböző, a Bölcsészettudományi Karon működő szakot végeznek.

⁴⁸ Az egyetem (és a közvélemény) „gyorstalpaló pedagógus” jelzővel minősítette őket.

Mindazok – világiak, szerzetesnők –, akik a Gyulafehérvári Hittudományi Főiskolán licenciátusi vizsgát tettek, 1998-ban (és még később is) különbözeti vizsgát és licenciátusi vizsgát tehettek a BBTE Katolikus Didaktikai Karán, amely után az állami egyetem elismert végzetteinek tekintik őket.

7. A politikai rendszer változását követő 12 év forrongásait, a romániai tanügyi rendszer alakulását szemlélve, a katolikus iskolák és a katolikus nevelés kérdésében továbbra sincs kialakult, megállapodott helyzet.

Az alapvető ellentmondás a posztkommunista hatalom jól átgondolt törekvései és a keresztény nevelés jogáért küzdő egyház elképzelései közti szembenállásból adódik. Az ortodoxiával összefonódott hatalom nevelési felfogása jelentősen különbözik a katolikus egyház évszázados hagyományaitól, mindenekelőtt az előző nemzedékek által megteremtett kulturális örökségtől, de nem egyformán értelmezett az sem, hogy az iskola nevelő munkájában és fejlődésében milyen módon vegyenek részt a család, a nevelők, a kulturális, polgári és vallási szervezetek, maga az egész emberi közösség.

Az erdélyi katolikus egyházban (a klerikusok és világi hívők együttesében) eddig nem valósult meg az erdélyi társadalom valós helyzetfelmérésén alapuló, a II. Vatikáni Zsinat dokumentumaiban megfogalmazott elvek érvényesítésére törekvő összehangolt cselekvési terv.

Oktatási-nevelési kérdésekkel (is) foglalkozó klerikusok magánbeszélgetésekben, de közösségi összejöveteleken is megfogalmazták, hogy az erdélyi katolicizmusnak Márton Áron óta nincsen megalapozottan körvonalazott nevelési és oktatási stratégiája. A közoktatás gyakorlatában működők, tanárok, szakfelügyelők, s mellettük politikusok ugyanígy látják.

A jelenség nem korlátozódik kizárólagosan a katolikus egyházra. Az EME 2002. március 2-án Kolozsváron tartott nagygyűlésén Benkő Samu⁴⁹ is az iskolák és a nevelés fontosságára hívta fel utódai figyelmét, emlékeztetve, hogy Erdélyben Makkai Sándor és Márton Áron óta nem készült átfogó nevelési stratégia.

A kérdést az iskolai nevelés problémakörére szűkítve:

Van-e vajon konkrét elképzelés arról, hogy kikkel (tanárokkal, diákokkal) akarunk katolikus iskolákat létesíteni, működtetni?

⁴⁹ Az Erdélyi Múzeum-Egyesület 8 év után leköszönő elnöke.

Az egyetemeken ma tanuló katolikus fiatalok növekvő száma folytán reménykedünk, hogy idővel az ún. katolikus teológiai líceumaink tanári kara is hívó, gyakorló katolikus lesz. Csak reménykedhetünk, hogy a szakmailag legjobbak közt is lesznek itthonmaradók.

Kiknek létesítettük/létesítjük iskoláinkat? Az iskolakötelesek országos létszáma évek óta radikálisan fogyatkozik, öt év múlva az első elemisták száma az öt évvel ezelőttinek egyharmada lesz, s ebbe nincs beleszámítva a folyamatos, megállíthatatlan elvándorlás.

A népesség fogyatkozása egy évtized múltán számos ma működő állami iskolát/középiskolát is fenyegetni fog, a tömbmagyarságot talán kevésbé érezhetően, a szórványt fájdalmasan érintően. Bizonyosan érinteni fogja az ún. teológiai líceumokat is. Avagy abban reménykedünk, hogy minden katolikusnak keresztelt ezekbe a líceumokba fog iratkozni?

És nem mellőzhetjük azt a tényt sem, hogy teológiai líceumaink (még ha esetleg egy-egy filológia, esetenként reátagozatos osztályt is beiskoláznának) a (katolikus) diákságnak csak kisebb részét tanítják.

Lényeges kérdés: mi lesz azokkal, akik számára nem tudunk „katolikus iskolát” biztosítani.⁵⁰

Eltérőek a vélemények a teológiai líceumok oktatási-képzési stratégiája tekintetében is. A kérdés az, hogy elitképzésre, az egyetemre, főiskolára készülő diákokra kell-e alapozni, avagy teológiai líceumaink hivatása tágabb rétegek szellemi/lelki felkészítése is. Konkrétan: a ma hagyományosan kiemelkedőnek tekintett líceumokkal kell-e versenyezni az egyetemre/főiskolára bejutók száma vonatkozásában, és/vagy a katolikus nevelésben részesülni akaró, de kevésbé tehetségesekkel, az átlagos színvonalú tanulókkal is foglalkozni kell?

Nem egységes a vélemény abban a tekintetben sem, hogy a katolikus teológiai líceumokba csak a vallásos (hitüket gyakorló) családok gyermekeit kell felvenni, avagy más családokét is.⁵¹

További nyitott kérdés, hogy a teológiai líceumokba beiskolázható-e más felekezetű tanuló.

⁵⁰ Kétségtelen, hogy az egyház sohasem fog katolikus/keresztény mezőgazdasági-, ipari-, kereskedelmi stb. iskolát/líceumot létesíteni/működtetni.

⁵¹ Vannak plébánosok, akik nem adnak a jelentkezéshez írásbeli ajánlást olyan tanulóknak, akinek a szülei nem gyakorló katolikusok.

